TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

HAKÎM SENÂÎ'NİN HADÎKATÜ'L-HAKÎKA'SINDA KUR'AN AYETLERİNE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Işık TAŞKIRAN

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

HAKÎM SENÂÎ'NİN HADÎKATÜ'L-HAKÎKA'SINDA KUR'AN AYETLERİNE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Işık TAŞKIRAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

HAKÎM SENÂÎ'NİN HADÎKATÜ'L-HAKÎKA'SINDA KUR'AN AYETLERİNE GETİRİLEN İŞÂRÎ YORUMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Işık TAŞKIRAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1- Prof. Dr. Muhammet Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU

2- Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

3- Prof. Dr. Hamdi KIZILER

Tez Savunma Tarihi:

02/06/2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne, Ankara

Prof. Dr. Muhammed Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU danışmanlığında hazırladığım, **"Hakîm Senâî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sında Kur'an Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar, (Ankara, 2026)"** adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 09/06/2026

Işık TAŞKIRAN

ÖNSÖZ

Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım. Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla başlarım. Varlığı, hareketi, aklı, bilinci, sözcükleri, isimleri, duyguları, kâinatı, canlıları ve insanı yaratan; insanlara emirlerini açıklamak, doğruyu ve yanlışı göstermek, iman etmeyenleri uyarmak üzere Kur'an-ı Kerîm-i indiren Yüce Allah'a hamd ve senalar olsun! İnsanları doğru yola iletmek üzere görevlendirdiği sonuncu ve pek sevgili Elçisi Muhammed Mustafa'ya salat ve selamlar olsun!

Ahlâk ve tasavvuf merkezli düşünce geleneklerinde edebiyat, insanın ahlâkî ve manevî gelişimini destekleyen, onu eğitmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan bir araç olarak kabul edilir. Edebiyatın bu eğitim ve irşat işlevi, tasavvufî eserlerde sembolik ve mecazî anlatımın yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Sûfi şairler, ahlâkî ve manevî hakikatleri daha anlaşılır kılmak amacıyla eserlerinde, teşbih ve temsillere sıkça başvurmuşlardır. Bu şekilde amaçlarını dinleyiciye daha kolay aktarmış ve onu düşünmeye, öğrenmeye sevk etmişlerdir. Tasavvuf edebiyatının oluşmasında önemli bir rolü olan Senâî'nin de tasavvufî beyitlerinin büyük bir kısmı, teşbihler aracılığıyla aktarılan irfanî ve zahidâne öğretilerden oluşur. Onun teşbihlerinin kaynağı çoğunlukla Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in (s.a.v) örnek hayatı, hadisler, peygamberlerin hayatları, Allah dostlarının sözleri, düşünceleri ve hayatlarından temsillerdir. Bu araştırmada, *Hadîkatü'l-hakîka*'nın sembolik ifadeler içeren anlaşılması zor beyitleri, Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri üzerinden incelenmiştir. Tasavvuf konularının açıklanmasında ve toplumsal meselelerin anlaşılmasını sağlayan temsillerde, *Hadîkatü'l-hakîka*'da işaret edilen Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden nasıl yararlanıldığı ve Kur'an ayetlerini işârî yorumlama ortaya konulmuştur.

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 2017-2021 yıllarını kapsayan lisans eğitimim sırasında, Fars Dili ve Tarihi

hakkında bilgiler öğrendiğim, Farsça edebî metin çevirileri ve Tasavvuf derslerini aldığım değerli hocalarım Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Prof. Dr. Yusuf Öz; Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen ve Doç. Dr. Yeşim Işık Bağrıaçık başta olmak üzere Fars Dili ve Edebiyatı bölümündeki tüm hocalarıma, tasavvuf edebiyatına ve *Hadîkatü'l-hakîka*'ya ilgi duymama vesile oldukları için çok teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi'nin, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'ndaki yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini gördüğüm, tezimin konusunun belirlenmesinde ve tez çalışmamın gerçekleştirilmesinde yönlendirici olan tez danışmanım Prof. Dr. Muhammed Mustafa Çakmaklıoğlu'na tüm kalbimle teşekkür ederim. Gerek tasavvuf alanındaki yüksek lisans eğitimimde gerekse tez jürimde yer alarak değerli katkılarını sunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na, Prof. Dr. Vahit Göktaş'a, Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a, Prof. Dr. Ahmet Cahid Haksever'e, Prof. Dr. Hamdi Kızıler'e, Doç. Dr. Öncel Demirdaş'a ve Doç. Dr. Mehmet Yıldız'a yol göstericilikleri ve yapıcı değerlendirmeleri için teşekkür ederim. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Bilim Dalı'nın araştırma görevlileri Müberra Akgündüz ve Muhammed Şahin'e yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca beni ve kardeşlerimi her konuda destekleyen, her zaman yolumuzu aydınlatan özel eğitim uzmanı, babam, merhum İbrahim Taşkıran'a, merhametiyle, sevgisiyle bizi destekleyen annem Ayşe Taşkıran'a; yardımlarından dolayı ablam Deniz Taşkıran Küçüköncü'ye ve her türlü desteği için kardeşim Mehmet Ülküsel Taşkıran'a çok teşekkür ederim. *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eseri Tasavvuf Edebiyatı'na kazandıran Hakîm Senâî-yi Gaznevî'den, Allah Teâlâ, razı olsun. Cenneti ile mükafatlandırsın.

Işık TAŞKIRAN

Ankara, 2026

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR vii

GİRİŞ 1

1 Araştırmanın Problemi 3

2 Araştırmanın Konusu 5

3 Araştırmanın Amacı ve Önemi 6

4 Kuramsal Çerçeve 8

4.1. Kavram ve Terimler 10

4.1.1. Fars Şiirinde Tasavvuf 10

4.1.2. Tasavvufta İşârî Yorum 11

4.2. Araştırmanın Soruları 11

5 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 12

6 Araştırmanın Yöntemi 13

7 Literatür Taraması 14

BİRİNCİ BÖLÜM 16

SENÂÎ'NİN HAYATI VE HADÎKATÜ'L-HAKÎKA İSİMLİ ESERİ 16

1.1. Senâî'nin Hayatı 16

1.2. Senâî'nin Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Siyasi Yapısı 20

1.3. Senâî'nin Edebî Kişiliği ve Tasavvufi Düşünceye Katkısı 24

1.4. Senâî'nin Eserleri 26

1.5. Hadîkatü'l-hakîka 30

1.5.1. Hadîka'nın Nüshaları ve Karmaşıklığı 35

1.5.2. Hadîka'nın Bütünlüğü 47

1.5.3. Hadîka'nın Yazılma Sebebi 49

1.5.4. Hadîka'da Siyaset Ahlakı 55

1.5.5. Hadîka'nın Bölümleri 55
1.5.5.1. Muhammed b. Ali er-Raffâ'nın Mukaddimesi 55
1.5.5.2. Birinci Bölüm: Allah Teâlâ'nın Tevhidi Hakkında 56
1.5.5.3. İkinci Bölüm: Kelâm ve Her Şeyi Bilen Allah'ın Sözünü Zikretmenin Maksadı Kolaylaştırması Hakkında. 57
1.5.5.4. Üçüncü Bölüm: Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ve Onun Tüm Peygamberlere Üstünlüğü Hakkında. 58
1.5.5.5. Dördüncü Bölüm: Aklın Niteliği, Halleri, Fiilleri, Nihai Gayesi ve Varlık Sebebi Hakkında. 59
1.5.5.6. Beşinci Bölüm: İlmin Üstünlüğü Hakkında, İlimden Bahsetmek Daha Kârlıdır Çünkü Fazileti Daha Ağır Basar. 59
1.5.5.7. Altıncı Bölüm: Küllî Nefsten ve Hallerinden Söz Etmek Hakkında. 60
1.5.5.8. Yedinci Bölüm: Aldanma, Gaflet, Boş Emellere Kapılma, Dünya İşlerinde Düşüncesizce Davranma; Ölümü ve Dirilişi Unutma Hakkında. 61
1.5.5.9. Sekizinci Bölüm: Güven Veren Sultanın Anılması 62
1.5.5.10. Dokuzuncu Bölüm: Hikmet ve Özdeyişler, Kendini Şair Diye Tanıtanların Kusurları ve Hekimlerle Müneccimlerin Yergisi Hakkında. 63
1.5.5.11. Onuncu Bölüm: Bu Kitabın Telif Edilme Sebebi ve Akıl Sahiplerine Hitaben Yazılmasının Açıklanması Hakkında. 65
İKİNCİ BÖLÜM 68
ALLAH TEÂLÂ, KUR'AN-I KERÎM, HZ. MUHAMMED VE DİN BÜYÜKLERİ İLE İLGİLİ KUR'AN-I KERÎM AYETLERİ 68
2.1. Allah Teâlâ'nın Tevhidi 69
2.2. Allah Teâlâ'nın İsim ve Sıfatları ile İlgili İktibaslar 71
2.2.1. Vahdet ve Azamet Sıfatları Hakkındaki İktibaslar 86
2.2.2. Rezzak Sıfatı Hakkında İktibaslar 96
2.2.3. Muhafaza ve Murakabe Sıfatı ile İlgili İktibaslar 102
2.3. Kur'an-ı Kerîm ile İlgili İktibaslar 104
2.3.1. Kur'an'ın Yapısı ile İlgili İktibaslar 104

2.3.2. Kur'an'ın Sırrı ile İlgili İktibaslar 108
2.3.3. Kur'an'ı Yanlış Yorumlayanların Eleştirilmesi Hakkında İktibaslar..... 112
2.4. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ile İlgili İktibaslar.....115
2.4.1. Hz. Muhammed Mustafa'nın Övülmesi Hakkında Ayet İktibasları. 115
2.4.2. Hz. Muhammed'in Miracı ile İlgili Ayet İktibası..... 119
2.4.3. Hz. Muhammed'in Ahlakı ile İlgili Ayet İktibası 123
2.4.4. Hz. Muhammed'in Fazileti Hakkında iktibaslar 125
2.4.5. Muhammed'in Diğer Peygamberlere Üstün Kılınması..... 129
2.5. Din Büyükleri ve Dini Konularla İlgili İktibaslar 139
2.6. Hz. Ali'nin Faziletleri ve Erdemleri Hakkında İktibaslar.....142
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM..... 146
SEYR Ü SÜLÛK VE TASAVVUFÎ TERBİYE İLE İLGİLİ İKTİBASLAR..... 146
3.1. Tövbe ve İnabe İle İlgili İktibaslar.....148
3.1.1. Günah İşlemekten Vazgeçiş 149
3.1.2. İnâbe 155
3.2. Zikir İle İlgili İktibaslar.....157
3.3. Zühd İle İlgili İktibaslar 160
3.4. Dünyadan Yüz Çevirmek İle İlgili İktibaslar.....164
3.5. Dünya Hayatının Geçiciliği ve Ölümü Hatırlamak İle İlgili İktibaslar.....169
3.6. Uzun Ömür Özlemi İle İlgili İktibaslar.....174
3.7. Takva İle İlgili İktibaslar.....179
3.8. Mücâhede İle İlgili İktibaslar 182
3.9. Nefis Terbiyesi İle İlgili İktibaslar.....185
3.10. Riyazet İle İlgili İktibaslar.....186
3.11. İrade İle İlgili İktibaslar.....189
3.12. Fakr İle İlgili İktibaslar 195
3.13. Muhtaçlık ve Hayret Üzerine Ayet İktibasları 197

3.14. Şükür ve Şikayet İle İlgili İktibaslar 198
3.15. Hamd ve Senâ İle İlgili Ayet İktibasları....201
3.16. İsâr İle İlgili Ayet İktibasları....203
3.17. Samimi Gayret ve Doğruluk Hakkında Ayet İktibasları....208
3.18. Zekat Verenler Hakkında Ayet İktibasları....209
3.19. Rıza ve Teslimiyet İle İlgili İktibaslar....211
3.20. Kulluk Hakkında Ayet İktibasları....215
3.21. Keramet İle İlgili Ayet İktibasları....216
3.22. Aşk ve Tevâzu İle İlgili Ayet İktibasları....217
3.23. Şevk İle İlgili Ayet İktibasları....221
3.24. Mârifet ve Hidayet....223
3.25. Külli Nefsin Akıl ve Marifetle Bağlantısı....228
3.26. Yöneticilerin Adil ve Doğru Olmaları Hakkında İktibaslar....229
3.27. Kur'anda Yasaklanan Fiiller İle İlgili İktibaslar....232
3.26.1. Riba (Faiz)....232
3.26.2. Gıybet....234
3.26.3. Gösteriş Merakı....238
3.26.4. Kibir, Kendini Üstün Görme....239
SONUÇ....241
KAYNAKÇA....247
İnternet Kaynakları....254
EKLER....256
EK 1- Ayet Dizini....256
EK 2- Tespit Edilen Sûre ve Ayetlerin Listesi....275
ÖZET....283
ABSTRACT....284

KISALTMALAR

a.s	Aleyhisselam
b.	bin, ibn (Oğlu)
bk.	Bakınız
B.	Bölüm
Byt.	Beyit
C.	Cilt
c.c	Celle celale hu
çev.	Çeviren
drl.	Derleyen
d.	Doğum tarihi
ed.	Editör
Ens.	Enstitüsü
Erişim	Erişim Tarihi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
hk.	Hicri-Kameri
hş.	Hicri-Şemsi
Hz.	Hazreti
K.	Kısım
r.a	Radyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfa sayısı
ö.	Ölüm tarihi
Terc.	Tercüme
Tahk.	Tahkik eden
Tefs.	Tefsir eden
vb.	Ve benzeri
vd.:	Ve devamı
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerîm, mutlak üstün ve rahmeti kesintisiz Yüce Allah tarafından, sürekli uyarıldıkları halde yine de inanmayan halkı doğru yola çağırması amacıyla, elçilerin sonuncusu, Muhammed Mustafa'ya (ö. 11/632) indirilen ilâhi kelâmın adıdır. Hz. Muhammed zamanında vahiy kâtiplerince yazılan ve hâfız sahâbiler tarafından ezberlenen ilâhî kelâm, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) devrinde mushaf hâline getirilerek koruma altına alınmış, Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında çoğaltılarak İslâm memleketlerine gönderilmiş ve böylece lâfzıyla ve hattıyla muhâfaza edilmiştir.[1]

Kur'an-ı Kerîm, lâfzıyla ve ruhuyla insanların bir benzerini getiremeyecekleri bir kitap; az lâfzıyla çok mana anlatan olağanüstü bir beyandır. Kur'an-ı Kerîm, insanlık tarihinin en büyük dönüşümünü gerçekleştirmiş putperest cahil bir toplumdan insanlığın övünç duyduğu önderler çıkarmıştır. İnsanlığa insanlık değerini vermiş, eşitlik ve hürriyet ilkelerinin ilk seslendiricisi olmuştur. Kur'an-ı Kerîm, İslâmî hayatın temel kaynağı olarak inanan insanlara bir takım sorumluluk ve görevler yüklemiştir. Onun insana yüklediği temel görev, Kur'an'ın lâfzını tanımak ve okumaktır.[2]

Kur'an-ı Kerîm'in, doğru yola iletme, hedefinin gerçekleşebilmesi için, dili Arapça olmayan toplumlarca da Kur'an'ın anlaşılmasını sağlamak gerekir. Bunun en uygulanabilir yolu, Kur'an'ın içeriğini anlatan kitaplar yazmak, ya da Kur'an'ı tercüme ve tefsir etmektir. Öteden beri ağırlıklı olarak başvurulan yol, belirli başlıklar altında Kur'an konularını içeren kitap hazırlama yöntemi olmuştur. Zira bu yol, Kur'an'ın getirdiği nizam hakkında pratik bir yoldur ve her düzeyden insanın gerekli bilgilere kolayca ulaşmasını sağlayacak niteliktedir. Bununla birlikte okuyucunun Kur'an'ın

[1] Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 3.

[2] Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018), 45.

içeriği ile birebir buluşması açısından tercüme çok önemlidir. Nitekim ilki, h. IV. asırda Farsça'ya olmak üzere, Kur'an'ın çeşitli dillere yapılmış birçok tercümesi bulunmaktadır.[3] Tasavvuf edebiyatının beslendiği en önemli kaynaklardan biri Kur'an-ı Kerîm ayetleridir. Mutasavvıf şairler sözlerini daha etkili kılmak için iktibas veya telmih yoluyla şiirlerinde ayet ve hadislere sıkça yer vermişlerdir. [4]

İran edebiyatının ilk önemli tasavvufî mesnevisi olan *Hadîkatü'l-hakîka ve şeri'atü't-tarîka* isimli eser, Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd bin Âdem Senâî-yi Gaznevî (ö. h.535 /1140 [?]) tarafından, tasavvufî gerçekleri insanlara aktarmak amacıyla mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmış öğretici, bilgilendirici ahlâkî bir manzum eserdir. Eserin müellifi Hakîm Senâî-yi Gaznevî, hicrî 5. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş ve h. 6. yüzyılın ilk yarısında ün kazanmış önemli bir mutasavvıf şairdir. Senâî, Fars şiirinin seyrini değiştirmiş ve tasavvufî, dinî öğretileri geniş ölçüde Fars şiirine dahil etmiştir. Tasavvufî mesnevi türünün temelini atmış ve Fars Edebiyatında önemli bir yere sahip aşk konulu gazele tasavvufî bir ruh kazandırmıştır.

Senâî'nin şiirinin en önemli özelliklerinden biri, beyitlerini Kur'ân-ı Kerîm'de geçen anlamlar, kavramlar ve ifadelerle harmanlamasıdır. Senâî, eserlerini Kur'ân-ı Kerîm ayetleri ile gerek doğrudan alıntılar, gerekse hatırlatma, işaret etme gibi yöntemlerle süsleyerek şiirlerini hem biçim hem de anlam bakımından zenginleştirmiştir. Senâî, inançla ilgili, tasavvufî ve dinî konuları açıklayıp yorumlamak amacıyla teşbihli, sembolik anlatımlardan sıkça faydalanmıştır. Senâî'nin manzumeleri, öğretici edebiyatın en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

---

[3] Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: DİB Yay., 2011), 60.

[4] Deniz Erçavuş, "Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinde Geçen Ayet ve Hadisler", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 7 (2020).

Senâî, Kur'ân'da geçen ifadeleri ve manaları teşbihli bir şekilde dizelerine ekleyerek zahidâne görüşlerini Kur'an'ın emirleri ile birleştirmiş; tasavvufî meseleleri vahyin aydınlatıcı rehberliğiyle açıklamıştır. Bu yöntemle, muhataplarını vahyin temel öğretileriyle tanıştırmış, onları Kur'ân-ı Kerîmin emirleri ve Kur'ân'da yer alan kıssalarla buluşturarak maneviyata ve mukaddesata yönlendirmiştir.[5]

1 Araştırmanın Problemi

Hadîkatü'l-hakîka tasavvufî konuları ele alan öğretici bir kitaptır. Eserde, *Kur'an-ı Kerîm'*in pek çok ayeti işarî yöntemle yorumlanmıştır. Bu özelliği ile *Hadîkatü'l-hakîka* Kur'an ayetlerinin ve tasavvufî gerçeklerin toplumun büyük çoğunluğu tarafından anlaşılmasına hizmet eden önemli bir tasavvuf kitabıdır. Böyle olmasına rağmen *Hadîkatü'l-hakîka* Türkiye başta olmak üzere diğer İslâm ülkelerinde geniş halk kitleleri tarafından yeterince bilinmemektedir. Tasavvuf tarihinin ilk mesnevisi olan *Hadîkatü'l-hakika'*nın günümüz Türkçesine kazandırılamaması ve içeriğinde teşbihli, sembolik ifadelerin fazlaca yer alması eserin ülkemizde tanınmasının önündeki en önemli engellerden biridir.

Hadîkatü'l-hakîka gibi Senâî de Türkiye, İran ve diğer ülkelerde hakkında fazla araştırma olmayan mutasavvıf şairlerden biridir.[6] Oysa Hakîm Senâî, birçok ilklerin kurucusudur ve çok iyi bir eğitim altyapısı üzerine inşa ettiği tasavvuf anlayışıyla sonraki mesnevi yazarları için öncü olmuştur. Türkiye'de Senâî'nin eserlerinin, gerek Devleti Âli Osmanî döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde Türkçe'ye çevirisi ve şerhi

[5] Zeinal Tahereh Pouras - Mah Nazari, "Senâî'nin Hadîkatü'l-Hakîka'sında Kur'ân Ayetlerine Dayanan Teşbihli Hikâyeler.", *Fars Dili ve Edebiyatında Alegori Araştırmaları Dergisi* 14/51 (05 Şubat 2022), 82-105.

[6] Jan Rypka, *Selçuklular ve Moğollar Döneminde İran Edebiyatı* (Tahran: Faroz Iran, 1986), 134.

yapılmamıştır. Bu nedenle, Senâî tasavvufî konulara ilgi duyan dini ve akademik çevrelerce bilinmekte olsa da geniş halk kesimleri arasında pek tanınmamaktadır.

Tasavvuf eserlerinde Kur'an ayetlerine getirilen işarî yorumlar okuyucuda her zaman merak uyandırmıştır. Bu tür sembolik ifadeler okuyucunun gönlüne hitap ettiği için tasavvufî manâlar bu tür yorumlarla zihinlere daha iyi yerleşmektedir. Ayrıca tasavvuf eserlerindeki işarî yorumlar Kur'an ayetlerinin anlaşılmasına yardım etmekte ve ayetlerin okuyucu üzerindeki etkisinin daha kalıcı olmasını sağlamaktadır.

Hadîkatu'l-hakika, başta Ferîdüddin Attâr (ö.627/1230) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) olmak üzere bu sahada pek çok mutasavvıf şairi etkilemiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi-i ma'nevi* isimli eserinde *Hadîkatü'l-hakîka*'dan alınmış pek çok beyit, hikaye ve tasavvufi anlatımlar bulunmaktadır. *Hadîkatü'l-hakîka* aynı şekilde, Hâkānî'nin (ö. 595/1198) *Tuhfetü'l-Irâkeyn* ve Nîzâmî'nin (ö. 611/1214 [?]), *Mahzenü'l-esrâr* mesnevilerinin yanında tasavvuf alanında pek çok eserin yazılmasında da etkili olmuştur. Mevlânâ'nın öğretisini anlamaya çalışan ve *Mesnevi*'den feyz alan okuyucular ve tasavvuf alanında yazılmış eserlerin eski kaynaklarını araştıran araştırmacılar için *Mesnevi*'ye kaynaklık eden diğer eserleri öğrenmek, araştırmak her zaman bir merak konusudur. Bu araştırmanın problemini teşkil eden ikinci önemli konu, *Mesnevi-yi ma'nevi*'ye kaynaklık eden eski eserlerin araştırılmasına katkı sağlamaktır.

Bu itibarla, tasavvuf alanında yazılmış ilk eserlerden biri olan Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eserinde yer alan Kur'an ayetlerinin yorumlanma biçiminin araştırılması; *Hadîkatü'l-hakîka*'yı önemli kılan özelliklerin tanıtılması ve tasavvufi eğitimi güçlendiren eserlerin gün yüzüne çıkarılması bu araştırmanın ana problemini teşkil etmektedir.

2 Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin, *Hadîkatü'l-hakika* adlı eserinde geçen Kur'an ayetlerinin tespiti ve bunların yorumunun tasavvuf terimleri açısından değerlendirilmesidir. Senâî, sözlerini daha etkili kılmak için *Hadika*'da ayet ve hadislere sıkça yer vermiştir. Senâî, eserinde ayet ve hadisleri hem iktibas yoluyla hem de telmih yoluyla başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Hadîkatü'l-hakika, Hâkîm Senaî-yi Gaznevî'nin, Gazneliler sultanı Behram Şah'a ithafen, tasavvufa ait konuları açıklamak ve öğüt vermek amacıyla kaleme aldığı, On Bölüm'den oluşan tasavvufî mesnevisidir. Tasavvuf edebiyatının ilk önemli manzumesidir. Eserde dinî, tasavvufi, felsefi, ahlaki ve ilmî konuların yanında adalet ve geçim sıkıntısı gibi toplumsal konular; Allah, peygamber ve sahabenin övgüsü ile birlikte akıl, ilim, hikmet, ahlâk ve ilahi aşk, iman konuları çeşitli misal ve hikâyelerle işlenmiştir.

Senâî, bu eserde dinî ve tasavvufi görüşlerini açıklarken hikâyelerden, temsillerden ve mitolojik efsanelerden çokça istifade etmiştir. *Hadîka,* âyetlerin, hikmetli ve tasavvufi sözlerin iç içe girdiği bir tasavvuf ansiklopedisi özelliği taşımaktadır. Tefsir, hadis, fıkıh, hikmet, irfan, edebiyat, mantık, kelam, tarih, burçlar ve tıp ilimlerinin inceliklerinin yanında edebî sanatlar açısından da zengin olan eserde varlık ve varlığın meydana gelmesi konularının ele alınışı tasavvuftan ziyade felsefîdir. *Hadîka*, tıpkı bir öğretmen gibi okuyucusuna yol göstermektedir. Okuyucu da kendini onunla konuşan ve onunla işiten bir öğrenci olarak görmektedir.

Hadîka, konularının taşıdığı değer, nazım şekli ve üslubu ile Senâî hayatta iken şöhret bulmuş ve asrın âlimlerinin, ediplerinin, belâgatçılarının, şairlerinin ve tasavvuf şeyhlerinin meclislerinde beyitlerini söyleyip sohbet mevzularına dâhil ettikleri bir eser olmuştur. Bu şekilde uzak diyarlara da ulaşan *Hadîka*, herkesin nazarında özel bir değer kazanmıştır.

Bu çalışmada Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin hayatı, eserleri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, *Hadîkatü'l-hakika* isimli eseri Kur'an-ı Kerîm ayetlerine getirilen işârî yorumlar, yöntem ve muhteva itibariyle incelenmiştir.

3 Araştırmanın Amacı ve Önemi

İndirildiği günden bu yana Ku'rân ayetlerini özüne uygun şekilde yorumlayabilmek amacıyla yapılan çalışmalar dünyanın her tarafında devam etmiştir. Hicri birinci asırdan itibaren İslâm ile tanışan Horasan bölgesinde Kur'ân'ı anlama ve İslâm dinini dünyaya tanıtma yolunda müslümanların ilim ve düşünce hayatına yön veren önemli mutasavvıflar yetişmiştir. Bölgede yaşayan tasavvuf ehli de kendilerine özgü yorumlarıyla çeşitli tefsirler yazmış ve zengin bir işârî tefsir literatürü ortaya koymuştur. İşte bu literatürün önemli parçalarından birisi, bugün Afganistan sınırları içinde yer alan Gazne şehrinde yetişmiş, tasavvufunun önde gelen şahsiyetlerinden ve önemli şairlerinden Ebu'l Mecd Mecdud bin Adem Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakika*'sıdır.

Senâî, Kur'ân merkezli düşünen bir mutasavvıftır ve kaleme aldığı eserlerini Kurânî kavramlarla şekillendirir. *Hadikatu'l-hakika* incelendiğinde Kur'ân'ın ruhu ile yazıldığı ve satır aralarında Kur'ânî temaların işlendiği görülür. Senâî, kitaplarında bazen doğrudan Kur'ân'ı, bazen de Kur'ân'ın özelliklerini ele alır ve betimler. O'nun Kur'ân'a dair ileri sürdüğü manzumeler, gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde alimler, edebiyatçılar, yöneticiler arasında takip edilmiş ve önemsenmiştir. Senâî'nin şiirleri, hem dilinin eski klasik Farsça ile yazılmış olması hem de birden çok anlamı içermesi nedeniyle şu ana kadar Türkçe'ye tercüme edilememiştir.[7]

[7] Mustafa Altunkaya, *Ebu'l-Mecd Mecdûd bin Adem-i Senâî ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 56.

Senâi, tasavvufi mesnevi ve *Hadîkatü'l-hakika* hakkında Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar çok azdır. Tasavvuf tarihinin ilk mesnevisi *Hadîkatü'l-hakika* isimli eser, dilinin ağır olması, konularının diğer tasavvufi eserler kadar ilgi çekmemesi sebebiyle bugüne kadar günümüz Türkçesine kazandırılamamıştır. Oysa Hakîm Senâî birçok ilklerin kurucusudur ve çok iyi bir eğitim altyapısı üzerine inşa ettiği tasavvuf anlayışıyla kendinden sonraki mesnevi yazarları için bir mihenk taşı olmuştur. Onun yaklaşık on yılda ortaya koyduğu eseri *Hadîkatü'l-hakika*, dini ilimlerde, özellikle tasavvuf alanında eğitici yetiştiren eğiticiler için yazılmış değerli bir kaynaktır.

Bu tezde, *Hadîkatü'l-hakîka* üzerinden Senâî'nin tasavvufî düşüncelerinin ortaya konması, Kur'an ayetlerinin işârî yorumlama yöntemlerinin belirlenmesi ve günümüz Türkçesine henüz çevrilmemiş olan bu eserin tanıtılması amaçlanmıştır. Ayrıca eserde geçen bazı tasavvufî kavramların tahlili yapılmıştır. Yazıldığı günden itibaren tasavvuf ehlinin ilgisini çeken ve tanınmış önemli mutasavvıfların baş ucu kaynağı olan *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eserin günümüzde ve geçmişte Türkçe bir açıklamasının olmaması tasavvuf ilmi açısından önemli bir eksikliktir. Bu tez *Hadîkatü'l-hakika*'nın Kur'an ile ilişkili yönünün daha iyi anlaşılması ve *Hadîkatü'l-hakika* üzerine yapılan akademik çalışmaların artması amacıyla hazırlanmıştır.

Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Senâî, *Hadîkatü'l-hakīka*, İran edebiyatındaki ilk tasavvufî mesnevilerin biridir. [8] Senâî, Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakātü's-sûfiyye*'si, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'sı Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*'u ve Gazzâlî'nin (ö.

[8] Nurdan Kaban, "Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l Hakîkasi'nin Bölümleri", *Doğu Esintileri* 15 (2021), 201-241.

505/1111) *İhyâ*'sı gibi kendisinden önceki mutasavvıfların eserlerinde ele aldıkları tasavvufi konuları büyük bir ustalıkla kendi şiirlerinde işlemiştir.[9]

Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka* adlı eseri, Horasan coğrafyasında filizlenen h.4. (12.) yüzyıla ait tasavvuf düşüncesinin nazım biçiminde ele alındığı ilk ve en kapsamlı eser olması bakımından önemlidir. Senâî ile birlikte İran tasavvuf edebiyatında büyük mutasavvıflar devri başlamıştır.

Hadikatu'l Hakika, tasavvuf alanındaki yol göstericileri ve eğiticileri eğitmek amacıyla yazılmış kılavuz kitap niteliğindedir. Kur'an'ın buyruk ve yasaklarının sembolik ifadeler, deyimler, ata sözleri ve hikayelerle zenginleşmiş biçimde yorumlandığı bu eserin günümüz Türkçesine kazandırılması amacıyla yapılan çalışmalara katkı sunması bu tezin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın diğer bir önemli yanı, Tasavvuf Edebiyatı ve Fars Edebiyatı üzerine araştırma yapanlar için tasavvufi beyitlerin yorumlanmasında bir yöntem sunmasıdır. *Hadikatu'l Hakika*'yı merak eden araştırmacılara ve dinî alanda insanları bilgilendiren hatiplere 12. Yüzyıl tasavvufi düşüncesinin nazım biçiminde ifade edilmesi konusunda örnekler vermesi açısından önemlidir.

4 Kuramsal Çerçeve

Bu tezin kapsamında Hakîm Senâî'yi Gaznevi'nin *Hadîkatü'l-hakīka* isimli eserinin Farsça nüshası incelenmiştir Bunun yanı sıra bu eser üzerine yazılmış Farsça şerhler, İngilizce ve Türkçe *Hadika* çevirileri araştırılıp özellikle İran Tasavvuf Edebiyatı üzerine önemli çalışmaları olan edebiyatçıların ve akademisyenlerin kitapları ve makaleleri araştırılmıştır. Bu yönüyle bu tez tasavvuf ilmi ve Fars Edebiyatı alanlarında

[9] Nurdan Kaban, *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakīka'sındaki Tasavvufî Terimler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020).

disiplinler arası bir çalışma niteliği taşımaktadır. 11. ve 12. yüzyıllarda yaşamış olan Senâî'nin Horasan üslubuyla yazdığı eski Farsça metinlerde geçen tasavvuf terimleri, atasözleri, deyimler ve işârî yolla verilmeye çalışılan mesajlar çözümlenmiştir. Beyitlerde örtülü olarak anlatılan manalar Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin meallerinden faydalanılarak açıklanmıştır.

Tezin birinci bölümünde Senâî'nin hayatı, eserleri, tasavvuf edebiyatına katkıları ve *Hadikatu'l Hakika* isimli mesnevisi tanıtılmıştır. Eserin bölümleri, yazılış tarihi ve yazılış amacı hakkında Senâî'nin beyitlerinden yola çıkılarak bilgi verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde *Hadika*'nın Bölümleri ve alt bölüm başlıklarında geçen tasavvufî terimler belirlenmiş ve bu bölümlerde Kur'an ayetlerine işaret eden beyitler tespit edilmiştir. Kur'an ayetlerine işaret eden beyitlerde ayetlerden iktibas, telmih ya da işârî yorum olup olmadığı tespit edilmiştir.

Senâî'nin *Hadika'*da belirttiği gibi eserin bölümlerinde Kur'an ayetlerine çok fazla atıf vardır. Bazen, birden fazla Bölüm'de farklı konuları açıklamak için aynı ayetlerden faydalanılmıştır. *Hadika*'da geçen tüm ayetleri tespit etmek ve yazmak belirtilen süre ve şartlarda mümkün olmadığından sadece tasavvufi eğitim açısından önemli olduğuna karar verilen ana konulardaki Kur'an ayetlerinin geçtiği beyitler tespit edilip ilgili olduğu Kur'an ayetinin meali yardımıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu bölümde Yüce Allah'ın Birliği, İsim ve Sıfatları, Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed, Halifeler ve bazı din büyükleri hakkında söylenen beyitler çözümlenerek işaret edilen Kur'an ayetleri tespit edilmiş, beyitin içeriği kısaca açıklanmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde tasavvufi terbiye yöntemi ile ilgili tasavvufi kavramlar tespit edilerek beyitte iktibas, işaret ya da telmih edilen Kur'an ayetleri açıklanmıştır. Bu bölümde, *tövbe, nefis terbiyesi, zühd, mücahede, dünya hayatının geçiciliği, takva, ölüm, rıza, teslimiyet, hamd, şükür, fakr, isar, marifet, keramet, akıl, kulluk, şevk, aşk*, gibi seyrü

sülükun aşamaları ve *gıybet, faiz, gurur, gaflet, kıyame*t gibi diğer tasavvufi konuların geçtiği beyitler belirlenmiş ve beyitin işaret ettiği anlam, Kur'an ayetleri doğrultusunda çözümlenmiştir.

4.1. Kavram ve Terimler

4.1.1. Fars Şiirinde Tasavvuf

Fars şiirinde sıklıkla görülen konulardan biri tasavvuf ve irfandır. Şiirde irfan ile ilgili düşüncelere yöneliş, daha önceki dönemde şekillenmekle birlikte bunun açık etkisi, h.6./m.12. yüzyılın başından itibaren Fars şiirinde görülmektedir. Büyük irfan manzumelerini ortaya çıkaran ilk şair Hakîm Senâi-yi Gaznevî'dir (ö. 535/1141 [?]). *Hadîkatu'l hakîka ve şeriatu'l tarika* ile *Tarîku't tahkîk* isimli manzumeleri onun tasavvuf ve irfan konusundaki iki önemli eseridir. Bunlara ilave olarak Senâî'nin olgunluk dönemine ait birçok kaside ve gazeli de tasavvufi konuları içermektedir.

Senâi'den sonra, tüm eserlerini irfanî konuları açıklamaya özgü kılmış bir başka büyük şair Ferîdüddin Attâr olup kendisinden geriye, kaside ve gazellerinden oluşan *Divan*, *Mantıku't tayr*, *Musibet-nâme, Esrâr-nâme*, *İlâhi-nâme* gibi önemli manzumeler kalmıştır. Attâr'la birlikte h.8./13. yüzyılda irfanî şiir, kemal derecesine ulaşmış, Senâî'nin ve Attârın irfanî şiirleri, Mevlânâ'nın Farsça irfanî eserlerin en büyüğü kabul edilen, *Mesnevi-i ma'nevi*'nin oluşmasına bir başlangıç teşkil etmiştir.

İrfanî konuların şiire girişi, ilk önce Fars şiirinde özel bir türün ortaya çıkmasına, ona yeni ve taze bir tat vermesine, ikinci olarak da şairlerin saraya bağlı olmalarını bir dereceye kadar ortadan kaldırmasına ve sultanların saraylarının dışında da edebî şaheserler meydana getirecek şairlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.[10]

[10] Zebîlullâh-i Safâ, *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, ed. Hicabi Kırlangıç, çev. Hasan Almaz (Ankara: Nüsha Yayınları, s.39, 2003).

Farsça şiir yazmış sufî şair ya da bir tarikata bağlı dervişlerin manzum eserlerinin bir kısmı, hayal uyandırma ve heyecan yaratma açısından fazla değerli olmamalarına karşın dini duyguları, tasavvufun ilk dönemini ve birtakım ıstılahları, dikkat çekici, sade ve anlaşılır bir dille ifade etmeleri nedeniyle tasavvuf edebiyatı kapsamında son derece önemli kabul edilir. Hakanî-yi Şirvanî (ö. 595/1199), Zahîr-i Faryabî (ö. 598/1201), Kemâluddîn İsmâil-i İsfahanî (ö. 635/1237) ve Sa'dî-yi Şirazî'nin (ö. 691/1291) dizelerinde doruklara yükselmiş olan *tahkîk* ve *mev'ize* tarzının yaygınlaşması da Senaî'nin tasavvufi ve vaaz içerikli manzumelerinin etkisiyle olmuştur.[11]

4.1.2. Tasavvufta İşârî Yorum

İşârî sözcüğü, işâret kelimesini anlatmak için kullanılır. İşâret, alâmet, remiz, îma, bilgi anlamlarını taşıyan bu lafız; bir şeyi el, parmak, göz, kaş veya kafa ile göstermeyi ifâde eder. Bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifâde etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma, gibi anlamlara da gelen işâret; tasavvufta, maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibâreyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilecek gizli olan anlam, şeklinde tanımlanmıştır. İşârî sözcüğü ile de sembolik ve remzî olarak, îma ya da işâret yoluyla söylenmek istenen, bu yolla insanın kalbine birdenbire doğuveren bilgi türü kastedilmektedir. İşâret etmek, bir nevi sessiz hitap olduğu için konuşmanın eş anlamlısıdır. Ayrıca işâret, duyularla anlaşılan somut hissî ve duyularla algılanamayan soyut zihnî işâretler olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[12]

4.2. Araştırmanın Soruları

Bu araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

---

[11] Abdulhüseyn-i Zerrinkûb, *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*, çev. Nimet Yıldırım (Tahran, 1379), 237-271.

[12] Yunus Emre Gördük, *İslam Geleneğinde İşari Tefsir* (İstanbul: Kitabi Yayınevi, 2023), 89.

1- Senâî, *Hadikatu'l hakika*'da işârî yöntemi ve sembolik dili nasıl kullanmıştır?

2- *Hadikatu'l hakika*'da üstü kapalı beyitleri Kur'an ayetleri üzerinden açıklamak mümkün müdür?

3- *Hadikatu'l hakika*'da Kur'an ayetleri nasıl yorumlanmıştır?

4- *Hadikatu'l hakika*'da tasavvufi kavramlar ve seyrü süluk aşamaları nasıl anlatılmıştır?

5 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın kapsamını Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakika* isimli tasavvufî mesnevisinde geçen Kur'an ayetlerinin işârî yorumu oluşturmaktadır. *Hadîkatü'l-hakika*'nın beyitlerinde işaret edilen Kur'an hükümleri tespit edilmiş ve bu ayetler doğrultusunda beyitler çözümlenmiştir. Konuları bakımından kapsamlı bir eser olan *Hadika*'da, Kur'an ayetlerinin yanı sıra Resulullah'ın hayatından örnekler veren pek çok hadis, Senâî'den önceki dönemlerde yaşamış din büyüklerinin sözleri ve eserlerinden cümleler; peygamberlerin hayat hikayeleri ve eski kitaplarda geçen bir çok hikaye yer almaktadır. Kur'an ayetleri dışındaki dini metinler tezin kapsamına dahil edilmemiş sadece tasavvufi bir terimi anlatan manzumelerde beyitin çözümlenmesine yardımcı olan hadislere ve eski eserlere kısaca değinilmiştir.

*Hadîkatü'l-hakika'*nın günümüz Türkçesi ile bir çevirisinin ve şerhinin olmayışı, *Hadika*'nın içeriğinde atasözlerinin, Arapça ve Farsça deyimlerin, klasik Farsça sözcüklerin teşbihli, sembolik ifadelerin fazlaca yer alması eserin incelenmesini zorlaştıran ve çalışmaları kısıtlayan en önemli etkenlerden biridir. Araştırmayı kısıtlayan diğer önemli bir konu da *Hadika*'nın farklı nüshalarının olması ve eserin on binden fazla beyit içermesidir. *Hadîkatü'l-hakika*'nın yaklaşık on yılda yazıldığı göz önünde

bulundurulduğunda on bin klasik Farsça yazılmış beyitleri taramak, zaman ve güç açısından insan üstü bir çaba gerektirir. Ayrıca, İran kaynaklarında belirtilen Kur'an sûrelerinin isim ve ayet numaralarının Türkçe Kur'an sûrelerinden farklı olması bu çalışmayı zorlaştıran etkenlerden birisi olmuştur.

6 Araştırmanın Yöntemi

Tezin çalışma alanı *Hadîkatü'l-hakika*'da geçen Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin işârî yorumu olduğu için öncelikle *Hadîkatü'l-hakika*'nın Farsça nüshaları araştırılmış ve temin edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Türkiye'de ve uluslararası alanda *Hadîkatü'l-hakika* ile ilgili yazılmış kitaplara, bilimsel makalelere ve tezlere sayısal ortamda erişim sağlanmıştır.

Sayısal ortamda erişilen *Hadika'*nın ilk önce başlıklarına göre Bölümleri incelenmiştir. Her Bölüm'ün başlığı ve altında yer alan kısım başlıkları Farsça-Türkçe Sözlük ve sayısal ortamda https://vajehyab.com/, Vajehyab, Farsça'dan-Farsça'ya sözlükler yardımıyla tarafımdan Türkçe'ye çevrilmiştir. Başlıkların içerisinde Tasavvuf bilimi açısından önemli konular ve tasavvufi eğitimin aşamalarına dair konuların geçtiği bölümler tespit edilmiş ve ayetler daha çok bu bölümlerde araştırılmıştır. Bölümlerin içeriği araştırılırken internet ortamında yer alan https://ganjoor.net masaüstü düzenleyicisinde[13] Mahmudrıza Recaî'nin katkılarıyla, Dr. Ali Muhammed Sâbirî, Rukiye Teymûriyân ve Behzâd Saîdî tarafından hazırlanan nüsha esas alınmıştır. Ganjoor sitesinin güncellendiği ya da bakım nedeniyle çalışmadığı zamanlarda, ABD'de bulunan, Tufts Üniversitesi'nin, Farsça Dijital Kütüphanesini kullanan, https://scaife.perseus.org/library/urn:cts:perslit: sanaee.hadighe/, Scaife Viewer

[13] https://ganjoor.net/sanaee

sitesinden faydalanılmıştır. Ayrıca. Chat GPT Open AI, Claude AI gibi yapay zeka uygulamalarından yararlanılmıştır.

Hadîkatü'l-hakika üzerine yazılan kitapların eklerinde yer alan ayet listeleri ve bu konuda yazılmış makalelerdeki Kur'an ayetleri araştırılmış ve Kur'an ayetlerinin olduğu beyitler tespit edilmiştir. Farsça - Türkçe sözlükler, Osmanlıca - Türkçe Sözlük, Tasavvuf Terimleri kitapları yardımıyla beyitler tezi hazırlayan Işık Taşkıran tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

İşaret edilen Kur'an ayetlerinin tespitinde kullanılan diğer bir yöntem de beyitlerde geçen Arapça sözcüklerin ve özellikle Kur'an-ı Kerîm'de geçen ifadelerin tespitidir. Beyitlerde geçen Arapça sözcükler ve terimler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Tefsir ve Meali* internet sitesinde taratılmış olup aynı Arapça sözcüklerin olduğu ayetler belirlenerek ayetin anlamı ile beyitin anlamı karşılaştırılmıştır. Böylece beyitlerde işaret edilen Kur'an ayetleri tespit edilmiştir.

7 Literatür Taraması

Araştırmada kullanılan kaynaklar Hâkîm Senâî-yi Gaznevî'nin *Hadîkatü'l-hakika*'sının İran'da neşredilen Farsça nüshaları ve bu eser üzerine yazılan kitap ve bilimsel dergilerde yayınlanmış makalelerdir. Kur'an ayetlerinin geçtiği beyitlerin tespitinde *Hadikatu'l-hakika* üzerine yazılan Farsça, İngilizce ve Türkçe kitaplardan, doktora tezlerinden ve makalelerden faydalanılmıştır. Beyitlerin çözümlenmesinde, https://vajehyab.com/internet sitesinden Dehoda'nın Farsça'dan Farsça'ya sözlük ve Prof. Dr. Mehmet Kanar'ın hazırladığı Kanar-Farsça-Türkçe Sözlük kullanılmıştır.

Kur'an ayetleri ve mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an-ı Kerîm ve mealini açıklayan, https://kuran.diyanet.gov.tr/ sayfasından alınmıştır. Bazı beyitlerin

tercüme edilmesinde Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin *Mesnevi'*sinin Türkçe çevirilerinden faydalanılmıştır.

Muhammed Taki Müderris-i Razavî-yi Horâsânî'nin (1896-1986) editörlüğünü yaptığı Farsça *Hadikatu'l,hakika'nın taranmış sayısal nüshası, yine aynı yazarın Ta'likat-i Hadîkatü'l hakika* isimli kitabı, İranlı mütercim Meryem Hüseyni'nin (d.1962) Hadîkatü'l-hakîka *ve şerîatü't-tarîka (Fahri-nâme) Şerhi* başlıklı Farsça *kitabının bir bölümü, John Stephenson'un The First Book of The Hadīqatu'l-Haqīqat isimli İngilizce kitabı, https://ganjoor.net sayfasındaki Hadikatu'l- hakika Bölümleri ve bölümleri üzerinden çalışılmıştır.*

BİRİNCİ BÖLÜM

SENÂÎ'NİN HAYATI VE HADÎKATÜ'L-HAKÎKA İSİMLİ ESERİ

1.1. Senâî'nin Hayatı

İran edebiyatının ilk büyük mutasavvıf şairi Senâî'nin ismi, Nizâmî-i Arûzî'nin (ö. 552/1157), Fars Edebiyatı'nın ilk tezkiresi kabul edilen *Çehar Makale*'sinde geçmektedir. [14] Senâî'nin adı, kendi eserlerinde ve Devletşâh-ı Semerkandî'nin (ö. 900/1494-95 [?]) kaleme aldığı *Tezkîretü'ş-şu'arâ*'da Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem es-Senâî, olarak zikredilir. Avfî'nin (ö. 629/1232) tezkiresi *Lübâbü'l-elbâb*'ta şairin adı Mecdüddîn Âdem es-Senâî el-Gaznevî olarak yer almaktadır. Abdurrahman-i Câmî'nin (ö. 898/1492) tezkiresi *Nefehâtü'l-üns*'te adı Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem' dir.[15]

Senâî'nin öğrencisi ve müridi olan Muhammed b. Ali er-Raffâ, *Hadîkatü'l-hakîk*a'ya yazdığı ön sözünde ismini, Ebul Mecd Mecdud bin Âdem es-Senâî der. Bu da kesin olarak gösterir ki şairin adı Mecdud'dur. Senâî, *Şiir Divanı*'nda: *Hasan oğlu Hasan oğlu Hasanım; Sen güzel yaratılmışsın ve Hasan güzelliğin kölesidir,* dediği için çoğu araştırmacı onun adını Hasan olarak kaydetmiş ve Mecdud ismini sonradan Hasan ismine eklenmiş bir ünvan ve bir lâkab gibi gösterilmiştir. Parlaklık anlamına gelen senâdan üretilen Senâî onun mahlasıdır.[16]

Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem es-Senâî, *Ḥadîḳa*'nın 10. Bölümünde bu eseri yazmaya h.525'te (1131) yazmaya başladığında altmış yaşında olduğunu belirttiği için h.465 (1071-72) yılı doğum tarihi olarak kabul edilir. Gazneli Sultan İbrahim (ö.

---

[14] Esin Eren, *Nizāmî Arūzî'nin Çehār Makāle'si ,* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

[15] Johannes Thomas Pieter de Bruijn, *Of Piety and Poetry* (Lieden: E.J. Brill, 1983), 63.

[16] Saime İnal Savi, "Hakim Senâî Ve Sayr Al-'ibâd İla'l-Ma'âd", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı* 2/11 (1979), 429-442.

492/1099), Sultan III. Mes'ud (ö. 508/1115), Behram Şah (ö. 552/1157), Selçuklu Sultanı Sencer (ö. 552/1157) gibi hükümdarların döneminde yaşamış olup Mesû'd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121), Seyyid Hasan Gaznevî (ö. 556/1161 [?]), Muizzî (ö. 520/1126 [?]), Osman Muhtârî (ö. 513/1119) ve İmâdî (ö. 550/1155 [?]) gibi şairlerin çağdaşıdır.

Senâî *Hadika*'nın 10. Bölümünün, 3. bölümünde doğum yerini Gaznevin şehri olarak belirtmekte ancak şiirinin biçiminin Maçin tarzında olduğunu söylemektedir. Maçin, Maveraünnehir ve Türkistan bölgesi için kullanılan bir yer ismidir. İran'ın büyük şairi Firdevsi (ö. 411/1020 [?]) *Şehname*'de Çin ü Maçin'i Turan ülkesi olarak açıklar.[17]

2. Dize		**1. Dize**	Beyit	Kısım	Bölüm
نظم شعرم چو نقش ما چین است		گرچه مولد مرا ز غزنین است	14	3	10
آتشی باد خوار و آب ندیم		خاک غزنین چو من نزاد حکیم	15	3	10

(14) Her ne kadar doğum yerim Gaznevin olsa da; Maçin nakşı var şiirimin nazmında.

(15) Benim gibi bilge çıkmadı o Gazne toprağından; Yakıcı rüzgâr yemiş ve suyu tutan.

Senâî'nin eserlerinde, Gazne sultanlarından İbrâhim, III. Mesud ve Behram Şah'a övgüler vardır. *Kârnâme-i Belḫ* isimli eserinde Sultan İbrâhim'i methetmekte, diğer şahların adları ise divanında ve *Hadîkatü'l-hakika* geçmektedir. Bu şiirler onun genç yaşta methiye söylediğini gösterir. Daha sonraki şiirlerinden anlaşıldığı üzere kendisinde ruhî bir değişim meydana gelmiş, saraydan uzaklaşarak inzivaya çekilmiştir.

Çocukluk ve gençlik yıllarını Gazne'de geçiren Senâî, iyi bir eğitim alır. Kur'an tefsiri, hadis, kelam, lugat ve edebiyatın yanında astronomi, tıp ve musiki alanında da bilgi sahibidir. Felsefeye olan ilgisinden dolayı Hakîm unvanıyla şöhret bulur. Zamanının ilimlerine aşina olmasıyla birlikte şairliğindeki becerisi ona Gazneli sarayında önemli bir

[17] Alimcan İnayet, "Divanü Lûğat-it-Türk'te Geçen 'Çin' ve 'Maçin' Adı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature* 2/4 (2007), 1174-1184.

yer kazandırır. Gençlik yıllarında, Farsça şiir söyleyen şairlerin yanında Arapça yazan şairlerin divanlarını da okur ve inceler.

Senâî, 492 (1099) yılında Gazne'den Belh'e gitmek zorunda bırakılır. Babasının tavsiyesi ile şehrin ileri gelenlerinden Hace Abdullah Herevî'nin (ö. 481/1089) himayesine girer. Methiye şiirleri yazarak Belh'teki hayatını sürdürür. Ayrıca bu şehirde kendi varlığını, dinî ve tasavvufi gerçekleri derinlemesine düşünme ve irdeleme fırsatını bulur. Bazen de insanlardan uzaklaşıp uzlette yaşamayı tercih eder.

Belh'te bulunduğu zaman diliminde Serahs, Herat, Merv ve Nişabur gibi şehirlere yaptığı yolculuklar vesilesiyle, ruhunun olgunlaşmasına yön veren mutasavvıflarla tanışır. Bazı kaynaklarda hac farizasını yerine getirmek maksadıyla Belh'ten ayrıldığı ve dönüş yolunda Şeyh Ebû Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1141) intisap ettiği nakledilir.

Senâî, hicveden, yerici üslubu nedeniyle zaman zaman eleştirilere maruz kalarak Belh'te istenmeyen kişi ilan edilir. Belh'ten zorla çıkarılan Senâî, Gazne'ye dönmeyip 505 (1111-1112) yılında Serahs'a gider. Orada Horasan Kadısı Muhammed b. Mansûr es-Serahsî'ye intisap ederek *Seyrü'l-ibâd* adlı mesnevisini ona ithaf eder. Hâmisinin yanında iken Horasan'ın muhtelif şehirlerine gider ve tanıştığı, hemen hepsi kadı olan kimseler için methiyeler yazar. Senâî'nin hükümdar, vezir ve emîrler yerine hâmi ve memduhlarını kadılar arasından seçtiği dönemde kaleme aldığı tasavvufî şiirlerinde zâhidane bir hayatla dünya adamı olma arasındaki fikrî ve zihnî mücadelesi görülür.

Senâî, 523 (1129) yılında Sultan Behram Şah'ın yönetimindeki Gazne'ye geri döner. Gazne halkı ve şehrin ileri gelenleri tarafından ilgiyle karşılanır. Bu dönemde, Senâî'nin *Divân*'ında ve *Hadîkatü'l-hakīka* eserinde övgüyle bahsettiği Ahmed b. Mes'ûd-i Tîşe onun için bir ev yaptırıp içini de donatır. Bu sayede Senâî, Gazne'de *Dîvân*'ını bir araya getirmekle meşgul olur ve *Hadîka* isimli eserini yazmaya başlar.

Senâî, Gazne'de tasavvufun yanında diğer ilimlerle de meşgul olur. Bu yıllarda Gazne sarayında kendisi için rahat bir ortam sağlansa da çoğunlukla sarayda bulunmayı istemez.

Gazne'de, halktan ve şehrin ileri gelenlerinden gördüğü saygı ve değer sayesinde yaşadığı bu huzurlu devri çok uzun sürmez. Çünkü *Hadîka*'nın bir bölümden hareketle eserin, ehl-i sünnete aykırı olduğu iddia edilir. *Hadika*'nın beyitlerine Kur'an ayetlerinden iktibas yapması eleştirilere sebep olur. Senâî küfür ehli sayılır; hatta bir rivayete göre bu sebepten dolayı Behram Şah tarafından hapse atılır.

Senâî kendisini bu suçlamalardan kurtarmak için eserin bir nüshasını Bağdat'a, Büryânger adıyla bilinen Gazneli âlim Burhâneddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır Gaznevî'ye (ö. 551/1156) gönderir. Bu âlim, halifenin huzurunda bu eserin fakihler tarafından incelenmesini sağlar. İncelemenin ardından da eserin İslâm inancına uygun olduğunu ve Senâî'nin itikadının bozuk olmadığını belirten bir fetva ile birlikte Behram Şah'a hitaben yazdığı bir mektubu Gazne'ye gönderir.

Hakîm Senâî'nin mezhebi hakkındaki kaynaklara göre sünnî olduğu yönünde veriler daha kuvvetlidir. *Hadîkatü"l-hakîka*'da sünnî geleneğe uygun bir şekilde, sevgi ve bağlılığının bir göstergesi olarak Peygamber'den (s.a.v) sonra dört halifenin ismini sırasıyla zikretmiş olması bunun yanında üstünlük sıralamasına riayet ederek her birini övmesi ve ehl-i sünnetin amelde mezhep imamlarına övgülerde bulunması Senâî'nin sünnî olduğu görüşünü destekler. Nitekim Senâî'nin intisap ettiği şeyhi Yûsuf el-Hemedânî'nin de Sünnî olması, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Behrâm Şah'a yazdığı mektupta da ehl-i sünnete bağlılığı yazılıdır.[18]

[18] Ahmet Oğuz Ildır, *Hakîm Senâî'nin Akılnâme Adlı Eseri* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021).

Ömrünün sonuna kadar kendisi hakkında kötü konuşanlarla mücadele etmekten hiç geri durmayan Senâî, tevhid, aşk, marifet, dünyanın değersizliği ve zühd gibi tasavvufi konularda yüksek değer, duygu ve düşünceye sahip manzumeler kaleme almıştır. Senâî *Hadika* isimli eserini tamamlamaya çalışırken hastalanır ve yüksek ateşten dolayı Gazne'de vefat eder. Bu günkü Afganistan'ın Gazne şehrinde bulunan türbesi bir ziyaret yeridir. Senâî'nin türbesindeki mezar taşında ölüm tarihi yazmamaktadır.

Ömrü boyunca oldukça zor bir hayat süren Senâî'nin doğum tarihinde olduğu gibi ölüm tarihi hakkında da kesin bir bilgi yoktur. *Hadîka*'nın farklı el yazmalarında, h.525'ten (1131) h.545'e (1150) kadar çeşitli tarihler yer almaktadır. Senâî'nin *Tariku"t-tahkîk* adlı eserinin sonunda, eserin 528 yılında tamamlandığını yazan bir beyit olması nedeniyle ölüm tarihinin h.525 (1131) yılından sonra olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, *Hadika*'nın onuncu Bölümünde eserin 534 yılının Dey ayında tamamlandığı belirtilmektedir. Bu beyitlere göre Senâî'nin ölüm tarihi için 1140 ya da 1141 tarihinin gerçeğe daha yakın olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Hadika'nın 1. ve 2. Bölümlerinin bazı alt bölümlerini İngilizce'ye çeviren John Stephenson, kitabının giriş kısmında ölüm tarihi için (h 545 /1150) yılını en muhtemel tarih olarak belirtmiştir.[19]

1.2. Senâî'nin Yaşadığı Dönemin Kültürel ve Siyasi Yapısı

Senâî'nin dünyaya geldiği ve hayatının büyük bölümünün geçtiği Gazne, bu günkü Afganistan sınırları içinde Kâbil'in 145 km. güneybatısında yer alır. Aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. İslâm kaynaklarında şehrin adı Gazne ve Gaznîn şeklinde kaydedilmiştir. Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân* adlı ansiklopedik eserinde, halkın bu şehre Gazne dediğini, ancak ulemâ nezdinde Gaznîn olarak bilindiğini söyler. Gazne'yi iki yüzyıl kadar yöneten Akhunlar döneminde burada birçok

[19] John Stephenson, *The First Book of The Hadīqatu'l-Haqīqat* (Calcuta: Babtist Mission Press, 1910), 12.

ibadethanenin bulunduğu, şehrin Şah Tarkan adlı bir Türk tarafından yönetildiği söylenir. Şehir X. yüzyılda Sâmânîler'in hâkimiyetine girer. Sâmânî Devleti zayıflayınca Sâmânî ordusunda bir Türk kumandanı olan Alp Tegin 963 yılında Gazne'yi ele geçirir. [20]

Sâmânî Devleti'nin sona ermesi ile IX. yüzyılda büyük Horasan topraklarında Gazneli Devleti kurulmuştur. Alptekin'in Gazne'de kurduğu devlet Sebük Tegin döneminde sağlam bir zemine oturmuştur. Sebük Tegin Horasan'ın doğusunda, Zabulistan, Kabil ve Hindistan'daki Sind nehrine kadar geniş toprakları ve Horasan'ın bir kısmını ele geçirerek geniş bir coğrafyaya hükmetmeye başlamıştır.[21]

Kültür ve medeniyet alanında Gazne en parlak devrini, (h.351-563/963-1168) yılları arasında hüküm süren Gazneliler zamanında yaşamıştır. Beyhakî (ö. 458/1066) ve Utbî (ö. 427/1036) gibi tarihçiler eserleriyle bu dönemi tarih sayfalarına kalıcı olarak yerleştirmişlerdir. Sultan Mahmud (ö. 421/1030) döneminde ise Gazneli Devleti Hindistan'da gerçekleştirdiği fetihler sonucunda büyük ve güçlü bir devlet olmuştur. Otuz üç yıllık Sultan Mahmud döneminde (998- 1030) komşu ülkelerle savaşılmış, devletin toprakları genişletilmiştir. Gazne, Hindistan ticaretinde önemli bir merkez şehir olmuştur. 1186 yılına kadar Afganistan ve çevresine sahip olan Gazneli hükümdarlarının çoğu Gazne'de oturmuştur. Sultan Mahmud, 1025 yılında çıktığı Hindistan seferinde Somnât'ı (Sûmenât) fethetmiş ve meşhur putlarından birini ikiye ayırarak bir bölümünü Gazne'ye göndermiştir. Bu putun parçalarından Gazne'deki malikanesine basamak yaptırdığı söylenir. Yine meşhur bir tapınağın kapısını da Gazne'ye yollamış, buradaki büyük bir binanın inşaatında kullanmıştır. Arûs-i Felek Camii ile bir medrese bu seferden sonra yaptırılmıştır. [22]

---

[20] Enver Konukçu, "Gazne", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/479.

[21] Yeşim Işık,Bağrıaçık, "Unsurî'nin Kasîdelerinde Sultan Mahmud", *DTCF Dergisi* 64/1 (2024), 820.

[22] Konukçu, "Gazne", 13/480.

Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Mesud döneminde (1030- 1041) de Hindistan'a seferler devam etmiştir, fakat eski zenginliği kalmayan bu coğrafyaya seferler düzenlemek faydadan çok ziyana sebep olmuştur. Sultan Mesud'un daima Hindistan'a yönelerek Horasan topraklarını ihmal etmesi bölgede Selçuklu hanedanının güçlenmesi ve Gazneli Devleti'nin sona ermesine sebebp olmuştur.[23]

Gazneli Devleti ile birlikte bölgede siyasi, edebî ve kültürel açıdan önemli gelişmeler olmuştur. Dîvân teşkilatının oluşmasında Sâmânîler geleneğinden etkilenen Gazneli Devleti Sultan Mahmud döneminde ilmi ve edebî yönden önemli gelişmelere şahitlik etmiştir. Edebî ve sanatsal faaliyetlere önem veren Sultan Mahmud farklı memleketlerden Gazne'ye getirttiği zanaatkâr ve sanatçılara camiler, kütüphaneler ve görkemli bir saray yaptırmıştır. Davetlerin düzenlendiği, bayramların kutlandığı ve farklı vilayetlerden gelen hediyelerin kabul edildiği saray, aynı zamanda Sultan Mahmud'un bir araya getirdiği bilginleri ve şairleri konuk edildiği bir mekân olmuştur. Şairlerin, nedimlerin, yöneticilerin uğrak yeri olan Gazne sarayı görkemi ile şöhret bulmuştur. Gazne sarayının bir kültür merkezine dönüştüğü Sultan Mahmud döneminde şairler kıymet görmüşlerdir. Büyük hediyelere ve nimetlere layık görülen şairlerin devlet ricali nazarında itibarı artmıştır.[24]

Gazneliler'den sonra bölgede Selçuklu nüfuzu artmıştır. Sencer'in (ö. 552/1157) Gazne'yi fethetmesiyle birlikte 1117-1135 yılları arasında Gazneliler'in yerini Selçuklular almıştır. Şehir Oğuzlardan sonra Gurlular'ın eline geçmiştir. Gurlu hükümdarı Alâeddin Hüseyin (ö. 556/1161), 1150 yılında Gazne'yi baştan başa yakıp yıktığı için cihansûz (dünyayı yakan) diye anılmıştır. Bu arada İran ve Horasan coğrafyasında Moğol saldırıları başlamıştır.

---

[23] Işık,Bağrıaçık, "Unsurî'nin Kasîdelerinde Sultan Mahmud", 821.

[24] Işık,Bağrıaçık, "Unsurî'nin Kasîdelerinde Sultan Mahmud", 822.

Türklerin yönetimindeki Horasan coğrafyasında, Farsça nesir ve nazım eserlerinin yazılması, Gazneliler döneminde başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti (h.431-551/1040-1157) ve Selçukluların bir kolu olan Anadolu Selçuklu Devleti (h.448-707/1075-1308) döneminde devam ederek zirveye ulaşmıştır. Gazneliler Devletinin sultanları, Kur'an-ı Kerîm'in yazılarak çoğaltılması, tefsiri, tarih yazıcılığı gibi ilimlerle ve methiye, kaside türü manzum eserlerle yakından ilgilendikleri için yüzlerce âlim, edip, şair ve bilgeleri özel görevlerle Gazneliler sarayına yerleştirmiştir.

Horasan tasavvuf akımı, Ebu Berze el-Eslemî (ö. 685) başta olmak üzere sahabe, tabiin ve etba-ı tabiinin içinde yer aldığı Horasan tecrübesi ile birlikte, Gazneliler Döneminde en parlak yüzyılını yaşamıştır. Zira bu yüzyılda bölge Moğol saldırılarına maruz kaldığı halde bu akım, kısa sürede tarikat dönemi olarak adlandırılacak olan yeni bir dönemi başlatmıştır. [25]

Senâî'nin yaşadığı 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 12. yüzyılın ortaları İslâm dünyasının birçok sorunlar yaşadığı bir dönem olmuştur. Müslüman toplumların arasındaki birlik bozulduğu için, mezhep, meşrep, ırk ve dil farklılıkları yer yer çatışmalar meydana getirmiştir. Doğu'dan Moğol, Batı'dan Haçlı istilası yaklaşık beş yüz yıllık bilim ve medeniyet birikimini adeta yok etmiştir. Çok yönlü gelen saldırılara karşı İslâm'ı savunanlar ve İslâm toplumlarını yeniden inşa edenler, Senâî'nin de içinde olduğu zühd ve sûfi hareketin ilk öncü mutasavvıfları olmuştur.

Tasavvuf, ilk olarak Arap edebiyatı içinde bir sanat şeklinde ortaya çıkıp gelişmiştir. Tasavvufî hayat ve düşünce tarzı, h.II./m.VIII. yüz yıldan itibaren yetişen sûfîler vasıtasıyla önce Basra ve Kûfe'de sonra da Bağdat'ta yayılma olanağı bulmuştur. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815) gibi ilk dönem sûfîlerinin

[25] Deniz Erçavuş, *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufi Açıdan İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020), 16.

zahidane bir hayatı öne çıkaran şiirlerinde mutluluğu, rıza ve kanaatte aradıkları görülmektedir. Bu tarz tasavvuf edebiyatı h.III./m.IX. ve h.IV./ m.X. yüzyıllarda oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Nesâ'ihu'd-Dîniyye*, *er-Ri'âye li-hukukillâh ve'l-kıyâm bihâ* adlı eserleri, Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848[?]) *Şathiyyât*'ı ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) bu *Şathiyyât*'ı İslâm'ın özüne uygun olarak şerh etmesi bu dönemlerde olmuştur. H.V./m.XI. y.y, sûfîlerin ibadet ve yaşam tarzlarının tarikat haline dönüştüğü dönemdir

Tasavvuf edebiyatı, Arap edebiyatı içinde yavaş bir gelişme seyri gösterirken Fars edebiyatındaki hızlı ve kapsamlı bir şekilde ilerlemiştir. Tasavvuf edebiyatında ilk şiirleri, Ebû Sâîd-i Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049), rubâî nazım türünde söylemiştir. Tasavvufî şiirin ilk büyük şairi Senâî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sı İran edebiyatında tasavvufî mesnevilerin ilkidir. Senâî, kendisinden önceki mutasavvıfların eserlerinde ele aldıkları tasavvufî anlatıları, kendi ifadesi ile kemale erdirmiştir. Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî (ö. 672/1273) tasavvufi görüşlerini şiir yoluyla anlatırken Senâî'nin üslubunu izlemişlerdir. Senâî ile birlikte İran tasavvuf edebiyatında büyük mutasavvıflar devri açılmıştır.

1.3. Senâî'nin Edebî Kişiliği ve Tasavvufi Düşünceye Katkısı

Senâî hem yaşadığı çağda hem de kendinden sonraki dönemlerde sürekli şairler, edipler, tarihçiler ve tezkire yazanlar tarafından yüceltilmiş, ölümünden sonra saygı ve hürmetle anılmıştır. Çağdaşı ve sonraki çağların şairlerinin çoğu onun şiirlerini örnek göstermiş ve onu Unsurî (ö. 431/1039-40), Muizzî (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası), Rûdekî (ö. 329/941) ile aynı seviyede ve bazen de onlardan daha üstün kabul etmişlerdir.

Senâî, tasavvufî şiir geleneğinin gerçek anlamda öncüsü olarak kendisinden sonra gelen sûfi şairleri derinden etkilemiştir. Senâî'den önce tasavvufî duygularla, dubeytiler ya da rubailer söyleyen kimi sûfiler olmuşsa da tasavvufu Farsça şiirle buluşturan ilk şair

Senâî'dir. Senâî'den sonra Farsça şiirde büyük şairler arasında önemli bir yer edinmiş olan Attar ve Mevlâna, Senâî'nin öncülüğünü benimsemiş ve şiir alanında ona pîr, gözüyle bakmışlardır.

Mevlâna, Attar'dan sonra yetişen bir sûfi şair olarak hem Senâî'den, hem de Attar'dan etkiler ve izler taşır. Beyitlerinde her iki şairi de kendine manevi öncü olarak görür. Bu husus, *Menâkıbu'l-Ârifîn*'de şöyle ifade edilir: *Bir gün Mevlânâ hazretleri: Attar'ın sözü ile meşgul olan, Hakîm Senâyî'nin sözlerinden istifade eder ve onun sözlerinin sırlarını anlar. Senâyî'nin sözlerini tam bir ciddiyetle mütaala eden, bizim sözlerimizin nurunun sırrına vakıf olur, buyurmuştur.*[26]

Bununla birlikte, Mevlâna'nın Attâr'dan çok Senâî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Mevlâna'nın bulunduğu çevrede, Senâî'nin çok okunan bir mutasavvıf olduğu bilinmektedir. Mevlâna, *Mesnevî*'nin çeşitli kısımlarında Senâî'nin şiirlerine atıfta bulunur. *Mesnevî*'de bazen Senâî'nin beyitleri zikredilerek açıklanmış, bazen de dolaylı olarak Senâî'nin görüş ve tavırları olumlu örnekler olarak sunulmuştur. Mevlânâ, *Mesnevî*'nin Altıncı defteri dışında diğer defterlerine Senâî'nin *Divân-ı İşar*'ının ve *Hadîka*'sının bütün beyitlerini almıştır. *Mesnevî'*de Senâî'den çok sık bahseder ve Senâî'nin ölümü üzerine mükemmel bir mersiye yazar. Annemarie Schimmel, bununla ilgili olarak Senâî açısından ölümün, kendi mezar taşı için yazmış olduğu bir ibare detayından başka bir şey olmadığını söyler.[27]

Senâî'nin *Seyrü'l-'ibâd ile'l-me'âd* adlı mesnevisinde kurguladığı, insan ruhunun, yüce evrenden gönlü aydın bir pîr ile karşılaşması hikâyesi, Senâî'nin etkisiyle Fars tasavvuf şiirinde yaygınlaşmıştır. Senâî'den sonra, Ferîdüddin Attâr da aynı hikâyeyi,

---

[26] Ahmed Eflakî, *Menâkibu'l-'Ârifîn* (Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1964), 1/256.

[27] Annemarie Schimmel, "Tasavvuf Edebiyatı", çev. Hümeyra Mermer - Bayram Akbulut, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Aralık 2014), 182-195.

başka bir mesnevi kalıbında *Musibetnâme* adıyla şiire ekler. Bununla birlikte Attâr, Senâî'den farklı olarak hikâyenin felsefi düşüncelerini bir kenara bırakıp sadece dini ve irfani içerikleri eserine aktarır. Sa'dî-yi Şirazî (ö. 691/1292), Fahreddîn-i Irâkî (ö. 688/1289), Hâcû-yi Kirmânî (ö. 753/1352), Hâfız-i Şirazî (ö. 792/1390[?]), Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) ve ondan sonra gelen şairler ile zamanımıza kadar gelen tüm tezkireciler Senâî'ye saygı göstererek onu övmüş ve yüceltmişlerdir.[28]

1.4. Senâî'nin Eserleri

Fars Edebiyatı'nın ilk büyük mutasavvıf şairi kabul edilen Senâî'nin eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Fars edebiyatı açısından Senâî'nin eserleri konu çeşitliliği ve yeni konular içermesi bakımından daha sonra kaleme alınan eserlere örnek teşkil etmiştir. Senâî'nin başlıca eserleri şunlardır:

1- *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka*

Tasavvuf ilminin kaynak kitaplarından *Hadîkatü'l-hakîka*, on bin beyitten oluşur. Gazne Sultanı Behrâm Şâh'a ithaf edilen bu eseri Mevlânâ, *İlâhînâme* olarak zikreder. Eser On Bölüm halinde düzenlenmiştir. Kısaca bölümlerin konuları: Birinci Bölüm, Tevhid, İkinci Bölüm Kur'ân-ı Kerîm, Üçüncü Bölüm, Hz. Muhammed (s.a.v), Dördüncü Bölüm, akıl ve aklın özellikleri, Beşinci Bölüm, ilim ve ilmin faziletleri, Altıncı Bölüm, külli nefsin özellikleri, Yedinci Bölüm, gaflet, Sekizinci Bölüm, Behrâm Şah, Dokuzuncu Bölüm şair ve müneccimler, Onuncu Bölüm ise kitabın yazılma sebebi hakkındadır. Eser hakkında daha ayrıntılı bilgiler, sonraki sayfalarda verilmiştir.

2- *Şiir Dîvânı*

[28] Erçavuş, *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufi Açıdan İncelenmesi*, 48.

Methiyelerden, tasavvufi gazellerden, rubailer, terkibibent, terciibent, musammat, kaside ve kıtalardan oluşan şiir Divanı 13.346 beyitten meydana gelmiştir. Bu eser, bir kez Tahran'da ve bir kez de Bombay'da neşredilmiştir. Senâî, seyahatlerini tamamlayıp Gazne'ye yerleştiği zaman, Ahmed bin Mes'ûd Tişe isimli dostunun isteği üzerine şiirlerini bir araya getirmiş, *Divan*'ın mukaddimesini de kendisi yazmıştır.

Senâî'nin *Divanı*'nda doğrudan bazı önemli isimler için yazılmış övgülerin yanı sıra irfanî konuları içeren kasideler de dikkati çekmektedir. Gerek kasidelerinde ve gerekse gazellerinde, kendisiyle tartışmaya giren bazı şahıslara verdiği cevaplar ve kendisine verilmiş yanıtlar yer almaktadır. Doğruluk üzerine çok sayıda manzume de ilgi çekmektedir. Hz. Peygamber hakkında yazdığı naatlar, *Divan*'da önem arzeden başlıklardandır. Methiyeler arasında en göze çarpan ve kendisine en çok methiye yazdığı isim Behram Şah'tır. Emir Muizzi (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası), Nizâmî-i Arûzî (ö. 552/1157 [?]), Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121) gibi şairler hakkında yazılmış methiyeler de ilginçtir.[29]

3- *Seyrü'l-i'bad ilel- meʿâd*

Arapça, *Seyrü'l-i'bad ilel- meʿâd*, başlığını taşıyan eser *Kulların Dönüş Yerine Yolculuğu* anlamına gelmektedir. Senâî'nin Serahs şehrinde intisap ettiği Horasan kadısı Muhammed b. Mensûr es-Serahsî'ye adanmıştır. Eser, hafîf bahrinde fâilâtün, mefâilün, feilün, vezninde, mesnevi nazım tarzında yazılmış olup 700'den fazla beyitten oluşur. *Seyrü'l-ʿibâd*'da, insan ruhunun çeşitli aşamalardan geçtikten sonra ilk kaynağına geri dönüşü tasavvuf kuramları aracılığıyla anlatılır. Senâî, felsefî ve tasavvufî kavramları bolca içeren *Seyrü'l-ibâd*'da, örneklemeler üzerinden insanın yaratılışı, insan ruhunun

[29] İsmail Söylemez, "Senâî Divanı", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 8/16 (Bahar 2022), 495.

olgunlaşması ve ilahi aşkın çeşitli halleri üzerinde durur. *Seyrü'l-ʿibâd* bir çok dile çevrilmiştir ancak henüz Türkçe çevirisi yoktur.

4- *Kârnâme-i Belh*

Senâî'nin Belh'te yaşadığı dönemde yazdığı mesnevisidir. Senâî'nin biyografisi bakımından önem taşıyan bu eser 497 beyittir. *Mütâyebenâme* olarak da bilinen mesnevi, devrin ileri gelenlerini hicveder. İlk defa Gulâm-ı Cîlânî Celâlî (Gazne 1332), daha sonra da Müderris-i Razavî (Tahran, 1334 hş.) tarafından yayımlanmıştır.[30]

5- *Senâîâbâd*

Alman asıllı şarkiyatçı Hermann Ethé (1844-1917) bu eserin *Akılnâme* ile aynı eser olduğunu söylese de külliyâtın ön sözünde ayrı bir eser olarak geçmektedir. Razavî de bu eserin nazım şeklinde yazılmış 596 beyitlik ayrı bir eser olduğunu söylemiştir. Bu mesnevi aklın mertebelerinden bahsetmektedir. Ney çalgısının, vecdin, semânın özelliklerini anlatmakta, mürîdlerin makamlarından ve hallerinden olan mürebbîlik, müridlik, hangâh, sabır, şükür, tevekkül, tövbe ve şevkten bahsetmektedir. İmâm Gazzâlî'nin *İhyâ-yı Ulûmu'd-dîn* ve *Kimyâ-yı Sa'âdet* isimli eserlerinden yararlanılarak yazılmıştır.[31]

6- *Tahrîmetü'l-kalem*

Kalemin özelliklerini ve önemini anlatan 202 beyitlik küçük bir mesnevidir. Senâî'nin fikirlerini doğru bir şekilde tanımak için önemli kaynaklardan biridir. Bu eser iki defa İran'da, bir defa da Gazne'de basılmıştır.

---

[30] Saime İnal Savi, "Senâî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/502-503.

[31] Ildır, *Hakîm Senâî'nin Akılnâme Adlı Eseri*, 33.

7- *Akılnâme*

Ahlaki konuları işleyen *Akılnâme*, hafîf bahrinde 195 beyit halinde yazılmıştır. Eser h.1332/1914 yılında Celâlî tarafından Gazne'de matba-ı Senâî'de basılmıştır. Başka bir nüshasına rastlanılmamıştır. Ancak, h.1348/1929 yılında Müderris-i Razavî tarafından *Senâîâbâd* adıyla Tahran Üniversitesi'nde yayımlanmıştır. Razavî, eseri incelediğinde bu kısa mesnevinin Senâî'ye ait olduğuna dair hiçbir şüphe olmadığını belirtmiştir. Senâî, tasavvufun temel kavramlarından bahseden bu mesnevisinde tasavvufa ait fikirlerini kalenderiyyât denilen ifade kalıplarıyla aktarmıştır. *Akılnâme* adlı eserinde aşkı akla üstün tutmuş, aşkı hayatın anlamı olarak görmüştür. Ancak aklı da geri plana atmamıştır. Şeyh olmadan sülûkun bir öneminin olmadığını vurgulamış, tarikatın ve sâliklerin özelliklerinden, mârifet bilgisinden ve ârifîlerin vasıflarından bahsetmiştir.[32]

8- *Mekâtîb-i Senâî*

Senâî'nin çeşitli zamanlarda dostlarına, vezirlere, Gazne'nin ileri gelenlerine ve Sultan Behrâm Şah'a hitaben kaleme aldığı on yedi mektuptan oluşmaktadır. Senâî'nin gençlik ve olgunluk dönemindeki düşüncelerini anlamak için faydalı bir eserdir. Nezîr Ahmed Dihlevî'in (1830-1912) çalışmasıyla Hindistan'da basılmıştır.

9- Işknâme

Senâî tarafından, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) aşkın niteliğinden söz eden *Risâle fi'l-ışk* adlı eserinden esinlenerek yazılan bu eser, 576 beyitten oluşur. Eserde aşk, felsefî ve tasavvufî açıdan ele alınır. Allah karşısında kulun sahip olduğu en değerli sermayenin Allah'a duyulan aşkı olduğu üzerinde ısrarla durulur.

10. *Tarîku't-tahkik*

[32] Ildır, *Hakîm Senâî'nin Akılnâme Adlı Eseri*, 121.

Senâî'nin beyitlerinde h.528/1134 yılında tamamladığını söylediği bir mesnevidir. *Hadîka*'nın vezninde, aynı tarzda yazılmıştır Bu kitap Tahran'da taş baskı halinde, Şîraz'da da h.1318/1900 yılında yayımlanmıştır. *Tarîku't-tahkik, Kârnâme-i Belh ve Seyrü'l-'ibâd*' dan oluşan üç mesneviye *Sitte-i Senâî* adı verilir. Eserin başkasına ait olduğu ileri sürülse de bazı beyitlerinde Senâî'nin adının geçmesi sebebiyle Müderris-i Razavî eserin Senâî'ye ait olduğunu söylemiştir. Bu eserlerden başka, *Bâğ-ı İrem*, *Garîbnâme, Behrâm u Behrûz* isimli risaleler de kaynaklarda Hakîm Senâî'ye nispet edilen eserlerdir.

1.5. Hadîkatü'l-hakîka

Tam adı Hadîkatü'l-hakîka ve şerîatü't-tarika olan eser, Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâî-i Gaznevî (ö. 535/1141 [?]) tarafından Farsça kaleme alınmış, 12. yüzyıla ait bir tasavvuf ve siyasi öğüt kitabıdır. Senâî'nin en önemli mesnevisi olan *Hadîkatü'l-hakîka*, ölçü olarak hafif bahrinde *fâilâtün, mefa'ilün, feilün, hafif, müseddes, mehbûn* kalıbıyla yazılmıştır. *Gerçeklerin Bahçesi ve Tarikat Yolunun Kuralları* anlamına gelen eser kısaca, *Hadîka* olarak adlandırılır.

Senâî, eserin iki yerinde, 10.000 beyit halinde yazıldığını açık bir şekilde zikreder ve yaygın görüş de budur. Fakat beyit sayısı sonradan çoğaltılan nüshalarda değiştiği için yaklaşık 12.000 beyitten söz eden şerhler bulunmaktadır. Buradan eserin Bağdat'a gönderildiğinde on bin beyit olduğu; ancak sonradan esere, Senâî'nin diğer eserlerinden beyitlerin ilave edildiği anlaşılmaktadır. İlk olarak Hindistan'da basımı yapılan eser, en kapsamlı şekilde Müderris-i Razavî tarafından, 1950 yılında Tahran'da On Bölüm şeklinde basılmıştır.[33] Gerek İranlı ve Afgan edebiyatçılar ve araştırmacılar gerekse batılı araştırmacılar *Hadika*'nın yazılış tarihi hakkında ortak bir görüş birliği

[33] Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*, ed. Muhammed Takî Müderris-i Razevî (Tahran: Elmi, 1950).

sağlayamamışlardır. Senâî'nin *Hadîka*'yı tamamladığında yaşlı ve hasta olduğu ve eserin bitmesinden kısa bir süre sonra vefat ettiği bilinmektedir.

Hadîka, On Bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler farklı sayılarda kısım denilen alt bölümler içermektedir. En fazla kısım Yüce Allah'ın Tevhidi'ni açıklayan birinci Bölüm'de yer almakta olup 84 adettir. Birinci Bölüm'de, Allah'ın birliği, zâtı, sıfatları, kudreti anlatılmıştır. En az kısım ise: *Kelam Hakkında: Her şeyi bilen Allah'ın Kelâmını Anmak Maksada Ulaşmayı Kolaylaştırır*, başlığını taşıyan ikinci Bölüm'dedır ve 12 adettir. İkinci Bölüm, Kur'an-ı Kerîm'in hakikatini açıklamak üzere yazılmıştır.

Bölümlerin ve alt bölümlerin başlıkları Arapça yazılmıştır. İlk üç Bölümde, Allah'a, Kur'an'a, Allah'ın resulü Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v), Ehl-i Beyt'e, Dört Halife'ye ve Resulullah'ın (s.a.v) ashabına övgüler yer almaktadır. Senâi, diğer Bölümleri, aklın mahiyeti, halleri, fiilleri, yöneldiği nihai gaye ve varlık sebebi, külli nefsin halleri, ilmin fazileti, hikmet ve aşk, peygamberlerin hayatından örneklere ayırır. Kitabın son iki Bölümünde kendi durumundan, Behram Şah'ın vezirlerinden söz eder ve devlet büyüklerini öven manzumelere yer verir. Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefehâtu'l-'üns*, adlı eserinin 372. sayfasında belirttiği gibi *Hadîka*, Senâî'nin şiirdeki marifetine ve tevhid ehlinin vecdlerini ve zevklerini açıklamadaki olgunluğuna kesin ve açık bir delildir.[34]

Hadîka'nın birkaç farklı nüshası olması sebebiyle nüshalardaki beyit sayıları farklı olabilmektedir. Bu tez kapsamında, Muhammed Taki Müderris-i Razavî tarafından neşr olunan *Hadika* nüshası incelenmiştir. Müderris-i Razavi'nin düzenlediği nüshanın beyit sayısı 11.827'dir. Bu beyitlerin 11.822'si Farsça, 5 beyit ise Arapça yazılmıştır. Baskıda Muhammed b. Ali er-Raffâ'nın (ö.1151) mukaddimesi de yer almaktadır.

[34] Abdurrahman-ı Câmî, *Nefeḥâtü'l-üns min ḥażarâti'l-ḳuds*, ed. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara (İstanbul, 1995), 372.

Kitaptaki 11.810 beyit *hafîf* bahrinde, *fâilâtün, mefîlün, feilün* vezni ile yazılmıştır. 7 beyit *Remel* bahrinde *fâilâtün, fâilâtün, feûlûn müseddes (altılı) ya da mesnevi vezninde,* 3 beyit, *mefulûn, mefailün mefailün feilun ,* rubai vezninde, iki beyit de *fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün* (remel müsemmen (8'li), mahzuf) *yazılmıştır.* 11797 beyit mesnevi tarzında, 28 beyit gazel, kaside, kıta tarzında, 2 beyit rubai tarzında yazılmıştır.

Senâî, *Hadîka*'nın onuncu Bölümünün son bölümlerinde kendi eserini tanıtarak ona Senâî'nin şehri anlamında *Senâîâbâd* adını verir. Kitabın mensur giriş kısmında ise eserin Arapça adı olan *Hadîka* ile birlikte bu kitabı *Fahrinâme* diye adlandırır. Attâr ve daha sonra Mevlânâ ve Mevlevîler arasında bu eser *İlahînâme* olarak anılmıştır.

Bu eser, ilâhî hikmet ve insanî yolculuğun örneği olan harikulâde bir mesnevi olup Mevlânâ Celâleddîn'in *Mesnevi-i ma'nevî'*si ile Attâr'ın *Mantıku't-tayr*, *İlâhînâme* ve *Musîbetnâme'si,* Hâkânî'nin *Tuhfetü'l-'Irâkeyn'i* gibi birçok tasavvuf eserlerine örnek teşkil etmiştir. Bu nedenle, İslâm tasavvufu ve Fars Edebiyatı nasihatnâme geleneğinde önemli bir rol oynayan *Hadîka*, hikemî, ilâhî, dinî, tasavvufî, öğretici, eleştirel, toplumsal ve zaman zaman siyasî nitelikler taşıyan bir mesnevi olma özelliğine sahiptir.

Hadîka, nesiller boyunca şairlere bir örnek olmuştur. Ansiklopedik bir yelpazeye sahip olan bu eser yazıldığı dönemin ahlaki meselelerini ve yozlaşmasını eleştirel bir bakışla ele alır. Senâî'nin yazdığı dizelerde, kendi varlığını güç ve ihtişam merkezlerinden ayrı ve sağlam tutarken görüşlerini çekinmeden dile getirmesi, Gazne sarayının yöneticilerine tavsiyelerde bulunmaktan vazgeçmeyen bir davranış biçimi sergilemesi, birçok mutasavvıf şairlere örnek olmuş onların da temel yaklaşımı hâline gelmiştir.

Eserdeki toplam beyit sayısı Senâî tarafından, *Hadîka*'nın 10. Bölümünde 5.Bölümün 40. beyitinde ve 27.Bölümün 43. beyitinde, aşağıda verildiği gibi açıkça on bin olarak belirtilmiştir.

2. Dize	1. Dize	Bölüm/Kısım-Beyit No
عدد بیت دههزار آمد	آنچه زین نظم در شمار آمد	10.B/5K-40B
همه امثال و پند و مدح و صفات	عددش هست ده هزار ابیات	10.B/27K-43B

10.B/5K-40B. Sayıldı içindekiler bu manzumenin; Beyit adedi bulundu on bin.

10.B/27K-43B. On bindir beyitlerinin adedi; Temsil, övgü ve öğüttür hepsi.

Hadîka, mesnevî formunda yazılmış olup 1117-1157 yılları arasında hükümdarlık eden Gazneli sultanı Behramşah'a (ö. 552/1157) ithaf edilmiştir. Eserin Ana Bölümleri altında yer alan her alt bölüm, tasavvuf ve siyaset ahlâkıyla ilgili belirli bir konuya odaklanmıştır. Senâî'nin diğer mesnevîsi olan *Seyrü'l-'ibâd ile'l-me'âd (Kulların Dönüş Yerine Yolculuğu)* ile kıyaslandığında, *Hadîka*, okuyucuyu bir olaydan diğerine sıralı bir şekilde yönlendiren, hikâye benzeri bir anlatı ve belirgin bir olay örgüsünden yoksundur. Bu nedenle, eser *bazı yönlerden kurgusal bazı yönlerden ise kurgusal olmayan* kategorisine girer. Bu terim, 1980'lerin ortalarında ortaya atılmış ve ilk olarak Şiir Bilimi Dergisi'nin (*Poetics Journal*), anlatı üzerine postmodernist tartışmaların yer aldığı beşinci sayısında kullanılmıştır.[35] Her eserin yazılışının arkasında, eserin farklı bölümlerini birbirine bağlayan bir amaç bulunduğu kabul edilerek *Hadîka*'nın bütünüyle kurgusal olmadığı red edilmiş, bazı yönlerden kurgusal varsayılmıştır. Bu kabule göre *Hadîka*, birden çok amaç içeren anlatı yapısı nedeniyle, serbest düzenlemeye sahip bir kitap olarak tanımlanmış olup eser, çok çeşitli konular üzerine öğüt verici hikâyeler ve hikmetli anlatılardan oluşmaktadır.

Bugüne kadar, Farsça konuşulan ülkeler de dahil olmak üzere dünyada, *Hadîka*'nın tamamını ayrıntılı bir şekilde inceleyip eser içindeki çok çeşitli konuların ve düşüncelerin kesişimini aydınlatarak eserin bütünlüğünü ya da düzensizliğini ortaya

[35] Parisa Zahiremami, "Sanāʾi's Hadiqat al-haqiqeh: Between Narrative and Non-narrative", *Iranian Studies* 54/3-4 (01 Temmuz 2021), 485-519.

koyan bir çalışma yapılmamıştır. Akademik çalışmalar, büyük ölçüde eserin genel yapısının tasavvuf ahlâkı perspektifinden incelenmesiyle sınırlı kalmıştır.

Hadîka, John Stephenson (1871-1933), Johannes Thomas Pieter de Bruijn (1931-2023) ve Charles-Henri de Fouchécour (d.1925) gibi oryantalist ve bilim adamları tarafından araştırılmış ancak Farsça'dan tam tercümesi ayrıntılı bir şekilde yapılmamıştır. İngiliz zoolog J. Stephenson, Hindistan'da görevli olduğu sırada eserin birinci ve ikinci Bölümlerinin bir kısmını İngilizce'ye tercüme ederek eserin Farsçasıyla birlikte metin halinde, 1911 yılında Kalküta'da neşretmiştir.[36] Bunun dışında, eserin siyasi-dinî içeriği ve kurgusu üzerine ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Nicholas John Boylston, 2017 yılında tamamladığı doktora çalışmasının bir bölümünde *Hadîka*'nın yazılış amacını irdelemiştir.[37] Bununla birlikte, Boylston, eserin her Bölüm'ünü ve alt kısımlarını incelememiştir. İranlı edip ve nâşir Muhammed Takî Müderris-i Razavî-yi Horâsânî (1896-1986), birkaç el yazması üzerinde çalışarak eseri yeniden düzenlemiş ve 1949 yılında yayımlamış, bununla birlikte *Hadîka*'nın zor beyitlerinin açıklamasını ele alan bir kitap yazmıştır.

Hadîka üzerine akademik çalışmaların yetersiz olmasının birçok nedeni vardır: İlk olarak eserin birden fazla nüshası bulunmakta ve bu durum metnin incelenmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca farklı nüshalar eserin oldukça değişik baskılarının yayımlanmasına yol açmıştır. İkinci olarak Senâî'nin, eseri tamamladıktan sonra parçalarını düzgün bir kitap hâline getirmeden vefat etmesi nedeniyle bölümler ve alt bölümlerin sıralaması başka kişiler tarafından yapılmıştır. Bu yüzden, sonradan kitap haline getirilen *Hadîkâ*'nın bölümlerinin bazı yerlerinin Senâî'nin tam niyetini

---

[36] Mürsel Öztürk, "Hadîkatü'l Hakîka", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 15/20.

[37] Nicholas John Boylston, *Writing the Kaleidoscope of Reality: The Significance of Diversity in 6th/12th Century Persian Metaphysical Literature: Sanāʾī, ʿAyn al-Quḍāt and ʿAṭṭār.* (Washington, D.C.: Georgetown University, Doktora Tezi, 2017).

yansıtmadığı düşünülmektedir. Üçüncü neden: *Hadîka*'nın 10 Bölüm'den oluşması ve bu bölümlerin, her biri bir kavrama odaklanan çok sayıda alt bölüm içermesi, bu bölümler arasındaki bağlantının tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca *Hadîka*'nın el yazması geleneğinin karmaşıklığı, eserin incelenmesini güçleştirmiştir.

Eserin birden fazla nüshasının yayımlanmasının sebepleri arasında, eserin iki farklı amaçla yazılmış olması da yer alır. *Hadîka*, yalnızca dini öğüt vermek için değil, aynı zamanda Gazneliler Sultanı Behrâm Şâh b. Mes'ûd'u (ö. 552/1157) övmek ve ona tavsiyelerde bulunmak amacıyla da yazılmıştır. Bu yönüyle tasavvuf bakış açısıyla ve terminolojisiyle yazılmış bir siyasetname kabul edilebilir. Sultanlara ve üst düzey yöneticilere hitaben yazıldığı için dönemin tarihini, kültürünü ve siyasi olaylarını bilmeyenlerin beyitleri anlamlandırması zor olabilir. Beyitler anlaşılamayınca eserin dili bazı okuyuculara ağır ve sıkıcı gelebilir ama aslında beyitler toplumun her kesimi tarafından anlaşılabilecek bir kesinlik ve açıklıkla yazılmıştır.

Hadîka, insanın olgunlaşması diğer bir deyişle mükemmelleşmesi için bir kılavuz niteliğinde kaleme alınmıştır. Burada savunulan görüşe göre, *Hadîka*'da akıl, bu mükemmelliğe ulaşmak için birincil araç işlevi görmektedir. Bu araca ulaşmada, eserin farklı bölümlerinde tartışılan bazı dini amellerle meşgul olunması gerekmektedir. Eserde insanın ruhsal mükemmelliğe ulaşması sonucunda, ilahi maşuk ile birleşeceği öne sürülmektedir. Bu tasavvufî bakış açısı, eserin siyasi ve ruhsal içeriğini birbirine bağlayan unsurdur. Eserde, *Allah ile birleşen ve O'nun gerçek tecellisi hâline gelen bir hükümdar, Allah'ın gerçek halifesidir ve toplumu mutluluğa yönlendirebilir*, düşüncesi hakimdir.

1.5.1. Hadîka'nın Nüshaları ve Karmaşıklığı

Hadîka'nın beyitlerinin anlaşılamaması ve eserin bölümlerindeki karmaşıklık, büyük ölçüde farklı el yazmaları ve baskılarının yapıldığı çok aşamalı bir süreçten kaynaklanmaktadır. J.T.P. de Bruijn, *Hadîka*'nın üç nüshasını tespit etmiştir. de Bruijn'in

tespit ettiği nüshalardan ikisi Senâî'nin hayattayken kendisi tarafından tasnif edilmiş, üçüncüsü ise vefatından kısa bir süre sonra Senâî'nin talebesi Muhammed bin Ali er-Raffâ tarafından düzenlenmiştir. Birinci nüsha, *Fahrinâme* adıyla tanınmaktadır.[38] *Fahrinâme*, Gazne hükümdarı Behramşah'ın talebi üzerine Senâî tarafından hazırlanmış ve Gazne Sarayı'nda sunulmuştur. Bu nüsha, şairin tasavvufi yaşam tarzı nedeniyle saraya bağlanmadığı için Gazneli hükümdarından özür dilediği iki bölüm içermektedir. Müderris-i Razavi ve J.T.P. de Bruijn'in de belirttiği gibi, *Fahrinâme* nüshası adını, Gazne hükümdarı Behramşah'ın *Fakr ed-Dovleh* ya da *Fakr as-salâtin fi el-İslâm* ünvanından almıştır. Bu nüsha, muhtemelen *Hadîka'*nın siyasal-ahlaki bölümünün büyük bir kısmını içermektedir. [39]

Senâî, *Hadîka*'nın 10. Bölümü'nün özür dileme hakkındaki birinci kısmının üçüncü beyitinde bu eseri yazmasının sebebinin bilgeliğini hükümdarla paylaşmak olduğunu söyler. Aşağıda verilen beyitte de bilgisinden ve hikmetinden dolayı şiirini över.

2. Mısra	1. Mısra	Beyit	Kısım	Bölüm
خردی داشت پیش شاه کشید	بنده چون ملک و عدل شاه بدید	۳	۱	۱۰

(10/1/3) 1-Kul, görünce Şah'ın saltanat ve adaletini 2- Şah'a arzetti bilgeliğini.

İkinci nüsha, yaklaşık on bin beyitten oluşmaktadır. Senâî kendisi hakkında ileri sürülen iddaları ortadan kaldırmak maksadıyla bu nüshayı Bağdat'ın tanınmış vaizi *Büryânger* lakaplı Hace İmâm Burhâneddin Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır-ı Gaznevî'ye (ö. 551/1156-1157) göndermiştir. Senâî, bu nüshayı Büryânger'e göndermesini *Hadîka*'nın Onuncu Bölümünde: *Kitabın Yazılma Sebebi ve Akıl Sahiplerine Sunulmasıyla İlgili Açıklama, Bağdat'a Gönderilen Mektup ve Kitabının Bir Nüshasını, Büryangâr*

[38] de Bruijn, *Of Piety and Poetry*, 143.

[39] de Bruijn, *Of Piety and Poetry*, 151.

Lakabıyla Bilinen Yüce İmam, Emsalsiz ve Seçkin Zât Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali bin Nasır el-Gaznevî'ye Takdim, başlıklı 27. Kısmında aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

2.Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
بر طریق برادری کن کار	ای تو بر دین مصطفی سالار	1	27	10
وز طریق برادری مگذر	عهد دیرینه را به یاد آور	2	27	10
مر مرا زین عقیله‌ها برهان	دین حق را به حق تویی برهان	3	27	10
خود نگویی ورا رسم فریاد	تو به بغداد شاد و من ناشاد	4	27	10
مانده محبوس تربت غزنین	سال و مه ترسناک و اندهگین	5	27	10
وز میان این حجابها بردار	مکن آخر برادری پیش آر	6	27	10
چشم دارم که کار گردد سهل	گرچه هستم اسیر هر نااهل	7	27	10
به سرِ من که تو نه معذوری	تا کی این انقباض و این دوری	8	27	10
حق نان و نمک فرو مگذار	عهدهای قدیم را یاد آر	9	27	10
چون رخ حور دلبر و دلبند	این کتابی که گفته‌ام در پند	10	27	10
هیچ دیدی بدین صفت تصنیف	گرچه بسیار دیده‌ای تألیف	11	27	10
تازه و بامزه نه بی سر و بُن	انس دلهای عارفان سخن	12	27	10
کرده‌ام جمله خلق را معلوم	هرچه دانسته‌ام ز نوع علوم	13	27	10
ور مشایخ هرآنچه آثارست	آنچه نصّ است و آنچه اخبارست	14	27	10
مجلس روح را یکی شمع است	اندرین نامه جملگی جمع است	15	27	10
حرز و تعویذ خویش گردانند	ملکوت این سخن چو برخوانند	16	27	10
عارفان را به از روان باشد	عاقلان را غذای جان باشد	17	27	10
زان کجا عقل دادم این فتوی	ساحری کرده‌ام درین معنی	18	27	10
زین سخنها که جان برآساید	گر تبجّح بدین کنم شاید	19	27	10
همچو قرآن پارسی خوانش	یک سخن زین و عالمی دانش	20	27	10
دل مجروح را بسان شفاست	روح را سال و ماه همچو غذاست	21	27	10
که نگردم خجل چو برخوانی	من چه گویم تو خود نکو دانی	22	27	10
نه چو دیگر حدیث بانگ دهل	مر خرد را نسیم اوست چو گل	23	27	10
عرصهٔ علم و عالم توحید	روز بازار فضل و علم مفید	24	27	10
به جمال و بها چو ماه سما	همچو دوشیزه دختری زیبا	25	27	10
دست نااهل دار یارب دور	به حلی و حلل چو گردن حور	26	27	10
پیش ایزد مهین ذوالمن	عدّتی می‌شناسم این را من	27	27	10
زانکه توحید ذوالمنن باشد	کین سخنها نجات من باشد	28	27	10
وانکه هستند دوستدارانش	شادمان مصطفی و یارانش	29	27	10
بر تن و جانشان ز بنده دعا	چار یار گزیده اهل ثنا	30	27	10
وانکه سوگند من بود به سرش	مرتضی و بتول و دو پسرش	31	27	10
نشوند از حدیث من شادان	نخورم غم گر آل بوسفیان	32	27	10
مصطفی را ز من روان آسود	چون ز من شد خدای من خشنود	33	27	10
غضب او بگو مرا چه زیان	مالک دوزخ ار بُوَد غضبان	34	27	10
جان من باد جانش را به فدی	مر مرا مدح مصطفی است غذی	35	27	10
وز بدی‌خواه آل بیزارم	آل او را به جان خریدارم	36	27	10
زانکه پیوسته در نوال ویم	دوستدار رسول و آلِ ویم	37	27	10

10	27	38	گر بدست این عقیده و مذهب	هم براین بد بداریم یارب
10	27	39	من ز بهر خود این گزیدستم	کاندرین ره نجات دیدستم
10	27	40	تو که بر دین شرع برهانی	به سرِ من که جمله برخوانی
10	27	41	تو چه دانی بیار و فتوی کن	نیست اندر سخن مجال سُخن
10	27	42	گفتم این و برت فرستادم	درِ گنج علوم بگشادم
10	27	43	عددش هست ده هزار ابیات	همه امثال و پند و مدح و صفات
10	27	44	گر ترا این سخن پسند آید	جان من ایمن از گزند آید
10	27	45	ور پسند تو ناید این گفتار	خود ندیدی به جمله باد انگار
10	27	46	تو شناسی که نیست هزل و محال	نوش کن زود و خاک بر لب مال
10	27	47	منتظر مانده‌ام در این اندوه	وز غم روزگار بر دل کوه
10	27	48	این سخن را مطالعت فرمای	نیک و بد در جواب باز نمای
10	27	49	جاهلان جمله ناپسند کنند	وز سر جهل ریشخند کنند
10	27	50	وانکه باشد سخن‌شناس و حکیم	همچو قرآن نهد ورا تعظیم
10	27	51	یافت این بیتهای جزل فصیح	بر همه شعر شاعران ترجیح
10	27	52	گر کند طعنی اندرین نادان	گو بکن نیست بهتر از قرآن
10	27	53	خواند کافر ز جحد دل پر ریم	مصحف مجد را به افک قدیم
10	27	54	برشان شعرم ار بود ترفند	تو برو شکر کن برایشان خند
10	27	55	ندهم بیش از این ترا تصدیع	عرضه کن بر همه شریف و وضیع
10	27	56	گویی این اعتقاد مجدودست	جمله برگفتش آنچه مقصودست
10	27	57	تا بدانی یقین که این گفته	دُرّ دریاست جمله ناسفته
10	27	58	خالق غیب‌دان گواه من است	کین ره شاهراه و راه من است
10	27	59	بس کنم قصّه و دعا گویم	مر ترا در ثنا رضا جویم
10	27	60	خواهم از کردگار خود شب و روز	که شوی بر مرادها پیروز
10	27	61	بود نیمی گذشته از مرداد	که از این گفته‌ها بدادم داد
10	27	62	شد تمام این کتاب در مه دی	که در آذر فکندم این را پی
10	27	63	پانصد و بیست و پنج رفته ز عام	پانصد و سی و چار گشت تمام
10	27	64	باد بر مصطفی درود و سلام	ابدالدّهر صدهزاران عام
10	27	65	صدهزاران ثنا چو آب زلال	از رهی باد بر محمد و آل

(1) Ey! Mustafa'nın dininde önder olan; Haydi, kardeşlik yoluna göre davran.

(2) Kadim ahdi hatırla; Kardeşlik yolundan sakın ayrılma.

(3) Gerçekten sen, ispat et hak dini; Bu zincirlerden kurtar beni.

(4) Ben mutsuzum, oysa sen Bağdat'ta mutlusun; Bu çığlığın altında ne gizli demiyorsun

(5) Korku ve üzüntüyle yıllarca ve aylarca; Hapis kalmışım Gazne toprağında

(6) Öne çık, bitirme kardeşliği; Kaldır aradaki bu perdeleri.

(7) İşim kolaylaşsın diye umut ederim hâlâ; Ehil olmayanların elinde esir kalsam da.

(8) Ne vakte dek bu sıkıntı ve bu mesafeler, Senin bir mazeretin yok, başımla beraber.

(9) Eskiden verdiğin sözleri hatırla; Ekmek, tuz hakkını unutma.[40]

(10) Bu kitap ki söylediğim öğütler; Huri yüzü gibi cezbeder ve büyüler.

(11) Bir çok yazılı kitap görsen de; Hiç görmedin bu kadar değerli bir düzenleme.

(12) Bu söz, ki ariflerin gönüllerinin ünsiyeti; Yeni ve hoştur; başı sonu belli.

(13) İlimden bildiğim her ne varsa; Bildirdim hepsini halka

(14) Ne varsa Kur'an, sünnet ve tarihten; Bize ne miras kaldıysa şeyhlerden

(15) Bu kitapta her şey bir arada topludur; Ruh meclisine her biri aydınlatıcı bir mumdur.

(16) Melekler bu sözü okuduklarında; Onu kendilerine yaparlar nazarlık ve muska.

(17) Bilgelere can gıdası olur; Ariflere maneviyat olur.

(18) Bu anlamda bir sihir yaptım; Zira bu fetvayı akıldan aldım.

(19) Övünmem muhtemeldir bununla; Çünkü bu sözler ferahlık verir cana.

(20) Bunun bir sözü bir dünya bilgiye eş değerdir; Farsça okunan bir Kur'an gibidir.

(21) Sürekli bir gıda gibidir ruha; Yaralanmış kalp için ise bir şifa

(22) Sen iyi bilirsin daha ben ne söyleyeyim; okuyunca mahcup olmayacağımı benim.

---

[40] Ekmek tuz hakkı, Türk gelenek ve göreneklerinde yer alan dostluğu ve ahde vefayı anlatan bir deyimdir.

(23) Kuşkusuz akıla gül esintisi gibidir onun sözü; Değil diğerleri gibi davul gümbürtüsü.

(24) Pazar günüdür, faziletin ve faydalı ilmin; Meydanı ilmin ve tevhid âleminin.

(25) El değmemiş hoş bir genç kız gibi; Güzelliği gökteki ay misali değerli.

(26) Huri boynu gibi süslüdür mücevherle; Ya Rab! Ehliyetsizlerin elinden onu uzak eyle.

(27) Bir mühimmat sayarım bunu ben; Yüce Tanrı'nın katında, yardımcı meleklerinden.

(29) İşte bu sözler benim kurtuluşum olsun; Çünkü, Yüce Allah'ın tevhidi olsun.

(30) Övgüye değer seçkin dört dosta[41]*; Bu kuldan dua vardır bedenlerine ve canlarına.*

(31) Mûrteza, Betül ve iki oğlu; Ehlibeyt ki başı üzerine ant içtiğim oydu.

(32) Hiç üzülmem, eğer Ebû Süfyân'ın soyu; Sözlerimden olmazsa mutlu.

(33) Rabbim bununla hoşnut olursa benden, Mustafa'yı erdirir huzura benim yüzünden.

(34) Cehennemin bekçisi öfkeli olsa bile; Onun öfkesinin bana ne zararı var, söyle[42]

(35) Kuşkusuz, Mustafa'yı övmek gıdadır bana. Canım feda olsun onun canına.

(36) Canım pahasına müşteriyim Ailesine; Beriyim, kötülük isteyenlerden Ehl-i Beyt'e.

(37) Resûl'e ve Ehl-i Beytine muhabbet beslerim; Zira onların azığıyla daima beslenirim.

(38) Bu inanç ve anlayış görülüyorsa fena; Ya Rab! Bırak olalım biz de o fenalıkta.

(39) Kendim için seçtim ben bunu; Zira bu yolun içinde gördüm kurtuluşu.

(40) Sen ki kanıtısın İslâm şeriatinin! Başım üzerine yeminle, eksiksiz tüm söylediklerin.

---

[41] Çehar yar: Dört Dost: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali

[42] Zuhruf Sûresi, 43/77

(41) Bildiklerini getir, hükmünü ver; Çünkü bu söz artık burada biter.

(42) Bunu söyleyip sana ulaştırdım; Böylece ilimler hazinesinin kapısını araladım.

(43) Beyitlerinin sayısı on bindir; Hepsi övgü, öğüt ve temsildir.

(44) Eğer bu söz kabul görürse senden; Ruhum güvende olur zarara ermekten.

(45) Yok, eğer bu söylem hoşuna gitmedi; Görmemiş kabul et, yok say hepsini.

(46) Anlarsın ki, bu söz değildir boş ve saçma; Hemen tat ve ağzını sıkı tut, açma.[43]

(47) Beklemişim bu üzüntü içinde; Dünyanın derdi dağ oldu gönlümde

(48) Bu sözü iyice irdele baştan sona; Yanıtında, iyi ve kötü yönlerini açıkla bana.

(49) Cahiller bütünüyle hoş görmezler; Bilgisizliklerinden dolayı alay ederler.

(50) Oysa sözden anlayan ve bilge olanlar; Ona Kur'an gibi saygı duyarlar.

(51) Bu özgün, açık ve güzel beyitler; Bütün şairlerin şiirinden üstündürler.

(52) Eğer buna dil uzatırsa bir nadan; De ki:Ne yapsan da üstünü olmaz Kur'an'dan[44].

(53) Kâfirin, inkârdan pas doluydu kalbi; Şerefli Mushaf'a, eski uydurma, dedi.[45]

(54) Şiirim onlara gelse de bir aldatmaca; Sen şükredip yüzlerine tebessüm et, aldırma[46].

(55) Artık sözü uzatmayayım daha fazla; Sun bunu, hem seçkinlere, hem de halka.

(56) Bu kutlu inanç gerçekten; Hepsini eksiksiz söyledi, ne varsa hedeflenen.

---

[43] Dudağa toprak sürmek deyimi sırrını açıklamamak, susmak, konuşmamak anlamına gelir.

[44] İsrâ Suresi 17/88, Bakara, 2/23-24

[45] Ahkâf Sûresi, 46/11

[46] Zuhruf Sûresi, 43/89

(57) Bu sözler emin ol ki; Hepsi, delinmemiş deniz incisi sanki.

(58) Gizliyi bilen Hâlık şahidimdir; Bu benim tuttuğum ana yol, sırât-ı müstakimdir.[47]

(59) Masalı bırakıp dua edeyim; Seni övgüyle anarak hoşnutluğunu dileyeyim.

(60) Yaratan'dan niyaz ederim gündüz, gece; Muradına erişip muzaffer olasın diye.

(61) Mordâd'ın[48] *onbeşi geçtikten sonra; o vakit başladım bu sözleri yazmaya.*

(62) Bu kitap Dey[49] *ayında tamamlandı; Alt yapısı ise Âzer*[50] *ayında yapıldı.*

(63) Başlanmıştı beş yüz yirmi beş senesinde; bitirildi, beş yüz otuz dört senesinde.

(64) Selâm ve rahmet olsun Mustafa'ya; Yüz binlerce sene daima.

(65) Berrak su gibi övgü yüz binlerce; Olsun, Rahî'den Muhammed'e ve ailesine.

20. ve 50. beyitlerden anlaşıldığı üzere Senâî, *Hadika*'yı okunuşu Farsça olan bir Kur'an ile özdeşleştirmekte ve sözden anlayan ilimde derinleşmiş bilge kişilerin ona Kur'an gibi saygı gösterdiklerini ifade etmektedir. On ikinci yüzyıl sonu ya da on üçüncü yüzyılın başlarında yazılmış bir *Senâî Divanı*'nın ilk elyazmalarından birinin mukaddimesinde belirtildiğine göre, Senâî, ömrünün son günlerinde hâlâ *Hadîka*'yı düzenlemekle meşguldür. Bu nedenle Senâî'nin, taslağa son şeklini verip yeniden gözden geçirme fırsatını bulamadığı varsayılmaktadır. Senâî'nin vefatı üzerine Behramşah, eserin mevcut bölümlerini toplama ve bunları doğru bir sırayla bir araya getirme görevini Muhammed bin Ali er-Raffâ'ya (ö.1151) vermiştir. [51]

---

[47] Fatiha Sûresi, 1/ 6. ayet

[48] Güneş hicri takviminde 5.Ay olup Gregoryen takvimine göre Temmuz Ağustos ayları arasına denk gelir.

[49] Aralık-Ocak

[50] Kasım-Aralık

[51] Öztürk, "Hadîkatü'l Hakîka", 15/20.

Senâî, yukarıdaki 61 ilâ 63. beyitlerde eserini yazmaya başladığı ve eseri tamamladığı tarihi ay ve yıl olarak vermektedir. Bu beyitlerde, *Hadika*'yı 17 Mordad 525 tarihinde yazmaya başladığını, 534 yılının Azer ayında eserin bölümlerinin ve başlıklarının düzenlemesini yaptığını ve 534 yılının Dey ayında da eseri bitirdiğini söylemektedir. Bu beyitlerden anlaşılacağı gibi *Hadika*'nın yazılışı yaklaşık 9 yıl sürmüştür. Ayrıca, 62. beyitte *Hadika*'nın temelinin Azer ayında atıldığını belirtmesi, beyitlerin bölüm başlıklarına göre tasnif edilip 10 Bölüm altında düzenlenmesinin Senâî tarafından yapıldığını göstermektedir. Senâî'nin ifadesine göre, 17 Mordad 525 tarihindeki yılın hicri takvime göre olduğu kabul edilirse, eseri yazmaya miladi takvime göre *Ocak 1131 yılında başladığı ve 1140 yılının Mayıs ayında eseri tamamladığı sonucu çıkmaktadır. Bu durumda Senâî*'inin ölüm tarihi olarak verilen 1131 yılının doğru olmadığı anlaşılır.

Yukarıdaki manzumenin 30 ve 31. beyitlerinde Ehl-i Beyt'e bağlılık ve hürmet vurgusu yapılmaktadır. 34. beyitte Zuhruf Sûresi, 43/77. ayete telmihte bulunulmuştur. Ayetin meali şöyledir: *Görevli meleğe şöyle seslenirler: Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin. O da: Siz hep böyle kalacaksınız, der.* 35. beyitte Senâî, Hz. Peygamber'i övmeyi manevî bir besin ve hayat kaynağı olarak görmektedir.

Son olarak, eserin kısaltılmış bir versiyonu olan *Hadîka*'nın üçüncü nüshası, yaklaşık beş bin beyitten oluşmaktadır. Bu kısaltılmış nüsha, 2003 yılında İranlı akademisyen Dr. Meryem Hüseyni tarafından *Hadîkatü'l-hakîka ve şerîatü't-tarîka (Fahri-nâme)* adıyla yayımlanmıştır.[52] *Hadîka*'nın el yazmalarının birçoğunda yer alan Ali er-Raffâ'nın düzenlediği nüshada, hocasının eserine yazdığı bir mukaddime

[52] Meryem Hüseynî, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka (Fahri-nâme) Şerhi* (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 2003).

bulunmaktadır. Ayrıca, bazı el yazmalarında, Senâî tarafından kaleme alındığı düşünülen bir de giriş vardır.

Ali er-Raffâ'nın yazdığı mukaddimeye göre Senâî, eserine 524/1130 yılının Azer ayında (21 Kasım-22 Aralık) başlamış ve 528/1133 yılının Dey ayında (21 Aralık-21 Ocak) tamamlamıştır. Eserin bazı yazmalarında birbirinden farklı beyit sayılarının bulunması, konuların tertibinde bölüm sayılarının farklı olması şairin ölümünden sonra eserin üzerinde bazı düzenlemeler yapıldığını göstermektedir.[53]

Raffâ'nın yazdığı mukaddimede, Senâî, *Hadika* üzerinde çalışırken, basiretten yoksun bir grup cahil, kötü niyetli kişilerin kitabı yok etmek amacıyla bazı parçalarını çaldığı ve buna da Raffâ'nın tanıklık ettiği belirtilmektedir. *Hadîka*'nın Kâbil nüshası olarak bilinen eski bir el yazmasının mukaddimesinden anlaşıldığı üzere Muhammed b. İbrahim b. Tâhir el-Hüseynî adında biri çalınan parçaları bulmuş ve Senâî'ye geri vermiştir. *Hadîka*'nın diğer el yazmalarında bir bilgi olmadığı için bu parçaların geri verilip verilmediği kesin değildir. Bununla birlikte, Senâî'nin Büryânger'e gönderdiği taslağa dahil etmediği bazı beyitler de vardır. J.T.P de Bruijn, Senâî'nin vefat ettiği sıralarda *Hadîka*'nın bazı parçalarının hiçbir nüshaya dahil edilmemiş olabileceğini, dolayısıyla bunları esere sonraki tasnifçilerin eklediklerini savunmaktadır. Bu parçaların, Senâî'ye geri verilen sayfalar olup olmadığı ya da Senâî'nin Büryânger'e gönderdiği nüshadan farklı beyitlerin olduğu belli değildir. Hayatının son günlerinde Senâî'nin Behramşah için hazırladığı nüshaya çalınan beyitleri yerleştirip yerleştirmediği de bilinmemektedir.

Yukarıda açıklananlara dayanarak *Hadîka*'nın muhtemelen üç farklı taslağı ve iki farklı mukaddimesi olduğu söylenebilir. *Hadîka*'nın hazırlanmasıyla ilgili bazı bilgilere

[53] Kaban, *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakīka'sındaki Tasavvufî Terimler*.

yalnızca Kâbil nüshasından ulaşılabilmektedir. Ayrıca, *Hadîka*'nın bazı bölümlerinin çalındığını bilinmektedir. Bu arka plan değerlendirmeleri, *Hadîka*'nın metin geçmişinin son derece karmaşık olduğunu göstermektedir.

Bütün bu karmaşıklıklara ek olarak, Senâî'nin şiirleri hayattayken ve ölümünden sonra halktan rağbet görmüş ve büyük bir ün kazanmıştır. Bu nedenle eserlerini içeren farklı el yazmaları geniş bir coğrafyada yaygınlaşmıştır. El yazmaları arasındaki büyük farklardan biri, eserin bölümlerinin sıralanmasıdır. Diğer önemli farklılık eserin alt bölümlerindeki beyitlerin sırasının farklı olması ve bazı kelime değişiklikleridir.

Senâî'nin mesnevi nazım türündeki eserleri arasında, *Fahrinâme*'yi içeren en eski el yazması h.552/1157 tarihli olup Senâî'nin ölümünden sonra Konya'da yazılmıştır. İstanbul'da Süleymaniye Kitaplığı Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1672'de [istinsah tarihi 552/1157] yer alan bu en eski nüshada önsöz bulunmadığı gibi bu nüsha bölümlere de ayrılmamıştır. Bölümlere ayrılan nüshalar arasında da farklılıklar olup bazıları on, bazıları ise sekiz bölümdür. Eserin ana nüshalarının değiştirildiği, *Mirʾâtü'l-ḥadâʾiḳ* ismiyle 1632 civarında Mesnevî şârihlerinden Hindistanlı âlim Abdüllatîf el-Abbâsî el-Gucerâtî (ö.1049/1639) tarafından yayınlanan nüshadan anlaşılmaktadır. el-Gucerâtî, çeşitli nüshalarını karşılaştırarak tam bir metnini ortaya koyduğu eseri *Leṭâʾifü'l-ḥadâʾiḳ min nefâʾisi'd-deḳāʾiḳ* adıyla şerhetmiştir.[54] Bazı nüshalarda adı *Şerḥu'l-Ḥadîḳa* olarak da geçen eser 1858 ve 1886 yıllarında Hindistan'ın Leknev şehrinde basılmıştır.[55] *Hadîka*'nın diğer bir versiyonu Muhammed Takî Müderris-i Razâvî tarafından ilk defa 1949 yılında Tahran'da yayımlanmış ve daha sonraki yıllarda baskıları yapılmıştır. [56]

[54] Öztürk, "Hadîkatü'l Hakîka", 15/20.

[55] Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey* (Londra: Luzac&Co., 1927), 5/312.

[56] Saime İnal Savi, "Gûcerâtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), 14/173-174.

Hadîka'nın genişletilmiş halinin en son baskısı, Muhammed Ca'fer-i Yâhakkî ve Seyyid Mehdi Zerkâni tarafından birlikte hazırlanarak 2018 yılında, Tahran'da yayınlanmıştır. İki ciltlik kitap, *Hadîka*'nın beyitlerini çözümlemeli bir şekilde ele almakta olup eserin anlaşılması zor beyitlerine dair çeşitli dizinler içermektedir. Bu baskının önceki baskılara göre üstün tarafı, editörlerin, *Hadîka*'yı hazırladığı dönemde Muhammed Takî Müderris-i Razavî'nin ulaşamadığı iki el yazmasını kullanmış olmalarıdır. Bu iki el yazması, John Rylands Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü'nde, Manchester, no. 843, h.681/1283 tarihli ve Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi, Kod. Or P. 430 U.B. Doğu. A203, h.687/1288 tarihli el yazmalarıdır. Yâhakkî ve Zerkâni bu el yazmalarından birincisini ana el yazması olarak kullanmışlardır. Bu iki el yazmasına ek olarak, bu baskının hazırlanmasında dört ayrı el yazması daha kullanılmıştır: Bunlar, İstanbul Sultanahmet'te bulunan Es'ad Efendi Kütüphanesi, no. 1387, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü no. 3209 ve İstanbul, Beyazıt'taki Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, İstanbul, no. 2627'de kayıtlı el yazmalarıdır. Yâhakkî ve Zerkânî'nin baskısında kullanılan altı el yazması hakkında bilgiler aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1 - Yâhakkî ve Zerkânî'nin *Hadîka* baskısında kullandıkları el yazmaları[57]

El Yazması	**Açıklama**	**Tarih**
1. John Rylands Kütüphanesi, no. 843	Manchester, 10.000 beyit, metin nesih yazısı, başlıklar sülüs yazısı, 314 yaprak	681 Hicri / 1283 CE[58]
2. Heidelberg Üniversitesi El Yazması	10.000 beyit, nesih, 294 yaprak	687 Hicri / 1288 CE

[57] Zahiremami, "Sanāʾi's Hadiqat al-haqiqeh: Between Narrative and Non-narrative".

[58] CE: Miladi takvim

El Yazması	Açıklama	Tarih
Kütüphanesi, Kod. Or P. 430 U.B. orient. A203		
3. Kâbil El Yazması (külliyat)	Kâbil Müzesi, 5.400'den fazla beyit, nesih, altıncı veya erken yedinci yüzyıl Hicri / on ikinci veya erken on üçüncü yüzyıl	Altıncı veya erken yedinci yüzyıl Hicri / on ikinci veya erken on üçüncü yüzyıl
4. Esʿad Efendi Kütüphanesi, no. 1387	Tamamlanmamış ve düzensiz, yaklaşık 9.000 beyit	Tarih yok, muhtemelen altıncı veya yedinci yüzyıl Hicri / on ikinci veya on üçüncü yüzyıl
5. Cambridge Üniversitesi El Yazması Kütüphanesi, no. 3209	Kaybolmuş bir el yazmasının kopyası, 617 Hicri / 1220 tarihli, nesih	1012 Hicri / 1604
6. Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, no. 2627	İstanbul, nesih	684 Hicri / 1258

Yâhakkî ve Zerkânî tarafından *Hadîkâ*'nın genişletilmiş bir baskısını hazırlanırken Bağdatlı Vehbi'nin el yazması *Fahrinâme,* dikkate alınmamıştır.

1.5.2. Hadîka'nın Bütünlüğü

Hadîkâ'nın konularının çok çeşitli ve çok fazla olması nedeniyle bütünlüğünü anlamak oldukça zordur. *Hadîkâ*'nın belirgin bir kurgusu olmadığı için bölümlerin arasında mantıksal düzene dayalı bütünlük aramak yanıltıcı olabilir. Bu nedenle bazı

araştırmacılar *Hadîka*'nın, her bir beyitinin bağımsız olarak ele alınması ve okunması gerektiği sonucuna varmışlardır.[59]

Mesnevi nazım tarzı şairlere işlenen temayı anlatma ve duyguları ifade etme hususunda bir serbestlik sunduğu için her biri farklı birlik biçimleri gösteren çeşitli mesneviler yazılmıştır. Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 611/1214 [?]) *Leylâ vü Mecnûn*, *Ḫüsrev ü Şîrîn* veya Molla Câmî'nin *Yûsuf u Züleyḫâ* gibi aşk temalı mesnevileri, bütüncül bir kurguya sahip olmalarının yanı sıra, farklı bölümlerini birleştiren doğrusal bir anlatıya sahiptir. Senâî'nin *Seyr'ül ibad*'ı gibi bazı tasavvufî mesneviler de bu özelliği paylaşır. Attâr'ın, *Mantıku't-Tayr'ı* gibi bazı mesneviler farklı bölümler ve öyküler içinde bir birlik oluşturan bir çerçeve hikayesine sahiptir. *Hadîkâ* ise, bölümleri arasında doğrusal bir bağlantısı ya da çerçeveleyici bir öyküsü olmayan, çok boyutlu, kapsamlı bir didaktik mesnevidir.

Şems-i Kays (ö. 633/1236'dan sonra) *el-Muʿcem fî meʿâyîri eşʿâri'l-ʿAcem* adlı eserinde güzel şiirin tanımını yapar ve son bölümünde şiiri insan bedenine benzeterek şöyle yazar: *Bir insanın mükemmelliği, uzuvlarının sağlamlığı olmadan elde edilemez. Şiirin gerekli unsurları, doğru kelimeler, hoş ifadeler, anlamlı cümleler ve ince temalardır ki bunlar, kabul edilebilir vezin kalıplarına dökülüp güzel kafiye dizisine bağlanırsa iyi şiir olarak adlandırılır. Şiir sanatının bütünü, yalnızca bu unsur ve şartların mükemmelliği içindir.* Şems-i Kays eserinin başka bir yerinde, şiirsel birliğin ikinci ölçütünü denge ve uyum yani orantılılık olarak ifade eder. Şems-i Kays'a göre bir şiirin başarılı olarak kabul edilebilmesi için, şiiri oluşturan öğelerin, kafiyesi ve sanatsal yönü üstün bir şekilde oluşturulmuş eserin genel düzeni ile iyi bir şekilde bütünleştirilmiş

[59] Zahiremami, "Sanāʾi's Hadiqat al-haqiqeh: Between Narrative and Non-narrative", 485-519.

olması gerekir. Senâî, Şems-i Kays'ın şiir ölçütlerini destekler şekilde, *Hadîka*'yı uyumlu bir bütün olarak görmektedir.

1.5.3. Hadîka'nın Yazılma Sebebi

Senâî, *Hadika*'nın Onuncu Bölümü'nde eserin yazılma sebebini *Çağdaşlarına üstün olmakla övünme,* başlıklı 4. Kısımı'nda: *güzel bir eser bırakarak hayırlı bir şekilde anılmak ve cenneti bu dünyada yaşarken amelleriyle kazanmak* şeklinde açıklar. Bu amacını *Hâdîka*'yı Senâî'nin Şehri olarak tanımladığı *Senâî-yi âbâd* isimli kentin kurulmasına benzetir. Bu kent, tarlalar, evler, kemerler, farklı türde tuğlalar, ağaçlar ve diğer bitkiler, bir kale ve bir şehre giriş kapısı gibi unsurlardan oluşmaktadır.

Senâî, inşa ettiği *Senâî Şehri*'ni tarif ederken Kur'an'da cenneti tasvir eden ayetlere göndermede bulunur. Bu ayetlerden birisi Hadid sûresi, 57/21. ayettir. Hadid sûresi, 57/21. ayette mealen: *Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resulüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir,* denilmektedir.

2. Dize	1. Dize	Beyit No	Kısım	Bölüm
کردم اکنون سنایی آبادی	اندرین دولت از پی یادی	21	4	10
قصری از مصر عصر معظمتر	شهری از دار عدن خرّمتر	22	4	10
ضعف آن جفت باب این قصر است	الف او خلف عزّت و نصر است	23	4	10
زانکه از راه دیده این نتوان	بنگر ایوان این کتاب به جان	24	4	10
با حروف شهادتین یکیست	در عدد گرچه پر ملک فلکیست	25	4	10
رمز چون قصر عدن بیتقصیر	نکته چون زلف حور در تفسیر	26	4	10
همچو کوی سرائلی در نیل	طاقهاش از طراوت و تبجیل	27	4	10
پاک و عالی چو خاندان رسول	خانهاش از ریا و طمع و فضول	28	4	10
واندرو فرش پرّ و بال ملک	بوم او ساخته ز بام فلک	29	4	10
باطنش چون بهار خندان روی	ظاهرش همچو حور مشکین موی	30	4	10

10	4	31	خشتی از زرّ و خشتی از گوهر	جویی از مشک و جویی از عنبر
10	4	32	هر نهالی جهانی از معنی	هر گیاهی مثالی از طوبی
10	4	33	کرده از بهر روی دل‌جویش	آب جانها روان به هر جویش
10	4	34	نقش او بر گیاه کبش فدی	صدق‌الله در دو گوش ندی
10	4	35	اندرو صد هزار پرده ز نور	وز پس پرده صدهزاران حور
10	4	36	ظرف حرفش چو زلف مه‌رویان	نقطهٔ خال رخ زره‌مویان
10	4	37	واندرو قصری از حقیقت و صدق	نام آن قصر کرده مقعد صدق
10	4	38	شهری آباد پر ز نعمت و ناز	دَر دروازه بر غریبان باز
10	4	39	اندرو بهر یمن و عزّت و بخت	صفت شاه برنشسته به تخت
10	4	40	گرچه نظم سخن به غزنین بود	دست او پای‌بند پروین بود
10	4	46	عقلا را شده است این مونس	فضلا را بنفشه و نرگس
10	4	47	جاهلان را بسان افسانه ست	زانکه جاهل ز علم بیگانه‌ست
10	4	63	هریکی بیت ازو جهانی علم	هریکی معنی آسمانی حلم

…

(21) İyi talihimle hatırlanmak istedim, Şimdiden bir Senâî şehri inşa ettim.

(22) Daha şen bir şehir Adn yurdundan[60], Daha görkemli bir saray Mısır çağından.

(23) Onun ilk harfi, bedelidir lütuf ve yardımın; O ikisinin zaafı, kapısıdır bu sarayın.

(24) Ruhunla bak bu kitabın eyvanına; Zira bunu görmen mümkün değildir göz yoluyla

(25) Sayıca dolu olsa da, mülkünde feleğin; Harfleriyle birdir kelime-yi tevhidin.

(26) Yorumdaki ince anlamı huri zülüfü gibidir; Gizli sözü kusursuz Adn sarayı gibidir[61]

(27) Tonozları ferahlık ve huşû bakımından; Geniş bir köy gibidir, Nil kenarından.

(28) Evleri, riya, tamah ve haksızlıktan arınmıştır; Resul'ün soyu gibi yüce, pırıl pırıldır.

(29) Temeli, göğün çatısından inşa edilmiş; Sanki içine, melek kanatları serilmiş.

(30) Misk saçlı huriler gibi dış görünüşü; İçi bahar gibi güler yüzlü.

---

[60] Sâd, 38/50

[61] Âl-i İmrân, 3/41

(31) Bir tuğlası altındandır, diğeri inciden; Bir pınarı misktendir, diğeri amberden.

(32) Her fidanı anlam dolu bir evrendir; Her bitkisi Tûbâ Ağacı'ndan[62] *bir örnektir.*

(33) Her bir yüzünden gönüle pınar yapmış; Canların suyu her bir çayından akmış.

(34) Onun izi kurbanlık[63] *koç, otların üzerindeki; İki kulağında Allah doğru söyledi'*[64] *seslenişi*[65].

(35) İçinde nurdan yüz bin perde vardır; Perdelerin arkasında yüz bin huri yer alır.

(36) Yazısının harfleri ay yüzlülerin zülüfü gibi; noktası da güzellerin benleri yanaktaki

(37) İçinde hakikat ve doğruluktan bir köşk vardır. O köşkün adı Doğruluk Makamıdır.

(38) Mamur bir şehir, dolu huzurla ve bereketle; Şehir kapısı açıktır gariplere

(39) İçi baştan başa uğur, ihtişam ve baht; Tahtta uzanmış şahın üstündeki sıfat.

(40) Her ne kadar sözün nazmı Gazne'de yazılsa da; Bir eli Ülker yıldızının bağlarında.

(41) Dünyanın temelinden gerekli kılınmıştır; Böyle bir şehre böyle bir saray yakışır.

(42) Böylesi bir şehir sayesinde dünya şen olsun; Onun sakini şah vasıflı âlim olsun.

(46) Bu Akıllılar için sevimlidir; Fazilet sahiplerine ise menekşe ve nergisdir.

(47) Cahiller için bir söylencedir[66]*; Çünkü cahil, ilimden habersizdir.*

(63) Onun her bir beyiti bir ilim âlemidir, Her birinin mânâsı manevi bir hilmdir.

---

[62] Rad,29

[63] Saffat, 37/107

[64] Âl-i İmrân, 3/95

[65] Saffat, 37/104

[66] Nahl, 16/24

Aslen Farsça olan köşk sözcüğü, kır ve açıklık yerlerde ya da bahçe içinde bulunan bağımsız evleri, yazlık binaları ifade eder. Ayrıca bir saray veya konak bahçesinde müstakil olarak yapılan süslü küçük binalara da bu ad verilir.[67]

Senâî'nin *Hadika*'nın içinde yer alan köşkü *hakikat* ve *idrak* temeline dayanır. Yani, köşk, hem maddi hem manevi anlamda derin bir kavrayışı simgeler. Kitabın içindeki köşk gerçeklerin merkezinde ve her şeyi kuşatan bir yapı olarak tasvir edilmiştir. Aynı zamanda içsel kavrayışı, manevi görüşü veya hakikatlere ulaşmayı simgelemektedir. Bu açıdan bakıldığında, köşk yalnızca fiziksel değil, ruhsal bir idrak merkezi olarak da yorumlanır

47. Beyitte, 16/ Nahl Sûresi'nin 24. Ayetine telmihte bulunulmuştur. 16/ Nahl Sûresi, 24: *Onlara, Rabbiniz ne indirdi? denildiği zaman, öncekilerin masalları, dediler.*

Kur'an'da, 13/Ra'd Sûresi, 29. ayette geçen: *İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır*, cümlesindeki *tûbâ* kelimesi, klasik tefsirlerde cennetteki bir ağacı tasvir etmektedir. Tûbânın kelime anlamından hareketle bu ağacın cennetlikleri rahat ettiren, onları hoşnut kılan, bünyesinde çeşitli nimetleri barındıran bir esenlik ve mutluluk ağacı olduğu söylenebilir. Bu durumda tûbâ ağacı cennetliklerin mutluluk ve huzur kaynağını meydana getiren bir sembole karşılık gelmektedir.[68]

Eserin yazılış amacı hem Senâî'nin hem de Muhammed b. Ali er-Raffâ'nın *Hadîka*'ya yazdığı mukaddimede benzer şekilde açıklanmıştır. Raffâ, ilahi bilgiye erişebilen insanları üç gruba ayırır: Birincisi peygamberler, ikincisi onların takipçileri olarak tanımladığı din âlimleri, üçüncüsü ise sözleri hikmet içeren bilge şairlerdir.

[67] Ayşe Denknalbant, "Köşk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/279-282.

[68] Ali Erbaş, "Tûbâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/316-317.

Resûllullah'ın şiir ile ilgili görüşleri Tirmizî (ö. 279/892) ve Buhârî'nin (ö. 256/870) hadis kitaplarında yer almaktadır. Hz. Ayşe'nin anlattığına göre bir seferinde Resûlullah'a şiir hakkındaki görüşü sorulduğunda: *Nesir gibi iyisi iyi, kötüsü de kötü olan bir sözdür*, buyurmuştur.[69]

Buhârî hadislerinde de yer aldığı üzere: *İyisi iyi olan, şiiri iyi yapan şey hikmet ihtiva etmesidir. Hiç şüphesiz şiirin bir kısmı hikmettir,* buyururken de aynı şekilde *bir kısmı* diye işaret ettiği şiirler hikmet içeren şiirlerdir .[70]

Bu hadislerden yola çıkarak Raffâ, Senâî gibi bilge şairlerin, peygamberlere yakın ve onlarla akraba statüsünde olduğunu vurgular. Raffâ'ın bu görüşü ve yukarıda Senâî'nin *Hadîka*'sının sultana sunulan hikmetli bir şiir olarak tanımlanması göz önünde bulundurulduğunda, Raffâ'ın Hakîm Senâî'yi, hükümdarın ilahi ilhamla donatılmış bilge bir akıl hocası olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Senâî de, eserinin girişinde ve içinde, hûkemanın ve şairlerin sözlerini ilahi kelamın bir tecellisi olarak sunmaktadır. Raffā, Gazneli hükümdara nasihat vermenin yanı sıra eserin üretilmesinin diğer bir amacının okuyucuların maddi varlıklarından yüz çevirmelerini ve kendi kendilerine *doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!*[71] demelerini sağlamak olduğunu belirtir. Bu ifade Kur'an'ın 2/Bakara Sûresi, 94. Ayetinden alınmıştır. Bu ifadeden Senâî'nin *Hadîka*'yı mü'minlerin fenâ makamına ulaşmasına yardımcı olmak amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır. Bu durum onları Allah'ı sevmeye yönlendirir. Manevi ölüm, âşığı sevdiğine ulaştıracağı için sevgi onları O'nunla birleşme hâline götürür. Bu mertebede, *O, onları sever ve onlar da O'nu sever*.[72] Böylece, maddi varlıktan kopuşla

---

[69] Ebu İsa Muhammed bin İsa Tirmizî, *Şemâil-i Şerif Şerhi*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2015), 3/1550.

[70] Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahih-i Buhâri ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken, 1987), 3/4427.

[71] Bakara, 2/94

[72] 5/Mâide, 54

başlayan ve yok oluşla (fenâ makamı) nihayetlenen manevi yolculuk, karşılıklı sevgi, yakınlık ve ilahî birlik deneyimine götürür.

Bu bilgilere dayanarak *Hadîka*'da, hükümdara uygun, siyasî-ahlakî yani dünyevî ve hakikat arayışındaki sâlik için uygun ulvî öğütler olmak üzere birbirine zıt iki tür öğüt vardır. Bu durum *Hadîka*'nın beyitleri ve bölümleri arasında bir bütünlüğün olmadığı düşüncesini akla getirmektedir. *Hadîka*'nın yazıldığı dönemde Gazneliler Devletinin Hükümdarları yöneticilik vasıflarının yanı sıra dinî vecibelerini yerine getirmedeki hassasiyetleri, tasavvuf ehli oluşları ve müslüman kimlikleriyle tanındıkları için Senâî'nin Behramşah'a siyasi öğütlerin yanı sıra tasavvufî öğütler de vermesinin yadırganmaması gerekir. Bu iki farklı öğüt türünün bir arada bulunmasından anlaşılacağı üzere Senâî *Hadîka*'da Bahrâmşâh'a hem siyaset-ahlâk hem de tasavvuf içerikli öğütler vererek tasavvufî ve zahidane temalar ile siyaset ahlâkını kendi öğreticiliği üzerinden birleştirmiş ve anlamlı bir bütünlük taşıyan bir yapı oluşturmuştur.

2. Dize	1. Dize	Beyit No	Kısım	Bölüm
یست کس را برین نمط گفتار	چون ز قرآن گذشتی و اخبار	19	5	10
دیو قرآن پارسی لقبش	کردی از نیستی به من نسبش	20	5	10

(19) Kur'an ve rivayetlerin hakikatine eriştiğinde; Söz söyleyen başka kimse olmadığını anlarsın bu tarz ve seviyede.

(20) Yokluktan bana nispet ettin onu; Farsça Kur'an lakaplı dev bir eser oldu.

Onuncu Bölüm'ün, Beşinci Kısmı'nın 19. beyitinde Senâî, *Hadika*'yı anlayabilmek için Kur'an ve hadislerin derinlemesine incelenmesi ve Kur'an ilimlerinde bilgi sahibi olunması gerektiği vurgular. Ayet ve hadislerin hakikatine erişen bir kimsenin *Hadika*'nın anlatım tarzının çok yüksek seviyede olduğunu anlayabileceğini söyler.

20. beyitde ise Senâî, *Hadika*'yı lakabı *Farsça Kur'an olan dev bir eser* olarak nitelendirir. Bu beyitte *dev* ifadesi *olağanüstü, çok kapsamlı,* anlamında kullanılmış mecazi bir yüceltme ifadesi olup *bu dev eser bana yakıştırıldı,* şeklinde derin bir tevazu ile karışık bir hayret ifade edilir.

1.5.4. Hadîka'da Siyaset Ahlakı

Hadika'da siyaset ve ahlâk konusu 8. Bölüm'de işlenmektedir. 8. Bölüm'de Senâî, ideal bir hükümdarın özelliklerini betimler ve her bir niteliği, başta Sâsânî hükümdarı Hüsrev Enûşîrvân (ö. 579) ve Gazneli Sultan Mahmud (ö. 421/1030) olmak üzere büyük hükümdarları, Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Abbâsî halifesi Me'mûn (ö. 218/833) gibi halifeleri örnek göstererek bu kişilerin ahlakî özelliklerini hikâyeler aracılığıyla açıklar. Bölümün vaaz üslubuna sahip olması ve anlatıların anekdotlar üzerinden ilerlemesinin yanı sıra, ele alınan temalar eski Fars edebiyatındaki nasihatnâme türüne benzerlik göstermektedir. Bu anlatılar arasında Senâî, Behrâmşâh'a adaletli ve erdemli bir hükümdar olması yönünde tavsiyelerde bulunur. Senâî'nin methiye şiiri yazmadaki ustalığıyla eşdeğer olarak siyasi öğüt verme yeteneği *Hadîka*'nın sekizinci fasikülünde göze çarpmaktadır.

1.5.5. Hadîka'nın Bölümleri

1.5.5.1. Muhammed b. Ali er-Raffâ'nın Mukaddimesi

Senâî'nin talebesi ve takipçisi Muhammed b. Ali er-Raffâ, Senâî'nin vefatından sonra Behram Şâh tarafından kendisine verilen görev üzerine, *Hadika*'nın bölümlerini düzenlerken kitaba bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddime, İslâmî öğretilere ve manevi ilkelere odaklanarak tasavvufî ve felsefî bir üslupla yazılmıştır. Muhhammed Taki Müderris-i Razavî'nin Tahran'da 1950, yılında neşrettiği *Hadîka* nüshasında yer aldığı üzere, Mukaddimenin ilk paragraflarında Raffâ, Allah Teâlâ'ya ve Hz. Muhammed'e

(s.a.v) övgüde bulunduktan sonra gayb ilminin önemi ile nübüvvet makamının yüceliği üzerinde durmuştur.[73]

Raffâ, mukaddimesinde, tevhidi, İslâmi öğretileri ve takva konularını açıklar ve Allah'ın gayb bilgisini sadece kendisine sakladığını belirtir. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v) makamı ve Allah dostlarının özellikleri hakkında bazı noktalara değinir ve insanların nefsani arzularından kaçıp hakikate yönelmeleri gerektiğini ifade eder.[74]

Raffâ, tarihin ibret verici hikâyelerinden örnekler vererek insanların hakikate ulaşmak için çaba göstermeleri ve sapkınlıktan uzak durmaları gerektiğini vurgular. Raffâ, dünyevi isteklerden Allah'a doğru yapılan ruhsal bir yolculuktan ve bir hicretten söz eder. Mukaddimenin sonunda Senâî'nin ve İslâm âlimlerinden büyük şahsiyetlerin isimlerini zikredip ilim ve bilincin gerekliliğini dile getirir. [75]

1.5.5.2. Birinci Bölüm: Allah Teâlâ'nın Tevhidi Hakkında

Hadîkatü'l-hakîka'nın birinci bölümü, Yüce Allah'ın birliğini açıklamak üzere oluşturulmuş olup 89 alt bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerde mârifet, vahdet ve azamet, kıdem, safa ve ihlâs, istivâ, derecât, hıfz ve murakebe, hikmet, hidayet, mücâhede, takdis, yaratma ve kudret, fakr, hakikat sırrı, tazarru ve acz, zikir, vücud ve beka, şükür ve şikâyet, rezzâk, hub ve muhabbet, tecrid, sülük, tevekkül, rüya, tenakuzü'd-dâreyn, isar, ittihad, ittisal, zühd ve zâhid, dünya sevgisi, namaz, huşu, hamd ve sena, iftihar, münacat, kerem, inabe, ihlâs, kaza, şevk, rıza ve teslimiyet, Allah'ın kudretinden korkma, keramet, ubudiyyet ve imtihan gibi tasavvuf terimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Allah'ın

[73] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*, 16.

[74] Ebul Mecd Senâî-yi Gaznevi Mecdud b. Adem, *Hadikatu'l Hakika*, ed. Muhammed Ca'fer-i Yâhakkî - Seyyid Mehdi Zerkâni (Tahran: Sokhan, 2018), 1/23.

[75] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*, 16.

sıfatları, hiçbir şeye muhtaç olmaması, O'nun rızasını kazanma yolunda kulun hangi aşamalardan geçmesi gerektiği bu terimler vasıtasıyla açıklanmaktadır.

Birinci Bölümün diğer kısımlarının başlıkları dikkate alınmış ve kısımların içeriği Türkçe özetlenmiştir. Bu özetlerden yola çıkarak Birinci Bölüm'ün alt kısımlarında Allah'ın sebepsiz bir şekilde tüm rızıkların kaynağı olduğunu anlatan bir temsil; bir kuş ile Zerdüş'ün rızık hakkında karşılıklı konuşması;Uyanık olma hakkında bir temsil, Şeyh Gürgânî'nin oğluna nasihatleri; Şiblî'nin (ö. 334/946), mülkün sahibi konusunda münacatını anlatan bir hikâye gibi örnekler vardır. Rüya bahsinde ise Senâî, dünya halkının rüyalarında gördüğü su, ateş, rüzgâr ve toprak gibi maddi unsurları çeşitli temsiller kullanarak yorumlamıştır.

1.5.5.3. İkinci Bölüm: Kelâm ve Her Şeyi Bilen Allah'ın Sözünü Zikretmenin Maksadı Kolaylaştırması Hakkında.

İkinci Bölüm, Kur'an-ı Kerîm'in yüceliği, sırrı, mucizesi, hidayet vesilesi olması, izzeti, delili, Kur'an-ı Kerîm tilaveti ve Kur'an-ı Kerîm dinlemenin fazileti, vecd hali, Hz. Âdem'in yaratılışı ve Hz. İsa'nın, Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmesi; Peygambersiz geçen dönemlerdeki cahillik hakkındaki ifadelerden ve peygamberlerden bahsetmenin cahilce konuşmaktan hayırlı olmasını işleyen 12 adet alt bölümden oluşmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in yüceliği hakkındaki beyitlerde hadis-i şeriflere ve Kur'an-ı Kerîm ayetlerine atıflar vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in izzeti konusunda Âl-i İmrân 3/7.ayete ve Kur'ân-ı Kerîm'in te'vili hakkında da Hz. Muhammed'in bir sözüne işaret edilir. Bunlardan başka İkinci Bölüm'ün, 12. kısmının son beyitleri insanları doğru yola ulaştıran, Allah Teâlâ'nın dininin sadıkları olan peygamberler hakkındadır. Bu beyitlerde Allah'a şirk koşmak ve cehalet kınanır. Peygamberlerden bahsetmenin cahilce sohbet etmekten hayırlı olduğu açıklanır. Allah Teâlâ övüldükten sonra, peygamberlerin en şereflisi olan Hz. Muhammed'i meth etmek gerektiği vurgulanır.

1.5.5.4. Üçüncü Bölüm: Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ve Onun Tüm Peygamberlere Üstünlüğü Hakkında.

Üçüncü Bölüm, 50 alt bölümden meydana gelmiştir. Üçüncü Bölüm altında, Resulullah'a naat, nübüvvetin kemale ermesi ve kerametleri, Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, miraç olayı, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlükleri, Hz. Muhammed'e salavat getirilmesi, Hz. Muhammed'in gönlünün fethi, Enbiyâ 21/107. âyetin işârî yorumu, Hz. Muhammed'e selam verme şekli, onun diğer peygamberlerden üstün tutulması, Hz. Muhammed'in sıfatları; Yedi gök cisminin (Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Ay, Venüs, Merkür) özellikleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v) yaratılışı, mertebesi ve onun yaratılışının güzelliği, Cebrail'in (a.s) faziletleri, Hz. Ebû Bekir Sıddîk'ın (r.a) halifeliğinin övülmesi ve Allah'ın resulüne yakınlığı, mü'minlerin emiri Hz. Ömer'in (r.a) adaletinin, Hz. Osman'ın (r.a) ve Hz. Ali'nin (r.a) övülmesi, Hz. Ali (r.a) ile Hz. Âişe (r.a) arasında cereyan eden Cemel Vak'ası (h.36/656), Halife Hz. Ali (r.a) ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında yapılan Sıffîn Savaşı (h.37/657) ve Ammâr b. Yâsir'in (r.a) (ö. 37/657) şehit edilmesi; Hz. Ali'nin (r.a) katledilmesi, onun düşmanlarının ve onu kıskananların kınanması, Hz. Hasan (r.a) ve Hz. Hüseyin'in (r.a) övülmesi, Hz Hasan'ın fazileti ve onu üzen durumlar, onun şehit edilme sebepleri, Hz. Hüseyin'in faziletleri, onun katledilmesi ve bu konuda Yezid'e dair işaretler, Hz. Hüseyin ile aile fertlerinin h.10 Muharrem 61/ 10 Ekim 680 tarihinde Emevîler tarafından şehid edildikleri Kerbelâ olayı, Kerbelâ'da yaşanılan zulüm hakkında, bu zulmü yapan Ömer b. Sa'd'ın ve Yezid'in kınanması ve bu duruma rıza gösterenlerin üzerine lanet okunması; Ebû Hanîfe'nin, İmam Şâfî'nin övülmesi, bağnazlık ehlinin kınanması hakkında kaleme alınan beyitlerin ardından zühd, hikmet, vaaz ve nasihat, gıybet yapmanın kötülüğü; mücâhede, ictihad ve takvâ ehli olmayı isteme, kötü zan ve dış görünüşe önem veren âlimlerin kınanması; İlim, âlim ve ilim arayanların övülmesi gibi alt bölümler bulunmaktadır.

1.5.5.5. Dördüncü Bölüm: Aklın Niteliği, Halleri, Fiilleri, Nihai Gayesi ve Varlık Sebebi Hakkında.

Dördüncü Bölüm'de 14 alt bölüm yer almaktadır. Bu alt bölümlerde: Aklın sıfatları, halleri ve fiilleri, akıl ve akıllı kişinin övülmesi, aklın yaratılışı ve hakikatleri anlamadaki önemi ele alınır. Akla inanmayan kişinin Mürselât Sûresi'ni 77/(1-50) okuması tavsiye edilir. Nefis terbiyesi ve aklın şerefi, nefis ve akıl sözcüklerinin dünyadaki anne ve baba sözcükleriyle yorumlanması, insanın bu dünyada gerçekleştirdiği iyi veya kötü fiillerin ticaret hayatına benzetilmesi ele alınır. 4. Bölüm'de yer alan diğer alt bölümlerde: Külli nefs, külli nefsin akıl ve mârifet ile bağlantısı, hayvani ruh, aklın mükemmelliği, yüceliği, güzelliği ve mertebeleri, dünyanın yaratılışı, görme ve hafızanın gücü, akıl ve şeriatın birbirine bağlantısı açıklanmıştır.

1.5.5.6. Beşinci Bölüm: İlmin Üstünlüğü Hakkında, İlimden Bahsetmek Daha Kârlıdır Çünkü Fazileti Daha Ağır Basar.

On dokuz alt bölümden oluşan Beşinci Bölüm'de, bilimin faziletleri ve değeri açıklanır. Alt bölümlerde, ilim elde etme, bilginin derecesi, sorgulama ve bilgi edinmede sorumluluk sahibi olma konuları ele alınmıştır. Alt bölümlerde özet olarak: İlmin, nefsin arzularını karşılamak ve dünyevi makamlara sahip olmak için değil, peygamberlerin yoluna yönlendirmek amacıyla yapılması vurgulanmıştır. Ayrıca sevginin tarifi, sevginin aydınlatıcı yönü, kalbin ve ruhun dereceleri ile kalbin Allah'a yöneltilmesi ile ilgili mevzular da Beşinci Bölüm altında işlenmiştir.

Hadika'nın 5. Bölümü'nde anlatılan dört temsil ve üç hikâyeden ikisi Ebû Bekr Şiblî (ö. 334/946) hakkındadır. Bu hikâyelerden ilki ilme sarılarak ihlâslı olmak ve riyadan uzak durarak sadık kul olmak hakkındadır. İkincisi ise insanın ilim sayesinde önce kendisini sonra da Allah'ı tanıması ile ilgilidir. Senâî, akıllı insanın çok fazla, ancak aşkta olgunluğa erenlerin çok az sayıda olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca aşk, gönül,

ruh ve bunların mertebeleri hakkında görüşlerini açıklamaktadır. Hakiki aşk ve muhabbeti yüceltirken aşktan dolayı ızdırap içinde olan ruhu, huzurlu olan ruha tercih etmektedir.

Manevi duyguları uyandırıp sevgiliyi mükemmel kılan mecâzi aşk ise hakiki aşka ulaşmanın bir yoludur. Hakiki aşka ulaşma amacı taşımayan mecâzi aşk, tasavvufi açıdan makbul değildir. Mecazi aşk, hakiki ve ilahi sevginin bir ışığıdır; çünkü dünyadaki iyilik ve güzelliklerin tamamı ebedi sevgili olan Allah Teâlâ'nın bir göstergesidir. İnsana bahşedilen sevme duygusunun sağladığı temel avantaj, insanın kendisini geliştirmesine ve bencillikten kaçınmasına sebep olmasıdır. Bu nedenle öncelik her zaman Allah'tır ve O'nun yolunda her türlü fedakârlığa katlanılır. Allah yolunda insanın başarı kazanmasının koşulu O'na doğru yönelmesidir ve aşk olmadan bu eylem mümkün değildir.

Beşinci Bölüm'ün son kısımlarında, gecenin sıfatları dile getirilir. Senâî, bu beyitlerde geceyi siyah bir denize benzetirken kendisini o denizin incisi olarak nitelendirir. Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs ve Merkür gibi gök cisimlerinin çeşitli şekillerde tasvirlerini yaptığı beyitlerin ardından gökyüzünü göğsüne, yıldızları da gözyaşlarına benzetir. Güneşin doğması ile yeryüzünün aydınlandığı sabah vaktini kendisi gibi sarı yüzlü olarak nitelendirir. Sabah olduğunda dünyanın aydınlanmasını bilgin gönüle benzetir. Gecenin ve yıldızların gökyüzünden adeta dökülürcesine yok olmasını, gecenin ve yıldızların sabahtan korkmalarına bağlar. Senâî'ye göre sabah vakti, gönlü ve ruhu saçtığı misk kokusuyla alıp götüren güzel bir genç kız gibidir.

1.5.5.7. Altıncı Bölüm: Küllî Nefsten ve Hallerinden Söz Etmek Hakkında.

Külli nefsin özelliklerinden bahseden Altıncı Bölüm, Altmış beş alt bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümde, kötü duyguların bastırılması gerektiğini söyleyen Senâî, nefsin çirkin özelliklerini anlatarak külli nefs ile söyleşir. Allah'ı talep eden kulun, yani

müridin sıfatları, kul için rahatlık ve neşe makamı olan bast hali açıklanır. Ölüm hatırlatılır ve ölümün gerçekliği vurgulanır. Görme duyusu ile akıl ve aşk arasındaki ilişki net bir şekilde ortaya konur. Hz. İsa ile görme yetisini yitirmiş adamın tazarru konusundaki hikâyesi anlatılır. Güzel yüzlülerin ve kötü huyluların sıfatları, güzel ve çirkinin tanımı, sevgililerin sıfatları, şehvetin kınanması gibi konuların ele alındığı alt bölümlerde, bu değersiz dünyaya bağlanılmaması vurgulanır. Bu dünya anne, insan da dünyanın çocuğu olarak tasvir edilir. Dünyanın değersizliği, dünyaya yüz çevirmek ve nefis terbiyesinin anlatıldığı 6.Bölüm'de, hırs, şehvet ve öfke nefse ve hevaya uymanın zararları açıklanmıştır.

1.5.5.8. Yedinci Bölüm: Aldanma, Gaflet, Boş Emellere Kapılma, Dünya İşlerinde Düşüncesizce Davranma; Ölümü ve Dirilişi Unutma Hakkında.

Yedinci Bölüm, 66 alt bölümden oluşmuştur. Birinci alt bölümün başlığı: *Boş Yere Gülmek Hakkında,* olup gurur, gaflet ve isyan konuları üzerine yazılan beyitlerle başlamıştır. Ardından boşuna atılan kahkahalar kınanmış, ömrün boşa geçirilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Dünya hayatının geçiciliğini işleyen diğer bölümlerde, Hz. Nuh'a verilen uzun ömürün, ahiret hayatı için hasret sebebi olması; dünya hayatının nimetlerinden kaçan Lokman Hekim'in ise dar ve basit kulübesi üzerinden bu dünya hayatını öteki dünyaya giden bir köprü olarak görmesi anlatılmıştır.

7. Bölüm'de, Peygamberlerin, İslâmiyetten önceki İran şahlarının, Fars ileri gelenlerinin ve sıradan insanların ölümlerinin nasıl olduğu, bedenin yok oluşu, ruhun fenâ ve bekâsı, bu dünyanın kınanması, riyakârlıkla cenneti isteme konularının ardından yalandan zühd hayatı yaşayanlar ele alınmıştır. Göklerin, yıldızların özellikleri ve on iki burç anlatılmıştır. Alt bölümlerde gaflete kapılıp dünyaya meyleden bir zümrenin hikâyesi ile dünya hayatını kendine dost edinenlerin kınanması ile ilgili bir temsil işlenmiştir.

Nefsin edebi ve şerefi konulu manzumenin ardından ayın devrini anlatan 49. alt bölümün 8. beyitinde, manevi alemdeki görevlilerin, insanın gecesi ve gündüzü sona erdiğinde, yani ömrü tamamlandığında, ona Kur'an-ı Kerîm'den Kıyâmet Sûresini 75/(1-40) okuyacakları anlatılmıştır. Yol arkadaşlığını konu alan bir hikâyeden sonra sırla ilgili beyitlere yer verilmiş ve gerçek arkadaşlığın sürmesinin en önemli koşullarından birinin sırdaşlık olduğu bir hikâye vasıtasıyla dile getirilmiştir.

1.5.5.9. Sekizinci Bölüm: Güven Veren Sultanın Anılması

Sekizinci Bölüm, 50 alt bölümden meydana gelmiştir. *İslâm'ın ve Müslümanların Koruyucusu, Devletin Dayanağı, Dünya Hükümdarlarının Sultanı Ebü'l-Hâris Behrâm Şah b. Mesud'un Övgüsü*, başlığını taşıyan Birinci alt bölüm, Behrâm Şah'ın övülmesi, hasletlerinin ve faziletlerinin anlatılması ile ilgili beyitlerle başlamıştır. Senâî, adil ve cömert bir hükümdar olarak gördüğü Behrâm Şah'ı, adil ve insaflı olmaya büyük önem vermesi ve yönetimi altındaki insanlara merhamet göstermesi sebebiyle övmüştür. Behram Şah'ın cömertliğine ve bağışlarına değinerek, onu güzel ve hoş kokulu bir çiçeğe benzetmiştir. Ayrıca, Şah'ın gücü ve etkisine vurgu yaparak onun halk arasında adaleti tesis ettiğini ve halkın yaşam koşullarını iyileştirdiğini belirtmiştir. Senâî, bu dönemde sıkıntı çeken herkesin Şah'ın desteğiyle kurtuluşa ereceğini vurgulamıştır. Alt bölümlerdeki manzumelerde, gerçek değerlerin ve toplumsal ilişkilerin anlaşılması ile devlet ve din arasındaki bağın güçlendirilmesi hakkında öğütler de yer almıştır. Senâî, Gazneli Sultanı Behrâmşâh'a adaletli ve erdemli bir hükümdar olması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.

Hadîka'nın Sekizinci Bölümü, Senâî'nin methiye şiiri yazmadaki ustalığıyla eşdeğer olarak siyasi öğüt verme yeteneğini de ortaya koymuştur. Siyaset-ahlâk konusundaki 8. Bölüm'de Senâî, ideal bir hükümdarın özelliklerini tarif etmiş ve her bir niteliği, başta Sâsânî Kralı Kisrâ I. Hüsrev Enûşîrvân (531-579) ve Gazneliler Devleti

Hükümdarı Sultan Mahmud (ö. 421/1030) olmak üzere Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Abbasi halifesi Me'mûn'un (ö. 218/833) davranışlarından örnek gösteren hikâyelerle açıklamıştır. 8. Bölüm, vaaz üslubuna sahip olması ve gerçek hikayeler üzerinden ilerlemesi bakımından eski Fars edebiyatındaki nasihat nâme türüne benzerlik gösterir. Ancak, Senâî'nin kardeşlik kavramına mistik bir bakış açısı getirmesi, *Hadîka*'yı geleneksel nasihatnâme türüne ait diğer eserlerden farklı kılmaktadır. Geleneksel nasihatnâmelerde hükümdarın *Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* olarak tasvir edilmesi, dünyevî ve dinî otoritenin birbiriyle örtüşmesini içeren bir anlayışla ele alınır. *Hadîka*'da ise, Allah'ın gölgesi olmayı hak edenin, seyr ü sülûku deneyimlemiş ve Allah'ı tanıma mertebesine ulaşmış *kâmil insan* olduğu kabul edilir. Bu ideal yönetici, Allah'ın hakiki tecellisidir ve Allah'ın insanlar üzerindeki egemenliği, onun yönetimi aracılığıyla gerçekleşebilir. Hadîka'nın Sekizinci Bölümünde yer alan bazı kısımlar ve Senâî'nin *Dîvân*'ındaki bazı methiyeler, bu ideal hükümdar anlayışını doğrulamaktadır.

Sekizinci Bölüm'de, Senâî, adalet, siyaset ve yargı hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Senâî, sultanlara, vezirlere ve kadılara yazdığı beyitlerle nasihatlerde bulunmuştur. Sultanların karakterini peygamberlerin karakterine yakın görmüştür. Sultanları affedici, adaletli ve alçakgönüllü olmaya, iyilikle davranıp hoşgörülü davranmaya davet etmiştir. Senâî'ye göre sultan, dinî ve millî meselelerde cesur olmalıdır. Ona göre sultanın yanında cahil bir vezirin olması sultanın aklını kullanamamasından kaynaklanır. Kıskanç ve kötü niyetli bir vezir, talihsizlik sebebidir ve Senâî'ye göre iyi bir vezir, bilgisiyle doğru yola götüren insandır.

1.5.5.10. Dokuzuncu Bölüm: Hikmet ve Özdeyişler, Kendini Şair Diye Tanıtanların Kusurları ve Hekimlerle Müneccimlerin Yergisi Hakkında.

Dokuzuncu Bölüm, 56 alt bölümden ve 1134 beyitten oluşmuştur. İlk alt bölümdeki manzume, mutluluğa giden yolun ve sırât-ı müstakîmin tarifi ile başlamıştır.

Dönemin insanları eleştirildikten sonra Senâî, gafil olan insanların arasında olmadığı için Allah'a şükrünü dile getirmiştir. Senâî olarak dünyadan ayrılmayı bildiğini ifade etmiştir. Dokuzuncu Bölüm altındaki bölümlerde, hakikat ve tarikat yolu açıklandıktan sonra ahiretin dünya hayatına göre üstünlüğü konusunda zâhid ile Me'mûn (ö. 218/833) arasında geçen bir konuşmaya yer verilmiştir. Senâî, şairleri kelimelerin anlamlarını bilmeden yazdıkları, padişahlara değer vererek onları övdükleri ve dindar insanları yok saydıkları için kınamıştır.

Şehvet ve arzu çeşitleri hakkındaki beyitlerin ardından bunların sebepleri açıklanmış ve bazısının hastalık yüzünden ortaya çıktığı belirtilmiştir. Evliliğin manası üzerine kaleme alınan beyitlerde, nasıl din ile para bir arada bulunmazsa aynı şekilde güzel yüz ile güzel huyun da bir arada olmayacağı ifade edilmiştir.

Makam ve mal peşinde olup derviş kılığında görünenlerle ilgili olarak Gazne'nin ikiyüzlü, sahte âlimleri, minberde oturup kendisini vaiz sanan kişileri anlatılır. Ardından kötü şairlerin eleştirisi yapılmış olup onlar gibi olmadığı için kendisini talihli sayması vurgulanır. Yaratılmışlara kul, köle olmanın kınanmasında ise Senâî, Allah Teâla'dan başkasının hizmetinde olmadığı için Allah'a şükreder. *Rızkı veren Allah'tır ve O'nun olduğu yerde ne kimseden korkulmalı ne de bir şey beklenmelidir,* der. Kanaat edip arzuları terk etmek hakkında Hipokrat'la İskender'in konuşmasına yer verir. Müneccimlerin gafil olarak niteleyerek işlerini canı gönülden yapmadıklarının ifade eder. Burçların ve takımyıldızlarının sıfatlarının da zikredildiği Dokuzuncu Bölüm, insanın sadece yemek ve içmek için yaratılan bir varlık olmadığı, insanın yaratılış amacının daha üstün olduğu ifade edilerek sona erer.

1.5.5.11.Onuncu Bölüm: Bu Kitabın Telif Edilme Sebebi ve Akıl Sahiplerine Hitaben Yazılmasının Açıklanması Hakkında.

Onuncu Bölüm'ün başında, Senâî, padişaha duyduğu sevgi ve muhabbetten söz eder ve onun aşkıyla ne kadar sarhoş olduğunu dile getirir. Aklını ve canını padişahın huzurunda feda ettiğini söyler. Padişahın yüzünü yanan bir mumun sarımtırak rengi ve alevin kızıllığından yayılan ışık gibi güzelliklerle tasvir eder. Senâî, aşk ve irfana dair duygularını ve arzularını ifade eder; aşkının onu yücelttiğini söyler. Ayrıca, aşkı ve sanatı sadece doğuştan gelen bir şey değil, derin duygularının bir sonucu olarak gördüğünü belirtir. Son olarak, dünyaya ve kendi varlığına bakarak, hayatında bulunan aşk ve güzelliklerle ilgilenir.

Senâî, yazı, kalem ve kâğıtın özellikleri ile bunların tehlikelerini dile getirdikten sonra insanlardan kendisini soyutlaması ve eserini tasnif etme sebepleri konusunda okuyucu ile hasbihâl eder. Senâî, *Hadîka*'yı boşuna kaleme almamıştır, şiirlerini içtenlikle söylediği için eseri, diğer şairlerin eserlerinden farklıdır. Senâî, zamanın insanlarına karşı kendisiyle gurur duyduğunu ifade ettiği beyitlerde kurt ile Hz. Yusuf'u kıyaslar. Senâî'ye göre, bir kör için kurt ve Yusuf aynıdır. Bu itibarla, birbirinden çok farklı olan şeyleri aynı şekilde değerlendiren insanları dikkate almamak gerekir. Ardından gelen beyitlerde Hz. Davud'un sesinin güzelliğinden bahsedilir. Hz. Davud, namazda sesini yükselttiğinde kuşlar yanına gelir; vahşi hayvanlar başlarını kaldırır. Ancak sağır bir kişiye bu ses tesir etmez.

Onuncu Bölüm'de, Senâî'nin başkalarını övmekten vazgeçtiği, toplumdan kendisini soyutlayarak kendi iç dünyasına yöneldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Senâî, yaşlılığın kendisini zayıf ve aciz yaptığından, ölüm düşüncesi ve kendi ruh halindeki değişimlerden bahseder. Yine de tüm bu olumsuzluklara rağmen Senâî, kanaat sahibi olmaktan dolayı hissettiği memnuniyeti de dile getirir.

Senâî, kendi sözünün üstünlüğü hakkında sıkıntı ve zorluk çekilmeden şairliğin ve şiirin ortaya çıkamayacağını, rahat hayat koşullarında yaşayan şairlerin şiirlerinin sadece şeytani düşüncelerin açığa vurulması olduğunu ifade eder. Kendisine Gazne'de bir ev döşeyen, maddi olarak yardımcı olan arkadaşı, Mes'ûd-i Tîşe hakkında övgülerini dile getirir. Onu şehirdeki en yakın dostu olarak tanımlar. Yine de o evin içinde kendisini mezardaki ölü gibi görür ve kanaat sahibi olan kişinin şımarık olmayacağını belirtir.

Senâî, kendi kanaatkârlığı ve inzivaya çekilmesi hakkında açıklama yaparken, hiç kimseden bir şey istememenin önemini vurgular. Kimsenin bir diğerinin iç dünyasını bilemeyeceğini ve sabır göstermeden insanın kendi yararına olacak gönül vilayetine ulaşamayacağını söyler.

Zamanın insanlarında hiç utanma kalmadığından, bekçinin zalim, kadının cahil olduğundan şikayet eder. Allah'tan başkasına bağlılığı olmayan ve emeği parayla altınla değil imanla ölçülen özgür adamın dünyadan usandığını anlatır. Ne kadar çok para ve altına sahip olunursa o kadar çok şeytanın yolundan gidileceği, bu yalan dünyanın maddi unsurlarından vazgeçilmesi gerektiğini söyler.

Onuncu Bölüm'ün son beyitleri, Senâî'nin, eserin şeriata aykırı olduğu düşüncesini bertaraf etme maksadıyla Gazneli âlim Burhâneddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır-ı Gaznevî'ye (ö.551/1156) yazdığı mektuptan oluşur. Burada kendisine atılan iftiralardan ve hapis hayatından kurtulmak için yardım ister. Senâî, eseri öğüt vermek amacıyla yazdığını, Burhaneddîn'in belki çok eser gördüğünü ama bunun gibisini göremeyeceğini, bu eserle birlikte bildiği tüm ilimlere ait mevzuları halka iletmeye çalıştığını, eserde yer alan sözlerin âlemin bilgisi olduğunu, eseri Farsça Kur'an olarak okumasını, eserde Hz. Muhammed'i (a.s.) ve Ehl-i Beyti övdüğünü, misalleri, öğütleri, metihleri ve sıfatları içeren eserin on bin beyitten oluştuğunu; kendisine iyi veya kötü mutlaka bir cevap vermesi gerektiğini belirtir.

Hadika'nın son beyitlerinde ilme ve hikmete vurgu yapılır ve bunların, ruhun ve kalbin gıdası olduğu söylenir. Son olarak, Peygamber ve onun Ehl-i Beyt'i övülerek tevhidin ve Rasul'e olan sevginin önemine dikkat çekilir. Bu eserler, kurtuluşa ve marifete ulaşmanın bir yolu olarak görülür ve hayatın zorluklarıyla başa çıkmak için Allah'tan yardım dilenmesiyle eser sona erer.

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH TEÂLÂ, KUR'AN-I KERÎM, HZ. MUHAMMED VE DİN BÜYÜKLERİ İLE İLGİLİ KUR'AN-I KERÎM AYETLERİ

Sözlükte *ateşten köz almak* mânasına gelen *iktibâs*, mecazi olarak *bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek,* anlamında kullanılır. İslâm'ın ilk dönemlerinden beri Kur'an-ı Kerîm'den iktibas bilinmektedir. İfadeye canlılık ve sıcaklık kazandırdığı, sözü pekiştirip güzelleştirdiği için Kur'an veya hadisten yapılan iktibaslar edebî bir sanat kabul edilmiştir. Başlangıçta edebiyatta tazmin sanatı içinde değerlendirilen *iktibas* terimi, VI/XII. yüzyıldan itibaren bu sanatın kapsamından çıkarılarak sadece Kur'an-ı Kerîm ve hadislerden yapılan alıntılar için kullanılır hale gelmiştir. [76]

Tazmin, şiirde başka bir eserden alıntı yapma, bir kelimeyi başka bir kelimenin anlamını da içerecek biçimde kullanma sanatıdır. Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338), Kur'an ve hadisten yapılan referanssız alıntıları, sözün veya şiirin bünyesine uyarlayıp yerleştirme sanatına iktibas, şiire özgü alıntıya da tazmin adını vermiş, alıntı yapılan kısım belâgat ve edebiyat otoritelerince tanınmadığı takdirde alıntı olduğuna işaret edilmesini şart koşmuştur.[77]

Bir ifadenin iktibas kabul edilebilmesi için alıntının bir terkipten oluşması gerekir. Bu bakımdan söz içinde Kur'an ve hadislerde geçen sözcüklerin tek başına kullanılması iktibas kabul edilmediği gibi uzun cümlelerin alıntılanması da uygun görülmez. İktibas, nesirden ziyade nazımda söz konusudur. İktibas edilen kısım ya asıl anlamı ile veya değişik anlamlarından biriyle kullanılır. İktibas edilen metinde vezin, kafiye, seci ve

---

[76] İsmail Durmuş, "İktibas", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 22/52.

[77] İsmail Durmuş, "Tazmin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/206.

bunun gibi zaruretlerle asıl anlamı bozmayan değişikliklerin yapılmasında bir sakınca yoktur.

Tasavvufî ve dinî öğretileri geniş ölçüde Fars edebiyatına dâhil eden Senâî, tasavvufî mesnevî geleneğinin temelini atan ve Fars edebiyatının teması aşk olan gazeline manevi bir hava kazandıran mutasavvıf şairdir. Senâî'nin manzumelerinin en önemli özelliği, ele aldığı konuları Kur'anî imgeler, kavramlar ve kelimelerle harmanlamasıdır. Onun eserlerinde beyitler; Kur'an ayetleri, doğrudan alıntı, yerleştirme, örtülü anlatım, iktibas, tazmin ve telmih gibi farklı biçimlerde hem anlam hem de biçim açısından süslenir. Bu özellik, *Hadika*'da açık bir şekilde görülür.[78]

Senâî, *Hadika*'da ele aldığı konuları tasavvufî, eleştirel ve zahidane bakış açısıyla yorumlamak amacıyla Kur'an ayetlerine bolca atıfta bulunur. Onun öğretici manzumeleri, Fars edebiyatının en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilir. Senâî, *Hadika'*nın bu yönünü,10. Bölüm'de söz konusu bu eserini okunuşu Farsça olan bir Kur'an'a benzetmek ve ilim sahibi kişilerin ona Kur'an gibi büyük önem verip hürmet edeceklerini söylemek suretiyle gündeme getirir.

2.1. Allah Teâlâ'nın Tevhidi

Hadîkatü'l-hakika'nın 1. Bölümü, *Yüce Allah'ın birliği, Tevhid* başlığını taşımaktadır. Tevhid, bir şeyi *birledi* anlamına gelen (وَحَّدَ، يُوَحِّدُ) fiilinin mastarıdır. Bir şeyi birlemek, ancak, nefiy (red) ve isbât (kabul) ile, yani bir hükmü, birlenenin başkasından reddedip sadece onun için kabul etmekle gerçekleşir.[79]

[78] Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka*, ed. Muhammed Takî Müderris-i Razavî (Tahran: Elmi, 1950), 62.

[79] Muhammed b. Salih el-Useymîn, *Tevhîdin Tanımı ve Türleri*, çev. Muhammed Şahin (Riyad: Rabva İslâmî Dâvet Bürosu, 2012), 109.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *tevhid* kelimesi birebir geçmese de *vahd* kökünden gelen *vâhid, ahad ve vahde(hû)* kelimeleri yer alır. Tevhîd inancı, Allah Teâlâ'yı her konuda tek, eşsiz ve varlık sebebi olarak kabul etmektir. Bütün peygamberlerin getirdiği dinler tevhîd esasına dayanır. Kur'an-ı Kerîm'de, Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını konu edinen ayetler, tevhid ve akaid konusu içerisinde değerlendirilir. [80]

Tasavvufta tevhid, akıldan ziyâde duygu, iman ve sülûka dayanır. Tasavvuf edebiyatında, Allah'ın birliğini, yüceliğini ve sıfatlarını anlatan manzumelere tevhid denilmektedir. Konusu tevhid olan manzumeler genellikle divan ve mesnevîlerin en başında yer almaktadır. Önemli bir bölümü İslâm medeniyeti çerçevesinde geliştiği için Arap, Fars ve Türk Tasavvuf Edebiyatı literatürlerinin hemen hemen tamamında tevhid önemli bir yer tutar.

Hadika'nın Tevhid başlığını taşıyan Birinci Bölümü, Allah'ın sıfatlarını ve Kur'an ayetlerine göre, olgun insan olmanın vasıflarını tasvir eden bölümlerden oluşur. *Hadîka*'nın, Yüce Allah'ın birliğini ele alan Birinci Bölüm'ü, seksen yedi alt bölüm altında toplanmıştır. Birinci Bölüm'de, Allah'ın birliği, marifeti, vahdeti, azameti, kudsiyeti, kudreti, rezzâklığı, keremi ve hikmeti anlatılmakla birlikte tasavvuf ve irfânın temel konularından olan ihlas, şükür, îsâr, zühd, mücâhede, fakr, tazarru, tevekkül, huşu, şevk, rıza ve teslimiyet gibi kavramlardan da bahsedilir. Eserde takdir, teslim, hidayet, imtihan, keramet, tecrid, adem, zikir, muhabbet, sülûk talimi, vecd, tevvekkül, hicab, namaz, dua, huşû, münâcât terimleri ve zâhid, sâlik, derviş, tâlib, âlim, mürid gibi tasavvufî nitelemeler, ayrıntılı bir şekilde ortaya konur.[81]

---

[80] Mevlüt Özler, "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 41/18-20.

[81] Sezai Küçük-Zabihullah Rahmani, "Hakîm Senâî Senâî-yi Gaznevî'nin (ö. 525/1131 [?]) *Hadîkatü'lHadîkatü'l-hakîka* İsimli Eserinde İnsan", *İlahiyat Akademi* 18/18 (Aralık 2023), 223-257.

2.2. Allah Teâlâ'nın İsim ve Sıfatları ile İlgili İktibaslar

Hadika'nın Birinci Bölümü'nün birinci kısmında, Allah'ın isimleri ve sıfatları tasvir edilir. Senâî, bu bölümde bütün yaratılmışlara ve kâinata işaret ederek her şeyin Allah'ın irade ve kudretinden kaynaklandığını belirtir. Allah Teâlâ'nın azametini ve birliğini anlatmak için, *Hâlık* (Yaratıcı)*, Râzık* (Rızık veren)*, Hâfız* (Koruyan) *ve Kâdir* (Gücü yeten) gibi sıfatlarından bahseder. Allah'ın hakikatini bilmede aklın aciz kaldığına dikkatleri çeker ve yüce hakikatlerin beşerî idrakin ötesinde olduğunu ifade eder. Devamında ise insanın sahip olduğu iki önemli yeteneği, aşık olma ve akıldan bahsederek her bir özelliğin bir şekilde Allah ile bağlantıda olduğunu belirtir. Senâî, Yüce Allah'ı güzel isimleriyle över ve Allah Teâlâ'nın isimlerinden bahseder. Manzumenin sonlarında Allah Teâlâ'nın hakikatine erişme yolunun insanın kendisini tanımasından geçtiğini vurgular.

Tasavvuf terimlerinin çok fazla yer aldığı birinci bölümde, iktibasın yanı sıra istiare, mecaz, teşbih, istifham gibi söz sanatları da bolca kullanılmıştır. Birinci bölümün Farsça beyitleri ve tarafımdan yapılan Türkçe çevirisi aşağıdadır:

Bölüm	Kısım	Beyit	1. Dize	2.Dize
1	1	1	ای درون پرور برون آرای	وی خرد بخش بی‌خرد بخشای
1	1	2	خالق و رازق زمین و زمان	حافظ و ناصر مکین و مکان
1	1	3	همه از صنع تو مکان و مکین	همه در امر تو زمان و زمین
1	1	4	آتش و آب و باد و خاک سکون	همه در امر قدرتت بی‌چون
1	1	5	عرش تا فرش جزو مُبدَع تست	عقل با روح پیک مسرَع تست
1	1	6	در دهان هر زبان که گردانست	از ثنای تو اندرو جانست
1	1	7	نامهای بزرگ محترمت	رهبر جود و نعمت و کرمت
1	1	8	هریک افزون ز عرش و فرش و ملک	کان هزار و یکست و صد کم یک
1	1	9	هریکی زان به حاجتی منسوب	لیک نامحرمان از آن محجوب
1	1	10	یارب از فضل و رحمت این دل و جان	محرم دید نام خود گردان
1	1	11	کفر و دین هر دو در رهت پویان	وحده لا شریک له گویان
1	1	12	صانع و مکرم و توانا اوست	واحد و کامران نه چون ما اوست
1	1	13	حی و قیّوم و عالم و قادر	رازق خلق و قاهر و غافر

1	1	14	فاعل جنبش است و تسکین است	وحده لا شریک له اینست
1	1	15	عجز ما حجّت تمامی اوست	قدرتش نائب اسامی اوست
1	1	16	لا و هو زان سرای روز بهی	بازگشتند جَیب و کیسه تهی
1	1	17	برتر از وهم و عقل و حسّ و قیاس	چیست جز خاطر خدای شناس
1	1	18	هرکجا عارفی است در همه فرش	هست چون فرش زیر نعلش عرش
1	1	19	هرزه داند روان بیننده	آفرین جز به آفریننده
1	1	20	آنکه داند ز خاک تن کردن	باد را دفتر سخن کردن
1	1	21	واهب العقل و مُلهم الالباب	مُنشیء النفس و مُبدع الاسباب
1	1	22	همه از صُنع اوست کون و فساد	خلق را جمله مبدء است و معاد
1	1	23	همه از او بازگشت بدو	خیر و شر جمله سرگذشت بدو
1	1	24	اختیار آفرین نیک و بد اوست	باعث نفس و مُبدع خرد اوست
1	1	25	او ز ناچیز چیز کرد ترا	خوار بودی و عزیز کرد ترا
1	1	26	هیچ دل را به کُنه او ره نیست	عقل و جان از کمالش آگه نیست
1	1	27	دل عقل از جلال او خیره	عقل جان با کمال او تیره
1	1	28	عقل اوّل نتیجه از صفتش	راه داده ورا به معرفتش
1	1	29	سست جولان ز عزّ ذاتش وهم	تنگ میدان ز کُنه وصفش فهم
1	1	30	عقل را پر بسوخت آتش او	از پی رشگ کرد مَفرش او
1	1	31	نفس در موکبش ره آموزیست	عقل در مکتبش نو آموزیست
1	1	32	چیست عقل اندرین سپنج سرای	جز مزوّر نویس خط خدای
1	1	33	نیست از راه عقل و وهم و حواس	جز خدای ایچ کس خدای شناس
1	1	34	عزّ وصفش که روی بنماید	عقل را جان و عقل برباید
1	1	35	عقل را خود کسی نهد تمکین	در مقامی که جبرئیل امین
1	1	36	کم ز گنجشکی آی از هیبت	جبرئیلی بدان همه صولت
1	1	37	عقل کانجا رسید سر بنهد	مرغ کانجا پرید پر بنهد
1	1	38	هرچ را هست گفتی از بُن و بار	گفتی او را شریک هش می‌دار
1	1	39	جز به حسّ رکیک و نفس خبیث	نکند در قِدم حدیث حدیث
1	1	40	در ره قهر و عزّت صفتش	کُنه تو بس بود به معرفتش
1	1	41	چند از این عقل ترّهات انگیز	چند ازین چرخ و طبع رنگ آمیز
1	1	42	عقل را خود به خود چو راه نمود	پس به شایستگی ورا بستود
1	1	43	کاول آفریده‌ها عقل است	برتر از برگزیده‌ها عقل است
1	1	44	عقل کل یک سخن ز دفتر او	نفس کل یک پیاده بر درِ او
1	1	45	عشق را داد هم به عشق کمال	عقل را کرد هم به عقل عقال
1	1	46	عقل مانند ماست سرگردان	در ره کُنه او چو ما حیران
1	1	47	عقل عقل است و جان جانست او	آنکه زین برترست آنست او
1	1	48	با تقاضای عقل و نفس و حواس	کی توان بود کردگار شناس

1 1 49 گرنه ایزد ورا نمودی راه از خدایی کجا شدی آگاه[82]

(1) Ey içi geliştiren, dışı süsleyen; Ey akılsıza akıl bahşeden.

(2) Zamanı ve zemini yaratıp rızıklandıran; mekânı ve sakinlerini koruyup kollayan.

(3) Mekân ve sakinleri, hepsi sanatındandır; Zaman, zemin hepsi emrin altındadır.

(4) Ateş, su, rüzgâr ve toprak hali maddenin; Hepsi emrindedir, mutlak kudretinin

(5) Gökten yere kadar her şey eşsiz eserindir; Akıl, Ruh ile birlikte hızlı elçindir.

(6) Ağızda dönen her dilde; Senin övgün ile bir can olur içinde.

(7) Büyük ve saygıdeğer isimlerin; Rehberi cömertlik, nimet ve kereminin.

(8) Her biri yer, gök ve şahadet aleminden çoktur; Öyle ki bin bir ve doksan dokuzdur.

(9) Her bir kimse ondan kendi ihtiyacınca pay alır; Ancak, ele karşı arada perde vardır.

(10) Ya Rab! Lütuf ve rahmetinle bu kalbi ve canı; Yakın eyle görenlere, senin adını.

(11) Küfür ve din, her ikisi de senin yoluna koşan; O' tektir, ortağı yoktur, diye haykıran.

(12) Yaratan, ikram eden ve kudret sahibi O'dur; Bizim gibi değil, tek ve galip O'dur.

(13) Diri ve varlığını devam ettiren, her şeyi bilen ve kudret sahibi olandır; Yaratılmışların rızkını veren, mutlak hâkim olan ve bağışlayandır

(14) O'dur, hareketin de sükunetin de yapanı; Budur: O tektir, ortağı yokturun anlamı.

(15) Güçsüzlüğümüz O'nun kemalinin bir kanıtıdır; Kudreti, isimlerinin bir yansımasıdır.

[82] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka*, 90.

(16) La ve Hu diyenler o tecelli makamından; Cep ve kese boş döndüler bir şey almadan.

(17) Daha üstünü, şüphe, akıl, kıyas ve sezgiden; Başka nedir, Hakk'ı bilen gönülden?

(18) Tüm yeryüzünün her neresinde bir arif varsa; Arş, yer gibi olur onun nalının altında.

(19) Basiret sahibi ruh, boş bildi; Yaratıcı'dan başkasına 'yaptın' demeyi.

(20) O, ki, bilir topraktan beden yapmayı; Rüzgârı kayıt defteri gibi konuşturmayı.

(21) Aklı bağışlayan ve akıl sahiplerine ilham veren; Sebepleri yaratan ve nefsi inşa eden.

(22) Oluş ve bozuluş O'nun sanatından hepsi; Varlığa O'dur başlangıç ve dönüş yeri.

(23) O'ndan olan her şey döndü O'na; Bütün hayır ve şer olup bitmiş O'na.

(24) İyiyi ve kötüyü yaratma tercihi O'na aittir; O, nefsin sebebi ve aklın mucididir.

(25) Seni hiçlikten var etti; Hor durumdaydın, seni itibarlı hale getirdi.

(26) Kalp O'nun özüne hiç ulaşamaz; Akıl ve ruh, O'nun yetkinliğini kavrayamaz.

(27) Aklın kalbi O'nun celalinden şaşkınlaşmış; Ruhun aklı onun kemâliyle donuklaşmış.

(28) İlk akıl, O'nun sıfatının bir neticesidir; Ona, bilgisiyle izin vermiştir.

(29) Kuruntu, O'nun zatının yüceliğinden başıboş ve âciz dolaşır; Akıl, O'nun hakikatini ve sıfatlarını kavramakta dar bir alanda kalır.

(30) O'nun ateşi, aklın kanadını yaktı; Halısının tozunu bile ondan kıskandı.

(31) Maiyetindeki nefis yol göstericidir; Akıl, onun mektebinde yeni bir öğrencidir.

(32) Akıl nedir ki bu geçici konakta! Allah'ın yazısını taklit eden bir yazıcıdan başka!"

(33) Akıl, vehim ve duyular yoluyla olmaz; Allah'ın dışında hiç kimse Allah'ı tanıyamaz.

(34) Ortaya çıktığında azamet vasfı; Kendine hayran bırakır canı ve aklı.

(35) Cebrâil-i Emîn'in bile yaklaşamadığı o mertebede; Aklı üstün görmek kimin haddine.

(36) O'nun heybeti karşısında küçüktür bir serçeden; Cebrail, bütün azametine rağmen.[83]

(37) Oraya ulaşan akıl baş eğer; Oraya uçan kuş kanat döker.

(38) Her ne varsa kökünden, meyvesinden; Kaçın, Allah'a ortak olduğunu söylemekten.

(39) Kaba idrak ve alçak nefis dışında; Kimse konuşmaz O'nun ezelîliği hakkında.

(40) O'nun kahır ve izzet sıfatları yolunda; Kendi özün yeterli idi O'nu tanımaya,

(41) Ne diye söz edeceksin bu aldatıcı akıldan? Ne diye, dönen ve değişen tabiattan?

(42) Allah, akla, kendi yolunu, kendi üzerinden gösterdi; Böylece onu layıkınca yüceltti:

(43) Yaratılmışların ilki olan akıl; Seçilmişlerin en üstünü olan akıl.

(44) Küllî akıl, O'nun kitabından bir kelimedir; Küllî nefs, O'nun kapısında bir piyadedir.

(45) Hem aşkı aşkla kemale ulaştırdı; Hem de aklı akılla bağladı.

(46) Bizim gibi şaşkındır akıl da; Bizim gibi hayrandır, O'nun zatına giden yolda.

(47) O, Aklın aklı ve canın canıdır; Bunlardan en üstünü olan Allah'tır.

(48) *Akıl, nefs ve duyular yoluyla tartışarak; Mümkün mü Allah'ı tanımak?*

(49 Eğer Allah, akla yolu göstermeseydi; Akıl, Allah'tan nasıl haberdar olabilirdi?

Hadika'nın Birinci Bölümü'nün ilk alt bölümünü oluşturan manzumede, Kur'an-ı Kerîm'in pek çok ayetinde geçen Allah'ın isimleri ve sıfatları tasvir edilmektedir. Bu

[83] Fâtır, 35/1

bölümde hem varlık hem de zaman ve mekânın bütünüyle O'nun kudreti ve tasarrufu altında olduğuna işaret edilmektedir. Bu Bölüm, Allah'ın mutlak yaratıcı ve hâkim oluşunu vurgulayan tevhidî bir ifade taşımaktadır.

Birinci beyitte Allah'ın, insanın dış görünüşünü iyileştirme bunun yanı sıra içini de kemale erdirme kudreti anlatılmaktadır. Aklın bağışlayıcısı olan Allah, akılsızları merhametiyle kuşatır, onlara akıl verir. Bu beyitte ister felsefi akıl ister şer'i akıl kastedilsin, akıl vermek ile akılsızlara akıl bağışlamak bir aradadır. Birinci beyitteki *derûn* sözcüğünden maksat Allah'ın marifetiyle gelişmiş, olgunlaşmış olan arifin kalbidir. Allah'ı bilen insanın bilinçli kısmı, yani manevi yönüdür. Allah'ın yardımı ve ilgisi, insanın kalbini bilgi ve hakikati anlamaya yatkın hale getirir.

Birinci beytin 2. dizesindeki Farsça خرد *(Hıred)* sözcüğü, Türkçe akıl, us, idrak anlamına gelir ve bilinen, zahiri aklı ifade eder.[84] Beytin ikinci mısrasında insanın yaratılışı ve dış görünüşünün Allah tarafından göz, kulak, burun, ağız, ten gibi duyu organlarıyla en güzel surette süslendiğine dikkat çekilir. Bu ifadeler Kur'an-ı Kerîm'de, Tîn Sûresi 95/4. ayette şöyle ifade edilmektedir: *Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*[85] Bu ayet doğrultusunda 1. beyitte, Senâî, insanın içini ve manevi yönünü temsil eden kalbin gelişmesinin, bedenin dışındaki duyu organlarıyla bir bağlantısı olduğunu dile getirmiştir.

İkinci beyitte geçen, *zemin* ve *zaman* kelimelerinin hem gerçek hem de mecazî bir anlamı vardır. Bu kelimeler *Hâlık* (Yaratıcı) kelimesiyle birlikte kullanıldığında gerçek anlam kastedilir. Yani sonradan yaratılmış olan yer ve zamanın yaratıcısı Yüce Allah'tır. Fakat *Rezzâk* (Rızık veren) kelimesiyle birlikte kullanıldığında mecazî anlam söz

[84] Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 653.

[85] Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 755.

konusudur. Buna göre *yer*, yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan varlıkları, *zaman* ise zaman boyunca yaratılmış ve yaratılmakta olan mahlûkları ifade eder.

Eski âlimlere göre zaman, gerçekte var olmayıp dokuzuncu göğün (Atlas feleğinin) ya da arşın hareketinin ölçütüdür. Atlas Feleğinin altında bulunan varlıklar zamanın kapsamı içinde yer alırlar. Ancak gayb âlemine ait olan mücerret varlıklar zaman ve mekândan üstün kabul edilirler. Kelâm ilmine göre, zamanın kendisi de başka bir vehmî yenilenme ile ölçülen, sürekli yenilenen hayalî bir şeydir. *Mekîn*: mekân sahibi, bir yerde bulunan şey demektir. Yani mekânda yer tutan varlığa *mekîn* denir. *Mekân*: Bir şeyin düşmesine engel olan yer ve karar kıldığı mahaldir. Felsefî bakımdan ise cismin tasavvur ve faraziye yoluyla doldurduğu vehmî ve varsayımsal bir boyut ve uzamdır, *mekân* ve *mekîn* de *yer* ve *zaman* gibi hem hakikî hem de mecazî anlam taşır.[86]

Hâlık ve *Râzık* birbirini gerektiren sıfatlardır. Bu beyitte, Kur'an'ın Hûd Sûresi, 11/6. ayetine telmihte bulunulmuştur. Hûd Sûresi'nin 11/6. ayetinde yüce Allah mealen: *Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın*, buyurulmaktadır.

Rızık verici olmak, Allah'ın fiilî sıfatlarından sayılır. Aynı şekilde *yer* ve *zaman* ile *mekîn* ve *mekân* da böyledir. Yüce Allah, yerin ve zamanın ve bunların içindekilerin yaratıcısı ve rızık vericisidir. O'nun her varlık ve her mekân üzerinde *Koruyucu* (Hâfız) ve *Yardımcı* (Nâsır) oluşu, Hak Teâlâ'nın her şeyi ayakta tutan, varlığıyla kuşatan beraberliğine delâlet eder. Bu mısrada, Kur'an'ın, Hadîd Sûresi 57/4. ayetinde geçen: *Her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir,* ifadesine üstü kapalı bir göndermede bulunulmuştur.

5. beyitte geçen *mubdi* sözcüğü Arapça *ibda'* (yaratmak, îcat etmek) fiilinden türetilmiş bir isim olup yoktan yaratan, icat eden anlamını taşır. İbda', yalnızca Allah'ın

[86] Hüseynî, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka (Fahri-nâme) Şerhi*, 1/32.

zatına özgüdür. Allah, sadece iradesiyle maddesiz ve zamansız bir şekilde bir şeyleri yaratır. Zorunlu bir sebep olmadan, örneksiz ve herhangi bir araca ihtiyaç duymadan yaratmak anlamındaki *İnşa* da Allah'ın sıfatıdır; *İhtira* yaratma ve meydana getirme anlamına gelir; ancak maddesiz ve zamansız değildir. Bundan dolayı insan düşüncesinden ortaya çıkan ve insan tarafından yapılan şeylere *Muhtari* (icat edilmiş) denir. Göksel cisimler ise *Mübde* (yaratılmış) diye adlandırılır. Senâî, 5. Beyitte, *Felekü'l-eflâk* denilen arştan ferşe kadar her şeyin, Allah'ın örneksiz yaratmasının bir parçası olduğunu söylemektedir. Bu beyitte Bakara Sûresi'nin 2/117. ayetine işaret edilmiştir. Ayetin meâli şöyledir: *O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece ol! Der, o da hemen oluverir.*[87]

7. Beyitte Allah'ın güzel isimlerinin bereketi ve faydasından bahsedilmektedir. Bu beyitte: *En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin*, mealindeki 7/A'râf Sûresi'nin 180. ayet yorumlanmıştır. Ardından, 8. Beyitte Senâî, Allah'ın isimlerini bin bir ve yüzden bir az (doksan dokuz) olarak telaffuz etmektedir. Allah'ın isimleri sonsuz olmakla birlikte çokluğunu vurgulamak için bin bir isminin olduğu söylenir. Allah, isimlerinden bin bir tanesini Kur'an'da insanlara bildirmiştir ancak bir kısmı gizlidir. Bunlardan açıkça beyan edilen doksan dokuzuna *Allah'ın güzel isimleri* anlamında *Esmâ-i Hüsnâ* denir.

Allah'ın isimlerinin doksan dokuz olduğunu söyleyenlerin dayanakları hadislerdir. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ* isimli kitabında Allah'ın isimlerinin sayısı ve bu isimlerin bilinmesinin faydası hakkında şu üç rivayeti aktarmaktadır:

[87] Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 23.

— Ebu Hüreyre'den (r.a.) (ö. 58/678) rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri sayar ve öğrenirse cennete girer.

— Ebu Seleme'den (r.a.) (ö. 94/712-13) Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, yüz eksik bir. Kim bunları sayar ve öğrenirse cennete girer. Şüphesiz ki O, tektir ve tek olanı sever.

— Üveys el-Karanî'den (r.a.) (ö. 37/657), Ali bin Ebi Talib'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasulullah şöyle buyurdu: Allah'ın doksan dokuz ismi vardır, yüz eksik bir. Kim bu isimlerle Allah'a dua ederse, cenneti hak eder. Şüphesiz ki O, tektir ve tek olanı sever. O Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur; O, Rahman, Rahim, Melik, Kuddüs, Selam… (sonuna kadar 99 isim zikredilir). [88]

10. beyitte Senâî, Allah'tan, kalp ve ruhunun ilahî isimlerin hakikatini idrak edebilecek bir yakınlığa ve liyakate erişmesini niyaz etmektedir. Tasavvuf literatüründe mahrem, *sırra ehil olan, yakınlık verilen*, anlamında kullanılır. Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]) *Keşfü'l mahcûb*'da mahremiyeti, sadece fiziksel bir sınır değil, kulun Allah ile olan manevi yakınlığının derecesi ve aralarındaki sırdaşlık hali olarak tanımlar.[89]

11. beyitte geçen *vahdehu la şerike leh* ifadesi, Allah'ın hiçbir ortağının olmadığını söyleyen tevhid inancıdır. Kur'an'da birkaç ayette yer alan bu ifadenin namazlardan sonra söylenmesi hadis kaynaklarında tavsiye edilir. Tesbihatın bir kısmını oluşturan 11. Beyitteki bu ifade, 6/En'âm Sûresi'nin 163. ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayette, Allah'ın birliği vurgulanır ve şirkin reddiyle Resulullah'ın teslimiyeti öne çıkar. 6/En'âm Sûresi 163. ayette mealen: *O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla*

[88] Ebu Nuaym İsfehanî, *Hilyetu'l Evliyâ ve Tabakâtu'l Asfiyâ* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 12/276.

[89] Ali bin Osman Hucvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfu'l-Mahcûb*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), s.407.

emrolundum. Ben Müslümanların ilkiyim, denilmektedir. Bu beyitte Senâî, Tevhid'in: *La ilahe* den oluşan inkâr kısmı ile *illAllah* dan oluşan kabul-ispat kısmına vurgu yapmaktadır.

12 ve 13. Beyitlerde Allah'ın güzel isimleri olarak bilinen 99 isminden bazıları zikredilmektedir. 13. Beyitte yer alan *Hayy* ve *Kayyum* sözcükleri, Bakara Sûresi'nin 2/255. ayetine işaret etmektedir. 14. Beyitin 2. Mısrasında, *Vahde hu la şerike leh* zikri tekrarlanarak 11. beyte atıfta bulunulmuştur.

Senâî,16. Beyitte geçen *Seray-i Ruzbehi* ifadesini, eksilme ve bozulmanın olmadığı manevi âlemi tanımlamak için kullanır. *Lâ* ile varlığı inkâr edip *Hu* ile *Hakk*'ta fânî olanlar, o ilâhî mutluluk yurdundan geri döndüklerinde yanlarında hiçbir şey getirmezler. Çünkü o makama giren, kendinden ve sahip olduklarından bütünüyle boşalır. Buradaki *boşluk* mahrumiyet değil, fenâ hâlidir. Bu beyitte kulun ceplerini ve kesesini doldurarak değil; bilakis her şeyden tamamen vaz geçerek hakikate erebileceği işaret edilir.

22. Beyitte, oluş ve bozuluşun hepsinin Allah'ın sanatından olduğu belirtilir. Yaratılmış her şeyin kaynağı ve dönüş yerinin (mebde ve me'ad) Allah olduğu ifade edilir. Bu ifadelerle 30/Rûm Sûresi'nin 27. ayetinde geçen *O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır.* ifadesine işaret edilmektedir.

23. Beyitte 57/Hadîd Sûresi'nin 22. ayetinden telmih vardır. Hadîd Suresi 22. ayette: *Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır*, buyrulmaktadır. Bu ayette insanın hayata bakışını belirlemede çok önemli bir gerçeğe ve bunun hikmetine değinilmektedir: Olan ve olacak her şey Allah'ın ezelî ilminde kayıtlıdır; bunu böylece bilen ve kabul eden insan, ömrünü, kaçırdığı fırsatlara pişmanlık

duyarak veya Allah'ın kendisine verdiği imkânların hoşnutluğuna kapılarak tüketmez. Çünkü bunların ikisi de olmuş bitmiştir.[90]

24. Beyitte iyilikleri ve kötülükleri yaratma tercihinin Allah'ın tasarrufunda olduğu belirtilir. Beyitte geçen *ihtiyâr* sözcüğünün anlamı, doğru olanı seçmek, hayırlı olanı tercih etmek demektir. İnsanın asli özgürlüğü iradeden kaynaklanır. İnsanoğlundan hayır ve şer şeklinde ortaya çıkan her şey bütünüyle Hak Teâlâ'nın kaza, kader, irade ve meşîeti iledir. Sûfîler, Hak karşısında ihtiyarı ispat etmekle birlikte, kendileri ve kendi ihtiyarları için müstakil bir varlık kabul etmezler. Bu beyitte 28/Kasâs Sûresi'nin 68. ayetine atıfta bulunulmuştur. 28/Kasâs Sûresi 68. ayetin meali şöyledir: *Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir.*

25. Beyitte Senâî, insanın yokluktan var edilmesi, değersiz ve önemsiz bir durumdayken Allah tarafından aziz ve değerli kılınmasından bahseder. Bu ifadeler 76/İnsan Sûresi'nin ilk ayetlerine işaret eder. 26. Beyit ve ardından gelen diğer beyitlerde, aklın ilahi hakikati kavramadaki yetersizliği tasvir edilir. Külli akıl ve ruh, Allah'ın azametinden, kemalinden hiçbir bilgiye sahip değildir. 27. beyitteki *kararma* sözcüğü, idrakin sınırına ulaşması ve hayret hâli olup bir acziyeti anlatır.

29. Beyitte insan zihni ve hayalinin Allah'ın yüce zatını kavramadaki şaşkınlığı ve güçsüzlüğü anlatılmaktadır. Akıl O'nun sıfatlarının gerçek özünü kavramaya çalışırken ancak dar bir alanda hareket edebilir. Allah'ın sıfatları sonsuz olduğundan akıl ile sınırlanamaz ve mahiyeti kavranamaz. İlahi hakikat, insan idrakinin ötesindedir. Bu beyitlerde: *O, önlerindekini ve arkalarındakini (dünyadaki ve ahiretteki durumlarını) bilir. Onların bilgisi ise Rahman'ı kuşatamaz,* mealindeki 20/Tâhâ Sûresi, 110. ayetine

[90] Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 5/3354.

işaret edilmiştir. Ayrıca 29. Beyitte 10/Yunus Sûresi, 36. ayetten de bir telmih vardır. Ayetin meali şöyledir*: Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.*

30. beyitteki *ateş* sözcüğü Allah'ın ilmini paylaşma hususundaki kıskançlığını ve gayretini açıklamak için mecaz olarak kullanılmıştır. İsmin yönelme hali *râ* (را) ise burada iyelik eki görevini üstlenerek *aklın kanatı* anlamını vermektedir. Böylece istiarî bir izafe yapılmış ve akıl, kanatlı, uçabilen bir varlığa, bir kuşa benzetilmiştir. İkinci mısradaki *halısının tozu* ifadesi, yaygının üzerindeki toz, toprak, en değersiz ve önemsiz şey anlamında bir kinayedir. Bu işarî yorumlarla Senâî, Allah'ın gayretinin, Allah'ın zatının bilgisini, akla vermediğini, aynı zamanda en önemsiz şeylerin bilgisini bile akıldan sakındığını anlatmak ister. Başka bir deyişle, akıl, Allah'ın yarattığı en küçük ve en basit varlıkları bile tam olarak kavramakta yetersizdir. Bu nedenle Allah'ı tanıma yolunda, akıl tamamen eksik ve yetersiz kalır. Bu beyitte de İsrâ Sûresi'nin: *Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir,* mealindeki 17/85. ayeti işârî olarak yorumlanmıştır.

31. Beyitte, aklın, ilahi aşka teslim oluşu anlatılır. İlahi aşk, aklın kendi sahasında gezinmesini çekemez ve ona karşı büyük bir güç uygulayıp kendi emri altına alır. Beyitlerde verilmek istenen mesajlarda, Kur'an'ın 2/Bakara Sûresi 255. ayette geçen *Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar,* ifadesine bir işaret vardır. Bu beyitte Senâî: *Akıl, vehim ve duyular hakikat için bir araç olmadıkça O'na ulaşamaz*, der. Yani hakikat, insanın kendi yetileriyle değil, Allah'ın lütfu ve rehberliği ile anlaşılabilir. Sâlik için farz ibadetleri yerine getirmekten kaynaklanan yakınlık mertebesi, Allah'ın fâil (etkin) ve kulun alet (araç) olduğu bir mertebe gerçekleşmedikçe elde edilemez. Bu yolla insan, kendi çabasıyla Allah'ı tanıyamaz. Bu durumda, Allah Teâlâ'nın fâil oluşunun gereği, kendisini bizzat

tanıtmasıdır. İşte bu şekilde anlaşılır ki, Allah'tan başka hiç kimse Allah'ı tanıyamaz. Çünkü yaratıcısını bilmek yaratılmışın gücü dâhilinde değildir.

İnsan idrâki; kâinâtı yoktan var eden Allah Teâlâyı kâmil manada kavrayamaz. Zira beşerî bilgilerin yolu; beş duyu, akıl ve kalptir. Bütün bu idrak vâsıtalarının kudreti ise sınırlıdır. Kudreti sınırlı olan vâsıtalarla, *Bâkî, Mutlak, Ezelî* ve *Ebedî* olan yüce bir varlığı bütünüyle kavramak imkânsızdır. Mahdut vâsıtalarla gerçekleşecek olan idrâk, ancak sınırlı ölçüde olabilir. [91]

35. Beyitte, Cebrail'in yüksek makamına işaret edilerek, insan aklının orada istikrar bulamayacağı anlatılır. Aklın, melekût âlemindeki bu yüce makamda tam bir hâkimiyet ve yerleşiklik sağlayamayacağı vurgulanır. Devamında, 36 ve 37. Beyitlerde açıklandığı gibi, Allah'ın yüce sıfatları o kadar aşkın bir mahiyete sahiptir ki, bu sıfatlar ortaya çıktığında ruh, akıldan üstün hale gelir. Cebrail bile, tüm azametine rağmen, bu makamda sıradan bir serçeden daha değersiz görünür. Akıl böyle bir makama ulaştığında teslim olur, baş eğer ve kendini kaybeder. Beyitte bu durum, o yüksekliğe bir kuş gibi kanat çırparak yükselebilen bir varlığın, o makamın sınırına ulaştığında kanatlarını indirip uçamayacağı tasvir edilerek kanat ve kuş ile temsil edilen bir teşbih yoluyla açıklanmıştır. Bu beyitlerde 35/Fatır Sûresi'nin 1. ayetine işaret vardır. Ayetin meali şöyledir: 35/Fâtır Sûresi, 1. ayet: *Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.*

Senâî, 38. beyitte, zihinlerde, Allah'a nasıl ortak koşulabileceğini anlattıktan sonra, bu şekilde düşünmekten sakınmaları konusunda insanları uyarır. Beyitte anlatıldığı üzere, gerçek varlık yalnızca Allah'a ait olduğu için geriye kalan tüm varlıklar, aslında

[91] Osman Nuri Topbaş, *İslâm Nazarında Akıl ve Felsefe* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), s.128.

hayali varlıklardır. Eğer insan, maddi veya manevi şeyleri varlık olarak kabul eder ve onları zihninde canlandırıp akıl yoluyla varlıklarını tasdik ederse, bu durumda Allah'a ortak koşmuş olur. Şirk, şeriat açısından Allah'tan başka bir ilaha inanmayı ifade etse de burada mecazi bir anlamda kullanılmıştır.

Senâî, 39. beyitte, doğrudan klasik kelâmın en temel meselelerinden biri olan *kıdem-hudûs* tartışmasına gönderme yaparak kelâmcıların bu tür aklî tartışmalarını eleştirir. Kelâmcı ve filozofların, âlemin vardan ya da yoktan yaratıldığı hususundaki tartışmalarının temeli, onun hâdis mi yoksa kadîm mi olduğu ihtilafına dayanmaktadır.[92] Senâî, tasavvufi bakış açısıyla kelamcıları ve filozofları eleştirdiği beyitlerde şunları söylemektedir: *Allah'ın zâtı akılla kavranamaz. Ezeliyet (kıdem) gibi meseleler mantık tartışmasıyla anlaşılmaz. Bu konularda çok konuşmak duyguların incelmediğini gösterir. Bu tür tartışmalar, kötü nefsin ve manevî cehaletin göstergesidir.* Senâî, bu beyitte hadis (حديث) sözcüğünü iki farklı anlamda kullanarak cinas yapmıştır. Hadis fiil olarak söz söylemek, konuşmak, terim olarak ise sonradan olan anlamında kullanılmıştır.

40. Beytin birinci mısrasındaki *izzet* kelimesinin anlamlarından biri, bulunamamak, gizli olmak, saklı olmaktır. Bu beyitte, Allah'ın gizli ve erişilmez sıfatlarına ulaşmak için insanın kendi hakikatini tanımasının yeterli olduğu ifade edilir. İnsan kendi özüne dair gerçek bir bilgiye ulaşırsa, kendi güçsüzlüğünü ve kapasitesini tanırsa, Allah'ın sıfatlarını da kavrayabilme yolunda ilerlemiş olur. Senâî bu beyitlerde tasavvufi eserlerde sıkça atıfta bulunulan *Nefsini bilen Rabb'ini bilir*, sözüne bir göndermede bulunur ve Hakk'ı bilme çabasında en iyi yol olarak insanın kendi özünü tanıması ilkesine işaret eder. Bu beyit, 51/Zâriyât Sûresi, 20 ve 21. ayetlerin bir yorumu gibidir. Söz konusu ayetlerde: *Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi*

[92] Mustafa Yıldız, "Âlemin Hudûsu ve Kıdemi Tartışmasında Dayanılan İlkeler: Tehâfüt Örneği", *Dicle Akademi Dergisi* 3/2 (2023), 228-254.

nefislerinizde birçok alametler vardır. Hala görmüyor musunuz? denilmektedir. Bu ayetlerdeki işaretlerden hareket eden sûfîler, Hak Teâlâ'nın âfâkta ve enfüste, yani dış ve iç âlemde tecelli ettiğini ifade eder, ancak iç âlemdeki âyet ve tecellilerin daha açık ve daha kesin olduğunu kabul ederler. Kısaca bu beyitte, *kendi özünü bilmek zor olsa da işte bu zorluk ve bu çaba, Allah'ı tanımak için yeterlidir,* anlamı vurgulanır.

Allah kadîmdir; O'nun var olmadığı bir zaman hiç olmamıştır. Akıl nereye kadar ulaşabilirse, Allah orada da var olmuştur. Bu yüzden O'na kadîm denir. Allah'ın ebedî olması ise, O'nun var olmayacağı bir zamanın da olmadığı anlamına gelir. Bu, O'nun ezelî olması demektir. Ezel ile başlangıç kavramlarının birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Yaratılmış varlıkların bir başlangıcı ve bir sonu vardır. Oysa Allah'ın varlığı ezelî ve ebedîdir, yani başlangıcı ve sonu yoktur. İnsanlar sonradan yaratılmış hâdis varlıklardır. Allah'ın ezelîliği bizzat kendi zâtına aittir, hiçbir şeye bağlı değildir. Allah hem kendi zâtıyla kâim olan Kayyûm'dur hem de Kadîm'dir.

41. Beyitte geçen *Tab'tabiat* veya *öz* anlamına gelir; burada insanın tabiatı kastedilir. *Çarh* ise *gökyüzü*, *felek* demektir. İnsan özü tıpkı dönen felek gibi kararsız ve değişkendir. Her an başka bir renk alır, bir hâlden bir hâle girer. Senâî: *Bu kadar değişken ve aldatıcı bir şeyden bu kadar söz etmeye değer mi?* diye sorarak bu beyitte istifham sanatı yapmıştır.

42. beyitte geçen *kendi* sözcüğü bizzat Allah'ı tanımlar. *Onu layıkıyla övdü*'nün manası şu şekilde açıklanabilir: Allah, kendisini birazcık tanıması için akla izin verince, onu hak ettiği biçimde övmüştür. Yani bu beyitte kısaca, Allah'ın kendisine çok az da olsa kendisini tanıma izni vermesi nedeniyle aklı layıkıyla övmesi anlatılır.

43. beyitte, Allah'ın yarattıkları arasında ilk yaratılanın akıl olduğu vurgulanarak, seçilenlerin en üstünün de yine akıl olduğu ifade edilmektedir. Tasavvufta akıl; sadece düşünme yetisi değil, ilahi nurun ilk tecellisi şeklinde yorumlanır.

44. beyitte Senâî, *defter*, *kitap* ve *yazı* gibi kavramları kullanarak teşbih yapmaktadır. Bu sözcüklerle anlatılan şey şudur: Bütün övgü ve yüceliğine rağmen, küll-i akıl bile Allah'ın varlık kitabından yalnızca bir kelime, bir sözden ibarettir. Küllî nefs, yani can ve ruh ise O'nun kapısında duran bir savaşçı asker gibidir. Başka bir deyişle nefs de can da O'nun huzurunda güçsüz bir hizmetkârdan ibarettir.

47. Beyitte işaret edildiğine göre, Allah, aklın da canın da özü, hatta bunların çok daha ötesindedir. Allah sadece akıl ve canın kaynağı değil, aynı zamanda onların hakikati ve özüdür; fakat yine de onlarla sınırlı değildir ve hepsinden aşkındır.

48. Beyitte Senâî, cevaptan ziyade anlamı güçlendirmek, dikkati çekmek veya duyguyu daha etkili ifade etmek amacıyla istifham sanatına başvurur ve olumsuzlama amacı taşıyan bir soru sorar. Bu beyitte: *Akıl, nefis ve beş duyu aracılığıyla Allah'ı tanımak mümkün değildir,* der. Bu dizeler Saffat Sûresi, 37/180. ayetin işârî yorumu mahiyetindedir. Saffat Sûresi, 37/180. ayetin meali şöyledir: *Kudret ve izzet sahibi Rabbin, insanların her türlü tasavvurunun üstünde (bir yüceliğe sahip)tir.*

2.2.1. Vahdet ve Azamet Sıfatları Hakkındaki İktibaslar

Hadîkatü'l-hakika'nın birinci Bölümünün 3. Bölümü, ilahî varlığın azametini ve mutlaklığını dile getirir ve insanı bu konuda derin bir tefekküre davet eder. Senâî, Allah'ın birliğine (Ehad) ve sonsuzluğuna (Samed) değinerek O'nun ne akılla ne de duyularla kavranamayacağını söyler. Ona göre Allah, ikiliklerden ve bölünmelerden münezzehtir; varlık âleminde her şey O'nun birliğinde birleşir. Gökyüzünün nitelikleri ve doğanın bütün güzellikleri, O'nun zatının yüceliği karşısında değersizdir. İnsanî ve maddî betimlemeler Allah'ın hakikatini kavramakta yetersizdir. Özetle, Senâî, Allah hakkında her türlü sınırlandırma, tasavvur ve tahayyülün yanlış olduğunu; O'nun tüm hayallerin ve biçimlerin ötesinde bulunduğunu vurgular.

Birinci Bölüm'ün üçüncü alt bölümünde yer alan Farsça beyitler ile, Mehmet Kanar'ın *Farsça-Türkçe Sözlük*'ü yardımıyla tarafımdan yapılan Türkçe çevirisi ve tespit edilen Kur'an-ı Kerîm ayetlerinden yapılan iktibaslar aşağıda verilmiştir.[93]

Bölüm	Kısım	Beyit	1. Dize	2. Dize
1	3	1	**احد**ست و شمار از او **معزول**	**صمد**ست و نیاز ازو **مخذول**
1	3	2	آن **احد** نی که عقل داند و فهم	و آن **صمد** نی که حس شناسد و وهم
1	3	3	نه فراوان نه اندکی باشد	یکی اندر یکی یکی باشد
1	3	4	در دویی جز بدو سقط نبوَد	هرگز اندر یکی غلط نبوَد
1	3	5	تا ترا در درون شمار و شکیست	چه یکی دان چه دو که هردو یکیست
1	3	6	به چراگاه دیو بر ز یقین	چه و چند و چرا و چون را هین
1	3	7	نه بزرگیش هست از افزونی	ذات او بر ز چندی و چونی
1	3	8	از پی بحث طالب عاجز	هل و من گفتن اندرو جایز
1	3	9	کس نگفته صفات **مبدع** هو	چند و چون و چرا چه و کی و کو
1	3	10	**ید** او **قدرت**ست و **وجه بقا**ش	آمدن **حکم**ش و **نزول عطا**ش
1	3	11	قدمینش جلال قهر و خطر	اصبعینش نفاذ حکم و قدر
1	3	12	هستها تحت قدرت اویند	همه با او و او همی جویند
1	3	13	جنبش نور سوی نور بود	نور کی ز آفتاب دور بود
1	3	14	با وجودش ازل پریر آمد	به گه آمد ولیک دیر آمد
1	3	15	در ازل بسته کی بود علمش	یک غلامست خانه‌زاد ازلش
1	3	16	از ابد دور دار وهم و گمان	که ابد از ازل گرفت نشان
1	3	17	کی مکان باشدش ز بیش و ز کم	که مکان خود مکان ندارد هم
1	3	18	خلق را زین صفت جهانی ساخت	تا زبهر خود آشیانی ساخت
1	3	19	با مکان آفرین مکان چه کند	آسمان گر بر آسمان چه کند
1	3	20	آسمان دی نبود امروز است	باز فردا نباشد او نوزست
1	3	21	در **نورد** ز پیش **ستر دخان**	**یوم نطوی السماء** رو برخوان
1	3	22	عارفان چون دم از قدیم زنند	ها و هو را میان دو نیم زنند
1	3	23	نه به ارکان ثبات اوقاتش	نه مکان جای هستی ذاتش
1	3	24	ای که در بند صورت و نقشی	بستهٔ **استوی علی العرشی**
1	3	25	صورت از مُحدثات خالی نیست	در خورِ عزّ لایزالی نیست
1	3	26	زانکه نقاش بود و نقش نبود	استوی بود و عرش و فرش نبود

[93] Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, 347.

1	3	27	استوی از میان جان می‌خوان	ذات او بستهٔ جهات مدان
1	3	28	کاستوی آیتی ز قرآنست	گفتن لامکان ز ایمانست
1	3	29	عرش چون حلقه از برون در است	از صفات خدای بی‌خبر است
1	3	30	در صحیفهٔ کلام مسطور است	نقش و آواز و شکل ازو دور است
1	3	31	ینزل الله هست در اخبار	آمد و شد تو اعتقاد مدار
1	3	32	رقم عرش بهر تشریف است	نسبت کعبه بهر تعریفست
1	3	33	لامکان گوی کاصل دین این است	سر بجنبان که جای تحسین است
1	3	34	دشمنی حسین از آن جُستهست	که علی لفظ لامکان گفتهست

(1) O, birdir, ama sayı olan bir değildir; O, Samed'dir ve ihtiyaçtan beridir.[94]

(2) O Ehad ki akıl onu idrak edemez, O Samed ki duyular onu kavrayamaz.

(3) Ne bollukta ne eksikliktedir, Birin içinde bir, birdir.

(4) İkilikte Hakk'dan başkasına düşmek kaçınılmaz; Birlikte ise asla hata olmaz.

(5) İçinde sayı ve tereddüt olduğu sürece; Ha bir bilmişsin, ha iki, birdir ikisi de.

(6) Şeytan şüphe zeminine çeker, kesinlikten;Sakın: Niçin?Neden?Kaç ve Ne? demekten.

(7) O'nun büyüklüğü çokluktan değildir; O'nun zatı nicelik ve niteliğin üstündedir.

(8) Tartışma peşine takılan tâlip, kalır aciz; Çünkü orada nedir, kimdir? Demek câiz.

(9) Yaratıcı sıfatını demedi bir kimse; Kaç, nasıl, niçin, ne, kim ve nerede? İle.

(10) O'nun eli kudreti, yüzü de bekâsıdır[95]*; Hükmünün gelip lütfunun inmesi bundandır.*[96]

(11) O'nun celal iki ayağı korku ve öfkedir; O'nun güçlü iki parmağı hüküm ve kaderdir.

[94] İhlas, 112/1-2

[95] Kasas, 28/88; Rahmân, 55/27; Bakara, 2/115

[96] Fecr, 89/22

(12) O'nun kudreti altındadır bütün varlıklar; Hepsi O'nunla vardır, hep O'nu ararlar.

(13) Nurun hareketi yine nura doğrudur; Nur güneşten nasıl uzak durur?

(14) Varlığıyla ezel evvelsi gün geldi; Vaktinde gelse bile yine geç geldi.

(15) O'nun ilmini kim sınırlandırabilir ki ezelde? Ezel, bir köledir, doğmuş O'nun evinde.

(16) Uzak dur, ebed hakkında şüphe ve tereddütten; Zira ebed, işaretini aldı ezelden.

(17) O'nun az veya çok nasıl mekanı olur? Zira, mekânın kendisinin de bir mekânı yoktur.

(18) 'Hu' ya bu sıfattan bir âlem yarattı; Ta ki her birinden kendilerine bir yuva yaptı.

(19) Mekânı yaratan mekânla ne eder! Gökyüzü gökyüzünün üzerinde olsa ne farkeder!

(20) Dünkü gökyüzü, bu günkü gökyüzü değildir; Yarın da aynı olmaz, o, şimdinindir.

(21) Duman perdesini önünden dürüp kaldırır; Göğü düreriz ayetini çağırır.[97]

(22) Kadimden dem vurduklarında Arifler; Hâ ile Hû'yu ortadan ikiye bölerler

(23 O'nun varlığının devamı esaslara bağlı değil; Mekân da O'nun zatının bulunduğu bir yer değil.

(24) Ey bağlanmış olan biçim ve şekle! Takılıp kalmışsın Arş üzerine istivâ etti, sözüne[98]

(25) Sûret, yaratılmışdan bağımsız değildir; Bu yakıştırma, ezeli yüceliğe layık değildir.

(26) Zira nakış yokken vardı Nakkaş; Vardı istivâ yokken ferş ve arş,

(27) Canının içinden oku istivâyı; Yönlere bağlı sanma O'nun zatını

---

[97] 21/Enbiyâ,104

[98] 7/A'râf,54

(28) Zira, istivâ', Kur'an'dan bir ayettir; Lâ-mekân, demek ise imanın gereğidir.

(29) Arş, kapının dışındaki halka gibidir; Hüda'nın sıfatlarından habersizdir.

(30) Kur'an sayfalarında da kayıtlıdır; Nakış, ses ve şekil O'ndan uzaktır.

(31) Bazı kaynaklarda Allah'ın indiği yazsa da; Sen bunu gelip gitmek şeklinde anlama.

(32) Arşın anılması yüceltmek içindir; Kâbe'ye nispet edilmesi ise tanımlamak içindir.

(33) Lâ-mekândır de, çünkü dinin aslı budur. Başını salla; çünkü övgü makamı budur.

(34) Hüseyin'e düşmanlık ileri gelmiştir bundan; Çünkü Ali, demiştir: lamekân.

1. beyitte Senâî, Allah'ın, sayısal bir birlik içinde olmadığını ve sayıya dâhil edilemeyeceğini söylemektedir. O, mutlak anlamda hiçbir şeye muhtaç olmayan ve herkesin muhtaç olduğu Allah'tır. İhtiyaç, O'nun huzurunda değersiz ve hor görülendir.

2. Beyitte, Allah'ın *Samed ve Ehad* sıfatlarına vurgu yapılmaktadır. *Samed*; *ihtiyaçların giderilmesi için kendisine başvurulan kimse*, demektir. Aynı zamanda içi boş olmayan kütle halindeki şeyler için de kullanılır. Allah'a nispet edildiğinde: *İhtiyaçlarını gidermesi için herkesin başvurduğu, yaratılmışlara özgü acz ve ihtiyaçtan münezzeh ebedî ve bâkī yüce varlık*, manasına gelir.[99]

Bu beyitte *Ehad, Me'azul, Samed ve Mahzul,* sözcükleri Kur'an'dan alınarak İhlas Sûresi'nin 112/1-2. ayetleri yorumlanmıştır. İhlâs Sûresi'nde geçen *Allahu's-samed* ifadesi, her iki anlamı da kapsayacak şekilde doğrudur. *Samed* kavramının anlamı üzerine çokça söz söylenmişse de bütün açıklamaların özü *mutlak ihtiyaçsızlık* kavramında

[99] Bekir Topaloğlu, "Samed", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/68-69.

toplanmaktadır. İhlâs Sûresi 112/1-2. ayetlerin mealen şöyledir*: De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir).*

Ehad (tek ve benzersiz) zatında birdir. Öyle bir mertebededir ki orada sıfatlar dikkate alınmaz. Bazı alimler, *ehad* ve *vahid* kelimelerinin sözlük anlamı arasında bir fark görmezken bazıları ise, *ehadiyetin* (birliği her türlü nitelikten tenzih etme) anlamını *ehad*'a, *vahidiyetin* (birliği belirli niteliklerle ispat etme) anlamını ise *vahid*'e has kılmış ve böylece ikisi arasında bir fark gözetmişlerdir. Bazıları, *ehad ile vahid* arasındaki fark hakkında şöyle demişlerdir: *Ehad*, varoluşa işaret eder, *vahid* ise biricikliğe (tek oluşa) işaret eder. Buna göre *ehad*: *Vardır ve her zaman vardı; var olanların hiçbiri yokken de vardı*, anlamına gelir. *Vahid* ise*: Tektir ve ikincisi yoktur*, Anlamında kullanılır.[100]

Ehad'ın, sayıya dahil olmamasından maksat, O'nun birliğinin sayı birliği olmamasıdır. Sayısal olmayan birlik, öyle bir birliktir ki bu birlik bakımından *vahid*, ne dış dünyada ne akılda ne de hayal ve varsayımlarda hiçbir şekilde bölünemez. Ne zatî olarak ne arızî olarak ne de herhangi bir yön veya durum açısından bölünme kabul etmez. İşte bu, hakiki birliktir ve yalnızca Allah'a mahsustur.

Bunun karşıtı ise herhangi bir yönden bölünebilir olan sayısal birliktir. Sayısal birlik ile *vahid*, zorunlu olarak çokluk içerir. Çünkü sayı dediğimiz şey, zaten bizzat çokluktan ibarettir ve farklı bölümlere ayrılabilir. Sayısal birliğin her türü için, o birliğe karşılık gelen bir çokluk vardır ve bu çokluk, o birlik ile asla birleşemez. Ancak, o birliğe doğrudan karşıt olmayan başka bir çoklukla bir arada bulunabilir. Sayısal birlik, cinsî çoklukla birleşemez; ancak türsel çoklukla bir araya gelebilir. Sayısal olmayan birlik için

[100] Muhammed Takî Müderris-i Razavî, *Ta'likat-i hadikatü'l hakika* (Tahran: Elmi, 1965), 94.

ise sayısal olmayan bir çokluk düşünülemez. Çünkü sayı bizzat çokluktur ve bunun tersi de doğrudur; yani sayısal olmayan bir çokluk mümkün değildir.[101]

3. Beyitte Senâî, Allah'ın zatı ile ilgili görüşlerini şu şekilde açıklar: Zatî, ismî ve sıfatî tezahürlerin çokluğu, O'nun zatında herhangi bir çoğalma meydana getirmez. Yani, farklı tecelliler ve mertebeler içinde görünmesi, O'nun özünde bir çokluk oluşturmaz. Aynı şekilde, yaratılış ve zuhurlardan önce O'nda bir eksiklik olmadığı gibi, şu anda da herhangi bir azalma söz konusu değildir. Şimdi olduğu gibidir; önceden nasılsa, öyle kalmıştır.

3. Beyitin ikinci mısrasının anlamı ise şöyledir: Sayısal birlik içinde olan bir, artma ve eksilmeye konu olabilir; çünkü onu başka bir şeyle çarptığımızda sonuç yine aynı olur. Ancak, akıl ve anlayışın kavrayamadığı o *Ehad* (mutlak birlik), farklı tecellilerle varlıkta belirse bile, aslıyla aynıdır ve hiçbir şekilde onlardan ayrılmaz. Dolayısıyla, O'nda çokluk düşünülebilmesi mümkün değildir. O, öyle bir *bir*'dir ki, mümkün varlıkların içinde, sayıların içinde yayılan birliğe benzer şekilde tecelli eder. Fakat bu, O'nun zatında bir çokluk meydana getirmez. Çünkü gerçek varlık yalnızca O'dur, mümkün varlıkların varlığı ise aslında hayalîdir.[102]

10. Beyitin birinci mısrasında yer alan *O'nun eli kudretidir*, cümlesi ile, Fetih Sûresi'nin 48/10. ayetine işaret edilmektedir. Beyitteki el kelimesi, mecazi olarak Allah'ın kudretini, kuvvetini, yardımını ve tasarrufunu ifade eder. İslâm alimleri, Allah cisimden münezzeh olduğu için bu ifadeyi mecazen *kudret eli* (yed-i kudret) şeklinde tevil etmişlerdir. *Yüzü ise bekasıdır*, cümlesiyle de Kasas Sûresi, 28/88. ayette geçen: *O'nun zatından başka her şey yok olacaktır*, ve Rahmân Sûresi, 55/27. ayette geçen: *Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır,* ifadesi işaret edilir. Aynı anlam,

---

[101] Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi* (İstanbul: YEKB, 2017), 1/49.

[102] Müderris-i Razavî, *Ta'likat-i hadikatü'l hakika*, 94.

Bakara Sûresi'nin 2/115. ayetinde de yer almaktadır. Bakara Sûresi 2/115. ayetin meali ise şu şekildedir: *Doğu da Batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*

İkinci mısrada yer alan, *emrinin gelmesi* ifadesi ise Fecr Sûresi'nin 89/22. ayetinden iktibas edilmiştir. Fecr, 89/22. ayetin meali şöyledir: *Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği zaman.*

11. Beyitte Allah'ın kademi ve iki parmağı tamlamaları teşbih amacıyla kullanılmıştır. Bu ifadeler genellikle Allah Teâlâ'nın kudretini ve adaletini açıklamak için İslâm alimleri tarafından kullanılan ve hadis kaynaklarında geçen tabirlerdir. Bu beyit: *O'nun adımları ihtişam ve azametin bir tecellisidir; kudret ve heybet taşır. Parmakları ise hükmünü icra etme ve kaderi yürütme kudretini gösterir*, şeklinde açıklanabilir.

14. Beyitte işârî olarak: *O varlık o kadar kadim ve yücedir ki, ezel bile onun yanında dünün dünü gibi yeni sayılır. Vaktinde gelmiş olsa da aslında çok geç gelmiştir, yani onun zuhuru önceden bilindiği için gelmesini beklemek uzun zaman almıştır. Bu nedenle gelmesinin geciktiği hissi oluşmuştur*, denilmektedir.

15. beyitte, özellikle Allah'ın ilminin ezelî, bağımsız ve muhît oluşu işlenir. Allah teâlanın bilgisinin ezelde hiçbir varlığa, hiçbir koşula bağımlı olmadığı vurgulanır. Bu, soru biçiminde kurulmuş ama cevabı belli olan yani *Hiçbir şeye*, diye cevap verilen retorik bir sorudur. Burada Senâî, istifham sanatı yapmıştır. İkinci mısradaki *Hanezad gulam*, Farsça: *Evde doğmuş köle*; *Efendinin evinde doğduğu için doğuştan beri ona ait olan hizmetkâr, doğuştan köle*, anlamına gelir. Ezel, Hakk'ın kendisine ait olduğundan, her şey tüm varlık, tüm zaman O'nun *ev halkı* gibidir; başka bir kaynaktan gelmez, O'na aittir. Senaî bu beyitte, Allah tealanın ilminin mutlak, bağımsız ve ezeli oluşunu bir kölelik metaforu üzerinden işler: Gerçek anlamda hür olan yalnızca O'dur; geri kalan her şey O'nun doğuştan kuludur. Bu beyitte: *O, önlerindekini ve arkalarındakini (dünyadaki*

ve ahiretteki durumlarını) bilir. Onların bilgisi ise Rahmân'ı kuşatamaz, mealindeki Tâhâ Sûresi, 20/110. ayetinin işârî yorumu yapılmıştır.

16. beyitte insana Allah'ın sonsuzluğu hakkında akıl yürütmeye çalışmaması hatırlatılır; çünkü *ebed* denilen şey bile *ezel'*in izinden doğmuştur. Bu beyitte 57/Hadid Sûresi 3. ayetin yorumu yapılmıştır. Söz konusu ayetin meali şöyledir: *O, ilk ve sondur. Zahir ve Batın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir*. 17. beyitte, Hakîm Senâî, Allah'ın mekândan münezzeh oluşunu ifade eder. Allah Teâlâ mekânsızdır.

21. Beyitdeki وَنَطْوِي السَّمَاءَ ifadesi, 21/Enbiyâ Sûresi, 104. ayetten iktibas edilmiştir. Senâî bu beyitte *nūrd* kelimesinin *dürme, sarma, ortadan kaldırma*, anlamını, Kur'an'daki نطوی(dürüp sararız) kelimesiyle ilişkilendirir.

23. Beyitte yüce Allah sürekliliği ve kalıcılığı anlatılmaktadır. Bu beyitte Allah Telânın 55/Rahmân Sûresi'nin 27. ayetinde zikredilen *Bekâ* vasfı yorumlanmıştır. Aynı ifade 20/Tâhâ Sûresi'nin 73. Ayetinde de geçmektedir. 55/Rahmân Sûresi'nin 27. ayetinde mealen*: Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır,* denmektedir. *Bekâ*, terim olarak Allah Teâlâ'nın varlığına herhangi bir yokluğun gelemeyeceği manasını taşır. Bekânın zıddı fenâdır. Kur'an'da bekâ sıfatı ism-i tafdîl ve fiil şeklinde Allah'a nisbet edildiği gibi aynı mânada olmak üzere âhir ve samed isimleri de O'na izâfe edilmiştir Ayrıca Kur'an'da Allah'ın bekâ sıfatını ölümsüzlük, fenâ bulmamak gibi kavramlarla ifade eden başka âyetler de mevcuttur.[103]

25. Beyitte geçen *Lâyezâl* sözcüğü, *yok olmaz, bozulmaz*, anlamında Allah'ın varlığının sonsuzluğunu ifade eden bir kelâm terimidir. Bu lafız, Allah'ın bekâ sıfatını ifade etmek için kullanılır.

[103] Metin Yurdagür, "Bekā", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/359-360.

26. beyitte Senâî: *Yaratan mevcuttu, fakat hiçbir yaratılmış şekil ve eser ortada yoktu. İstivâ vardı, mutlak bir denge ve sükûnet hüküm sürüyordu ama yukarı (arş) ve aşağı (ferş) diye bir ayrım henüz var olmamıştı*, der. Senâî bu beyitte Allah'ın varlığının ezeli oluşunu ve diğer varlıkların yaratılışının ise sonradan gerçekleştiğini açık bir biçimde ifade eder. Önceki beyitle bağlantılı olarak suretlerin sonradan var edildiğini, Allah teâlânın ise suret olmaksızın hep var olduğunu söyler.

27. Beyitte, Senâî, istivâ kavramının akılla değil, iç idrakle anlaşılabileceğine dikkat çeker. İstivânın, görünür dünyada değil ruhun derinliklerinde aranması gerektiğini, Allah'ın zatının yönlere bağlı olmadığını, yani bir mekanla sınırlanamayacağını, O'nun varlığının mekândan ve yönden münezzeh olduğunu söyler.

28. Beyitte Senâî, 20/Tâhâ Sûresi, 5. ayet ve 7/ A'râf Sûresi, 54. ayet gibi Kur'an' ayetlerine işaret ederek bu ayetler her ne kadar *Allah arşa oturdu* şeklinde okunsa da burada oturmanın deruni bir anlam içerdiğini ve Allah'ın mekândan münezzeh olduğunu bilmenin imanın gereği olduğunu vurgular. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) de, *İhyâu Ulumi'd-Din* adlı eserinde istiva konusunda benzer şekilde şunları söyler: *Allah Teâlâ'nın arş üzerine istivâ ettiğini bildiren kelimesinden irade buyurduğu mânâ ile istivâ etmiş olduğunu bilmektir. İstiva'dan, Allah'ın azamet ve kibriyâ vasfına ters düşmeyen, hudûs (sonradan meydana gelme) ve fenâ (yok olma) alâmetlerinden uzak bir mânâ kastedilir. Göklere istiva etti, lâfzından da bu mânâ irade olunmuştur.*[104]

Senâî, üçüncü bölümün son beyitinde, Emevîlerin Hz. Hüseyin'e (r.a) olan düşmanlığının ve onun şehit etmelerinin sebebini Hz. Ali'nin (r.a) tasavvufî inancında arar. Ona göre Hz. Ali (r.a), yüce idrakinde Allah Teâla'yı mekândan ve teşbihten münezzeh, yani mekânın ötesinde kabul etmektedir ve bu inancı oğulları Hz. Hasan ve

[104] İmam Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Mustafa Çağrıcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2024), 1/161-162.

Hz. Hüseyin'e de öğretmiştir. Ancak Emeviler böyle yüce bir kavramı kavrayacak anlayışa sahip olmadıkları için kıskançlıklarından ve bencilliklerinden bunu hazmedemezler. Bu nedenle Hz. Ali'ye ve onun evlatlarına düşmanlık beslerler. Bu beyitte, Bakara Sûresi, 2/109. ayetin işârî yorumu yapılmıştır. Ayetin meali şöyledir: *Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*

2.2.2. Rezzak Sıfatı Hakkında İktibaslar

Allah'ın rızık verme sebebi ile ilgili konular *Hadika*'nın birinci Bölümünün 12. bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde, insanın yaratılışı ve rızkının Allah tarafından verilmesi anlatılır. Senâî, insanın anne rahmindeki cenin hâlinden doğumuna ve hayatına kadar geçen gelişim aşamalarını tasvir eder ve Allah'ın ona daha başlangıçtan itibaren bir isteme olmadan rızık verdiğini ve hayatı boyunca onu sürekli koruduğunu vurgular.

Senâî, erken dönem eserlerinden biri olan *Seyru'l-ibad ile'l-mead* isimli mesnevisinin ilk bölümlerinde insan ruhunun olgunlaşmasında annenin dünyeviliği ve babanın ilahi yönü üzerinden bu konuyu ele alır.[105] *Hadika*'da ise dünyada her ne kadar geçicilik ve değişim bulunsa da Allah'ın daima anne ve babadan daha merhametli olduğuna işaret eder. İnsana dünyada verilen en önemli rızkın, Allah tarafından insanın kalbinin içine yerleştirilen mârifet ve iman olduğunu vurgular. İnsana, Allah'ı tanımasını ve O'na iman etmeye yönelmesini salık vererek ilahî nimetlere şükretmesi gerektiğini hatırlatır. Sonunda, insanın hayattaki çabalarının, aldatıcı dünya nimetlerini elde etmek için değil, hakikate ulaşmak ve Allah'ta kalıcılığı bulmak için olması gerektiğini ifade eder.

[105] Muhammed Tâki Müderris-i Razavî, *Seyru'l ibad ilel mead'ın Açıklaması* (Tahran, 1956), 91.

Allah'ın Rezzak oluşu ve yaratılanlara rızık vermesi ile ilgili manzumede işaret edilen Kur'an ayetleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

Bölüm	Kısım	Beyit	1. Dize	2. Dize
1	12	1	آن نبینی که پیشتر ز وجود	چون تو را کرد در رحم موجود
1	12	2	روزیت داد نُه مه از خونی	کردگار حکیم بی‌چونی
1	12	3	در شکم مادرت همی پرورد	بعد نُه ماه در وجود آورد
1	12	4	آن درِ رزق بر تو چُست ببست	دو در بهترت بداد به دست
1	12	5	بعد از آن اِلف داد با پستان	روز و شب پیش تو در چشمه روان
1	12	6	گفت کین هر دو را همی آشام	کُل هَنیئاً که نیست بر تو حرام
1	12	7	چون نمودت فطام بعد دو سال	شد دگرگون ترا همه احوال
1	12	8	داد رزق تو از دو دست و دو پای	زین بگیر و از آن برو هر جای
1	12	9	گر دو در بر تو بسته کرد رواست	عوض دو چهار در برجاست
1	12	10	زین ستان زان ببر به پیروزی	گرد عالم همی طلب روزی
1	12	11	چون اجل ناگهان فراز آید	کار دنیا همه مجاز آید
1	12	12	از ماند دو دست و پای از کار	بدل چار بدهت دو چهار
1	12	13	در لحد هر چهار بسته شود	هشت جنّت ترا خجسته شود
1	12	14	هشت در بر تو باز بگشایند	حور و غلمان ترا به پیش آیند
1	12	15	تا به هر در چنانکه خواهی شاد	می‌روی ناوری ز دنیا یاد
1	12	16	مهربان‌تر ز مادر و پدر است	مر ترا او به خُلد راهبر است
1	12	17	ای جوانمرد نکته‌ای بشنو	وز عطای خدا نُمید مشو
1	12	18	چون ترا داد معرفت یزدان	در درون دلت نهاد ایمان
1	12	19	خلعتی کان تراست روز جهیز	باز نستاندت به رستاخیز
1	12	20	گر ترا دانش و درم نبود	کو ترا بود هیچ کم نبود
1	12	21	او به فخر آردت نبینی عار	او عزیزت کند نگردی خوار
1	12	22	آنچه داری تو دل بدو مسپار	آنچه او دادت استوار آن دار
1	12	23	تو خزینه نهی نیابی باز	چون بدو دادی او دهد به تو باز
1	12	24	زر به آتش دهی خبث سوزد	زر صافی ترا بیفروزد
1	12	25	بد که او سوخت نیک داد به تو	دولت چرخ رخ نهاد به تو
1	12	26	نفع آتش اگر مقیم‌ترست	آتش‌آرای ازو کریم‌ترست
1	12	27	تو ندانی نه نیک و نه بد را	خازن او به ترا که تو خود را
1	12	28	یار مار است چون زنی تو درش	مار یار است چون رمی ز برش
1	12	29	ای صدف جوی جوهرِ الّا	جان و جامه بنه به ساحل لا
1	12	30	هست حق جز به نیست نگراید	زاد این راه نیستی باید

1	12	31	تا تو از نیستی کله ننهی	روی را در بقا به ره ننهی
1	12	32	چون شوی نیست سوی حق پویی	تا بوی هست راه دق جویی
1	12	33	می نخوانی تو از کتاب خدا	نیست اموات مرده بل احیا
1	12	34	گرت هست زمانه پست کند	احسن‌الخالقینت هست کند

(1) Görmez misin ki, var olmadan önce; Nasıl oluşturdu seni rahimde.

(2) Sana dokuz ay boyunca rızkını verdi kandan; O hikmet sahibi Yaratıcı, sormadan.

(3) Annenin karnında seni besleyip geliştirdi; Dokuz ayın ardından dünyaya getirdi.

(4) O rızık kapısını sana çabucak kapattı; Bunun yerine sana daha güzel iki kapı açtı.

(5) Ondan sonra alıştırdı memeyle; Gece gündüz karşında akan bir çeşmeyle.

(6) Dedi: 'Öyleyse bu ikisini iyice soğur! Afiyetle ye, çünkü sana bir haram yoktur.[106]

(7) İki yıl sonra sütten kestiğinde seni; Bütün hâllerin tamamen değişti.[107]

(8) Rızkını verdi sana iki el ve iki ayak ile; Alasın ve her yöne yürüyüp gidesin diye.[108]

(9) Eğer iki kapının kapatılması uygun görülmüşse; İkisine verdiği dört kapı yerli yerinde.

(10) Şundan al, bundan götür, zaferle ilerle; Dünyayı dolaş, düş rızkının peşine.[109]

(11) Ecel ansızın gediği zaman, Dünya işlerinin hepsi olur yalan.

(12) İki el ve ayak işten geri çekilir; Dörde karşılık sana iki dört verilir.

(13) Mezarda dördün hepsi kapatılır; Sekiz cennet senin için kutlanır.

---

[106] 52/19Tûr,

[107] 31/Lokmân, 14

[108] 67/Mülk, 15

[109] 62Cuma, /10

(14) Sekiz kapı önünde açılır ardına kadar; Seni karşılamaya gelir, huriler ve gılmanlar.

(15) Her kapıdan dilediğince sevinçle girersin; Artık dünyayı hiç aklına getirmezsin.

(16) O, sana, ana ve babandan daha şefkatlidir; Seni cennete götürecek, yol göstericindir.

(17) Ey yiğit! Şu ince sözü bir dinle; Hiçbir zaman Allah'ın bağışından ümidini kesme[110]

(18) Allah sana mârifet verdiği zaman; Kalbinin içine yerleştirdi bir iman.

(19) Sana verilen o hil'at, çeyiz gününde; Senden geri alınmayacak, kıyamet gününde.

(20) İlim ve altın sende olmasa da; Hiçbir eksiğin olmaz, o sende olduktan sonra.

(21) O, seni şerefe eriştirir, utanç görmezsin; O, seni aziz kılar, sefil gezmezsin.

(22) Güvenme kendi kalbinde bulunanlara; Sağlamca tut, O' nun verdiğini sana.

(23) Bir daha bulamazsın gömersen hazineyi; Ama verirsen O'na, sana verir geri.

(24) Altını ateşe tutarsan cürufu yanar; Arınmış altın senin için daha iyi parlar.

(25) Ateşin yaktığı kötülük sana iyilik verdi; İyi talih yüzünü sana çevirdi.

(26) Ateşin faydası ne denli kalıcı olsa da, Ateşi yaratan ondan cömerttir çok daha

(27) Sen ne iyiyi, ne kötüyü bilirsin; En iyi hazinedar, kendin değil O'dur, senin için

(28) Dost, yılan olur, ona vurursan; Yılan, dost olur, yanından uzaklaştırırsan.

(29) Ey sedef, ara İllâ'nın cevherini; Lâ'nın sahilinde bırak canı ve gömleği.

(30) Yokluktan başkasına yönelmez Hakk varlığı; Hiçlik olmalıdır, bu yolun azığı.

---

[110] 39/Zümer, 53

(31) Sen hiçlikten başını kaldırmadıkça; Çeviremezsin yüzünü bekâ yoluna.

(32) Yokluğa erişince Hakk'a doğru koşarsın; Var olduğun sürece sıkıntılı yolu ararsın.

(33) Allah'ın kitabından okumaz mısın şu ayeti: Ölüler ölü değil, bilakis diri.[111]

(34) *Geçen zaman seni önemsizleştirir; Yaratanların en güzeli seni güzelleştirir.*[112]

12. bölümdeki manzumede Allah Teâlâ'nın Rezzak sıfatı insanın anne rahmindeki varoluş sürecinden başlayarak bir ilahî lütuf zinciri şeklinde anlatılır. Senâî, bebeğin anne karnında, kandan ve göbek bağı aracılığıyla beslenmesini, dokuz ay boyunca gelişmesini ve doğumunu adım adım sıralar. 4. beyitteki *iki güzel kapı* ifadesi, annenin bebeğe süt vermesini işaret eder. 6. Beyitin ikinci mısrasında geçen *Afiyetle ye!* ifadesi Kur'an'da 52/Tûr Sûresi'nin 19. Ayetini işaret eder. 52/Tûr Sûresi, 19. Ayetin meali şöyledir: *Onlara:Dünya'da yapmakta olduklarınızın karşılığında, sıra sıra dizilmiş koltuklara dayanarak afiyetle yiyin, için, denir.*

7. Beyitte, annenin kendi sağlığından fedakârlık ederek yavrusunu iki yıl sütüyle beslemesi, 31/Lokmân Sûresi'nin 14. ayetinden iktibas edilmiştir. 31/Lokmân Sûresi 14. Ayetin meali şöyle der: *İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.*

8. beyitte, insanın rızkını araması ve emek sarfederek, çalışarak kazanması için Allah'ın ona iki el ve ayak verdiği vurgulanmaktadır. Bu beyitte 67/Mülk Sûresi, 15. ayetin yorumu yapılmıştır. 67/Mülk suresi, 15. ayetin meali şu şekildedir: *O, yeryüzünü*

[111] 3/Âl-i İmrân, 169

[112] 23/Mü'min, 14

sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır. 8. beyitte aynı zamanda 62/Cum'a Suresi, 10. ayete de atıfta bulunulmaktadır. Cum'a, 62/ 10. Ayetin meali şöyledir: *Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*

34. Beyitinde geçen *yaratanların en güzeli olan Allah'tır,* anlamında *ahsenü'l-hâlikîn* terimi, 23/ Mü'minûn Sûresi'nin 14. ayetinin son kısmından iktibas edilmiştir. Senâî, bu beyitte: Sürekli ilerleyen ölümlü zamana uyup dünyayı seçersen seni yok etmeye çalışır fakat yüzünü yaratanların en güzeli olan Allah'a dönersen, seni hakikî varlığa eriştirir, demektedir. 23/ Mü'minûn Sûresi, 14. Ayetin meali şöyledir: *Sonra bu az suyu alaka haline getirdik. Alakayı da mudga yaptık. Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!*

12. beyitte Allah'ın insana iki el ve iki ayak vermek suretiyle bu dört uzvuyla çalışarak, iş peşinde koşarak rızkını elde edeceğini anlatan beyitlerden sonra aniden yaşlılık gelip çatınca bu dört uzvun yerine 2 adet dört yani sekiz cennetin vadedildiği anlatılmaktadır.

17. Beyitte 39/Zümer Sûresi, 53. ayete işaret edilmektedir. Ayetin meali şöyledir: De ki: *Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merham* Allah'ın rızık vermesi konusunu Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevi*'nin 3. cildinin 179. Bölümünde ele alır: *Ey kul, Hakk'ın: O'nun rızkından yiyin (67/Mülk, 15) sözünü hikmet değil, ekmek diye anladın,* diyerek *Hadikatu'l-hakika*'nın Tevhid başlıklı 1. Bölümünün Rezzak'ın Rızık vermesini anlatan 12. Bölümüne şu sözlerle atıfta bulunur:

این دهان بستی دهانی باز شد　　کو خورندهٔ لقمه‌های راز شد
گر ز شیر دیو تن را وابری　　در فطام اوبسی نعمت خوری
ترک‌جوشش شرح کردم نیم‌خام　　از حکیم غزنوی بشنو تمام
در الهی‌نامه گوید شرح این　　آن حکیم غیب و فخرالعارفین[113]

Şu ağzı kapattığında, sır lokmalarını yiyen yeni bir ağız açılır.

Bedenini şeytanın sütünden kurtarırsan; Nice nimetler yersin Hakk'ın sofrasından.

Yarı pişmiş, yarı çiğ, Türk usûlü söyledim; Tamamını Hâkîm Gaznevî'den dinle derim.

Gayb bilgesi, âriflerin gururu, İlâhî-nâme'de açıklar bunu.[114]

2.2.3. Muhafaza ve Murakabe Sıfatı ile İlgili İktibaslar

Hıfz, Arapça, koruma demektir. Peygamberler, Allah tarafından günahtan korunmuştur ki, buna *İsmet* denir. Yani Peygamberler masumdur. Veliler için de ayrı bir anlamda hıfz söz konusudur. Şöyle ki, veliler masum değil mahfuzdur. Bu hıfz, velinin günah ve hatada ısrardan korunma halidir. Hâfız olan Allah, peygamberleri günah işlemekten, veli kullarını da günah işlemeye devamdan koruyandır. [115]Sûfîlere göre hıfz, ilahî sırrı korumaktır. Sırrı korumak ise sürekli mahfuz olan kalbin kontrol altında tutulmasıdır.

Senâî'ye göre Allah'ın yardımı samimi, doğru ve dürüst olan mü'min kullarına her yerde ve her zaman ulaşır. Kullarını hakkıyla koruyacak tek güç O'dur. *Hadika*'nın 1. Bölümünün 10. Bölümünün ilk beyitinde, Hz. Muhammed'in (s.a.v) hicreti sırasında Hz. Ebûbekir (r.a) ile birlikte Sevr mağarasında bulunduğu sırada müşriklerin mağaraya

[113] https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar3/sh179-Erişim: 30.03.2026

[114] Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Hicabi Kırlangıç - Derya Örs (İstanbul: YEKB, 2015), 3/435.

[115] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), 117.

bakmalarını engellemek için bir örümceğin mağaranın girişini ağ örerek kapatması Allah'ın mü'min kullarını korumasına bir örnek olarak verilmiştir.

Beyit No	1. Dize	2. Dize
1	هرکه را عون حق حصار شود	عنکبوتیش پرده‌دار شود
12	از پي حفظ مال و نفس و نفس	او ترا بس تو کرده‌ای زو بس

(1) Her kimi Allah'ın yardımı kuşatırsa; Örümceği perdedâr kılar ona.[116]

(12) Korumak için malı, nefsi ve nefesi; O'ndan kaçındın ama, O, sana yeterli.[117]

1. beyitte 9/Tevbe Suresi, 40. ayete işaret edilmektedir. Allah'ın koruması Kur'an'da şöyle anlatılmıştır: *Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber, diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*

12. Beyitte 39/Zümer Suresi, 36. ayetin işarî yorumu yapılmıştır. Ayetin meali şöyledir: *Allah, kuluna yetmez mi? Seni O'ndan (Allah'tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur.*

[116] 9/Tevbe,40

[117] 39/Zümer, 36

2.3. Kur'an-ı Kerîm ile İlgili İktibaslar

Hadika'nın, *Her Şeyi Bilen Melik'in Kelâmının Zikri Hakkında; O'nun Kelâmını Anmak Maksada Ulaşmayı Kolaylaştırır,* başlığını taşıyan 2. Bölümü'nde, Kur'ân-ı Kerîm'in önemi ve özellikleri anlatılır. Özet olarak Kur'an ayetlerinin kudretine ve eşsizliğine işaret edilir. Ayrıca Kur'an'ın küçük-büyük her şeyi kuşattığına ve ilahî ilmin onda açıkça tecelli ettiğine dikkat çekilir. Bu bölümde, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı en üstün kitap ve sürekli bir şifa kaynağı olarak nitelemesi vurgulanır. Kur'an, dünya ve ahireti doğru anlamak için bir ölçüt ve hikmet kaynağı olarak sunulur.

2.3.1. Kur'an'ın Yapısı ile İlgili İktibaslar

2. Bölüm'ün birinci kısımının ilk beyiti manzume değil metin şeklindedir. Bu beyitte, Kur'an'ın eşsizliğini, kapsamını, faziletini ve mahlûk olmadığını anlatan Kur'an âyetlerinden, hadislerden ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) bir sözünden örnekler verilmiştir. 2. Bölüm'ün 1. Kısmının metin şeklindeki 1. beyiti ve diğer Farsça beyitleri ile Işık Taşkıran (kendim) tarafından yapılan Türkçe çevirisi aşağıdadır:

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler. (17/ İsrâ Sûresi, 88. Ayet). Yine azîz ve yüce olan buyurdu ki: …Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dahilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın. (6/En'âm Sûresi, 59. Ayet). Peygamber (aleyhisselâm) buyurdu ki: Kur'an bir zenginliktir; ondan sonra fakirlik yoktur ve onun dışında da (hakiki) zenginlik yoktur. Yine buyurdu ki: Kur'an, ölüm hariç her derde devadır. Yine buyurdu ki: Kur'an ehli, Allah'ın ehli ve O'nun has kullarıdır. Yine Resuallah (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) buyurdu ki: Sözlerin en doğrusu

Allah'ın kitabıdır. Ahmed b. Hanbel dedi ki: Kur'an, Allah'ın kelâmıdır; yaratılmış değildir. Kim yaratılmıştır derse, yüce Allah'ı inkâr etmiş olur.[118]

2.Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
صدمت صوت نی و زحمت حرف	سخنش را ز بس لطافت و ظرف	2	1	2
سخنش در حروف کی گنجد	صفتش را حدوث کی سنجد	3	1	2
عقل واله ز سِرّ سورتهاش	وهم حیران ز شکل صورتهاش	4	1	2
دلبر و دلپذیر صورت او	مغز و نغز است حرف و سورت او	5	1	2
زادهٔ ملک و دادهٔ ملکوت	زان گرفته مقیم قوّت و قوت	6	1	2
روح جانها و راحت دلها	سرّ او بهر حلّ مشکلها	7	1	2
دل پر درد را دوا قرآن	دل مجروح را شفا قرآن	8	1	2
گر نئی طوطی و حمار و اِشَک	تو کلام خدای را بی‌شک	9	1	2
کان یاقوت و گنج معنی دان	اصل ایمان و رکن تقوی دان	10	1	2
هست معیار عادت علما	هست قانون حکمت حکما	11	1	2
سلوت عقلها نمایش اوست	نزهت جانها ستایش اوست	12	1	2
رایتش درد و اندهان شقی	آیت او شفای جان تقی	13	1	2
فصحا از طریق آن عاجز	عقل و نفس از نهاد او حاجز	14	1	2
نفس کل را نشانده در عدّت	عقل کل را فکنده در شدّت	15	1	2

(2) Onun sözü, öyle ince ve zariftir ki; Zahmetsizce akar gider, ney sesinin tınısı gibi.

(3) Yaratılmış, onun vasfını nasıl tartabilir? Sözünü harflere nasıl sığdırılabilir?[119]

(4) Suretlerinin biçimine vehim hayran olur; Sûrelerinin sırrından akıl şaşkın olur.

(5) Onun sözü özlü ve latiftir; İfade biçimi ise cezbedici ve çekicidir.

(6) Gücünü ve etkisini oradan almıştır; Mülkten doğmuş, melekûttan bağışlanmıştır.

(7) Sırrı, çözümüdür güçlüklerin; Canların ruhu, rahatı gönüllerin.[120]

[118] Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, çev. Rıfat Oral (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2003), 1/255.

[119] Yûnus 10/37

[120] Ra'd, 13/28

(8) Yaralı kalbin şifası Kur'an'dır, dert dolu gönlün ilacı Kur'an'dır.[121]

(9) Şüphe etme, Allah'ın kelâmından; Değilsen ahmak, eşek ya da papağan.[122]

(10) Bil onu, imanın temeli ve takvanın direği; Çünkü o, yakut dolu bir mânâ zenginliği.

(11) Hûkema için bilgelik yasasıdır; Ulemâ için yöntemlerine mihenk taşıdır.[123]

(12) Ruhların neşesi onun övgüsündedir; Akılların tesellisi onun tecellisindedir.

(13) Ayeti, takva ehlinin canına şifadır; Sancağı ise şakinin derdini ve kederini artırır.[124]

(14) Akıl ve nefs yapısına hacizdir; Hatipler bile anlamını açıklamada acizdir.

(15) Küllî aklı derinliğinin gücüyle savurmuş; Küllî nefsi 'hazır ol'da tutmuş.

Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz tertibi, taklit edilemez mükemmel üslubu ve sözcüklerinin ahengi, akıl ve gönülleri hayrete düşürüp derinden etkiler. Kur'an'ın bu mucizevi yapısı, insanları bir benzerini getirmekten âciz bırakarak onun bir beşer sözü değil, Allah'ın kelâmı olduğunun da en açık delilidir. Kur'an'da ayetlerin son kısımları arasında bir ses uyumu vardır. Ayetlerin cümle yapısı kulağa hoş gelen bir ritim oluşturur. Bu durum, Kur'an ayetlerinde ses ve musiki açısından bir hece ve vurgu dengesi olduğuna işaret eder. 2. Beyitte, Kur'an'ın sözlerinin akıcılığı, yumuşaklığı ve inceliği, bir neyin melodisine benzetilmiş olup ney sesi gibi her bir kelimesinin kolaylıkla ve hiçbir zahmete gerek kalmadan ahenkle akıp gittiği ifade edilmiştir.

3. Beyitte Senâî Kurân için: *Hiç kimse O'nun vasfını gereği gibi kavrayamaz ve onun sözlerini kelimelerle sınırlayamaz*, der. Bu ifade, Kur'an'ın 10/Yûnus Sûresi 37.

---

[121] 10/ Yûnus,57

[122] 74/ Müddessir,50

[123] 54/ Kamer,5

[124] 17/İsra,82

ayetinden iktibas edilmiştir. 10/Yûnus Sûresi 37. ayetinin meali şöyledir: *Bu Kur'an, Allah'tan (indirilmiş olup) başkası tarafından uydurulmamıştır. Fakat o kendinden öncekileri doğrulayıcı ve Kitabı (Allah'ın levh-i mahfuzdaki yazısını) açıklayıcı olarak, indirilmiştir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. (O) âlemlerin Rabbi tarafındandır.*

7. Beyitte, Senâî, Kur'an'ın sahip olduğu önemli bir özelliğinden bahseder. Kur'an'ın sırrı, sorunların çözümü için insanlara yol göstermesi böylece ruhları bezginlikten ve umutsuzluktan kurtararak canlandırmasıdır. Belirsizlikten ve korkudan ızdıraba düşmüş gönüller Kur'an'ı okuyunca yatışır. Bu beyitte, 13/Ra'd Sûresi'nin 28. Ayeti yorumlanmıştır. Ayette: *Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur,* denilmektedir.

8. Beyitte Senâî, Kur'an'ın ıstırap dolu gönüllere şifa kaynağı olduğunu söyleyerek 10/Yûnus Sûresi'nin 57. ayetine işaret eder. 10/Yûnus Sûresi, 57. ayetin meali şöyledir: *Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi.*

9. Beyitte Kur'an'dan şüpheye düşenler, yük hayvanlarına, papağana ve yaban eşeklerine benzetilir. Bu beyitte 74/Müddesir Sûresi'nin 50. ayetinde geçen *Sanki ürkmüş yabani eşekler gibi,* ifadesine ve 62/Cum'a Sûresi 5. ayetine bir gönderme vardır. 62/Cum'a Sûresi 5. ayetin meali şu şekildedir: *Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*

13. Beyitte Kur'an ayetlerinin takva sahiplerinin canına şifa verici olması, buna karşılık işaretlerinin ona inanmayan zalimlerin derdini arttırması vurgulanmaktadır. İnsanların sıkıntı ve huzursuzluğunun göstergesi acı, ıstırap ve keder olduğu için Kur'an insanların üzüntüsünü ve kederini giderir. Bu beyitte 17/İsrâ Sûresi, 82. ayet

yorumlanmıştır. 17/İsrâ Sûresi, 82. ayetin meali şöyledir: *Biz Kur'an'dan, müminler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır.*

14. Beyitte Senâî, akıl ve nefsin, Kur'ân'ın özünü ve hakikatini kavramaktan geri kaldığını; hitabet yeteneğine sahip ustaların onun üslup ve yöntemine benzer bir söz ortaya getirmekten aciz olduğunu söylemektedir. Nitekim akıl ve nefsi onun özüne ulaşmaktan alıkoyan bir engel bulunduğu gibi, fasih kimseler de onun üslubunu kavramakta yetersizdir. Bu beyit İsrâ,17/ 88. ayete işaret etmektedir. Ayetin meali şöyledir: *De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*

2.3.2. Kur'an'ın Sırrı ile İlgili İktibaslar

Senâî, *Hadika*'nın 2. Bölümünün, 3. bölümünde Kur'ân'ın sırrını ele alır. Bu manzumede Kur'an'ın sırrını sadece Kur'an'ın bildiğini, bu nedenle bu sırrı Kur'an'dan dinlemek gerektiğini açıklar. Kur'an'daki harflere, hece ölçülerine, ayet sayılarına, tekrarlara ve sözcük sonundaki uyumlara takılmanın yanlış olduğunu söyler. Senâî, teorisini pekiştirmek için Kur'an'ın günümüze tek bir lafızla ulaşmasında en büyük hizmeti veren halife Hz. Osman'dan (r.a) örnek verir. Karşısında Hz. Osman'a bile olsa, onun Kur'an'ı gerçekten bildiğini söyleyemeyeceğini ifade eder. Kur'ân'ın kavramlarının doğru şekilde anlaşılmasının ancak temiz bir kalp ve sağlam bir imanla mümkün olduğunu vurgular.

Senâî, Kur'ân'ın hayat verici niteliğini göstermek için soğuk tatlı su ve çölde susuzluk gibi benzetmeler kullanır. Kur'ân'ın adeta hayat suyu olduğunu ifade eder. Dünyanın kavurucu bir yaz mevsimi olduğunu, dünya halkının bu arzu ve sefalet çölünde sarhoşlar gibi dolaşırken sıcak kumları, akar su gibi gördüklerini yani hakikati fark edemediklerini anlatır. Kur'an'ın harflerinin firuze renkli bir kap olduğunu, Kur'an'ın ise

Fırat gibi tatlı bir su olduğunu bu nedenle çölde susuzluk çekenlerin kabın rengine takılmadan kaptaki suyu içmesi gerektiğini söyler.

Ona göre Kur'ân'ı anlamak, temiz bir kalp ve arınmış bir ruh gerektirir. Akıl tek başına onun sırlarını kavramaya yeterli değildir. Kur'an'ın harflerine ve biçimine yüzeysel olarak önem veren insanların düştükleri gaflet nedeniyle Kur'an'dan uzaklaştıklarına değinir ve Kur'ân'ın gerçek anlamlarına ancak iman ve kalp temizliği yoluyla yaklaşılabileceğini savunur. Kur'ân'ı anlamanın zorluklarına ve bu yolda bilinç ile imanın gelişmesinin önemine dikkat çeker. Kur'an'ın sırrını anlayabilmek konusunda Hz. Yusuf'un gömleğine sinen kokusunu örnek verir. Hz. Yusuf Mısır'dayken kokusu Kenan ilindeki Hz. Yakup'a ulaşır. Çünkü Hz. Yakup'un özlemini çektiği asıl şey Yusuf'un kendisidir. Gömlek ve kokusu Yusuf'u hatırlatan bir dış araçtır. Aynı şekilde Kur'an'ın harfleri ve biçimi ne kadar güzel olsa da asıl önemli olan bu harflerin anlattığı manadır. Kur'an'ın birçok ayetinde belirtildiği gibi, insanın yaratılış amacından tamamen kopuk bir dünya hayatı anlamını, özünü yitirmiş, sadece biçimde kalmıştır. Kur'an'ın insandan istediği belirtilen amacı göz ardı etmeden bu hayatın gereklerine uymasıdır.

Tespit edilen Kur'an ayetleriyle ilgili beyitler ve çevirisi aşağıda yer almaktadır:

2. Dize	1. Dize	Beyit No	Kısım	Bölüm
خلق در وی بسان سرمستان	هست دنیا مثال تابستان	5	3	2
مرگ همچون شبان و خلق رمه	در بیابان غفلتند همه	6	3	2
ریگ گرم است همچو آب روان	اندرین بادیهٔ هوا و هوان	7	3	2
تو چو عاصی تشنه در عرصات	هست قرآن چو آب سرد فرات	8	3	2
بوی یوسف درون پیرهنست	گرچه نقش سخن نه از سخنست	14	3	2
بو به کنعان رسیده زی یعقوب	بود در مصر مانده یوسف خوب	15	3	2
کوه از او همچو عهن منفوش است	حرف او گرچه خوب و منقوشست	19	3	2
نز برون سو چو زیر موسیقار	از درون کن سماع موسی‌وار	20	3	2
به زبان حرف خوان به دل معنی	به بصر بید بین به دل طوبی	26	3	2

(5) Dünya yaz mevsimi gibidir[125]*; Halk orada sarhoşlar gibidir.*[126]

(6) Hepsi çölde gaflet içinde; Ölüm çobana benzer, insanlarsa sürüye.

(7) Bu heves ve arzu çölünde; Kızgın kumlar, akan su gibi gelir göze[127]

(8) Kur'an, Fırat'ın soğuk suyu gibi[128]*; Sen ise Arasatta susamış bir asi*[129]

(14) Sözün şekli sözden olmasa bile; Yusuf kokusu vardır gömleğin içinde.

(15) Güzel Yusuf Mısır'da kalmıştı; Ama kokusu Kenan'daki Yakub'a ulaştı.[130]

(19) Sözü güzel ve zarif olsa da her ne kadar; Atılmış yün gibi olur karşısında dağlar.[131]

(20) Musa gibi içinden işit sesi; Dışarıya verme kavalın en tiz namesi gibi [132]

(26) Göz söğüde bakar, gönül görür Tûbâ'yı; Dil harfi okur, gönül ise mânayı.[133]

5. Beyit, dünya hayatının geçiciliğinden ve insanların gaflet içinde ona aldanmasından bahseder. Bu beyitte 57/Hadîd Sûresi'nin 20. ayeti ve 30/Rûm Sûresi'nin 7. ayeti yorumlanmıştır. 57/Hadîd Sûresi, 20. ayetin meali şöyledir: *Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya*

[125] 57/Hadid, 20

[126] 30/Rûm,7

[127] 24/Nûr, 39

[128] 77/Mürselât, 27

[129] 7/A'râf,50

[130] 12/Yusûf, 94

[131] 101/ Karia, 5

[132] 7/A'râf, 143

[133] 13/Ra'd, 29

hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir. 30/Rûm Suresi, 7. ayetin meali ise şöyledir: *Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler.*

7. Beyitte Senâî, çöle benzettiği dünya hayatında, kızgın kumların oluşturduğu serabın insanlara bir fayda sağlamayacağını, susuzluğunu gidermeyeceğini söyler. Bir önceki 6. beyitte ölümün insanların arasında kol gezen bir çobana benzetilmesi de dikkate alınarak 6. ve 7. Beyitlerde Nûr Sûresi, 24/39. ayeti işârî bir şekilde yorumlanmıştır. Ayetin meali şöyledir: *İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur.*

19. Beyitte Senâî: Kur'an'ın sözü ve biçimi her ne kadar zarif, hoş ve çekici olsa da sözcüklerinin derin anlamı dağlar gibi büyük kütleleri parçalayacak denli etkin, büyük bir güç yaratır, der. Bu beyitin 2. mısrasındaki, *dağlar atılmış yün gibi olur* ifadesi 101/Karia suresi 5. ayetten iktibas edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: *Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.*

20. Beyitte, Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah'ın sesini işitmesi ve içinden Allah ile konuşması işârî olarak bir müzik aleti benzetmesiyle anlatılmıştır. 20. beyit ile 19. beyit birlikte değerlendirildiğinde 20. Beyitte, A'râf Sûresi'nin, 7/143. ayetinin işârî olarak yorumlandığı anlaşılır. 19. beyitte *dağların atılmış yün gibi olması* sözüyle, Hz. Musa'nın Allah'ı zahiren görmek istemesi ama insanî yeteneklerinin buna imkân tanımaması anlatılır. Hz. Musa sadece temiz kalbiyle içinden Allah ile konuşabilir. Dışarıdan yüz yüze Allah ile konuşması mümkün değildir. A'râf Suresi, 7/143. ayetin meali şöyledir: *Ve Musa, belirlediğimiz yere gelip de Rabb'i onunla konuşunca: Bana görün de Sana bakayım!' dedi. Sen Beni göremezsin, fakat şu dağa bak, eğer o yerinde*

dururs sen de Beni göreceksin, buyurdu. Rabb'i dağa tecelli edince onu darmadağın etti ve Musa baygın düştü. Kendine gelince: Sen münezzehsin. Tevbe ettim Sana. Ben Mü'minlerin ilkiyim, dedi. Bu örnekten hareketle Kur'an'ın sırrı dışarıdan, yani harflerinin güzel yazılması, cüzlere, aşırlara, beşlere ayrılmasıyla anlaşılamaz. Kur'an, sadece temiz bir kalple, inanmış bir şekilde kalpten okunursa ve bu okumadan lezzet duyulmaya başlanırsa, sırrını okuyana bir nebze de olsa gösterir.

26. Beyitte Tûbâ ağacı ve söğüt ağacı karşılaştırılmıştır. Söğüt ağacı dünyaya ait sıradan bir ağaçtır. Oysa Tûbâ ağacı Cenneti simgeleyen, ruhsal alemle ilgili değerli bir ağaçtır. Senâî, Tûbâ ismini kullanarak Cenneti hatırlatır ve böylelikle Kur'an'ın Ra'd Sûresi, 13/29. ayetini işârî olarak yorumlar. Ayette Tûbâ bir ağaç olarak değil, güzel bir dönüş yeri yani cennet anlamında geçer. Ayetin meali şu şekildedir: *İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.*

2.3.3. Kur'an'ı Yanlış Yorumlayanların Eleştirilmesi Hakkında İktibaslar

Senâî, Kur'ân ayetlerinin çözümlenmesine şüpheyle yaklaşan insanları, sözcükleri ve terimleri yanlış bir şekilde sürekli sorgulayan kişilerin tefsir işine kalkışmasını sert bir dille eleştirir. Onların Kur'ân ayetlerinden hatalı ve keyfî çıkarımlar yaptıklarını, temelsiz yorumlarla dini ve şeriatı sorgular hâle getirdiklerini söyler.

Senâî, böyle kişilerin, Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin yalnızca zahirine yöneldiklerini ve derin anlamlarını göz ardı ettiklerini belirtir. Bu düşünce tarzına karşı uyarıda bulunur. Böyle kimselerin ömürlerini boş işlerle ve dinî meseleleri zedelemekle geçirdiklerini ifade eder. Onların yaptıkları işten utanmaları gerektiğini söyler ve Kur'ân-ı Kerîm aracılığıyla dinin gerçek öğretilerine yönelmelerini ister.

Senâî'nin eleştirdiği diğer bir grup, Kur'an-ı Kerîm'i geçim aracı haline getirenlerdir. Bu gibi kişilerin bazısı az bir menfaat karşılığında makamlı bir şekilde

Kur'an-ı Kerîm'den aşr-ı şerif okur. Kimisi bir öğün yemek karşılığında dostuna kısmeti açılsın diye muska yazar, kimisi de büyü yapmak için Kur'an ayetlerinden yararlanır. Senâî bu tür kişilerin ömürlerini ahmaklıkla geçirdiklerini, bu tür işlerin kendilerine itibar kazandırmadığını, yeteneklerini boşa harcadıklarını söyler. Bu konularda, ayetlerin geçtiği tespit edilen beyitler aşağıda yer almaktadır:

Beyit No	1. Dize	2. Dize
1	بهر یک مشت کودک از وسواس	نامش اعشار کرده‌ای و اخماس
2	کرده منسوخ حکم هر ناسخ	نشده در علوم آن راسخ
3	متشابه ترا شده محکم	کرده بر محکمش معوّل کم
4	تو رها کرده نور قرآن را	وز پی عامه صورت آنرا
5	ساخته دست موزهٔ سالوس	بهر یک من جو و دو کاسه سبوس
6	بشنواند ترا صفات خدای	گشته پیشت به صدق قصّه سرای
7	مستمع چون کند سماع کلام	گیردش نطق موی بر اندام
8	تا ببینی به دیدهٔ اخلاص	چون بخوانی تو سورهٔ اخلاص
15	تا فروشد به جای جان و خرد	صورت خوب را به هشدهٔ بد
16	زانکه در کوی عشق و حدّت هنگ	بیش از این قیمتی نیارد رنگ

(1) Bir avuç çocuk için, takıntılı; beşlik, onluk ettin Kur'an'ın adını.

(2) Geçersiz saymış her neshedenin hükmünü; Değilken Kur'an ilimlerinde güçlü.[134]

(3) Senin için müteşabih, muhkem olmuş; Sağlam yönü ise, güvenilirliği zayıf olmuş.[135]

(4) Sen Kur'ân'ın nurunu terketmişsin; Sadece genel görünüşünü takip etmişsin.[136]

(5) Gösteriş aracı yapıp onu elinde; Satmışsın bir batman arpa ve iki kase kepeğe.[137]

(6) Allah'ın sıfatları işittirir sana; Doğru hikâye yanında dönüşür sırra.

[134] 16/Nahl, 101

[135] 3/Âl-i İmrân, 7

[136] 25/ Furkân, 30

[137] 2/ Bakara, 174

(7) Sözü gerçekten işitince dinleyenler; Sözün etkisiyle ürperir bedenlerindeki tüm tüyler.

(8) Ta ki doğrulukla bakmayı anlayasın; İhlâs suresini öyle okuyasın.[138]

(15) Satmak için ruh ve aklın yerine; Güzel yüzü kötü bir değere.[139]

(16) Zira aşk ve derin bilgi semtinde; Renk bir değer vermez bundan öte.

Senâî, bu beyitlerde sözün manevi etkisini anlatır. Kur'an'ı anlamadan okuyanları eleştirir ve anlamını bilmeden okuyanların onun lezzetini tadamayacaklarını söyler. Hakikati anlatan ilahi kelam samimiyetle dinlenince insanın ruhunda güçlü bir etki doğurur; bu etki bedene de yansır. Senâî bunu *tüylerin diken diken olması* şeklinde ifade eder. Burada, ihlâs (samimiyet ve içtenlik) ile okunan ilahi sözün insanın kalbinde hakikati görünür kıldığı anlatılmaktadır. Kur'an ihlâs ile okunduğu zaman tevhidin anlamı sadece akılla değil onun yanı sıra kalple de idrak edilir.

İnsan önce hakikati ve bilgiyi zihninde yerleştirmeli, sonra diğer şeyleri onun ardından gelen araçlar hâline getirmelidir. Yani bilgi temel olmalı, amel ve çaba onun üzerine kurulmalıdır. Senâî bu beyitlerde, insanların Kur'an'da vurgulanan ruh ve akıl gibi hakiki değerleri bırakıp Kur'an harflerinin yazım şekline, düzenine, sayfalarına konulan işaretlere veya dış görünüşüne değer vermesini eleştirir. İnsan dış güzelliğin cazibesine kapılıp akıl ve ruhunu değersiz şeylere feda edebilir. İlahi aşk yani iman yolunda dış görünüş, renk ve biçim önemli değildir. Gerçek değer iç hakikat ve samimiyettir.

---

[138] 112/İhlas

[139] 12/Yusûf, 20

2.4. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ile İlgili İktibaslar

Arapça, Farsça ve Türkçe İslâmî eserlerin içinde mutlaka, Hz. Muhammed'in hadislerine yer veren, ahlakını, yaşayış tarzını ve davranışlarını öven bölümler bulunur. Fars edebiyatında Hakîm Senâî ile birlikte edebî eserlerde Tevhid ve Resulullah'a naat yer almaya başlamış ve daha sonra Ferîdüddin Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî Şîrâzî ve Molla Câmî gibi büyük mutasavvıflar tarafından naat bölümü geliştirilmiştir.[140]

Hadîkatü'l-hakîka'nın 3. Bölümü tamamen Peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın (aleyhisselâm) methi ve onun tüm peygamberlere olan faziletinin anlatılmasına ayrılmıştır. Üçüncü Bölüm, 50 alt bölümden oluşmaktadır. Üçüncü Bölüm'de Hz. Muhammed'in nitelikleri ve diğer peygamberlere üstünlüğü birçok ayet ve hadislerden örnekler verilerek açıklanmıştır. Bu araştırmanın ana konusu *Hadîkatü'l-hakîka*'da yer alan Kur'an ayetlerinin yorumu olduğu için hadislerin iktibas edildiği tüm beyitler bu araştırmanın kapsamına alınmamış sadece konunun anlamını açıklığa kavuşturmada gerekli olan bazı hadislere yer verilmiştir. Resulullah ile ilgili tespit edilen beyitlerden Kur'an ayetleriyle bağlantısı bulunanlar aşağıda bölümler halinde açıklanmıştır.

2.4.1. Hz. Muhammed Mustafa'nın Övülmesi Hakkında Ayet İktibasları.

Senâî, Hadika'nın 3. Bölümünün birinci kısımında, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in üstün özelliklerini ele alır. Onu son peygamber, ilâhî rahmet ve hidayet ışığı olarak tanıtır. Kur'ân ayetlerinde Allah'ın, onun makam ve konumuna işaret ettiği; onu bir şahit ve müjdeleyici olarak tanıttığını belirtir. Ayrıca, Kur'an'ın, Rasullallah'ın da bulunduğu yüce makamı açıkladığına ve onun varlığının, yaratılışın başlangıcından

[140] Zabihullah Rahmani, "Şiirde Ayet İktibası: Hakîm Senâî Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka Örneği", *Journal of Analytic Divinity* 7/2 (11 Aralık 2023), 281-316.

itibaren takdir edildiğini söylediğine değinir. Bu manzumede Hz. Muhammed, ademoğullarının efendisi ve bütün peygamberlerin onun sancağı altında toplanacağı kişi olarak tanıtılır.

Birinci kısımdaki manzumede onun varlığının yüceliği ve parlak ve aydınlık oluşu, âlemlere rahmet olmasını ve insanların hayatı üzerindeki etkisini anlatır. Eserde Hz. Muhammed, kâinatın varlık sebebi ve insanlık için bir örnek olarak sunulur. Onun makamı âlem düzeni içinde çok yüce ve eşsiz bir konumda tasvir edilir. 3. Bölüm'ün birinci kısımının ilk beyti metin biçimde yazılmıştır. Aşağıda, birinci beytin tezi hazırlayan, Işık Taşkıran tarafından yapılan Türkçe çevirisi yer almaktadır:

(1) Sözlerin en hayırlısı, her şeyi bilen Hükümdarın kelâmından sonra, seçilmiş peygamber Hz. Muhammed'in faziletinin anlatılmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurur: Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin. (Ahzâb, 33/56). Yine şöyle buyurur: Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, Allah'ın izniyle O'na çağıran bir davetçi ve aydınlatan bir kandil olarak gönderdik. (Ahzâb, 33/ 45-46). Yüce Allah ayrıca şöyle buyurur: Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ, 21/107).

Peygamber (aleyhisselâm) şöyle buyurmuştur: Biz peygamberlerin yaratılış bakımından ilki, gönderiliş bakımından ise sonuncusuyuz. Yine buyurmuştur: Ben peygamberlerin sonuncusuyum; benden sonra peygamber yoktur. Yine buyurmuştur: Âdem henüz su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.

Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah Teâlâ'dan naklen şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Sen olmasaydın, felekleri (âlemleri) yaratmazdım. Yine şöyle buyurmuştur: Ben Âdemoğullarının efendisiyim; bunda övünme yoktur. Kıyamet

günü Âdem ve ondan sonra gelenlerin hepsi benim sancağım altında olacaktır; bunda da övünme yoktur.[141]

2. Dize	1. Dize	Beyit No	Kısım	Bölüm
رحمت عالم آشکار و نهان	احمدِ مرسل آن چراغ جهان	2	1	3
جان جانها محمّد آمد و بس	آمد اندر جهان جان هرکس	3	1	3
آفتابِ سعادتِ ازلی	تا بخندید بر سپهر جلی	4	1	3
پای مردی چنوی بر میثاق	نامد اندر سراسر آفاق	5	1	3
آفتابش که احمدِ مرسل	آن سپهرش چه بارگاه ازل	6	1	3
معنی بکر لفظ محکم ازو	زبدهٔ جانِ پاکِ آدم ازو	11	1	3
جبرئیل امین که لاتعجل	گفته او را به وقت وحی و وجل	36	1	3

(2) Ahmed-i Mürsel, cihanın aydınlatıcı kandilidir; Gizli ve açık Âlemlerin rahmetidir.[142]

(3) Cihanda herkesin canı içine geldi; Herkese yeten canların canı Muhammed geldi.[143]

(4) Açık gökyüzünde tebessüm etti sanki; Ezeli mutluluk güneşi.

(5) Gelmedi, baştan başa ufuklar içinde; Onun gibi bir yiğit, duran sözünde.[144]

(6) O'nun göğü, o ezelin malikanesidir; O göğün güneşi ise gönderilmiş Ahmed'dir.

(11) Âdem'in temiz canının özü ondandır; Sağlam sözün bozulmamış anlamı ondandır.

(36) Vahiy anında heyecanlanıp söz söyleyince, Cebrâil-i Emîn dedi ki: Acele etme.[145]

3. beyitteki *canların canı* tamlaması, Rûh-i A'zam (en büyük ruh) için bir kinayedir ve Yüce Allah'ın zâtına işaret eder. Senai bu beyitte şunu demek ister: Dünyada var olan her şey, ancak canların canı, Muhammed'in varlığı vasıtasıyla zahir olmuştur.

[141] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*, 96.

[142] Ahzâb, 33/45-46, Enbiyâ, 21/107

[143] Secde, 32/9

[144] Ahzâb, 33/7

[145] Tâhâ, 20/114

Çünkü bütün varlıkların hakikati Muhammedî hakikattir. Bu da *ilk taayyün, vahdet mertebesi ve berzahların berzahı* diye ifade edilen makamdır.

3. beyitte Secde Sûresi'nin 32/9. ayeti işârî olarak yorumlanmıştır. 9. ayetin meali şu şekildedir: *Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!*

4. beyitte, Hz. Muhammed'in dünyaya gelişi, ezeli saadet güneşinin doğuşuna benzetilir. Onun zuhuruyla karanlık âlem aydınlanır. Bu nur tüm ufuklara yayılır. 5. beyitte, bütün âlemde, tüm çağlarda onun gibi sözüne ve ahdine sadık, yiğit ve erdemli bir insanın bir daha gelmediği, onun bu yönüyle eşsiz olduğu dile getirilir.

36. beyitte, 20/Tâhâ suresinin 114. ayetine işaret edilir. Hz. Muhammed (sav), Cebrail aleyhisselam kendisine Kur'an'ı okurken, onu ezberlemek ve anlamak için vahyin tamamlanmasını beklemeden onu tekrarlar. Bu yüzden Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i uyarır ve ona Kur'an'ı mutlaka ezberleteceğini bildirir. Ayetleri ezberleme hususunda acele etmenin yasaklanması ile ilgili Kur'an'da farklı zamanlarda inen fakat aynı manaya gelen iki ayet bulunmaktadır. Bu iki ayette Hz. Peygamber, Cebrail Kur'an'ı okurken onu almaya acele ederek Cebrail ile okumasın diye uyarılmıştır. Ayetin mealinin ilgili kısmı şöyledir: *Sana vahyi tamamlanmadan Kur'an'ı okumada aceleci davranma ve Rabbim! İlmimi arttır, de.*

Bu ayetin nüzulü hakkında müfessirlerin farklı görüşleri vardır. Müfessirler tarafından Hz. Peygamber'in vahyi alırken onu gerektiği gibi koruyamama endişesi taşıdığı ve ezberlemek için hemen tekrar etmeye yöneldiği biçiminde açıklanmıştır. Ayetin sonunda Resûlullah'a: *Rabbim! İlmimi arttır*, diye dua etmesi emrolunarak hem ona iltifat edilmiş hem de Kur'an vahyi dışındaki hususlarda bilgisini arttırma çabası

içinde olması özendirilmiştir. Ayrıca ufkunu açması için de rabbine dua etmesi istenmiştir.[146]

2. Dize	1. Dize	Beyit No	Kısım	Bölüm
نورِ روز قیامت از دل او	قدر شبهای قدر از گل او	2	4	3

(2) Kadir gecelerinin değeri onun varlığındandır; Kıyamet gününün nuru onun kalbinden yayılır.[147]

Bu beyitte Senâî, peygamberimiz Hz. Muhammed'in manevi yüceliğini ve alemlere rahmet olmasını anlatır. İlk mısrada, Kur'an-ı Kerîm'in, Hz. Muhammed'in kalbine indirilmesiyle şeref kazanan, onun varlığından değerlenerek bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesinden bahseder. İkinci mısrada ise kıyamet günü, Kur'an'ın nurunun Hz. Muhammed'in kalbinden yayılarak ortalığı aydınlatacağını mecazî bir şekilde ifade eder. Bu beyitte.97/Kadir Sûresi'nin 3. ayetine işaret edilir. 97/Kadir Sûresi, 3. ayet şöyle der: *Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır*

2.4.2. Hz. Muhammed'in Miracı ile İlgili Ayet İktibası

2. Dize	1. Dize	Beyit No	Kısım	Bölüm
سِرّ **مازاغ و ماطغی** بشنو	دو جهان پیش همتش به دو جو	2	5	3
شده زانجا به مقصدِ **اقصی**	گفت **سبحانش الذی اسری**	5	5	3
قاب قوسین لطف کرده به کف	شده از صخره تا سوی **رفرف**	9	5	3
بر سرِ ذاتش از **لعمرک** تاج	برنهاده خدای در **معراج**	12	5	3
با **لعمرک** غم گناه کراست	با **فترضی** دلِ تباه کراست	13	5	3
صفت زلف **اذا سجی** آمد	نعت رویش ز **والضّحی** آمد	28	5	3

[146] Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/2474.

[147] Kadir, 97/3

(2) Her iki dünya, arpa tanesi gibidir himmetinin önünde; Şaşmadı ve aşmadı sırrını dinle.[148]

(5) Denilen o ki, Yüce Allah gece yolculuğuna çıkardı; Oradan en uzak hedefe vardı.[149]

(9) Kayadan itibaren Refref'le yükseldi; Kab-ı Kavseyn lütfunu elde etti.[150]

(12) Hüda'ya çıkmış Miraç'ta; Zâtının başı üzerinde 'ömrüne and olsun' tacıyla![151]

(13) 'Razı olacaksın' sözüyle yıkık gönül yıkandı[152]*;'Ömrüne andolsun' hitabıyla günah üzüntüsü amaçlandı.*[153]

(28) Yüzünün övgüsü 'ved-duhâ'dan geldi[154]*; zülüfünün koyuluğu 'iza seca' dan geldi.*

Hadika'nın, 3. Bölümünün, 5. bölümünün 2. beyitinde, Hz. Muhammed'in Mirâc hadisesinin anlatıldığı 53/Necm Sûresi'nin 17. ayetine bir işaret vardır. 17. ayetin meali şöyledir: *Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.*

Senâî bu beyitte Resullallah'ın ne bu dünyanın ne de öbür dünyanın nimetlerine karşı bir istek olmadan, ihtiyaçsızlık makamında kalbinde sadece Allah olduğu halde Allah'tan vahiy alabildiğini ima etmektedir.

Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi, kulun mânevî yükselişinin ancak nefsini temizlemek, nefsin tesirini en az seviyeye indirmek ve kalbe sâfiyet kazandırmak yoluyla mümkün olabileceğini gösterir. Mîraç ile insânî tekâmülün varabileceği ve rûhun

[148] Necm, 53/17

[149] İsrâ, 17/1

[150] Necm, 53/9

[151] Hicr, 15/ 72

[152] Duhâ, 93/5

[153] Hicr, 15/72

[154] Duhâ, 93/1, 2

yükselebileceği son nokta tasvir edilir, diğer bir ifadeyle insanın mânevî yükseliş sınırlarının ne olduğu açıklanır. Allah Rasûlü, Miraç'ta bir kısım deliller, ibretli ve hârikulâde olaylar, Allah'ın mülk ve saltanatının ihtişâmından, ancak müşâhede yoluyla ulaşılabilecek büyük ayetler görür. Habîb-i Ekrem, o gece cemâli, celâli, izzeti, kibriyâsı, şân, şerefi ve yüceliği bakımından hiçbir şeyin Allah Teâlâ gibi olmadığına yakînen şahid olur. Yine nübüvveti, risâleti, hâlinin güzelliği ve rütbesinin yüceliği bakımından varlıklar içerisinde hiçbir kimsenin kendisi gibi olmadığını da görmüştür. [155]

5. beyitte, İsrâ Sûresi, 17/1. ayetten iktibas vardır. Ayetin meali şöyledir: *Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*

9. Beyitte, konuyla ilgili rivayetlerde geçtiği üzere Hz. Muhammed'in Miraç gecesi yolculuğunun Kudüs ayağında, Muallak Taşı (Kutsal Kaya) olarak bilinen yerden Ref ref adı verilen bir binek veya taşıyıcı ile göklere yükselişine işarette bulunulur.

12. beyitte Hicr Sûresi 15/72. ayette geçen *ömrüne and olsun*, ifadesi yer almaktadır. Bu ifade Araplar tarafından güvenirliği ispatlamak amacıyla yemin olarak kullanılan bir ifadedir. Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e miraçta böyle hitap etmiştir. Buna göre, Hz. Peygamberin ömrüne yemin edilmesi, muhataplarının dikkatini onun tertemiz, kusursuz hayatına çekmek içindir.

Senâî bu beyitte, Hz. Peygamberin her yönüyle kusursuz, temiz ve arınmış ömrünü vurgulamak için onun yaşantısının tam tersine, baştan aşağı çirkin ve kusurlu bir hayat süren Lut kavminin kötülüğünden örnek verir. Ayrıca onun tertemiz ömrünün Allah

[155] Ömer Çelik, *Hâkk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 4/573.

tarafından yemin edilmeye değer bulunduğuna işaret eder. Hicr Sûresi, 15/72. ayetin meali şu şekildedir, *(Melekler, Hz. Lut'a): Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş halde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler), dediler.*

Hicr Sûresi'nin 15/72. ayetinden anlaşılacağı üzere şehvetlerinin esiri olan ve şaşkınlıktan sağa sola yalpalayan o bedbahtların Hz. Lût'un bu öğüdüne kulak asacak halleri kalmamıştır.[156] Taleplerinde daha da ısrar edince ilâhî azap kaçınılmaz olur. Senâî'nin bu beyite söz konusu ayetten bir kelime alarak, Hz. Muhammed'in güvenirliliğini ve Hz. Lut'dan üstün yönünü ortaya koymuştur. Hz. Lut'un kavmi, Lut'un öğüdünü dinlememesine karşın, Haşim oğulları Hz. Muhammed'in öğütlerine kulak vermiştir.

12. beyitin devamı olan 13. beyitin birinci dizesinde Duhâ Sûresi'nin 93/5. ayetinden *sen de razı olacaksın*; 2. dizesinde de yine Hicr Sûresi'nin 15/72. ayetinden *ömrüne and olsun* ifadeleri doğrudan beyite dahil edilmiştir. Duhâ Sûresi, 93/5. ayetin meali şöyledir: *Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın*.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu Hicr Sûresi'nin 15/72. ayetini açıklarken, Allah'ın Hz. Muhammed'e bu yeminle hitap ettiğini söylemektedir. Senâî, bu beyitte, Hz. Muhammed'in kalbinin yıkanarak iyileştirildiğini ve kendisine verilene razı olduğunu, bu şekilde onun hiçbir zaman kendi arzu ve isteklerine uymadığını ima etmektedir. Bu beyitin işârî yorumuna göre insanın kalbinin sağlamlaşması, gamdan kurtulup hayatından memnun olması için hakkına razı olması gerekir. "Ömrüne and olsun" hitabı 12 ve 13. beyitlerde tekrarlanmıştır.

---

[156] Ömer Çelik, *Hâkk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 3/379.

28. Beyitte, Senâî, Hz. Muhammed'in (s.a.v) dış görünüşünü över. Yüzünün beyazlığını ve parlaklığını güneşin yükselerek parlamaya başladığı kuşluk vaktine benzetir. Saçının buklelerinin koyuluğunu ve ipeksiliğini de dingin, karanlık bir gece gibi tanımlar.

Allah Teâlâ'nın ilgili ayetlerde kuşluk vaktine ve gece karanlığına yemin etmesi nedeniyle, Hz. Muhammed'in görünüşünün güzelliğini Kur'an-ı Kerîm'de üzerine yemin edilmiş anlara benzeterek bu güzelliğin önemini vurgular. Bu beyite Duhâ Sûresi'nin 93/1. ve 2. ayetlerinden sözcükler iktibas etmiştir. Söz konusu ayetlerin meali şu şekildedir: *Kuşluk vaktine ant olsun. Karanlığı çöktüğü vakit geceye ant olsun.*

2.4.3. Hz. Muhammed'in Ahlakı ile İlgili Ayet İktibası

Hadika'nın 3. Bölümünün 7. alt bölümünde Hz. Muhammed'in makamı, yüceliği ve özellikleri tasvir edilir. Senâî, çeşitli hayalî tasvirler ve temsiller kullanarak Hz. Muhammed'in Allah ile insanlar arasındaki ilişkide önemli bir rol oynadığını ve onlar arasında bir aracı olarak görev yaptığını gösterir. Ayrıca Hz. Muhammed'in varlığından doğan ilâhî ilim, nur ve hidayete de işaret eder. Manzumede Hz. Muhammed, kalplere nur veren ve insanların hayatında doğru yolu gösteren seçilmiş ve mucizevî bir şahsiyet olarak tasvir edilir. Ona duyulan sevgi ve onun öğretilerine bağlılık, bu anlatımın öne çıkan temel unsurlarıdır. Bu bölümde tespit edilen Kur'an ayetleri ve açıklaması aşağıda yer almaktadır:

2.Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
کی دم از خامۀ سیاه زدی	آن بنان کو میان چو ماه زدی	8	7	3
خُلق او را خدای خوانده **عظیم**	یافته دین حق بدو **تعظیم**	31	7	3
شرط این نعتها **الم نشرح**	همه خلق و وفا و بسط و فرح	51	7	3

(8) Parmak uçları ortada dolunay gibi parlarken; Kim söz edebilir, siyah kalemden.[157]

(31) O, Hakk'ın dinine gösterince hürmet ve saygı; Hûda, büyük diye niteledi onun ahlâkını.[158]

(51) Bütün varlığın, vefa, ferahlık ve mutluluğu; 'Elem Neşrah'tır, bu vasıfların koşulu.[159]

8. beyitte Senâî, Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Peygamber tarafından yazılmadığına kanıt olarak Hz. Muhammed'in parmaklarını örnek gösterir. Yazı yazanların parmak uçları, siyah mürekkep bulaşmasından dolayı mutlaka kara bir renge boyanır. Oysa Hz. Muhammed'in parmak uçları her zaman pırıl, pırıl, tertemizdir. Senâî, bu beyitte Ankebût Sûresi'nin 29/48. ayetini işârî olarak yorumlamıştır. Ankebût Sûresi'nin 48. ayetinin meali şöyledir: *Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.*

31. beyitte Hz. Muhammed'in ahlakı ve Allah'ın dinine gösterdiği saygı ve hürmete dikkat çekilerek bu özellikleri sayesinde yüce bir ahlak kazandığı vurgulanır. Bu beyitte Kalem Sûresi'nin 68/4. ayetinden bir iktibas vardır. Kalem Suresi, 4. ayetin meali şöyledir: *Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.*

51. beyitte İnşirah Sûresi'nin 94/1. ayeti işaret edilir. Hz. Muhammed'in bütün vefâ ve gönül açıklığı gibi ahlaki özellikleri aşikârdır. Bu nimetlerin şartı da İnşirah Sûresi'nde: *(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?* şeklinde zikredilen 1. ayetinden gelmektedir. İnşirah Sûresi'nde Hz. Muhammed'e ihsân edilen özel nimetler sayılır. Her zorlukla beraber elbette bir kolaylık olduğu hatırlatılarak, müşriklerin baskısı

[157] Ankebût, 29/48

[158] Kalem, 68/4

[159] İnşirâh, 94/1

altında zor günler yaşayan Müslümanlar teselli edilir. Buna mukâbil şükür, gayret ve zikrin artırılması talep edilir.

Şerh, açma, genişletme, *sadr*, göğüs anlamındadır. *Şerh-i sadr* ise, göğsü açıp genişletmek demektir. Allah tarafından bahşedilecek gönül rahatlığı, İlâhî bir nûr ve ruh ile onu geniş hâle getirmektir. *Şerh-i sadr*'dan asıl maksad, sonucu mârifet ve itaat olan mânevî bir genişlemedir. Bu yolla kalpten Allah rızâsından başka bütün tasa ve düşünceler çıkar. Allah kulun kalbini genişletince onun gözünde dünyalık her şey değerini yitirir; Böylece ne onlara rağbet eder ne de onlardan korkar. Allah'ın dışında her şey, onun gözünde âdeta yok hükmünde olur. Kalbi bütünüyle Allah'ın rızâsını kazanmaya yönelir. Şu hâlde *göğsün genişletilmesi*, Hz. Muhammed'in, dünyanın değersizliğini ve esas hayatın âhiret hayatı olduğunu tam olarak bilmesidir.

2.4.4. Hz. Muhammed'in Fazileti Hakkında iktibaslar

Akıl ile ilâhi hidayet arasındaki ilişkiyi ele alan 3. Bölüm'ün 9. alt bölümünde özet olarak aklın dinî öğretileri anlamadaki rolü açıklanır. Senâî, ilahî nurun Allah'tan kaynaklandığını ve aklın yetişip olgunlaştığı terbiye merkezinin Hz. Peygamber'in hidayeti olduğunu söyler. Dini, iman nurunu besleyip büyüten bir dadıya benzetir. Akıl yalnız başına henüz *çocuk* mesabesindedir. Olgunlaşması için dinin rehberliğine muhtaçtır. Akıl, şeriatın karşısında Davud'un mihrapta yaptığı gibi secde eder. Şeriat nereye yönelirse, aklın görüşü ve kıyası onun izinde eriyip gider.

Akıl anlaşılır, kavranır. Aşk ve iman ise tattırılır ve yaşanır. Bu iki gerçek birbirine karışmaz, farklı âlemlere aittir. Şeriat, aklın ruhudur. Kişisel görüş ve kıyas ise nefsin dostu olan şeytana yakındır. Şeriatın ışığında yürüyen görüş yararlı olur; ondan kopan ise sadece fitneyi alevlendirir. Akıl kıymetlidir; ancak tek başına yeterli değildir. Gerçek olgunluk, aklın ilahi hidayete ve şeriata teslim olmasıyla mümkündür. Akıl yol gösteremez; yol gösteren yalnızca Allah'tır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
چشمهٔ آفتاب و کوثر شد	نور کز خلق او مؤثّر شد	1	9	3
عقل داند که گوش باید بود	هر مصالح که مصطفی فرمود	9	9	3
پیش او خرّ راکعاً و اناب	عقل داود وار در محراب	11	9	3
در شفاعت از آن کریم‌ترست	بر تو از نفس تو رحیم‌ترست	20	10	3
گفت مولای مؤمنانم و بس	نه خدای جهان بر اهل نفس	27	10	3
کای شهنشه سر از گلیم برآر	گفته در گوش جانش حاجبِ بار	18	11	3

(1) Onun varlığından yayılan nur etkili oldu; Güneş ışığının ve Kevser'in kaynağı oldu.[160]*,*

(9) Mustafa'nın her buyruğu hayırlı ve iyidir. Akıl, ona kulak vermek gerektiğini bilir.[161]

(11) Akıl, mihraptaki Davud gibi, Onun önünde eğilerek tevbe etti.[162]

(20) Sana, kendi nefsinden bile daha merhametlidir; Şefaatte ise daha da cömerttir.

(27) Âlemlerin Rabbi, demedi nefis ehline; 'Ben yalnızca müminlerin Mevlâsıyım' diye[163]

(18) Dedi, canının kulağına dergâhın perdedarı: 'Ey büyük şah, örtünden kaldır başını.'[164]

İslâmi kaynaklarda, Hz. Muhammed'in niteliği hakkında onun varlığından işaret ve feyiz alan bir nurun, güneşin ve Kevser'in kaynağı hâline geldiği anlatılır. Kevser, kelimesi sözlükte sıfat olarak *çok, pek çok*, isim olarak da *iyilik ve hayır*, anlamına gelir. Hz. Muhammed'e bahşedildiği belirtilen Kevser'in ne olduğu konusunda geniş

[160] Kevser,1108/

[161] Nisâ, 804/

[162] Sâd,2437/

[163] Muhammed, 47/11

[164] Müzzemmil, 73/1-2

açıklamalar vardır. Hadislerde Kevser Allah'ın Resûl-i Ekrem'e vermeyi vaad ettiği cennette bir ırmak olarak anılır ve onun özellikleri hakkında geniş tasvirlere yer verilir. Bazı alimler Kevser'i, Resûl-i Ekrem'in nâil olduğu mânevî lutuflar olarak da yorumlarlar. Bu beyitte Kevser Sûresi'nin 108/1. ayetine bir gönderme vardır. Ayrıca 4/Mâide Suresi'nin 15. ayeti de hatırlatılmaktadır. Maide Suresi'nin 15. ayeti'nin meali şöyledir: *Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'an) gelmiştir."* Bu ayetten anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed kaynağı Allah olan bir nur olarak tanımlanmaktadır.

9. Beyitte Senâî, Hz. Muhammed'in söylediği şeylerin hak ve maslahat olduğunu ve aklın buna kulak vermesi gerektiğini söyler. Bu beyitte 4/Nisâ Suresi'nin 80. ayeti yorumlanmıştır. Ayetin meali şöyledir: *Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik.* Ayette Peygamber'e itaatin aslında Allah'a itaat olduğu ifade edilir. Yani peygamberin sözünü dinlemek hem aklen hem de vahiy açısından gereklidir.

11. beyitte Sâd Sûresi'nin 38/24. ayeti işârî olarak yorumlanmıştır. Sâd Sûresi'nin 38/24. ayetinde belirtildiği şekliyle, Hz. Dâvud, mihrapta ibadet ederken kendisine gelip aralarındaki anlaşmazlığı çözmesini isteyen iki kişi arasında önce yanlış bir hüküm verir. Davacının uyarmasıyla hatasını anlar ve hükmünü değiştirir. Bu durumu etraflıca düşününce kendisinin daha önce yaptığı bir yanlışı aklına gelir. Allah'ın kendisini sınadığını anlayarak pişman olur ve tövbe eder. Sâd Sûresi, 38/24. Ayetinin iktibas edilen kısmının meali şöyledir: *Davud, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi.* Senâî, bu beyitte, Hz. Muhammed'in tamahkar olmaması ve haksız kazanca meyletmemesi gibi diğer peygamberlerden üstün yönlerini ima yoluyla açıklar.

3. Bölüm'ün 10. kısmında, Enbiyâ Sûresi'nin, 21/ 107. ayetinin yorumu yapılmıştır. 10. kısımın 20. beyitinde, Senâî, Hz. Muhammed'in insanlara olan merhametinin ve sevgisinin, insanın kendisine olan merhametinden daha büyük olduğunu söyler. Buna delil olarak Hz. Muhammed'in insanlara şefaat etmesini gösterir. Hz. Muhammed'in insanlara yardım konusunda ise en hayırsever insandan bile daha cömert olduğunu ifade eder. Bu beyitte Tevbe Sûresi, 9/128. ayetten iktibas yapılmıştır. Ayetin meali şöyledir: *Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*

27. beyitte anlatılmak istenen şudur: Allah yalnızca nefsine hâkim olan kimseler hakkında, *Ben sadece müminlerin Mevlâsıyım*, buyurmuştur. Başka bir ifadeyle, kendini tanıyan, bilen ve takvâya ulaşan kişiler, iman ve önderlik gibi yüce bir makama erişebilirler. Bu beyitte, 47/Muhammed Sûresi'nin 11. ayetinden iktibas yapılmıştır. Ayetin meali şöyledir: *Bu, Allah'ın inananların yardımcısı olması, inkâr edenlerin ise, hiçbir yardımcısı bulunmamasından dolayıdır.*

3. Bölüm'ün 11. alt bölümünün 18. beyitinde, Hz. Muhammed'e gelen mesaj ona, tüm gücü ve iradesiyle olağan sınırların ötesine geçmesini ve özel yeteneklerini sergilemesini söyler. O, kendi güçlü yönlerine inanmalı ve her engeli aşmalıdır. Bu beyitte Müzemmil Suresi'nin 73/1-2. ayetlerinin işârî yorumu yapılmıştır. Beyitte geçen *Hacib-i bâr*, Allah'ın huzuruna gelmeye izin veren görevli, dolayısıyla Cebrail'dir. Kilim, yünden ya da pamuktan dokunmuş bir tür yaygı olmakla birlikte çul, örtü gibi anlamlarda da kullanılır. 73/ Müzemmil Suresi'nin 1 ve 2. ayetlerinin meali şöyledir: *Ey örtüsüne bürünen! Gecenin birazında kalk!*

2.4.5. Muhammed'in Diğer Peygamberlere Üstün Kılınması

Hadika'nın 3. Bölümünün 12. Bölümü 112 beyitten oluşmakta olup beyitlerin hemen hepsinde Kur'an'dan bir ya da iki ayete işaret edilmiştir. Bu bölümde Senâî, peygamberlerin insanlığa gönderiliş sebeplerini; Allah'tan bağışlanma ve yardım dileme şekillerini anlatır. Peygamberler, insanlığı kurtarmak ve halkın işlerini düzeltmek amacıyla Allah'ın huzuruna yönelmişlerdir. Bu bölümde Nuh, Musa, İsa ve diğer bilinen peygamberlerin hayatlarından örnekler verilirken her birinin ilahî rahmet ve lütuf arayışı içinde oldukları vurgulanır.

Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstünlüğünün ele alındığı bu bölümde Senâî, yukarıda belirtilen konulara ek olarak bütün varlıkların ve ruhların Allah tarafından düzenlenen bir mecliste hazır bulunduğuna işaret eder ve hepsinin ilahî rahmet ve hidayeti beklediğini belirtir. Bununla birlikte Allah'ın kullarının arasında adaleti tesis etme ve onları kurtarma kudretini vurgular. Müminleri iyilik ve takva yoluna bağlı kalmaya çağırır. Manzumenin son beyitlerinde, Allah'ın yüceliğine ve bütün peygamberlerle Allah dostlarının O'na yakın oluşuna değinirken doğru yaşam örneklerini takip etmenin önemini vurgular.

2. Dize	1.Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
از وساده به سوی ساده شدند	انبیا ز آسمان پیاده شدند	1	12	3
بردرت ربّنا ظلمنا خوان	از پی خجلت آدم از دل و جان	2	12	3
سدره جبریل از برای تو یافت	رفعت ادریس از ثنای تو یافت	9	12	3
پسر مریم است مقرعه زن	پسر آزرست فرش افکن	23	12	3
لیس یغنی قبای عید معاد	لم تعبد کلاه کون و فساد	45	12	3
نقد لاینبغی نظر به جدد	رب هبلی بنای ملک ابد	46	12	3
امر قل لن یصیبنا بر دل	کرده یاسین عاقبت حاصل	47	12	3
لاتخافوا خطاب دست امل	اتق‌الله نقاب روی عمل	48	12	3
واذکروا اذ معرف‌الاسرار	انظروا کیف مسرف الانذار	49	12	3
پاسخش ربنا ظلمنا خوان	اهبطوا امر آمد از قرآن	50	12	3
اهل حُسن المَآب معتبران	انّ شرّالدواب مختصران	51	12	3

3	12	52	يوم نطوی السماء برید وفا	وم لا تملِک ابتدای شفا
3	12	53	واعبدوا ربکم ورا رهبر	وافعلوا الخیر رهنمای ظفر
3	12	56	تخرِج الحیّ رایت قدرت	تولج اللیل رایت فطرت
3	12	66	صدر او صدر ملک استغنا	قاب قوسین قلبش او اَدنی
3	12	67	از لعمرک کلاه تشریفش	قم فانذر قبای تکلیفش
3	12	68	صابرین بر یمین ایمانش	صادقین بر زه گریبانش
3	12	76	گفت از بهر قوت و قوّت جان	وز نُبی اَمن الرّسول بخوان
3	12	77	لن تنالوا پی نظام انام	لاتعولوا پی حلال و حرام
3	12	96	ز اقتلوا المُشرکین کمر بربند	زین لَکُم دینکم ولی دین چند

(1) Peygamberler gökyüzünden geldiler; Rahat döşeklerini bırakıp sadeliğe yöneldiler.

(2) Utancından Âdem tazarruyla; Biz kendimize zulüm ettik, ayetini okudu, huzurunda[165].

(9) İdris'in yüceliği senin övgünden oldu[166]*; Sidre Cebrâil'i senin uğruna buldu.*

(23) Âzer'in oğludur yaygıyı yayan; Meryem'in oğludur, yolu açan.[167]

(45) Tapma düzenbazlık ve fesâda; bayramlık cübbenin faydası yok öbür dünyada.[168]

(46) Rabbim, kalıcı bir hükümranlık ver bana; Bu güne kadar hiç kimseye nasip olmaya.[169]

(47) Nübüvvet sonunda hedefine erişti; De ki bize ulaşmaz, emri kalbe yerleşti.[170]

[165] A'râf, 7/23

[166] Meryem, 19/56

[167] Saff, 61/6

[168] Meryem, 19/42

[169] Sâd sûresi, 38/35

[170] Tevbe, 9/51

(48) Amelindeki örtü Allah'tan korkmaktı[171]*; Çabasının kaidesi, Korkma hitabıydı.*[172]

(49) Bak, tehditleri nasıl açıklıyoruz anla[173]*;Sırların açığa çıkarıldığı zamanı hatırla.*[174]

(50) Kur'an'dan gelen İnin! buyruğu; Rabbimiz, zulmettik dualarının cevabı oldu.[175]

(51) Kuşkusuz canlıların en kötüsü alçaklar[176]*; muteberler de dönüş yeri güzel olanlar.*[177]

(52) Vefa sayfasının kapanması gibidir dürdüğümüz o gün göğü bir tomar gibi,[178]*; o gün hiç kimse bulamaz şefaat etmeye güç ve yetki.*[179]

(53) Rabbine ibadet et rehberin izinde; Başarının anahtarı, iyilik etmekte.[180]

(56) Diriyi çıkarman kudretinin alâmetidir; Geceyi katman da yaratmanın belirtisidir.[181]

(66) Göğsü, hiç bir şeye muhtaç olmayan gücün göğsüne eğildi; İki yay uzunluğu kadar veya daha yakın geldi.[182]

(67) Ona şeref tacı oldu Lâ amruke[183] *hitabı; Kalk ve uyar! oldu görev kaftanı.* [184]

---

[171] Ahzâb, 33/1

[172] Fussilet, 41/30

[173] En'âm, 6/11

[174] Bakara, 2/40

[175] A'râf, 7/24

[176] Enfâl, 8/22

[177] Ra'd, 13/29

[178] Enbiyâ, 21/104

[179] İnfitâr, 82/19

[180] Hac, 22/77

[181] Âl-i İmrân, 3/27

[182] Necm, 53/7, 9

[183] Hicr, 15/72

[184] Müddesir, 74/2

(68) Sabredenler imanının sağ yanındadır [185]*; Sadıklar yakasının kenarındadır.*[186]

(76) Ma'nevi bereket (feyiz) için ve can kuvveti; Kur'an'dan Amenerrasülü, oku, dedi.[187]

(77) İyiliğe eremezsin yaratılmış düzende[188]*;Helal, haram kaidesinde haksızlık etme.*[189]

(96) Hazırlan Müşrikleri öldürün talimatına;[190] *Ama Sizin dininiz size, benim dinim de banadır, hükmünü de unutma*[191].

3. Bölüm'ün 12. kısımının 2. beyitinde, Hz. Âdem'in Allah'ın uyarısını unutup yanlış yapmasından dolayı utanç duyması ve Allah'ın merhametine sığınması A'râf Sûresi'nin 7/23. ayetinden iktibasla anlatılmıştır. A'râf Sûresi'nin 7/23. Ayetinin meali şu şekildedir: *Dediler ki, Rabbimiz! Biz kendimize zulüm etik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*

İlâhî huzurda, İblîs'in sergilediği kibrin kötülüğüne karşılık, Âdem ve eşinin, gönüllerinden taşan bir tevâzu ve içtenlikle hatalarını kabul ederek af dilemeleri Âdem'in üstün yönünü göstermektedir. İbn Mâce (ö. 273/887)'nin *es- Sünen*'i kitabının Zühd bölümünde geçen, Hz. Muhammed'in: *Kim Allah için tevâzu gösterirse Allah onu yüceltir; kim kibirlenip büyüklük taslarsa onu da alçaltır* beyânının tecellileri, İblîs ve Âdem kıssasında müşahhas bir halde görülür. Âdem'in, sergilediği beş güzel hususiyetle saâdet ve selâmete eriştiği anlaşılır. Bunlar emre karşı gelmeyi itiraf etmesi, pişmanlık duyması, nefsini kötülemesi, tövbeye yönelmesi ve rahmetten ümidini kesmemesidir.[192]

---

[185] Bakara, 2/177

[186] Hac, 22/35

[187] Bakara, 2/285

[188] Âl-i İmrân, 3/92

[189] Nisâ, 4/3

[190] Tevbe, 9/5

[191] Kâfirûn, 109/6

[192] Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2013), 3/327.

Bununla birlikte Âdem ve Havva'nın tövbe ve istiğfar etmesi affedilmelerini sağlasa da cennetten çıkarılmalarına engel olamamıştır.

9. beyitin birinci mısrasında 19/Meryem Sûresi'nin 56. ayetinden bir telmih vardır. 19/ Meryem Sûresi'nin 56. ayetinin meali şu şekildedir: *Kitap'ta İdris'i de an. Şüphesiz o, doğru sözlü bir kimse, bir nebi idi.* Aynı beyitin devamında Meryem Sûresi, 19/57. ayetin işârî yorumu yapılmıştır. Ayette: *Onu yüce bir makama yükselttik,* denmektedir. İkinci mısrada yer alan *Sidre* ve *Cebrail* sözcükleri, Hz. Muhammed'in miracını çağrıştırmaktadır. Sidre gökyüzünün üzerindeki sınır anlamına gelmektedir ve bu sınıra *Sidretü'l-Müntehâ* denir. Hz. Muhammed Allah'ın huzuruna çıkarken peygamberimize eşlik eden Cebrail bu noktada kalmış, ileri geçememiştir. Yani *Sidretü'l-Müntehâ*'yı Hz. Muhammed'den başka hiç kimse geçememiştir. Hz. İdris'in, Kur'an'da yüce bir makama eriştirildiği beyan edildiğine göre bu mısrada Senâî, Hz. Muhammed'in eriştiği makamın Hz. İdris'in eriştiği yüce makama kıyasla daha da yüksekte olduğunu söylemektedir.

23. Beyitte Senâî, Hz. İbrahim'in Kabe'yi inşa ederek dinin temelini attığını ve onun hanif olan yolunun sembolü Kabe'nin Müslümanların kıblesi olduğunu ifade eder. İkinci mısrada ise, Hz. İsa'nın yolu açan, Hz. Muhammed'in geleceğini müjdeleyen rolüne işaret eder. Bu beyitte Saff Sûresi'nin 60/6. ayeti işârî olarak yorumlanmıştır. Saff Sûresi'nin 60/6. ayetinin meali şöyledir: *Hani, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim, demişti.*

45. Beyitte Hz. İbrahim'in babasına puta tapmasına itiraz etmesi işârî olarak yorumlanmıştır. Bu olay Meryem Sûresi'nin 19/42. ayetinden iktibasla ifade edilmektedir. Meryem Sûresi 19/42. ayetin meali şu şekildedir: *Hani babasına şöyle*

demişti: Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Bu beyitte Senâî, dünya mallarını elde etmenin yolunun insanları kandırmaktan ve fesat çıkarmaktan geçtiğini söylemektedir. Hz. Muhammed'in dünyaya ait ve öbür dünyada insana bir faydası olmayacak maddi şeylere karşı kalbinde hiçbir istek barındırmadığını, bu sayede miraca yükseldiğini ima etmektedir.

46. beyitte Sâd Sûresi, 38/35. ayetten iktibas edilen bir işârî yorum vardır. Kalıcı hükümranlık sadece Allah'a aittir. Senâî, bu beyitte işârî yolla, her işini Allah'tan korkarak yapan Hz. Muhammed'in nübüvvete erişmesini ve dünya ve ahiretin efendisi olmasını övmektedir. 38/Sâd Sûresi, 35. ayetin meali şöyledir: *Süleyman, Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin! dedi.*

47. beyitte 9/Tevbe Sûresi, 51. ayet işârî yolla yorumlanmıştır. 9/Tevbe Sûresi 51. ayetin meali şöyledir: *De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler.* Tevbe Sûresi 51. ayette geçen *De ki: bize ulaşmaz* ifadesi doğrudan beyite dahil edilmek suretiyle inananların *Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize erişmez,* diyerek Allah'ın yazdığına teslim olmaları belirtilmektedir. Bu beyit, 46. beyitle birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Süleyman'ın Allah'tan kalıcı hükümdarlık istemesi eleştirilmekte ve Hz. Muhammed'in dünya nimetlerine gözünü dikmemesi ve dosdoğru yolda ilerlemesi övülmektedir. Beyitin birinci dizesinde Senâî'nin, *Yâsin* sözcüğünü kullanmasının amacı Yasin Sûresini hatırlatmak gibi algılanabilir. Ancak beyitteki Yâsin sözcüğünde *Ya*' da uzatıcı *elif* harfi ve *sin'*de de inceltici *y* harfi bulunmaktadır. Bu durumda *Ya!*'nın Farsça *yemin*, *Sin*'in ise *nübüvvet yani peygamberlik görevinin başı* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki beyit birlikte değerlendirildiğinde Senâî, Hz. Süleyman'ın kalıcı hükümranlık talebinin, alemlere gönderilen son peygamber olması nedeniyle Hz. Muhammed'e nasip edildiğini ima yoluyla söylediği anlaşılır.

48. beyitin ilk dizesinde yer alan *ttekullahe (Allah'tan korkun)* ifadesi 2/Bakara Suresi 206. ayette, 3/Âl-i İmrân Suresi 102. ayette ve 33/Ahzâb Sûresi'nin 1. Ayetinde geçer. Ancak, 3. Bölüm'ün konusunun, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün tarafları ile ilgili olduğu dikkate alındığında, Senâî'nin Ahzâb Sûresi'nin, 33/1. ayetine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Ahzâb Sûresi'nin 1. ayetinde Hz. Muhammed'e hitap edilmektedir. Senâî, bu beyit ile, Resulullah'ın her işini takva ile yaptığını ve işlerinde kafirlere itaat etmediğini vurgulayarak: *Allah'tan korkmak ve takva Hz. Muhammed'in bütün işlerinin başıdır. Risâlet ve davetin gereğini yerine getirme vazifesinde münafıklardan hiç korkmadan hareket eder*, demektedir. Beyitin 2. dizesinde ise Fussilet Sûresi'nin 41/30. ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Ayetlerin mealleri aşağıda verilmiştir.

Ahzâb, 33/1. Ayet: *Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.* Fussilet 41/30: *Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır deyip de sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) va'dedilmekte olan cennetle sevinin!*

49. beyitin birinci dizesinde En'âm Sûresi'nin 6/11. Ayetinde yer alan u*nzuru keyfe* ifadesi beyite doğrudan alınmak suretiyle iktibasta bulunulmuştur. En'âm Sûresi 6/11. ayetin meali şöyledir: De ki: *Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.* 2. dizede ise Bakara Sûresi 2/40. ayetten iktibasta bulunulmuştur. Bakara Suresi, 2/40. ayetin meali ise şu şekildedir: *Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.*

Senâî, bu beyitlerde Kur'an ayetlerini dayanak göstererek insanı felakete sürükleyen durumlar hakkında ön görüde bulunmakta, bu şekilde insanlara öğüt

vermektedir. Sırların bilinir hale geldiği kıyamet anında ve sonsuz öbür dünya hayatında bu dünyaya ait olan hiçbir şeyin fayda vermeyeceğini hatırlatmaktadır.

50. Beyit beyitte A'râf Sûresi'nin iki ayetine işaret vardır. Birinci mısrada, 24. ayette geçen, *inin,* emrinin ve 2. mısrada da 23. ayette geçen *Rabbimiz biz kendimize zulmettik,* duasının yer alması, Senâî'nin bu beyitte, Hz. Adem ve eşinin Allah'ın emrini unutup hatalarını anlayınca da yalvararak af dilemelerini anlatan ayetlere işaret ettiğini gösterir. Hz. Âdem günahını itiraf etmiş ve hatasında ısrar etmeyerek özür ve af dileme makamına yükselmiştir. Ancak eşiyle birlikte hatalarını kabul edip tövbe etseler de bulundukları makamdan aşağıya indirilmelerini durduramamışlardır.

51. beyitin ilk dizesinde yer alan *şüphesiz canlıların en kötüsü,* ifadesi Enfâl Sûresi'nde 2 farklı ayette yer almaktadır. Bu iki ayetin meali şöyledir: Enfâl Sûresi, 8/22: *Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.* Enfâl Sûresi, 8/55: *Allah katında canlıların en şerlisi, kafirlerdir. Artık onlar inanmazlar.*

Muhteser sözcüğü Farsça, *kısaltılmış, özet*, *kısa, az, naçiz, hakir, eksik, yetersiz, aşağılık, aciz, zayıf, değersiz* gibi anlamlara gelmektedir.[193] Senâî'nin bu beyitte kullandığı çoğul bir isim olan *muhtasaran* sözcüğü ile akıl edemeyen, inanmayan, kafirleri kastettiği anlaşılmaktadır. İkinci dizede geçen *güzel bir dönüş yeri*, ifadesi ise Ra'd Sûresi, 13/29. ayete işaret etmektedir. Ra'd Sûresi, 13/29. ayet mealen şu şekildedir: *"İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.*

Bu beyit yukarıdaki ayetlerle birlikte ele alındığında, aklını kullanamayan, düşünemeyen aciz yaratıkların Allah katında en değersiz varlıklar olduğu; en kötü ve zor durumlarda hemen Allah'ı hatırlayıp Allah'tan yardım isteyenlerin ise güzel sona

[193] Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, 1424.

erişecekleri şeklinde yorumlanabilir. Hz. Âdem ve eşi hata ettiklerini anlayınca hemen Allah'a suçlarını itiraf etmişler eğer kendilerine acımaz ve bağışlamazsa mutlaka ziyan edenlerden olacaklarını beyan etmişlerdir. Şeytan ise hatasını kabul etmemiş, büyüklük taslayarak Allah ile iddialaşmıştır. Bu nedenle Allah şeytanı *aşağılık*, olarak nitelendirmiştir.

52. beyitin ilk dizesinde Enbiyâ Sûresi'nin 21/104. Ayetinde geçen *göğü dürdüğümüz gün* ifadesi ve ikinci dizesinde de *malik olmadığı bir gündür*, ifadesi İnfitâr Sûresi'nin 82/19. ayetinden iktibas edilmiştir. Enbiyâ Sûresi'nin 21/104. ayetinin meali şu şekildedir: *Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.* İnfitâr Sûresi, 82/19. ayetin meali ise şu şekildedir: *O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır.*

53. beyitte, Hac Sûresi'nin 22/77. ayetinde geçen ifadeler doğrudan beyite dahil edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: Hac, 22/77: *Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.* Senâî, bu beyitte ebedî kurtuluş yolunun Hz. Muhammed'in rehberliğinde Allah'a gerektiği gibi ibadet etmekle bulunabileceğini söylemektedir.

Allah, Hz. Muhammed'i, müslümanlara, Hakk'ın râzı olacağı bir kulluğu gösteren ve buna tanıklık eden bir şâhit; Hz. Muhammed'i kendilerine rehber edinen müslümanları da diğer insanlara birer örnek kılmıştır. Onlara, insanlığa rehber ve örnek olmak gibi bir görev yüklemiştir. Bu yüzden sorumlulukları çok büyüktür. Dolayısıyla mü'minlerin Allah'ın râzı olacağı bir kulluk yapıp diğer insanlara da örnek olabilmeleri için namazı dosdoğru kılmaları, zekâtı vermeleri, iman ve ihlasla Allah'a kulluk etmeleri hatırlatılır.

Eğer O'na bütün benlikleriyle teslim olabilirlerse, Allah, onlara her hususta yardımcı olur ve onları başarıya eriştirir. [194]

56**.** beyitte Allah'ın ölüyü diriltme ve diriyi öldürme, geceyi gündüz ve gündüzü de gece kılabilme kudretine işaret edilerek, Âl-i İmrân Sûresi'nin 3/27. ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Âl-i İmrân, 3/27. ayetin meâli şu şekildedir: *Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsin.*

66. beyitte Necm Sûresi 53/7-9. ayetlere gönderme yapılarak Cebrail'in Rasullullah'a Kur'an-ı Kerîm'i öğretmek üzere ufukta belirmesi ve ona daha da yaklaşmak suretiyle vahyi indirmesi anlatılmaktadır.

76. beyitte Kur'an-ı Kerîm'in Bakara Sûresi'nin 2/285 ve 286. ayetlerine işaret edilmekte olup *Amenerrasulü* şeklinde zikredilen ayetleri okumanın feyiz vereceği ve ruhu güçlendireceği belirtilmektedir. Bakara Sûresi'nin 2/285. ayetinin meali şöyledir: *Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. Şöyle de dediler: İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.*

77. beyitin birinci mısrasında, *İslâm'ın temel kurallarından biri sevilen şeylerden vermektir. Helal ve harama dikkat etmek de İslâm'ın temellerinden biridir,* anlamındaki Âl-i İmrân Sûresi'nin 3/92. ayetinden, ikinci mısrada ise Nisâ Sûresi'nin 4/3. ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Âl-i İmrân Sûresi 3/92. ayetin meali şu şekildedir: *Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.* Nisâ Sûresi 4/3. ayetin meali ise şu şekildedir: *Yetimlerin hakkına riayet*

[194] Çelik, *Hâkk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, 2013. sayfa

edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.

96. beyitin birinci mısrasında Tevbe Sûresi'nin 9/5. ve ikinci mısrasında da Kâfirûn Sûresi'nin 109/6. ayetlerinden iktibasta bulunulmuştur. Tevbe Sûresi'nin 9/5. ayetinin meali şu şekildedir: *Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.* Kâfirûn Sûresi 109/6. ayetin meali ise şu şekildedir: *Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.*

2.5. Din Büyükleri ve Dini Konularla İlgili İktibaslar

Hadikatu'l-Hakika'nın 3. Bölümünün alt bölümlerinde Hz. Muhammed'in, dört halife ve diğer sahabelerle ilişkileri ele alınır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletleri hakkında güzel sözler söylenir.

18. bölümün ilk beyiti nesir şeklinde olup bu beyitte hadislerden ve alimlerin sözlerinden örnekler verilerek Hz. Ebu Bekir'in nitelikleri övülür. 1. Beyitte sıddık ve tahir *sıfatlarıyla tanımlanan Hz. Ebubekir'den şu şekilde bahsedilir:*

(1) O, en büyük şeyh, en parlak vezir, peygamberin ay gibi parlayan kabir komşusu, nurlu, azad edilmiş kişidir (Atik el-Ezher), Resulallah'ın mağaradaki yol arkadaşı[195]*, sıkıntılarda ve sırlarda güvenilir olan, onun yolunda kırk bin dinar harcayan, kudret sahibi Yüce Hükümdar'ın sevgilisinin sevgilisidir. Yüce Allah, onun hakkında şu ayeti*

[195] 9/Tevbe, 40

indirmiştir: Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte onlar takvâ sahibidirler. (Zümer, 39/ 33)

Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: O (Hz. Ebubekir), peygamberler ve resuller hariç, ilkten sonuncuya kadar cennet ehlinin önde gelenlerinin önderidir. Yine şöyle buyurmuştur: Sen Allah'ın cehennemden azat ettiği kimsesin. Bu sebeple ona Atîk (azat edilmiş) denilmiştir. Peygamber'in Ebû Bekir'e, Sen Allah'ın ateşten azat ettiği kimsesin, sözünden dolayı, Atîk diye adlandırılması Cüneyd-i Bağdadî'ye sorulunca şöyle demiştir: Çünkü o, iki âlemi (dünya ve ahireti) seyretmekten de azad edilmiştir; Allah ile birlikte Allah'tan başkasını görmez. Peygamber yine şöyle buyurmuştur: Eğer Ebû Bekir'in imanı, yeryüzündeki bütün insanların imanı ile tartılsaydı, onun imanı ağır basardı.

Yine şöyle buyurmuştur: İnsanlar içinde malı ve dostluğu konusunda bana en güven veren kişi Ebû Bekir'dir. Amcası (veya rivayet eden sahabi) şöyle nakletmiştir: Eğer ümmetimden birini dost (halil) edinecek olsaydım, mutlaka Ebû Bekir'i dost edinirdim; fakat (aramızda olan) İslâm sevgisi ve kardeşliğidir. Mescitteki bütün kapılar kapatılsın, yalnız Ebû Bekir'in kapısı açık kalsın. Son olarak Hassan b. Sabit, Muhammed, Ebu Bekri's-Sıddık ve Ömer bin el-Hattab hakkında şiir söylemiştir. Allah onlardan razı olsun.

Senâî, Hz. Ebû Bekir'i yüce bir şahsiyet, adaletli bir kimse ve hem dine hem de Hz. Muhammed'e hizmet eden bir kişi olarak tanımlar. Hz. Ebû Bekir'in cömertlik fedakârlık ve insanları düşünme hususundaki örnek davranışlarından övgüyle bahseder. Ardından Hz. Ali'nin üstün faziletlerine değinir. Onun liderliğe layık bir şahsiyet olduğunu ifade eder. Senâî, her iki halifenin doğruluk ve faziletlerini sıralayarak birbirleriyle karşılaştırır. Dinin değer ve saygınlığının oluşmasında onların önemli rol oynadıklarını; imanları ve doğrulukları sayesinde düşmanlıklara karşı direndiklerini

belirtir. Senâî, Allah'tan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'ye rahmet diler ve övgülerde bulunur. Onların yüce değerlerinin İslâm toplumu için birer örnek olarak açıklanmasını temenni eder. Peygamberimizin halifelerle ilişkileri hususunda tespit edilen beyitler aşağıda verilmiştir:

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
حق ليستخلفنهم توقيع	كرده منشور را به خط بديع	24	20	3

(24) Allah, fermanı eşsiz bir hatla oluşturmuş. Onları yeryüzünde halife kılacağım, diye buyurmuş.[196]

24. beyitte Nûr Sûresi, 24/55. ayete bir gönderme vardır. Bu beyitte Senâî, Hz. Ali ve Hz. Ebu Bekir'in doğru, yararlı işler yaptıklarını ve Allah'a kulluklarını en iyi bir şekilde yerine getirdiklerine işaret etmektedir. Nûr Sûresi, 24/55. ayetin meali şu şekildedir: *Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.*

3. Bölüm, 28.Kısım, 34. Beyit'te Haşimoğulları Kur'an'dan örnek verilerek övülmüştür.

34	نشوی غافل از بنی‌هاشم	وز يدالله فوق ايديهم

(34) Benî Hâşim'den gafil olma sakın. Zira onların elleri üstünde eli vardır Allah'ın.

Benî Hâşim, Kureyş kabilesinin Hz. Peygamber'in de mensup olduğu koludur. Senâî bu beyitte, Benî Hâşim kabilesinin her zaman Hz. Muhammed'in öğütlerine

[196] 24/Nûr, 55

uyduğunu ve onu desteklediğini ima etmektedir. Bu beyitte geçen "يَدُ الله فَوقَ أيديهِم" ifadesi, doğrudan Kur'an'daki 48/Fetih Sûresi 10. ayete telmihtir. 48/Fetih Sûresi, 10. ayetin meali şu şekildedir: *Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.*

2.6. Hz. Ali'nin Faziletleri ve Erdemleri Hakkında İktibaslar

Hz. Ali, Müslümanlar tarafından yüce konumu her zaman kabul edilen İslâm'ın büyük kişiliklerinden biridir. Senâî, *Hadîkatü'l-hakika*'da dinî, ahlaki ve tasavvufî faziletlerin ve erdemlerin anlatıldığı 3. Bölüm'de, Hz. Ali'nin bu yüksek makamına olan inancını dile getirmiştir. Senâî, dinî konuların yayılmasında kendi şiirlerini kullanan ilk Müslüman şairlerden birisi kabul edilir. Senâî'nin şiirlerinde, Hz. Ali'nin erdemleri ve faziletleri, ayetler, hadisler ve tarihsel olaylar bağlamında açıkça ortaya konulur. *Hadîkatü'l-hakika*'daki beyitlerde, Hz. Ali'nin, ibadet, tevhid inancı ve Allah yolunda cihad gibi özellikleri öne çıkarılır. Hz. Ali'nin hem halifelik döneminde hem de sonrasında, cömertlik, özveri, cesaret, bilgelik, adalet gibi faziletleri; hırsızlık ve öfke gibi kötü davranışlardan kaçınma hassasiyeti örnek gösterilir.

Senâî, Hz. Ali'yi üç halifenin ardından över ama, Resulullah ile akrabalığı, olağanüstü ve dikkate değer bazı özellikler nedeniyle onun onurunu ve saygınlığını diğer halifelerden daha önemli görür ve onun yolu ile peygamberlik yolu arasında somut bir bağ kurar. Hz. Ali'nin ahlakının, dünyada ve kıyamet gününde insanlar için mükemmel bir örnek ve model olabileceğini dizelerinde betimler ve şöyle der:

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
داند الراسخون فی العلم اوست	هرکه تن دشمنست و یزدان دوست	86	24	3

3	24	113	از پی سائلی به یک دو رغیف	سورت هل اتی ورا تشریف
3	24	154	در قیام و قعود عود او کرد	در رکوع و سجود جوداو کرد

(86) Kendine düşman, Allah'a dost olan bir kimse, Bil ki o derinleşenlerdendir ilimde.

(113) *Bir yoksula bir iki parça ekmek verdiler, bunun karşılığında "Hel Etâ" Sûresiyle taltif edildiler.*[197]

(154) O, ayakta ve otururken hep aslına döner; Rükû ve secdesinde de cömertlik eder.

Senâî bu beyitte Hz. Ali'nin Allah dostu ve ilimde derinleşmiş olduğunu söyleyerek onu övmektedir. Bu beyitte yer alan *derinleşmiş olanlar, ileri gidenler* kelimesi 4/Nisa Sûresi'nin 162. ayetinde ve 3/Âl-i İmrân Sûresi'nin 7. ayetinde olmak üzere Kur'an'da 2 ayette geçmektedir. 4/Nisâ Sûresi 162. ayetin meali şu şekildedir: *Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.* 3/Âl-i İmrân Sûresi, 7. ayetin meali ise şu şekildedir: *O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.*

113. Beyitte geçen *Hel Etâ Suresi*, ifadesiyle Senâi, 76/İnsan Sûresi'ni kastetmektedir. Zira bu ifade İnsan Sûresi'nin ilk ayetinin ilk ifadeleridir. Rivayete göre

[197] 76/İnsan, 8

Hz. Ali ve Hz. Fâtıma, bir dilenciye verdikleri ekmekten dolayı bu sûreyle taltif edilmişlerdir. 76/İnsan Sûresi'nin 8. ayetinde; Allah'ın ebrar kulları yani iyi olarak nitelendirilen kullar için: *Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler,* denmektedir. Senâî, bu beyitte Hz. Ali'nin İnsan Sûresi'nin 5. Ayetinde geçen *iyiler* sınıfından olduğunu ve Allah'ın rızasını kazanmak için yiyeceğini yoksullarla paylaştığını ima etmektedir.

154. beyitte 5/Mâide Sûresi'nin 55. ayetinden iktibas vardır. 5/Mâide Sûresi'nin 55. ayetinin meali şu şekildedir: *Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resulüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir.*

Ayetlerin indiriliş sebeplerini açıklayan kitaplarda, Mâide Sûresi'nin, 55. ayetinin Hz. Ali hakkında indirildiği hususunda ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ittifak ettiği belirtilmektedir. Bu rivayete göre, sahabenin mescitte Rasulullah ile birlikte öğle namazı kıldığı sırada, bir dilenci sadaka ister. Hz. Ali rükudayken altın yüzük bulunan küçük parmağını dilenciye doğru uzatarak dilencinin yüzüğünü almasını sağlar. Bunun üzerine Rasulullah, kendisine güvenilir bir yardımcı vermesi için Allah'a yakarır. O sırada mescitte bulunan Ebu Zer'in rivayet ettiğine göre henüz Rasulullah sözünü tamamlamadan, Cebrail: *Sizin veliniz ancak Allah, onun peygamberi ve namaz kılan ve rükû halinde zekât veren müminlerdir*, ayetini getirir.[198]

Senâî bu beyitin ilk dizesinde, Hz. Ali'nin namaz kılarken âdeta kendinden geçip dünya ile irtibatı kestiğini ve tamamen Allah'a yöneldiğini vurgulamaktadır. Kur'an'da sadaka ile ilgili birçok ayette kuvvetli emirler vardır. İşte bu sebeple, 2. dizede Hz. Ali'nin sadaka konusunda dilenciyi fark etmesi, hatta namazın içinde iken dilenciye yüzüğünü

[198] Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul* (İstanbul: Elif Ofset, 1978), 4/87.

vermesi, onun namaz esnasında Allah'ın emirlerine karşı duyarsız kalamadığını ve cömert davrandığını göstermektedir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
فسیکفیکهم خلوقی ساخت	زان چنان خون که خصم از وی تاخت	60	23	1

(60) Düşman kanını dökmesin diye; Allah güvence verdi, onlardan seni koruruz, ayetiyle

1. Bölümün 23. kısımının 60. beyitinde, Senâî, Bakara Sûresi, 2/137. ayete işaret etmiştir. Senâî, bu ayeti delil göstererek mü'min ve salih kişilerin Allah Teâlâ'nın güvencesinde olduğunu ve düşmanlardan korkmadan dosdoğru bir şekilde hayatlarını sürdürmeleri gerektiği hususunda öğüt vermektedir. *Bakara Sûresi, 2/137. ayetin meali şöyledir: Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYR Ü SÜLÛK VE TASAVVUFÎ TERBİYE İLE İLGİLİ İKTİBASLAR

Hâkim Senâî, tasavvuf konularını ve Kur'ân ayetlerini mesnevi biçiminde ima yoluyla yorumlayan ilk sûfi şâir olmasıyla tanınır. Onu önemli kılan husus Kur'an'ın özünü anlaşılır kılmak için çalışması ve Kur'an'ın emirlerini hayatında uygulayarak öğretici bir yöntem geliştirmesidir. Senâî tasavvufi kavramları ve tasavvufa kendi bakışını, yaşadığı dönemdeki öncü sufilerin sözleri ile harmanlayarak nazım kalıbına dökmüş; Kur'ân'ın temalarını, zühd ve toplumsal ahlâkla ilişkilendirerek kendine özgü üslubuyla kaside, gazel ve mesneviye taşımıştır.[199]

Tasavvuf bir ahlak eğitimidir. Bu eğitimin adı seyr u sülûktur. *Seyr*, sözlükte gezmek, *sülûk*, da yürümek ve gitmek demektir. Tasavvuf kavramı olarak *seyr*, sâlikin cehaletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlaka, kendi varlığından Hakk'a doğru hareket edip yürümesidir. Sülûk ise, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a vuslata hazırlayan ahlakî eğitimdir. Başlangıcı *tövbe*, sonu da Hakk'ın hoşnutluğuna ve sevgisine erme eylemidir. Bir başka tanımla, *seyr u sülûk*, tasavvuf ve tarikata giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçirdiği safhaların bütününe verilen addır. Seyrin evveli sülûk, yani manevi bir yola girme, nihayeti ise vuslattır. sülûk; tahsil, mücahede, nefy ve ispat demektir.[200]

Seyr u sülûk, bir mürşidin yanında ve gözetiminde tevbe ile başlayan eğitim sürecidir. İradenin, kamil bir mürşidin rehberliğinde Allah'a teslimiyle başlayan bu eğitim sürecinde sâlik, şeyhi ile aynılaşmayı ve bu suretle ahlakî kemale ermeyi amaçlar. Sâlik, nefsini her türlü yanlış sıfatlardan, mevki hırsından, haset, ucûb gibi kötü huylardan

[199] Altunkaya, *Ebu'l-Mecd Mecdûd bin Adem-i Senâî ve Tasavvuf Anlayışı*, 62.

[200] Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 81.

temizlemek ister. Seyr ü sülûk esaslarının işlevi, sâlikin ruhunun ve kalbinin, ta'lim ya da kitapların tedrisiyle elde edilmesi mümkün olmayan, ilhama dayalı keşfî mârifete uygun, sâliki taşıyabilecek bir mahal olarak hazırlanmasından ibârettir.[201]

Seyr ü sülûkta kişi belli bir yöntemi takip eder. Sülûkta ilerledikçe muhabbet, fenâ ve bekâ halleri ortaya çıkar. Bir makamdan diğerine hâl gözüyle geçen sâlik, yakîn derecesine yükselir. Tövbe, mücâhede halvet, uzlet, vera, zühd, susmak, korku, ümit, hüzün, açlık, şehveti terk etmek, huşu ve tevazu sülûkun dereceleridir. Sülûka farz, vâcib ve sünnetler yerine getirilerek başlanır. Ardından vuslata ermenin temel koşulu olan tevhid, tecrîd ve tefrîdle ilgisi olmayan şeylerle bütün ilişki kesilir. Bid'at, tembellik, şehvet, öfke ve düşmanlık terk edilir, iffet, ilim ve ihsana sıkı sıkıya bağlı kalınır, zühd, vera ve takvâdan ayrılmayarak riyazet, mücâhede ve tefekküre devam edilir. Az yiyip az içilir, az uyunur, her durumda fakirlik seçilir, şeytanın aldatmacalarından korunup mâsivaya ait düşüncelerden uzak durulur. [202]

Senâî, *Hadîkatü'l-hakîka*'da seyr ü sülûku, klasik makamlar sistemi içinde sunmaz. Bunun yerine süreci, nefsin arınması, aklın faal hâle gelmesi, aşk ve marifetle kemâle erme şeklinde bütüncül bir yapı içinde ele alır. *Hadîkatü'l-hakîka*'nın 6. Bölümü, eserin genel kurgusu içerisinde sâlikin içsel dönüşümünün en kritik eşiğini temsil eder. 6. Bölüm'de Senâî, insanın varlık yapısındaki iki temel kutbu akıl ile nefs/hevâyı karşı karşıya getirerek, seyr ü sülûkun aslında bir iç mücadele (mücâhede) süreci olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda 6. Bölüm, klasik tasavvuf literatüründeki, mücâhede, riyâzet, tezkiye-i nefs kavramlarının nazım tarzında, sembolik bir ifadesidir. Senâî, 6. Bölüm'de nefs - akıl çatışmasını merkeze alarak, insanın içsel arınma sürecini Kur'ânî bir temele oturtur. Nefsin kötülüğe meyli ve hevâya uymanın yoldan çıkma olarak

[201] Muhammed Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre Ma'rifetin İfadesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023), 131.

[202] Kaban, *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakīka'sındaki Tasavvufî Terimler*, 260.

değerlendirilmesi, manzumede açıkça yansıtılır. Bunun yanı sıra nefsin tezkiyesi, kalbin korunması ve duyuların sınırlılığına karşı aklın ve kalbin ön plana çıkarılması çeşitli ayetlerden örnekler verilerek açıklanır. Bu bağlamda Senâî'nin yaklaşımı, tasavvufun terbiye yöntemi olan seyr ü sülûkü Kur'ân merkezli bir iç arınma süreci olarak temellendirir.

3.1. Tövbe ve İnabe İle İlgili İktibaslar

Mutasavvıfların ekseriyetine göre tövbe tasavvuftaki makamların ilki olmakla birlikte seyr u sülûkun her aşamasında önemini yitirmeyen bir kavramdır. Bazı tasavvuf kaynaklarında tövbe tek başına ele alınırken bir kısmında ise inâbe ve evbe kavramları ile birlikte derecelere ayrılarak değerlendirilir. Tövbe, insana has bir özelliktir. Rûhânî varlıklar olan melekler günah işlemediği için tövbe ihtiyacında değillerdir. Günahından pişmanlık duymadığı için, şeytanın tövbeyle işi olmaz.[203]

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
گفت در گوش او که **تبت اِلیک**	چون برون آمد از تجلی پیک	27	14	1

(27) İlahi tecelli elçisi ortaya çıkınca; Sana tövbe ettim, dedi, onun kulağına[204]

Hadika'nın 1. Bölümünün 14. kısımındaki manzumede, 27. beyitin son mısrasında yer alan *tubtu ileyke* (sana tövbe ettim) sözcükleri, A'râf Sûresi'nin 7/143. ayetinden alınmıştır. A'râf Sûresi 7/143. ayetin beyitle ilgili kısmının meali: *Ayılınca, Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim, dedi.*

Beyitte geçen *tecelli elçisi* ifadesi, bu ayetteki ilahî tecelliyi kişileştiren bir tasavvufî dil örneğidir. Senâî, bu sahneyi şiirsel biçimde yorumlamıştır. Allah'ın zatından

[203] Hasan Kamil Yılmaz, "Tevbe: Günahtan Hakk'a Dönüş", *Altınoluk Dergisi* 260 (2007), 22.

[204] A'raf, 7/143

gelen bir görünüşün, manevi bir uyarıcı ya da ruha gelen ilahi çağrının, Hz. Musa örneğinde olduğu gibi Allah'ın tecellisini taşıyan ya da bildiren bir halin kişileştirilmesidir.

3.1.1. Günah İşlemekten Vazgeçiş

Tövbe, günahlardan geri dönüş ve ilâhî rahmete erişmenin bir yolu olarak tanımlanır; bu bağlamda tövbenin bizzat kendisi de ilâhî rahmetin bir tezahürü kabul edilir. Terim olarak tövbe, kalpteki engelleri ortadan kaldırmak amacıyla Hakk'a yönelmek ve ardından ilâhî hakların tamamını yerine getirmeye yönelmek anlamına gelir. Nitekim tasavvuf ehline göre tövbe, seyr ü sülûkün ilk makamı olup son derece vurgulanan bir merhaledir. Bu nedenle sâlikin, manevî yolculuğun menzillerine adım atmadan önce tövbe vasıtasıyla kendisini günahlardan arındırması ve böylece mânevî mertebelerde ilerleyebilmek için gerekli ruhî hazırlığı kazanması gerekir.

Senâî, tövbeye dair, kötü fiil ve davranışlarından tövbe eden kimsenin kıyamet gününde Allah'ı gözle görebileceğini ifade eder. Nitekim Eş'arî kelâmına göre de Allah'ın kıyamet günü gözle görülmesi mümkündür.[205] Buna karşılık tövbeden gaflet edenler, mahşer gününde yaratıcıları karşısında mahcup olanlar zümresi içinde yer alırlar. Senâî, tövbeyi aynı zamanda, *Lût kavminin Şehri*'ne benzetilen nefsi kurtuluşa erdiren bir unsur olarak değerlendirir. *Hadika*'da geçen tövbe ile ilgili beyitlerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
ورنه بینی به روز دیدارت	توبه کن زین شنیع کردارت	39	32	1
غرقه در قلزم خجالت خویش	نفس خود را میان حالت خویش	40	32	1

[205] Seyyid Mehdi Zerkâni, *Gaznevi Şiir ve Düşüncesinin Ufukları* (Tahran: Rouzegar Yayınevi, 1999), 175.

(39) Bu çirkin davranışından tevbe etmelisin; Yoksa kıyamet günü didarını göremezsin.[206]

(40) Bırakma nefsini kendi keyfinde; Boğulmuş bulursun kendini utanç denizinde.[207]

39. beyitte Senâî, âhirete inanan kimselere uyarılarda bulunur. Onlara, dünyevî çıkarlar uğruna Allah'ın yasakladığı fiilleri işlemekte ısrar etmenin üzücü sonuçlara yol açacağını söyler. İnanmış kimseler günahlarından dönüp tövbe etmezlerse mahşer gününde Allah'ın onlara yüzünü göstermeyeceği ve onlarla konuşmayacağı hatırlatılır. Âhiret hayatının varlığına inanan akıl sahibi bir kimse, geçici dünyevî çıkarlar ve hazlar uğruna ebedî âhiret nimetlerinden yoksun kalmayı, mahşer gününde Allah'ın kendilerini muhatap kabul etmeyip yüzüne bile bakmayacağı kimselerden olmayı, elem verici bir azaba çarptırılmayı göze alamaz. Âl-i İmrân suresi, 3/77. ayetin meali şöyledir: *Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır.*

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
تا نگردی دگر به گرد فضول	تا کند توبهٔ تو جمله قبول	22	37	1
توبه ناکرده کی بوی انسان	تو هنوز از متابعی شیطان	23	37	1

(22) Tövben tamamen kabul olsun diye[208]*; Gereksiz işlerin etrafında dolaşma boş yere.*[209]

(23) Sen hâlâ şeytana uyuyorsun; Tövbe etmeden nasıl insan olursun?[210]

[206] Âl-i İmrân, 3/77

[207] Duhân, 44/24

[208]/Furkân, 25/71

[209] Furkân, 25/72

[210] Nûr, 24/21

Senâî, Tevhid başlıklı 1. Bölüm'ün 37. kısmının 22. beyitinde, tövbelerin kabul edilmesinin faydalı ve salih işler yapmakla ilgili olduğunu, gereksiz ve faydasız işlerle zamanın boş yere harcanmamasını belirtir. Bu konuda öğütler verir. Gereksiz işlerle uğraşmayı şeytana uymak olarak niteler ve insan olmanın sırrının hatayı kabul edip tövbe etmekten geçtiğini, günahta ısrar etmenin tövbelerin kabul edilmemesine yol açacağını söyler. Bu beyitte Furkân Sûresi, 25/71-72. ayetler işaret edilmektedir. Furkân Sûresi: 25/71-72. Ayetlerinin meali şöyledir: *71-Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner. 72-Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.*

23. beyitte Senâî, şeytan gibi hatasını kabul etmeyip günahında ısrar eden kişileri şeytana uymakla itham eder. 23. beyitin Türkçe çevirisinden anlaşılacağı üzere burada Senâî, Nûr Sûresi, 24/21. ayete işaret etmektedir. Nûr Sûresi, 24/21. ayetin meali şöyledir: *Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lutfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.*

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
باغ دیدن غذای روح بود	بند و غل **توبهٔ نصوح** بود	16	45	1

(16) Nasuh tövbesinin bağı ve zinciri vardı; Rüyada bahçe görmek ruhun gıdasıydı.[211]

Nasuh tövbesi, insanı bağlayan, tutan ve günah işlemesini engelleyen sağlam bir zincir gibidir. İnsan günah işlemeyince özgür kalır. Bu bağın onu özgürleştirdiğini görmek ruha bir gıda gibi enerji ve huzur verir.

[211] Tahrim, 66/8

Senâî bu beyitte, nasuh tövbesinin ne kadar sağlam olduğunu anlatmak için *Bend u gul, (bağ ve zincir)* terimini kullanır. Nasuh tövbesi insanı kötülükten alıkoymada adeta bir pranga gibidir. Zincir aslında esareti çağrıştırır. Ama, Senâî nasuh tövbesinin, insanı günaha karşı zincirle bağladığını ve böylece asıl özgürlüğü verdiğini söyleyerek bağlanmanın bazen kurtulmak anlamına geldiğini vurgular. Beyitin ikinci mısrasında geçen *bağ,* sözcüğü Farsça, bitki yetişen bahçe ya da cennet anlamına gelir. Türkçe ise *meyve bahçesi, düğümlenebilir nesne, bent, rabıta* gibi anlamlarda kullanılır. Senâî birinci mısrada *nasuh tevbesi*, ikinci mısrada ise *bağ* sözcüğünü cennet anlamında kullanarak Tahrîm Sûresi, 66/8. ayetini işârî olarak yorumlar. Tahrîm Sûresi, 66/8. ayetin meali şöyledir: *Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter, derler.*

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
خویشتن را دگر تو بنده مخوان	توبه زین طاعت تو ای نادان	18	63	1

(63) Ey cahil tövbe et bu itaatinden! Kendine bir daha kul deme sen.

Bu beyitte Senâî, kulun Allah ile ilişkisinde acziyetinin ve ihtiyaç içinde oluşunun bilincinde olması gerektiğini dile getirir. Ayrıca gurur ve cehaletten tövbe etmenin gerekliliği üzerinde durur. Cahil insanların kendilerini ibadetin ve itaatin kölesi olarak görmelerini eleştirir. Bu tür insanlar henüz gerçek anlamda kul olmamışken kendilerini Allah dostu ilan ederler. Bu onların Allah'a kul olmalarının önündeki en büyük engeldir. Kulluğun görevlerini tam anlamıyla yerine getirmeden *ben kulum,* demek bir benlik iddiası taşır. Allah'a kulluk ve O'nun karşısında tevazu göstermek, hikmet ve akıl sahibi olmanın bir göstergesi olarak sunulur.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
توبه این است از گذشته گناه	سر خود را پدید کن ز کلاه	17	16	6

(17) Ortaya çıkar başını külahından; Tövbe işte budur, vazgeçmek günahından.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
در دو عالم بدل کنندهٔ پوست	از پی تازگی ز دشمن و دوست	15	66	1

(15) Yenilik peşinde olanlar dosttan da düşmandan da; Deri değiştirir her iki cihanda.[212]

1. Bölüm'ün, 66. kısımının 15. beyitinde yer alan bu beyit, Nisâ, 4/ 56. Ayetinin işarî yorumudur. Nisâ, 4/ 56. ayetin meali: *Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka deriler ile değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir.*

Gerçek tövbe, sadece söz değil, davranışı terk etmektir. İnsân-ı kâmil olmanın ilk şartı tövbedir. İnsan hatasını anlar anlamaz tövbe etmelidir. Tövbe etmeyi ağırdan almak, ertelemek tövbenin kabul edilmesine engel olur.

Tövbe, Allah yoluna yönelmenin ilk şartıdır. Tövbe ile Allah aşkının kapısı açılır. Kapı açıldıktan sonra samimiyet ve teslimiyetle yolda ilerlenir, günahlardan uzak durulur, gönül kötü düşüncelerden arındırılır. Sevgilinin sokağında O'ndan başkasına meyledilmez, hedef ve istikamet Allah'a doğrudur. İlahi aşk, benliği eritip yok eder ve şevkle vuslata kavuşturur.[213]

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
بوتهٔ توبه از پی این است	تا که خود یار عشق خودبین است	4	74	1
توبه‌ای از کلید دروازهست	هرکه را کوی عشق او تازهست	5	74	1

[212] 4/Nisâ,56

[213] Kaban, *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakīka'sındaki Tasavvufî Terimler*, 311.

(4) Kişi olduğu sürece bencil tutkunun arkadaşı; İşte bunun içindir tövbe potası.

(5) Her kim için onun aşk avlusu yenidir; Tövbe, o geçiş kapısının anahtarı gibidir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
توبه‌ها نسیه و گناهان نقد	بسته با عُقدهٔ تمنا عقد	27	4	7
جرم حالی و توبه در تسویف	فارغ از مرگ و ایمن از تخویف	28	4	7

(27) Nikah kıymış arzu düğümüyle; Günahlar peşin, tövbeler veresiye.

(28) Ölümden habersiz, korkusundan güvende; Suçu şu an işler ama tövbesi ilerde.[214]

Senâî, bu beyitte, arzu ve dileklerin insanı kolayca günaha sürüklediğini söyler. İnsanın isteklerine uyarak günah işlemeye sımsıkı bağlı olmasını ve tövbe etmeyi sürekli ertelemesini eleştirir. Bu beyitte, Nisâ Sûresi 4/18. ayetin işârî yorumu vardır. Ayetin meali şöyledir: Nisâ, 4/18: *Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında: Ben şimdi tövbe ettim, diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.*

2. Dize		1. Dize	Beyt	Kısım	Bölüm
زین چنین علم توبه و به توبه		صاحب لیل و صاحب نوبه	9	47	9

(9) Gecenin sahibi ve zamanın sahibi belli; Öyleyse bu tür ilimden tövbe etmeli.[215]

9. beyitte Senâî, yıldızlara bakıp gelecekteki olayları tahmin eden müneccimleri eleştirir. *Gecenin sahibi,* ifadesi ile gece gökyüzünde görünen yıldızlar kastedilmektedir. Yıldızların geceyi ve kaderi yönetmesinin mümkün olmadığı, onların da bir sahibinin olduğu işaret edilmektedir. *Zamanın sahibi* ifadesi ise gündüz gökte bulunan yıldızları, burçları ve onların döngüsel hareketlerini anlatmak için kullanılmıştır. Gecenin ve gündüzün sahibi Allah olduğuna göre bu tür yıldız ilminden medet ummak yanlıştır. Bu

[214] 4/Nisâ,18

[215] 6/En'am,13

beyitte 6/ En'am Sûresi, 13. ayete telmih vardır. 6/ En'am Sûresi, 13. Ayetin meali şöyledir: *Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O, her şeyi işitmekte, bilmektedir.*

3.1.2. İnâbe

İnâbe, *tekrar tekrar gelmek,* anlamındaki *nevb (nevbet)* kökünden türemiştir. Tasavvufta, *pişmanlık duyup Allah'a dönme ve samimiyet duyguları içinde iyi davranışlarda bulunma,* ve sâlikin Allah'a gönül vermesi şeklinde açıklanmıştır. Tövbe görünür günahlardan, inâbe ise insanın içindeki kusurlardan vazgeçip Allah'a dönmesidir. İnâbe, tevbenin ileri ve daha mükemmel derecesidir.

Senâî, inâbe konusunu ele aldığı manzumede Allah'ın vasıflarını sıralar ve Allah'ı hayatın ve hidayetin asıl kaynağı olarak tanımlar. Cennet ve cehennemde de Allah'ın varlığının hakikatini göz önünde bulundurmak gerektiğini söyler. İyinin ve kötünün bir araya geldiği yerin O'nun kapısı olduğunu belirtir. Senâî hayatın zıtlıklarına dikkat çeker ve der ki: *Hem âşıklar hem de ârifler, Allah'ın varlığından dolayı bir şekilde hem ağlar hem gülerler.* Senâî'nin savunduğu tez şudur: *İnsan, istekleri karşısında Allah ile yumuşak ve sabırlı davranmalı, O'nun hilesinden korkmamalıdır. Zira sonunda Allah'a dair bilgi ve anlayış, insanı günahtan korur*. İnabe konusunda Allah'ın hilesine karşı, ancak onu bilen ve derin bir kavrayışla yaşayan kişinin güvende olduğu vurgulanır.

Metinde geçen *mekr-i Huda (Allah'ın hilesi/tuzağı)* kavramı, tasavvuf geleneğinde olumsuz değil; aksine ilahi sınav, imtihan ve tecelli anlamında kullanılır. Senâî burada Allah'ın tuzağını, Allah'tan *kaçınılması gereken bir tehlike* olarak değil, O'na yaklaşmanın inceliklerini bilmek anlamında kullanır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
نه به لاتقنطوا دلیر شوم	نه به لاتأمن از تو سیر شوم	12	70	1
از شکر تلخ‌تر نیارم گفت	گر کنی زهر با روانم جفت	13	70	1
که فرومایهٔ خسی باشد	ایمن از مکر تو کسی باشد	14	70	1

1	70	15	امن و مکر تو هر دو یکسانست	عاقل از مکر تو هراسانست
1	70	16	ایمن از مکرِ تو نشاید بود	طاعت و معصیت ندارد سود

(12) Güvende olmayın ile senden bezmem[216]*; Ümit kesmeyin ile de yüreklenmem.*[217]

(13) Eğer ruhuma zehir bile yüklesen, Ona daha acı demem şekerden.[218]

(14) Senin hilenden güvende olanlar; Mayası değersiz ve alçak insanlar.[219]

(15) Senin güvenin de hilen de birdir[220]*; Senin hilenden korkan akıllı kişidir.*[221]

(16) Güvende olmak yanlıştır senin hilen karşısında; fayda vermez itaat da isyan da

12. beyitin ilk dizesi 7/A'râf Sûresi, 99. ayete işaret etmektedir. ayetin meali: *Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.* 2. dizede 39/ Zümer,53. ayet hatırlatılmaktadır: Ayetin meali: *De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

13. beyitte. Senâî: S*enin verdiğin her şey, acı da olsa, zehir de olsa, benim için şikayet konusu olamaz. Senden gelen her şeye razıyım, hatta o rızamı bile tam anlatamam,* der. Bu hal, tasavvufta *rıza makamı,* olarak bilinir. Kulluk; yalnızca güzellikte değil, acıda da Allah'a razı olmaktır. Bu beyitte 89/Fecr Sûresi'nin, 28. ayeti yorumlanmıştır. 89/Fecr Sûresi, 28. ayet şöyle der: *Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.*

---

[216] 7/A'raf,99

[217] 39/ Zümer,53

[218] 89/Fecr Suresi, 27-28

[219] 16/Nahl, 45

[220] 8/Enfâl,30

[221] 35/Fâtır,28

14. beyitte hasis, aşağılık durumda olan kimselerin Allah'ın tuzaklarını anlayamadıklarını ifade etmektedir. Bu beyitte 16/Nahl Sûresi'nin 45. ayeti işaret edilmektedir. Nahl, 16/ 45: *Kötü işler yapmak için tuzak kuranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden veya (ansızın) bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azap gelmesinden emin mi oldular?*

15. beyitin ilk dizesinde 8/Enfâl Sûresi'nin 30. ayeti ,2. Dizesinde ise 35/Fâtır Sûresi'nin, 28. ayeti işaret edilmektedir. Enfâl, 8/ 30: *Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır.* 35/Fâtır,28: *Allah'a karşı ancak; kulları içinden alim olanlar derin saygı duyarlar.*

3.2. Zikir İle İlgili İktibaslar

Sözlükte, bir şeyi anmak, hatırlamak anlamındaki zikir (zikr) kelimesi, tasavvuf literatüründe Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve unutmaktan kurtuluş anlamında kullanılır. Kur'an'da örneğin 7/A'râf, 205. ayette olduğu gibi: *Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!* şeklinde birçok âyette geçen zikir Allah'ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî âyetler üzerinde düşünmek şeklinde mânalara gelmektedir. *Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir* (Ankebût, 29/ 45.) âyeti de zikrin

üstün bir ibadet olduğunu, Allah'ı anmanın bütün ibadet ve taatlerden önemli sayıldığını ifade etmektedir.[222]

Tasavvuf anlayışında hatırlamak/zikir, ilâhî rûhla yaşamanın ilkesidir. Bu ilke olmadan insanın hayatının her yönünde Yaratıcıyı hatırda tutması mümkün değildir. Hatırda tutmak, O'nun dileğini hayatın her aşamasında yerine getirmek demektir. Zikir, rûhun derinliklerinde, yani fıtratta varolan ilâhî murad gereği Allah ile hayat sürmektir. Bu insanın özüne dönüşü ve kendini tanıma hakikatidir. Eğer insan Allah'ın kendisindeki merkezi olan kalbi, Allah'ın dileği doğrultusunda aydınlatıp, O'nun aşkının cezbesiyle parlatıp cilalarsa, o vakit Allah'ın nûru bütün zerrelerini aydınlatır. Aydınlanan insan sürekli Allah ile yaşar ve O'nun ile bütünleşir. İnsan kendinde saklı olan o defineye ulaşmaya çabalamalıdır. O, ilâhî hazineye ulaşıldığı zaman, artık o kişinin hayatının her aşamasında, bedenin her zerresinde Allah'a adanmış bir benlik vardır.[223]

Hadika'nın 1. Bölümünün 25. bölümünde Senâî, Allah'ı zikretmenin gerekliliğini ve gafletin zararını vurgulamaktadır. Beyitler ve Türkçe tercümesi aşağıda verilmiştir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
چه شماری بسان پیرزنان	ذکر بر دوستان و کم سخنان	1	25	1
عمر بی‌یاد او همه بادست	جور با حکم او همه دادست	2	25	1
دل که بی‌یاد اوست سندان اوست	آنک گریان ازوست خندان اوست	3	25	1
در طریقت قدم بیفشردی	شدی ایمن چو نام او بردی	4	25	1
تا دهانت کند چو گل پر زر	تو به یادش چو گل زبان کن تر	5	25	1
تشنه دل کرد عاشق خود را	سیر جان کرد جان بخرد را	6	25	1
تا بود عزم و رای تو صایب	یک زمان از درش مشو غایب	7	25	1
یاد کردن کسی که در پیش است	کار نادان کوته‌اندیش است	8	25	1

[222] Reşat Öngören, "Zikir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2013), 44/410.

[223] Vahit Göktaş - Ali Tenik, *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 183.

(1) Dostların ve az konuşanların zikrini; Nasıl sayarsın yaşlı kadınlarınki gibi!

(2) Onun hükmüyle eziyet aslında adalettir; O'nun anılmadığı ömür tamamen yeldir.[224]

(3) O'nun yüzünden ağlayan onunla güler; O'nu anmayan gönül demir örse döner.

(4) O'nun adını anınca emniyete erersin[225]*; Böylece tarikatta sağlam adımla ilerlersin.*

(5) Sen de dilini ıslat onun gül gibi zikriyle; Öyle ki, ağzını altın dolu güle çevirsin diye.

(6) Ruhun yolculuğuna, akılı yoldaş etti; Susamış gönlü kendine âşık etti.

(7) Onun kapısından uzak kalma bir an olsun; Ki, azmin ve kararın isabetli olsun.

(8) Dar görüşlü cahilin işi; yâd etmek yanında olan kişiyi

2. beyitte insanın başına gelen her zorluk ve sıkıntının, O'nun hükmüyle gerçekleştiği ve onun hükmüyle gerçekleşen şeyin kader olduğu ve adalet içerdiği vurgulanmaktadır. Allah'ı hatırlamadan yapılan her işin boş olduğu ve boşa harcandığı ima edilmektedir. Bu beyitteki *rüzgar gibi boş, gelip geçici* benzetmesi, 14/İbrâhîm Sûresi'nin 18. ayetini işaret etmektedir. Ayetin meali şöyledir: *Rablerini inkar edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu, derin sapıklıktır.*

4. beyitte Allah'ı anmanın insanın kalbine güven verdiği vurgulanmaktadır. 13/Ra'd Sûresi'nin 28. ayeti işaret edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: *Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*

---

[224] 14/İbrahim,18

[225] 13/Ra'd, 28

3.3. Zühd İle İlgili İktibaslar

Sözlükte zühd, *bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek*, gibi anlamlara gelir. Zühd her şeyden önce bir terk fiilidir ve terk edilen şeye göre kısımları, dereceleri vardır. Zühdün ilk derecesi dinin yasakladığı şeyleri terk etmek, ikincisi şüpheli şeylerden uzak durmaktır; buna *Vera*, denir. Üçüncüsü yapılıp yapılmamasına ruhsat verilen şeyleri terk etmektir. Azimet ehlinin zühdü, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi mümkün olduğunca mubah olan şeylerin azıyla yetinmektir. Zühdün en yüksek derecesi Allah'ın dışındaki her şeyi kalpten çıkarmak, kalbi daima Hak ile birlikte tutmaktır. Bu sürecin başlangıcı kişinin gazap, öfke, kibir, makam hırsı, yalancılık, haset gibi kötü şeylerden kurtulması ve iyi niteliklerle bezenmesidir.[226]

Hadikatu'l-hakika'dan anlaşılacağı üzere Senâî'nin zühd ve tasavvuf anlayışını şekillendiren temel referans Kurân'dır. Senâî'nin düşünce dünyasını şekillendiren bir başka referans ise Hz. Peygamber'in hadisleridir. Hâkîm Senâî, dini Allah'ın hüküm ve fermanına bağlılık, zühdü ise Allah'tan başkasından yüz çevirmek olarak görür. Din, kişinin arzularını, heva ve heveslerini reddetmesi, mâsivadan başkasına aldırmamasıdır. Senâî'nin tasavvuf anlayışında şer'i hükümlere bağlılık göze çarpmaktadır. Senâî'de Allah sevgisinin ağırlıklı olduğu bir zühd bilinci vardır. Bununla birlikte ölüm ve Allah'a geri dönüş inancı da onun zühd anlayışını şekillendiren ana temalardan birisidir.[227]

Hadikatu'l-hakika'da zühd konusu dünya hayatına bağlanmanın tehlikeleri, dünyadan elini çekmiş zahitlerin hayatlarından örneklerle açıklanır. Senâî, Allah'ı anmayı unutan ve O'nu aramayan herkesin aşırılık ve helak tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu okuyucuya hatırlatır. Örneğin bir zahit, kendi halkı arasından ayrılıp dağa gider ve orada bir ibadet yeri yapar. Bir gün onu ziyaret eden bilge bir âlim neden böyle uzak

[226] Semih Ceyhan, "Zühd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-533.

[227] Altunkaya, *Ebu'l-Mecd Mecdûd bin Adem-i Senâî ve Tasavvuf Anlayışı*, 240.

bir yerde kendine makam kurduğunu sorar. Buna karşılık zahit: *İnsanlar mal ve makam peşinde koşarken helak oluyor ve dünya sürekli akıp gidiyor. Dünya, her yerde sesini yükselterek insanları çağırıyor ve kendi avını arıyor,* diye cevap verir.

Hadikatu'l-hakika'daki zühd anlayışı, hakikati arayış ve Allah'ı daha derin bir şekilde tanıma üzerine kuruludur. Senâî, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali'ye (r.a) atıfta bulunarak, dünyevi bağlılıklardan arınma yolunda ilerlememizi ve cehaletten uzak durmamızı tavsiye eder. Ayrıca tevhid ve samimi niyetin, Allah'ı tanıma yolunun en önemli ilkeleri olduğunu vurgular. Senâî, insanın içindeki dünya hayatınına bağlanmaya çağıran Ş*eytanlar'*dan da söz ederek, bunların hakikate ulaşmayı engellediğini belirtir ve bu engellerin aşılması gerektiğini söyler. Senâî'nin beyitlerinde,yaşamın anlamını daha derinden kavramak için gerçek bir çaba gösterilmesi, amellerin ve ibadetlerin Kur'an'a uygun olarak yapılması sıkça vurgulanır.

Hadikatu'l-hakika'nın 1. Bölüm'ün 64. Kısımı'nda namazın doğru bir şekilde yerine getirilmesi ve zühd hayatına ilişkin bir örnek verilir. Bu bölüm, dağda bir mağarada inzivaya çekilmiş sade bir hayat süren, gecelerini ayakta namaz kılarak gündüzlerini oruç tutarak geçiren zahid ve takva sahibi İmam Ebû Şeybe el-Ebi hakkında olup, onun kanaatkâr hali anlatılır. Müderris-i Razavî, beyitte ismi geçen imam Ebu Şeybe el-Ebi'nin, Bağdatlı Ebu Şeybe el-Berâsî olduğunu yazar. Berâsî kelimesi *Berâs* nisbesindendir. Berâs, Bağdat'ta Kerh semtine bitişik bir yerleşim yeridir. Berâs'a nisbet edilen birçok tanınmış kimse ve âlim bulunmaktadır. Bunlardan biri de kendi döneminin zahidlerinden olan Ebû Abdullah el-Berâsî'dir. Onun zühd ve takvâsına dair birçok kıssa ve menkıbe nakledilmiştir. Müderris-i Razavî eski kaynaklara dayanarak Berâs bölgesini tanıtırken mezhep çatışmalarıyla ilgili bazı bilgiler de vermektedir. [228]

[228] Müderris-i Razavî, *Ta'likat-i hadikatü'l hakika*, 225-226.

Ebû Şeybe, Cevhere isminde iffetli bir kadınla karşılaşır. Bu takva sahibi mü'min kadın Ebû Şeybe'ye kendisi ile evlenmek istediğini söyler. Cevhere, sufi bir hanımdır. Onun tasavvuf anlayışını ibadet, taat, zühd, riyazat, mücahede konuları oluşturmaktadır. Eşiyle beraber sürekli ibadet ettiği rivayet edilen Cevhere, eşyadan uzak durmak şeklinde tezahür eden zühd anlayışıyla da eşiyle tam bir uyum içindedir. Ebû Şeybe eşiyle birlikte günlerini namaz, oruç, zikirle meşgul olarak geçirmektedir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
که ورا هرکسی همی بستود	بو شعیب الأبی امامی بود	1	64	1
یافت از زهد در زمان بهری	قائم‌الیل و صائم‌الدّهری	2	64	1
غار مغرب سزای سجدهٔ اوست	هرکرا در نماز عُدّه نکوست	38	64	1

(1) Ebu Şeybe el-Ebi bir imamdı; Öyle ki herkes onu daima iyilikle anardı.

(2) Geceleri kıyamda, gündüzleri oruçlu olurdu; Zühtü ile zamanında nasibini buldu.[229]

(38) Her kimin namazdaki tertibi güzelse, Batı mağarası yaraşır onun secdesine.[230]

Senâî bu beyitte, Ebu Şeybe el-Ebî'nin gündüzleri oruç tuttuğunu, gece ise, zamanının çoğunu namaz kılarak ve Kur'ân okuyarak ayakta geçirdiğini söylemektedir. Yaşadığı bu zühd hayatı sayesinde kendisi gibi takva sahibi, iffetli, dünya yaşantısına önem vermeyen bir eş bulduğunu anlatmaktadır. Sûfi kadınları anlatan kaynaklarda, Cevhere el-Berâsiye'nin hicri 3. asırda (M.800'lü yıllar) Bağdat'ta yaşadığı ve Sûfi Ebû Abdullah Berâsi'nin karısı olduğu belirtilmektedir. Bu beyitte 33/ Ahzâb Sûresi, 35. Ayete bir telmihte bulunulmuştur. 33/ Ahzâb Sûresi, 35: *Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkar erkeklerle itaatkar kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka*

[229] Ahzâb, 33/35

[230] Kehf, 18/17

veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.

Ebu Şeybe, yaşı ilerleyip bedensel zayıflığı sebebiyle namazı ayakta kılamaz hale gelince namazlarını oturarak kılmaya başlar. Bunun üzerine hanımı Cevhere, Ebu Şeybe'ye, oturarak kılınan namazın ayakta kılınana göre sadece yarım sevap getirdiğini hatırlatır. Ebu Şeybe ile karısının karşılıklı konuşması, ibadetlerde niyetin ve huşûnun önemi üzerine olur ve dış görünüşteki amellerin, kalp ve niyet dikkate alınmadan yerine getirildiğinde, hakiki değerini kaybedeceği açıklanır. Zühd hayatıyla ilgili bu örnekte, ibadetlerde şekilden ziyade ruha ve manaya dikkat etmenin ve bu konuda titiz davranmanın gerekliliğini hatırlatmaktadır.

38. beyitte Kehf Sûresi'nin 18/17. ayeti işaret edilir. Kehf Sûresi'nde, rablerine inanmış gençlerin Allah'tan başka tanrılar edinen kavimlerinin zulmünden kaçarak bir mağraya sığınması ve onların doğru yolda yürümeleri nedeniyle Allah Teâlâ'nın onlara yardımı anlatılmaktadır. Senâî, Kehf Sûresi'nin ilgili ayetlerine hatırlatmada bulunarak takva sahibi kimselerin yanlış yoldaki insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilmesini, Allah'ın o kişiyi hidayete erdirmesi şeklinde tasvir eder ve bunu Kehf Sûresi'nde geçen batı mağarasına sığınma ile sembolize eder. Ayetin meali şöyledir: *(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın mucizelerindendir. Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.*

3.4. Dünyadan Yüz Çevirmek İle İlgili İktibaslar

Hadika'da zühd kavramı, dünya hayatına itibar etmeyen sufilerin sufi hakîm Behlûl-i Dânâ'nın (ö. 183/799 [?]) zahidane yaşantısı ve dünyaya önem vermemesi hakkında bir temsil ile açıklanır. Bir gün bir adam Behlûl'e gelerek cübbesini kendisine vermesini ister. Behlûl de ona, aldatma ve gururla dolu bir dünyada gerçek rahatlığın kolayca bulunamayacağını, katlanılması gereken sıkıntıların olduğunu anlatır. Zühd kavramına ve dinî geleneklere değinir. İnsanların isimlerinin ve karakterlerinin dış görünüşlerinden daha önemli olduğunu söyler. Sonunda Behlûl, akıl ve ilmin değerine dikkat çeker ve dünyada asıl önemli olanın maddiyat değil, manevi hazineler ve bilgi olduğunu hatırlatır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
زانکه تصحیف جبّه جنّة اوست	جبّهٔ مرد زهد و سنت اوست	6	20	6

(6) Kişinin cübbesidir onun zühdü ve sünneti; Zira cübbedeki nokta yer değiştirince olur onun cenneti.[231]

Senâî bu beyitte harflerin noktalarının yanlış yazılmasıyla anlamının nasıl değişeceğini bir örnekle göstermiştir. جبّه (cübbe): Giyilen elbise, hırka; جنّة (cennet): Cennet, bahçe, demektir. Bu iki kelime Arapça yazımda birbirine çok yakındır. Be harfini temsil eden nokta tashif edilirse nun harfine dönüşür. Bu durumda cübbe, cennet olarak okunur. Bu beyitte Senâî'nin işaret ettiği ana konu şudur: Gerçek zahidin cübbesi kumaştan değil takvadan yapılmıştır. Zahidin örtüsü zühdünden ve sünnete bağlılığından dokunmuştur. İşte böyle bir cübbe, aslında onun cennetidir. Maddi görünüş değil, iç dünya ve ahlak asıl örtüdür. Bu beyitte, 7/A'râf suresi, 26. ayete işaret vardır. A'râf, 7/26:

[231] 7/A'râf , 26

Ey Ademoğulları! Cesetlerinizi örtecek ve sizi süsleyecek libas indirdik. Takva libası ise daha hayırlıdır. İşte bu Allah'ın ayetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
زاهد مشتری ندارد اصل	زهد اصلی رساندت در وصل	17	25	6

(17) Gerçek zühd vuslata ulaştırır seni; Zahidin ise aslında yoktur değer vereni.[232]

Gerçek ve içten ibadet kişiyi yüzeysel ve eksik zühdün ulaşamayacağı bir manevi birleşmeye götürür. Sadece görünüşe odaklanan zahitler ise bu derin hakikate erişemez. Karşılık veya şöhret bekleyerek yapılan zühd temelsizdir. Bu beyit, Yûsuf suresi, 12/20. ayete işaret etmektedir. Yûsuf, 12/ 20: *Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.*

6. Bölüm'ün, 14. Kısmı'nın, 29. beyitinde, Dünya hayatına aşırı bağlanmanın kötülüğü, evlenmenin haram sayıldığı kadınlardan bahseden Nisâ Sûresi'nin, 4/23. ayetine işaret edilerek açıklanır. Dünya ile gereğinden fazla yakınlaşmanın tıpkı yakın akrabalarla evlenmek gibi yanlış, kötü bir fiil olduğu belirtilir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
آیهٔ حُرّمت عَلَیکُم خوان	پس چو آدم تو بر تن و دل و جان	29	14	6

(29) Öyleyse bedenine, kalbine ve canına Âdem gibi; Oku: size haram kılındı, ayetini[233]

7. Bölüm'ün: *Kız Kardeşlerin Kalbinin Tesellisi Hakkında* başlıklı 24. kısmındaki 13 ve 14. Beyitlerde 12/Yusuf Sûresi'nde geçen bir olay örnek verilir. [234]

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
چون ز قرآن همی نخوانی تو	**قصّهٔ یوسف** ار ندانی تو	13	24	7
راند قرآن به کام او قلمش	چون ز زن بود آفت و المش	14	24	7

[232] Yusûf, 12/20

[233] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*.s.360.

[234] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka*. s.443

(13) Eğer ki bilmiyorsan Yusuf kıssasını; Demek ki hiç okumuyorsun Kur'an'ı.[235]

(14) Kadından olduğu için dert ve sıkıntı; Kur'an onun murat almak istediğini yazdı.[236]

Senâî, 1. beyitte, Yûsuf Sûresi, 12/3. ayetini işaret eder. 2. beyitte de aynı Sûre'nin 50. ayetini işârî olarak yorumlar. Yûsuf Sûresi'nin 12/3. ayetinin meali şöyledir: *Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Halbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin.* 12/50. ayetin meali şöyledir: *Kral, Onu bana getirin, dedi. Elçi Yûsuf'a gelince (Yûsuf) dedi ki: Efendine dön de ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir.*

Aynı bölümün ilerleyen beyitlerinde dünyaya tamah eden insanların hiçbir değerinin olmadığı, onun bir değeri varsa da ancak kıyametle ortaya çıkacağı belirtilir. Hz. İsa'nın göğe çekilirken açılmasın diye giysine tutturduğu bir iğne ve Karun'un sahip olduğu dünya malı sebebiyle Allah katında daha yüce makamlarda olamamaları anlatılır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
گفته در **شأن** آن و در **حق** این	زهد **عیسی** و حرص **قارون** بین	6	24	7
فخسفنا ز سر نشیبی آز	**و رفعنا** به نردبان نیاز	7	24	7
وین شده خاک خورده از پی آز	آن به زهد آسمان گرفته به ناز	8	24	7

(6) Gör, İsa'nın zühdünü ve hırsını Kârûn'un; Anılır onun ismi, doğruluğu ise bunun.[237]

(7) Niyaz merdiveniyle yükselttik[238]*;Hırs yokuşunun başından yerin dibine geçirdik.*[239]

(8) O, zühd ile naz makamında göğe ulaştı[240]*;Bu hırsının peşinden toprağa karıştı.*

[235] Yûsuf, 12/3

[236] Yûsuf, 12/50

[237] 5/Mâide,116

[238] 94/İnşirah,4

[239] 28/Kasas,81

[240] 5/Mâide,119

Senâî, bu beyitlerde, gurur, gaflet, unutkanlık, boş emelleri sevme, dünya işlerinde ölçüsüz cesaret gösterme, ölümü, dirilişi, mahşerde toplanmayı unutma gibi insan oğlunu felakete sürükleyen davranışları ele alır. Kârûn'un kibirlenmesi, servet hırsı ve dünya tutkusu sebebiyle helâk edilmesi, Hz. İsa'nın ise tevazu, kulluk ve fakr yoluyla Allah'a yakınlaşmasının anlatıldığı bu beyitlerde 5/Mâide Sûresi'nin 116, 119. ayetlerine; 19/Meryem Sûresi, 57. ayetine, 94/İnşirah Sûresinin 4. ayetine ve 28/Kasas Sûresi'nin 81. ayetine işaret edilmektedir. 5/Mâide Sûresi'nin 116. ayetinde, Allah Teâlâ: *Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin dedin?* ifadesiyle Hz. İsa'ya soru sorar. Buna karşılık Hz. İsa: *Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin,* diye cevap verir. Senâî, 6. beyitte Hz. İsa'nın doğruluğunu ifade etmek için *Hak* sözcüğünü kullanmıştır. *Hak* aynı zamanda ilah anlamına da gelmektedir. Ayrıca ayette *Hakkım olmayan şeyi söylemem*, ifadesinde Hak sözcüğü beyitteki gibi yazılmıştır. Bu işaretler birleştirildiğinde Senâî'nin 5/Mâide Sûresi, 116. ayeti işaret ettiği anlaşılır. 116. ayetten önce gelen ayetlerde Hz. İsa'nın Allah Teâlâ'dan rızık istemesi, sonrasında Allah Teâlâ'ya karşı dürüstçe açıklamalarda bulunması onun niyaz ve naz makamında olduğunu gösterir. Senâî, 7. ve 8. beyitlerde *niyaz* ve *naz* sözcüklerini kullanarak naz ve niyaz makamını vurgular ve 5/Mâide Sûresi, 119. ayete işaret eder. Ayetin meali şunu anlatır: *Allah şöyle diyecek: Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür. Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır.* Bu ayette tasavvuftaki *Rıza Makamı* işaret edildiği gibi ayrıca 6. beyitin ikinci dizesinde geçen Hz. İsa'nın doğruluğu ifadesinin bu ayetten alındığı anlaşılır. Yine aynı beyitte Kârûn'un hırsından ve yaptığı işlerden bahseder. 7. beyitte geçen *yere batırdık* ifadesi 28/Kasas

Sûresi, 81. ayetinden, yükselttik ifadesi ise 19/Meryem Sûresi 57. ayetinden iktibas edilmiştir. 19/Meryem Sûresinin 57. ayetinin meali şöyledir: *Onu yüce bir makama yükselttik.* 28/Kasas Sûresi, 81. ayetin meali şöyledir: *Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!*

Tasavvufta kulun Allah tarafından çok sevildiğini hissetmesi ve O'nunla samimi bir iletişim içinde olması naz makamı olarak değerlendirilir. Bu makamda korkudan çok derin bir iman ve tam güven vardır. Bu makamda, velî kullar veya aşıklar, yaşadıkları sıkıntılara rağmen naz ehli olarak görülür ve sitem ederken bile Allah'a yakınlık duyarlar.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
پس چه گویی که من کیم باری	زهد ورزی برای مُرداری	1	14	7
ورنه بی‌دل روی به عالم روح	تو از این زهد توبه جوی نصوح	2	14	7

(1) Zühdü uygularsın murdarlık hakkında; Peki niye, yine de ben temizim dersin, sonra?[241]

(2) Bu zühd anlayışından vazgeç nasuh tövbesiyle[242]*: Yoksa gönülsüz gidersin ruh alemine.*

Senâî bu beyitlerde, dünya nimetlerine uzak durma konusunda kişinin samimiyeti üzerinde durur. Sadece görünüşte zühd ve ibadetle meşgul olup aslında bunlardan uzak olanları eleştirir. Zühdün derin anlamına yönelinmesini ister. Sadece dünyaya ve onun zevklerine yönelmek yerine, hakikatin ve maneviyatın aranması gerektiğini vurgular.

Bu beyitlerde insanın kendini temize çıkarması hususunda, Necm Sûresi'nin 32. ayeti ve nasuh tevbesi konusunda da Tahrim Sûresi'nin 8. ayeti işaret edilmektedir.

[241] 53/Necm,32

[242] 66/Tahrim,8

Ayetlerin meali şöyledir: Necm, 53/32: *Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, Allah'a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir.* 66/Tahrim,8: *Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar.*

3.5. Dünya Hayatının Geçiciliği ve Ölümü Hatırlamak İle İlgili İktibaslar

Hadikatu'l hakika'da dünyanın geçiciliği ve ölümün kaçınılmazlığı ile ilgili hikâyelere yer verilir. Bunlardan bir hikâyede, Lokman Hekim'in ağzından nakledilen bir temsil sunulur. Bu temsil aracılığıyla dünyanın geçiciliğine ve değersizliğine işaret edilir. Hikayede Dünya bir köprüye benzetilmekte, Lokman Hekim ise bu köprüden geçip giden bir yolcu olarak kendini tanımlamaktadır. Bu bakış açısından hareketle, dünyanın faniliği ile vefasızlığı her konum ve makamda bulunan herkese teşmil edilir.

Senâî, ölümün kaçınılmazlığını beyitlerinde Kur'an'dan 4/Nisa Sûresi'nin 78. ayetine dayandırarak tasvir eder. 4/Nisa Sûresi, 78. ayette: *Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır*, ifadesi yer almaktadır.

Bu bölümde Lokman, zorlu ve sıkıntılı yaşam koşullarına değinerek hayatını bir tür hapishaneye benzetir. O, yaşamın ve ölümün hikmetinden sade bir biçimde söz eder ve ister erken ister geç olsun nihayetinde bütün insanların ölüme doğru yöneldiğini vurgular. Lokman, dünyalık mal ve servet biriktirmenin boş bir çaba olduğuna dikkat çeker ve ölüm karşısında herkesin eşit konumda bulunduğunu belirtir. Ona göre dünya hayatı acı ve ıstırapla doludur. Bu nedenle, dünya yaşamı bir çeşit zindan olarak görülmeli ve hayatın gerçek anlamına yönelinmelidir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
چو گلوگاه نای و سینهٔ چنگ	داشت لقمان یکی کریجی تنگ	1	3	7
روز در پیش آفتاب بُدی	شب در او در به رنج و تاب بُدی	2	3	7

7	3	3	روز نیمی به آفتاب اندر	همه شب زو به رنج و تاب اندر
7	3	4	بلفضولی سؤال کرد از وی	چیست این خانه شش بدست و سه پی
7	3	5	همه عالم سرای و بستانست	این کریجت بتر ز زندانست
7	3	6	در جهان فراخ با نزهت	چکنی این کریجِ پر وحشت
7	3	7	عالمی پر ز نزهت و خوشی	رنج این تنگنای از چه کشی
7	3	8	با دم سرد و چشم گریان پیر	گفت هذا لمن یموت کثیر
7	3	9	در رباطی مقام و من گذری	بر سرِ پل سرای و من سفری
7	3	10	چه کنم خانهٔ گِل آبادان	دل من اینما تکونوا خوان
7	3	11	چو درآید اجل چه بنده چه شاه	وقت چون در رسد چه بام چه چاه
7	3	12	گربهٔ روده چون زنم شانه	بر رهِ سیل چون کنم خانه
7	3	13	آهن سرد چند کوبم من	خانه ویران و چند روبم من
7	3	14	پیش صرصر چراغ چه افروزم	پوستین پیش شیر چون دوزم
7	3	15	خلق را زین جهان پر شر و شور	چار دیوار گور بهتر گور
7	3	16	هلک المثقلون بخوانده و پس	خانه و جای سازم اینت هوس
7	3	17	چکنم جفت و زاده و بنیاد	مونس من نجاالمخفون باد
7	3	18	خانه کز راه رنج و حیله بُوَد	همچو زندان کرم پیله بُوَد
7	3	19	که چو قَز بود در دلش پنهان	گشت هم قَز تن ورا زندان
7	3	20	خانه اینجا که بهر قوت کنند	مور و زنبور و عنکبوت کنند
7	3	21	قوت عیسی چو ز آسمان سازند	هم بدانجاش خانه پردازند
7	3	22	بر فلک زان مسیح سربفراشت	که بر این خاک توده خانه نداشت
7	3	23	چکند روح پاک خانهٔ ریح	فلک پنجم است بام مسیح
7	3	24	خرِ دجّال چون ز جو خالیست	علَم جور او از آن عالیست
7	3	25	خاک و آب و هوا و آتش عهد	کی نگهدارد ار تو سازی جهد
7	3	26	مرگ را چون شگرف و چالاکست	سوی ناپاک و پاک ره پاکست
7	3	27	نه تو مردی و مرگ بی‌زورست	شیر او شیر و گور او گورست
7	3	28	زانکه اینجات یک دو مه محلست	نه بتست آن به مدّت اجلست
7	3	29	به اجل باز بسته‌اند این کار	بی‌اجل نیست کار را مقدار

(1) Lokman'ın, ufak bir tulluğu[243] *vardı; Ney boğumu gibi dar ve çeng bağrı gibi aralıklıydı.*

(2) Gece orada iki büklüm eziyet içindeydi; Gündüz önündeyken güneş tepesindeydi.

(3) Günün yarısı güneş altında geçerdi; O yüzden bütün gece eziyet ve acı çekerdi.

(4) Meraklının biri ona sordu: Altı karış, üç adımlık ev mi! Nedir bu?

[243] Ağaç dallarından ve çalı çırpıdan yapılmış çoban çadırı; Avcı kulübesi.

(5) Bütün âlem bahçeli bir malikanedir; Oysa senin tulluğun hapisaneden de beterdir.

(6) Nezih yaşamak varken ferah dünyada; Ne yapıyorsun bu korkunç tullukta?

(7) Mutluluk ve keyifle dolu bir alemdesin; Niye bu sıkışıklıkta eziyet çekersin?

(8) Gözü yaşlı pir derin bir iç çekip dedi şöyle: Bir ölümlüye bu çok bile![244]

(9) Uğrakçıyım bir kervansarayda mola veren; Geçen bir yolcuyum köprü başındaki evden.

(10) Refah içindeki kerpiç evi ne yapayım; Nerede Olsanız'ı[245] *yürekten okuyayım.*

(11) Ecel gelince kul, padişah ayırmaz; Vakit tamam olunca, ne çatı, ne çukur kalmaz.

(12) İshal kediyi niçin tarayayım? Sel ağzına niçin ev kurayım?

(13) Neden döveyim soğumuş demiri? Neden süpüreyim yıkılmış evi?

(14) Poyraza karşı hiç çıra yakar mıyım. Aslanın yanında hiç post asar mıyım.

(15) Bu dünya halka kötülük ve çiledir; Dört duvarlı bir mezara gömülmek daha iyidir.

(16) Yükü ağır olanların helakını okuduktan sonra; Yer, yurt mu yapayım senin boş arzunla.

(17) Çoluğu, çocuğu, soyu, sopu ne yapayım? Yükü hafif olanlar, olsun yoldaşım.

(18) O ev ki sıkıntı ve aldatmaca ile var olmuş; İpek böceğinin zindanı gibi olmuş.

(19) Ki ibrişim saklıydı onun karnında , üzerine dolanan ipek, zindanı oldu sonunda.

---

[244] 16/Nahl Sûresi, 38. Ayette geçen bir ifade

[245] 4/Nisâ Sûresi 78. Ayette geçen bir ifade

(20) Buradaki ev ne kadar sağlam yapılırsa yapılsın; Kurduğu ev gibidir karınca[246]*, örümcek*[247] *ve arının.*[248]

(21) Gökte üretildiği için İsa'nın yemeği;[249] *O da, orada yaptı evini.*

(22) Mesih böylece gökte melekler başı oldu; Zira bu toprak yığını üzerinde bir evi yoktu.

(23) Arınmış ruh ne yapsın rüzgarlı yeri; Beşinci felektir Mesih'in evi,

(24) Deccal'in bineği boş havadan; Dehşet salan zulüm işareti yüksek çıkar ondan.

(25) Toprak, su, hava ve ateş birliği[250]*; Nasıl koruyabilir harcadığın emeği*

(26) Çünkü ölüm, güçlü ve hızlıdır; Temiz ya da kirli herkes için yol aynıdır.

(27) Ne sen cesursun, ne de ölüm yalandır; Onun arkadaşlığı aslan, sonu mezardır.

(28) Buradaki varlığın bir, iki büyük mekândır; O tapılacak bir şey değil, belirlenmiş bir süreye kadardır.

(29) Bu kapalı düzeni açan eceldir; Ecel olmadan işin kıymetini belirlemek mümkün değildir.

8. beyitte geçen *ölen kimse* ifadesi 16/Nahl Sûresi, 38. ayetten iktibas edilmiştir. 16/Nahl Sûresi 38. ayette : *Onlar, Allah, ölen bir kimseyi diriltmez, diye var güçleriyle Allah'a yemin ettiler. Hayır, diriltecek! Bu, yerine getirilmesini Allah'ın üzerine aldığı*

[246] 27/Neml 18

[247] 29/Ankebût, 41t

[248] 16/Nahl 68

[249] 5/Maide, 114

[250] Toprak, su, hava, ateş, insanın doğasını ve karakterini oluşturan dört unsurdur.

bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bilmezler, denmektedir. Senâî, bu beyitte yaratılmışların ölüme yazgılı olduğunu; bu dünyanın kalıcı olmadığını anlatmaktadır.

10. beyitte 4/Nisâ sûresinin 78. ayeti işaret edilir. Ayetin meali şöyledir: *Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.* Senâî, bu ayete telmih yaparak, insan sağlam kaleler içinde olsa bile yine de ölüm onu bulur, dolayısıyla ölümü her an hatırda tutmak gerekir der.

16 beyitteki ağır yük, Kur'an'a inanmamak dolayısıyla da öleceğine inanmamak ve dünya hayatını mamur etmek için mal biriktirmek anlamında kullanılır. Bu beyitteki ağır yük ifadesi Kur'an'da iki sûrede geçer. Bunlar 52/ Tûr Sûresi, 40. ayet ve 68/Kalem Sûresi, 46. ayettir. Bu iki farklı Sûrede geçen iki ayet aslında kelimesi kelimesine aynıdır. Bu ayetlerdeki *ağır yük* terimi Senâî'nin beyitte vermek istediği anlamdan biraz farklıdır. 52/ Tûr Sûresi, 40. ayetin meali şöyledir: *Yoksa sen onlardan (tebliğ görevine karşılık) bir ücret istiyorsun da onlar, borçtan ağır bir yük altında mı kalmışlardır*? 68/ Kalem sûresi, 46: *Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar bu yüzden ağır bir borç yükü altına mı girmişlerdir?*

Başka bir ifadeyle yükü ağır olmaktan kasıt günah yükünün ağır olması ve işlenen sevabın az olmasıdır. 20/Tâhâ Sûresi 100. ayette: *Kim ondan yüz çevirirse şüphesiz ki o, kıyamet gününde ağır bir günah yükü yüklenecektir,* denilir. 7/ A'râf Sûresi, 9. ayette ise *sevab yükü hafif yani günah yükü ağır gelenlerin kıyamet gününde helak olacakları ifade edilir.* 7/ A'râf Sûresi, 9. ayette : *Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse, işte onlar ayetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır*, denmektedir.

Hadis kaynaklarında: *Helak oldular ağır yük taşıyanlar ve aynı şekilde diğer bir rivayette de kurtuldular hafif olanlar*, denilmektedir. Her iki ifade de Selman-ı Farisi'ye (ö. 36/656 [?]) atfedilen bir rivayettendir. Selmân-ı Fârisî Medâin'in valisi iken, Bir gün

Medâin'i sel basar. Bütün dünyâlıkları bir bohçaya sığan Selmân bir taşın üzerine çıkar, Eşyalarını kurtarmak için çarpınan insanlara bakarak şöyle der: *Yükü az olan kurtuldu*.

Senâî, bu beyitlerde, dünyanın yükünü sırtlanan insanın akıbetini bildiği hâlde yine de mal, mülk, ev edinme hevesinden vazgeçememesini eleştirir. Bunu beyitinde şu sözlerle dile getirir: *Helak olanların mal-mülk sevdasına kapılanlar olduğunu bildiğim halde yine de kalkar, ev yapma derdine düşersem işte bu da benim boş hevesim olur.*

20. beyitte, insanın dünyada mekân edinme hevesini eleştirmek için örümcek, arı ve karıncaların dayanıksız yuvaları örnek gösterilir. 29/ Ankebût Sûresi, 41. Ayet: *Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!*; 16/ Nahl Sûresi, 68: *Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.*; 27/Neml Sûresi, 18: *Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler, dedi.*

21. beyitte Hz. İsa'nın kalbinde dünya sevgisinin olmaması ve rızık konusunda Allahu Teala'nın vereceği rızka güvenmesi işlenir. Hz. İsa'nın bu arınma sayesinde göklere yükseltildiği vurgulanır. Bu beyitte 5/ Maide Sûresi, 114.ayet işaret edilmektedir. 5/ Maide Sûresi,114: *Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın.*

3.6. Uzun Ömür Özlemi İle İlgili İktibaslar

Senâî, aşağıdaki beyitlerde Hz. Nuh'un ömründen örneklerle dünyanın ölümlü olduğunu gösteren bir hikâye anlatır. Bu hikâyede dünyayı geçip gidilmesi gereken bir kervansaraya benzetir. Bu kervansarayda sonsuza kadar kalmayı beklemek doğru

değildir. Hz. Nuh gibi bin yıl yaşanılsa bile hiç beklenmedik bir anda kalpleri titreten sûrun dehşetli çağrısına her an hazır olunmalıdır. O ses duyulur duyulmaz bütün yolcular kervansaraydan ayrılıp kervana katılır. Senâî, Nuh Peygamber'in yaklaşık bin yıl süren yaşamını örnek vererek dünya hayatının geçiciliğini irdelemektedir.

Hz. Nuh, dokuzyüz elli yaşına gelince zorluklarla dolu uzun bir ömür geçirmiş olmasına rağmen geçmişine hasretle bakarak içinden yüzlerce yılın kısacık bir on gün kadar sürdüğünü söyler. Bu sırada Cebrâil Aleyhisselam iner ve ona uzun yaşamı boyunca dünyadan ne anladığını sorar. Hz. Nuh, cevabında, dünyayı bir kapıdan girilip diğerinden çıkılan iki kapılı bir hana benzetir. Senâî, yolcuların mola verdiği kervansaray benzetmesi ile hayatın geçiciliğini ve faniliğini vurgulamaktadır. Hz. Nuh, ömür yüzlerce yıl da sürse hiç kimsenin dünyada kalıcı olmadığını, sonunda ruhunu teslim etmek zorunda olduğunu belirtir. Bu durum, dünyanın ve yaşamın sonsuz olmadığını ifade etmektedir. Sonunda Nuh, yeni bir yolculuğa çıkma gerekliliğini fark eder ve yaşamındaki nimetlerin de acıların da bir anlamı olduğunu idrak eder.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
حرص و امید او بر آن آسود	نوح را عمر جمله ده صد بود	1	2	7
در فذلک به حسره کرد نگاه	چون گذر کرد نهصد و پنجاه	2	2	7
بود بر من ز روزکی ده بد	گفت آوخ که بر من این ده صد	3	2	7
سر ز بالا نهاده بر بالین	کرد ویرا سؤال روح امین	4	2	7
چون گذر کرد بر تو دنیی دون	کای ترا عمر از انبیا افزون	5	2	7
چون سپاری کنون روان را تو	بر چه سان یافتی جهان را تو	6	2	7
آمدم از دری شدم ز دگر	گفت دیدم جهان چو تیم دو در	7	2	7
کامد آواز پر نهیب رحیل	نوز ناسوده تن ز سیرِ سبیل	8	2	7
شربتم ضربت و شفا شدّت	می‌دهم جان و می‌برم حسرت	9	2	7
رخت بر بست زان گشاد به راه	عمرش ار بُد دراز ور کوتاه	10	2	7
آیت عزل خویشتن برخواند	عاقبت هم برفت و بیش نماند	11	2	7

(1) Nuh'un ömrü toplamda bin yıl oldu; O dinginlik yüzündendi tutkusu ve umudu.

(2) Dokuz yüz elli yılı geride bıraktığında[251]*; Özlemle baktı geçen zamana.*

[251] 29/ Ankebût Sûresi,14. ayet

(3) Ah! Bana bu bin yıl, dedi;Kısacık bir on gün gibi geldi.[252]

(4) Cebrail'in inişiyle düşüncelerinden sıyrıldı;Yaslandığı yastıktan başını kaldırdı.

(5) Seslendi, Rûhulemîn;Ey Uzun ömürlü nebi! Senin için bu değersiz dünya nasıl geçti?[253]

(6) Bu dünyayı nasıl anladın, sen?Nasıl görünüyor şimdi canını teslim ederken? [254]

(7) Dedi ki:Gördüm cihanı iki kapılı han gibi; Bir kapıdan geldim, diğerinde buldum kendimi.

(8) Henüz üstümden atmadan yol yorgunluğunu; Öyle bir ayrılış çağrısı geldi ki dehşet dolu. [255]

(9) Can verirken bile taşırım hasreti; İçtiğim acı zehir, ölüm çaresi.

(10) Ömrü sona erdi, uzun ya da kısa; Yükünü toplayıp açıldı yola.

(11) Sonunda çok kalmadı gitti;Okudu kendisinin ayrılış ayetini [256]

Yukarıdaki temsilde anlatıldığı üzere, Hz. Nuh uzun ömürlü peygamberlerden biri olup kendisine bin yıl gibi uzun bir ömür verilmiştir. Nuh, dokuz yüz elli yaşına ulaştığında geçmiş günlerini özlem ve pişmanlıkla yad ederek kendi kendine "Bu bin yıl benim için on günden bile daha kısa geçti" diye iç geçirir. Bu beyitteki "On günden az" ifadesi Kur'an'da 20/Tâhâ Sûresi, 103. ayette geçmektedir. Senâî bu ifadeyi kullanarak Tâhâ Sûresi'nin 103. ayetini işaret eder. Tâhâ sûresi 102 ve 103. Ayetlerde mahşer yerinde suçlular bir araya toplanınca kendi aralarında :*"Dünya hayatınız sadece on gün sürdü değil mi?"* diye fısıldaştıkları belirtilmektedir. Senâî bu ayetlere atıfta bulunarak dünyanın geçiciliğini, az sözcükle ama Sûr'un üflenmesi, kıyamet zamanında mahşer

[252] 20/Tâhâ, 103

[253] 9/Tevbe, 38

[254] 3/Âl-i İmrân,185

[255] 27/Neml,87

[256] 75/ Kıyâmet, 28. Ayet

yerindeki şaşkınlık ve korkuyu, yeniden diriltileceklerine inanmayanların durumları gibi sahneler aracılığıyla zengin bir biçimde betimlemektedir.

Hz. Nuh geçmiş günlerini düşünürken Cebrail (a.s) Hz. Nuh'a bu değersiz dünyada günlerini nasıl geçirdiğini sorar. Nuh'un cevabı şöyle olur: "Ömrümün geçtiği bu bin yıl ki, bana on günden bile az göründü." Bu beyitlerden anlaşıldığı gibi Senâî, Dünyayı bir kapısından girip diğerinden çıkıldığı iki kapılı bir hana benzeterek iki kapı arasında geçen zaman akışını çok hızlı görür. Bunun peşi sıra: "İçtiğim acı zehir ölümün çaresidir" ifadesinde, acının, sıkıntının aslında ruhu arındırdığı ve şifa getirdiği düşüncesi anlatılır. Senâî'nin 9. Beyitte, 950 yıl büyük sıkıntılar ve acılar çekmesine rağmen ölüm döşeğindeyken bile Hz. Nuh'un dünya hayatına özlem duyduğunu ve mutluluğu bulacağına dair ümit beslediğini dile getirmesi Hz. Nuh'un sahip olduğu "Havf ve Reca" makamını vurgulamak içindir.

Hırstan ve tamahkârlıktan uzak durmak, dünyanın değersizliği anlayışıyla sıkı bir ilişkiye sahiptir. Bu anlatım, dünyanın geçiciliğine dair Kur'an-ı Kerîm'de yer alan açıklamaların Senâî'nin bakış açısıyla yeniden vurgulanmasıdır. Kur'an-ı Kerîm, birçok ayette dünyaya aşırı bağlılığı şiddetle kınamış ve dünya hayatını fanî bir hayat olarak nitelendirmiştir. Bu şekilde bir anlatımla, basiret sahiplerinin dikkatini ahiretteki ebedî yaşama çekmeyi amaçlamıştır.

Bu dünya hayatının temel hedefi, insanın değerini artırmaktır. Yaratılışın amacı, insanın manevi olarak yücelmesidir. Mal ve evlat, birer övünç aracı olarak görülmemeli, kişi, tüm hedeflerini sadece maddi çıkarlarla sınırlamamalı ve hakikatten uzaklaşmamalıdır. Bu dünya hayatı geçicidir; ancak kalıcı ve yararlı işler, hem Allah katında ödül bakımından hem de insanın onları ideal edinmesi açısından daha değerlidir. Dolayısıyla buradaki asıl amaç, insanın hedefinin en yüce kemâle ulaşmak olması ve bu

ülküsünü gerçekleştirmek için çaba göstermesidir. Bu manzumede aşağıdaki Kur'an ayetlerinden iktibasta ve telmihte bulunulmuştur:

1.ve 2. beyitte 29/ Ankebût Sûresi,14. Ayete telmih vardır. ayetin meâli: *Andolsun, biz, Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tufan kendilerini yakalayıverdi.*

5. beyitte dünyanın değersizliğini vurgulamak için Tevbe Sûresi, 38. ayete işaret edilmiştir. Tevbe, 9/38: *Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size "Allah yolunda sefere çıkın" denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.*

6. beyitte Âl-i İmrân, 3/ 185. ayete telmih vardır : *Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*

8. beyitte, insanın Sûr borusuna üflendiği zaman dehşet içinde kalıp kendisine uygun görülen ömüre çaresizce razı olarak bu dünyadan ayrılması anlatılır. Bu beyitte 27/Neml Sûresi,87. ayete işaret edilmektedir. ayetin meali: *Sur'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.*

9. beyitte ne kadar uzun süre yaşasa da insanın ölüme hazırlıklı olmadığı ve ölüm döşeğindeyken bile içinde yaşamaya dair bir özlem kaldığı anlatılır. 11. beyitte 75/Kıyâmet Sûresi 28. ayetten iktibas vardır. ayetin meali: *Kendisi de bilir ki bu ayrılma vaktidir.*

3.7. Takva İle İlgili İktibaslar

Senâî, *Hadikatu'l-hakika*'da takva ve mücahede ile ilgili konuları, Hz. Muhammed'in (s.av) yaşam tarzı (sünneti) ve sahabelerin peygamberimizin hayatını örnek alması üzerinden kurgular. Beyitlerde takva sahiplerinin öldüklerinde bile diri kaldıkları özellikle vurgulanır. *Hadikatu'-hakika* Takva ile ilgili sahabelerden şu temsil anlatılır:

Resûlullah'ın arkadaşlarından ve her konuda yardımcısı olan sahâbî Abdullah b. Revâha (ö.8/629), bir gün Cebrail'den Resûlullah'a gelen bir haberi işitir. Bu iletide, iyi ya da kötü fark etmeksizin bütün insanların cehenneme gideceği uyarısı vardır. Bu sözler Revâha'yı derinden endişelendirir ve kendini kurtarmanın bir yolunu aramaya başlar. Eşi ona evde oturmayıp bir şeyler yapması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Revâha, cehennem ateşinden sadece takva ile korunabileceğini bildiğinden kurtuluş yolunu bulmak için takvaya yönelmeye karar verir. Sonunda gerçek kurtuluş yolunun takvadan geçtiğini anlar ve takvasızlığın insanı cehenneme sürükleyeceğini çevresindekilere de hatırlatır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
بر جهنم به جمله راهگذار	که بُوَد امّت ترا ناچار	5	44	3
آنکه را حیلتست ثمّ ننج	آیت آمد دگر که یافت فَرَج	15	44	3
زنده دانش وگرچه از اموات	الذین اتقوا وراست نجات	16	44	3

(5) *Çaresi yok, başına gelecek ümmetinin; Yolu uğrayacak cehenneme hepsinin.*[257]

(15) Bir başka ayet geldi kurtuluşa dair; Sonra da kurtarırız onu, o sakınan biridir[258].

(16) *Takva sahipleri kurtuluşa erer sonunda*[259]*; Diri bilinirler ölülerden olsalar da.*

[257] 19/Meryem,71

[258] 19/Meryem,72

[259] 3/Âl-i İmrân, 198

5. beyitte 19/Meryem Sûresi, 71. ayete bir gönderme vardır. 19/Meryem Sûresi, 71: *(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.*

15. beyitin ikinci mısrasındaki "ثُمّ ننج" ifadesi Meryem sûresinin 72. ayetinden alınmıştır. 19/Meryem Sûresi, 72: *Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zalimleri orada diz üstü çökmüş halde bırakırız.*

16. Beyitin birinci mısrasında 3/ Âl-i İmrân Sûresi'nin 198. ayetinde geçen " الَّذِينَ اتَّقَوْ" ifadesi beyite dahil edildiği için 198. Ayete göndermede bulunulduğu anlaşılır. İkinci mısrasında ise Allah'a karşı sakınan takva sahiplerinin ölmüş olsalar bile diri sayılmalarını açıklamak için 2/ Bakara sûresinin 154. ayeti ile 3/Âl-i İmrân sûresinin 169. Ayetlerinde geçen ifade hatırlatılır.

3/ Âl-i İmrân Sûresi, 198: *Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah katından bir konaklama yeri olarak, içinde ebedi kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah katında olan şeyler iyiler için daha hayırlıdır.* 3/ Âl-i İmrân Sûresi, 169: *Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler.* 2/ Bakara Sûresi, 154: *Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin, hayır diridirler, fakat siz sezmezsiniz.*

Senâî, *Hadikatu'l Hakika*'nın 3. Bölüm'ün, *Mûsâ aleyhisselâm'ın Allah Teâlâ'ya Yarattıkların içinde en üstün olan nedir? diye sorması*, başlığını taşıyan kısımında, Hz. Mûsâ'nın bir münâcâtını kıssa biçiminde anlatır. Bu münâcâtta, Hz. Musa, Allah'a tüm mahlûklardan daha üstün olan şeyin ne olduğunu sorar. Allah ona, alemde takvâdan daha iyi bir şeyin yaratılmadığını söyler. Takvâ, her ibadetin temelidir ve takvâ sahipleri cennetin padişahları olarak tanımlanır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
متّقی شاه **جَنةالمأوی**ست	سرِ هر طاعتی یقین تقویست	4	45	3

(4) Her ibadetin özünde takvâ vardır; Takvâ sahibi, Cennetü'l-Me'vâ'nın şahıdır.[260]

4. beyitte Hicr Sûresi, 15/45. Ayetten iktibasta bulunulmuştur. Hicr,15/45. ayetin meali: *Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, cennetler içinde ve pınarlar başındadır.*

Senâî, manevî değerleri kişisel çıkar, makam ve menfaat sağlama için kullanan ve kendilerine takva sahibi görüntüsü veren kimseleri eleştirir. Bu gibi kimseler, dış görünüşte dünyadan elini eteğini çekmiş gibi davranırlarken iç dünyalarında mal ve iktidar arzusu taşırlar. Bu kişiler, dürüstlük ve dindarlık maskesiyle insanları kandırmaya ve samimiyeti yok etmeye çalışırlar. Kötü niyetleriyle insanlara zarar verir, toplumda fitne ve anlaşmazlık çıkararak kendi güç ve menfaatlerini artırmak isterler. Sonuç olarak, Senâî, bu sahte davetçileri eleştirir ve davranışlarını riyâ ve ikiyüzlülükle dolu olarak nitelendirir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
کرده دایم بطونشان پر نار	از یتیمان و بیوگان دیار	6	46	3

(6) Yetimlerin ve dulların diyarından; Karınlarını ateşle doldurmuşlardır her zaman.[261]

Bu beyitte Nisâ Sûresi, 4/10. ayetin işârî yorumu vardır. Nisâ Sûresi, 4/10: *Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.*

[260] Hicr 15/45

[261] Nisâ, 4/10

3.8. Mücâhede İle İlgili İktibaslar

Tasavvuf düşüncesinde, bütün masivadan sıyrılmak suretiyle, Allah'a duyulan ihtiyacın sıdk üzere olması; nefsin, Hakk'ın rızasını kazanmak yolunda harcanmasına mücâhede denmiştir. Nefse şehvet sütü emzirmeyi terketmek, kalbi, istek ve şüphelerden uzak tutmak da mücâhede olarak değerlendirilmiştir. [262]

Senâî, *Hadika*'nın 1. Bölümünde mücâhede ile ilgili olarak kendini tanıma, hakikat yolunda çaba gösterme ve din ile maneviyatın önemini ele alınır. Bu bölümde, kişinin kemale ve gerçek benliğini tanımaya ulaşması için gayret göstermesi gerektiğini söyler. Bunun için hayata farklı açılardan bakması gerektiğini hatırlatır. Hz. Âdem, Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman gibi peygamberlerden örnekler vererek derin düşünce ve güçlü iradenin, insanı dünyevî sınırlardan kurtarıp yüce makamlara yükseltebileceğini gösterir. Sonuçta, Allah'ın zatını derinden tanımanın ve maddî dünyadan geçmenin gerekliliğini vurgular; insanın hakikate yaklaştıkça, gerçek ve ruhani bir yaşama da o ölçüde yaklaşacağını ifade eder.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
ولا پوستین به گازر ده	گرت باید که سست گردد زه	4	14	1
پوستینها درید بی‌غم خور	چون خلیل از ستاره و مه و خور	10	14	1
پای او تاج فرق سینا شد	دست او همچو چشم بینا شد	19	14	1
بفرستاد اندرین عالم	شحنه‌ای را ز بهر دفع ستم	30	14	1
ور بگوید ز جاهلی نبود	گر نگوید ز کاهلی نبود	35	14	1
آیهٔ کُلُّ مَن عَلَیها فاَن	در رهش خوانده عاشقان بر جان	42	14	1
گفت در گوش او که تبت اِلیک	چون برون آمد از تجلی پیک	47	14	1

(4) Uyuz koyun postundansa hırkan, dökülür liğme liğme; Sakın hırkanı yıkatmaya vereyim deme.[263]

[262] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2009.

[263] Hucurât,1249/

(10) Halil gibi, yıldızdan, aydan ve güneşten; Putları parçaladı korku çekmeden[264].

(19) Onun eli, gören göz gibi oldu; Onun ayağı, Sina'nın tepesinin tacı oldu.[265]

(30) Her türlü zulmü def etsin diye bir komutanı; Bütün âlemlere yolladı.[266]

(35) Konuşmadığında tembellikten değildir; Konuştuğunda cahillikten değildir.[267]

(42) *Onun yolunda can veren aşıklar; Üzerindeki her şey fanidir, ayetini okudular.*[268]

(47) Tecellinin içinden ulak çıkıp gelince; Kulağına eğildi ve dedi : Tubtu ileyke[269]

Pustin, Koyun postundan yapılmış hırka, yelek, kürk gibi bir giysi olup mecazi olarak gıybet etmek ve kusur aramak anlamına gelir. *Kürkü çamaşırcıya vermek* ifadesi de mecazen *kötüleme ve gıybet etmek* anlamında bir deyimdir. Bu beyitte Senâî, Farsça bir atasözünden yola çıkarak iç yüzü ve karakteri kötü olan kimselerin başkalarını kötülemesini ve alay etmelerini eleştirerek onları uyarır. Kişinin kendini geliştirmede öncelikle benlik, kibir ve egosunu geride bırakması gerektiğini söyler. Bu beyitte Hucurât Sûresi'nin 49/12. ayeti işârî olarak yorumlanmıştır.

Hucurât, 49/12: Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindiniz! Allah'tan korkun; şüphesiz Allah tevbeleri kabul edendir, çok esirgeyendir.

---

[264] En'am, 6/76-80

[265] Kasas, 28/32

[266] Enbiyâ,21/107

[267] Necm, 53/3-4

[268] Rahmân, 55/26

[269] A'râf, 7/143

10. beyitte, *Pustin deriden,* terimi gizli şeyleri ifşa etmek ve iç yüzü bilinmeyen işleri ortaya çıkarmak anlamında bir kinayedir. Bu beyitte Hz. İbrahim'in Allah'tan başka hiçbir şeyden hatta ateşe atılmaktan bile korkmayarak enaniyeti terk etmesi ve yaratılmış şeylere tapmaması anlatılır. Bu beyitte Hz. İbrahim'in yıldız, ay ve güneşi ilah edinmeyi reddedişi ve korkusuzca kavmine karşı çıkışını açıklayan 6/En'âm Sûresi'nin, (76-80) ayetlerine telmih vardır.

6/En'âm Sûresi, (76-80): *76-Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. İşte Rabbim! dedi. Yıldız batınca da, Ben öyle batanları sevmem, dedi. 77- Ay'ı doğarken görünce de, İşte Rabbim! dedi. Ay da batınca, Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum, dedi.78- Güneşi doğarken görünce de, İşte benim Rabbim! Bu daha büyük, dedi. O da batınca (kavmine dönüp), Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım, dedi. 79- Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim. Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbim'in bir şey dilemiş olması başka. Rabbim'in ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?*[270]

19. beyitteki, gören el ve Sina Dağı'nın tepesi ifadesi Hz. Musa'nın Allah teâlâ ile görüşmesini anlatan 28/Kasas suresi, 32. ayetine işaret eder. Hz. Musa, Tur Dağı'nda kutsal bir olay yaşadığı için sıradan eli Allah'ın mucizesi ile parlar. Kutsal topraklara basan çıplak ayağı nurlanır. 28/Kasas suresi, 32. ayetin meali şöyledir: *Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir halde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen*

[270] Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*.

adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.

30. beyitte geçen *şıhne* sözcüğünün bir yerin güvenliğinden sorumlu amir, vali, komutan, gece bekçisi, muhafız gibi anlamları vardır. Bu beyitte geçen *şıhne* ile, Hz. Muhammed (s.a.v) kastedilmektedir. Bu beyitte, *Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*, mealindeki, Enbiyâ, 21/107. Ayet işaret edilmektedir.

35. beyitte Hz. Muhammed'in kendi istek ve arzularına göre hareket etmediği vurgulanmaktadır. Bu beyitte 53/Necm Sûresi, 3 ve 4. ayetlerden iktibas vardır. Ayetlerin meali şöyledir: 3- *Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. 4- O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.* 42. beyitte 55/Rahmân Sûresi 26. Ayetten bir iktibas vardır. ayetin meali: *Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.*

47. Beyitte, 7/A'râf Sûresi'nin 143. ayetinden iktibas vardır. 7/A'râf Sûresi'nin 143. ayetinin ilgili kısmının meali şöyledir: *Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.*

3.9. Nefis Terbiyesi İle İlgili İktibaslar

İnsan iki boyutlu bir varlıktır; bir yandan manevi âleme bakar, diğer yandan maddi âleme yönelir. Nefs, ilk yaratılış itibariyle yerilen hallere sahip olduğu için manevi eğitimin başında öğrencinin ne ile mücadele ettiğini bilmesi gerekir.[271] Nefs insanın doğal benliğinde bulunan, haz peşinde koşmayı sağlayan *şehvet* ve *gazap* gibi duyguların kaynağıdır. Bu duygular hayvansal içgüdülerin ve zarardan korunmanın temeli olup maddi hayatın sürmesi için gereklidir. Fakat doğru yoldan saparlarsa, insanı küfre, zulme, cehalete, azgınlığa, hırsa, hasede, cimriliğe, hileye ve diğer kötü huylarla ahlaki çöküşe

[271] Ahmet Cahid Haksever, Ömer el-Fuâdî, *Muslihu'n-Nefs* (İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2015).

sürükler. İslâmi terbiye ise onları yönlendirip kontrol eder. Senâî *Hadikatu'l hakika'da*, nefis terbiyesini bazı hayvanların evcilleştirilmesinden örnekler vererek anlatır.

3.10. Riyazet İle İlgili İktibaslar

*Hadikatu'l hakika'*nın *Yüce Allah'ın Birliği Hakkında* başlıklı birinci Bölümünde Kur'an'ın 26/Şuarâ Sûresi, 79. ayetinde geçen *Bana yediren ve içiren O'dur*, ifadesine dayandırılan bir örnek sunar. Senâî, bu temsilde sâlikin ilahî yakınlığa erişebilmek için geçmesi gereken aşamalara değinmektedir. Bu aşamalardan birisi riyazet yani başkalarından ve gündelik hayatın alışkanlıklarından uzaklaşmasıdır. Dolayısıyla insan, zihnîni yoran düşüncelerden ve maddî meşguliyetlerden kurtularak murakabe, muhasebe, tefekkür ve ibadet vasıtasıyla kalbini hazırlarsa, ilahî tevfike nail olur. Böylece sâlik, kendisine huzur veren bir idrake ulaşır ve asla kendi hakiki özünden gaflet etmez. Yakınlığa ulaşma yolunda perdelerin kaldırılmasının yollarından biri de insanın fiilleridir. Kul, riyazet ve mücahede ile kendi nefsinin hoş gördüğü hatalı fiillerinden uzaklaşmaya gayret eder.

Bu bölümde, yırtıcı doğan kuşunun avlanması ve evcilleştirilmesi örneğinden hareketle insan nefsinin terbiyesindeki başlıca önemli süreçlere değinilmektedir. Beyitlerde, doğanın yaban hayatından tutularak eğitilmesi ve yeni davranışlara alıştırılması anlatılmaktadır. Bu doğrultuda, insanların da düşüncesiz arzular ve yanlış alışkanlıklardan uzaklaşmak için riyazet ve terbiyeden geçmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Senâî, terbiyenin önemine ve yanlış eğilimlere yönelmekten kaçınmaya dikkat çeker. Hayatın, gaflet ve aykırı tabiat üzerine değil; bilgi, bilinç ve anlayış üzerine kurulması gerektiğini ifade eder. Nihayetinde, çaba ve riyazet olmadan hedefe ulaşmanın mümkün olmadığı ve insanın aldatan tuzaklardan ve ayartmalardan uzak durması gerektiği vurgulanır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
گردن و هردو پاش قید کنند	باز را چون ز بیشه صید کنند	1	76	1
صید کردن ورا بیاموزند	هر دو چشمش سبک فرو دوزند	2	76	1
چشم از آن دیگران فراز کند	خو ز اغیار و عاده باز کند	3	76	1
یاد نارد ز طعمهٔ ماضی	اندکی طعمه را شود راضی	4	76	1
گوشهٔ چشم او گشاده کند	باز دارش ز خود پیاده کند	5	76	1
خلق بر بازدار نگزیند	تا همه بازدار را بیند	6	76	1
نرود ساعتی بی‌او در خواب	زو ستاند همه طعام و شراب	7	76	1
در رضا بنگرد درو نه به خشم	بعد آن برگشایدش یک چشم	8	76	1
با دگر کس به طبع نامیزد	از سرِ رسم و عاده برخیزد	9	76	1
صیدگه را بدو بیارایند	بزم و دستِ ملوک را شاید	10	76	1
هرکه دیدش ز پیش خویش براند	چون ریاضت نیافت وحشی ماند	11	76	1
تا نسوزی ترا چه بید و چه عود	بی‌ریاضت نیافت کس مقصود	12	76	1
از مسبّب ستد نه از اسباب	فرخ آنکو همه طعام و شراب	13	76	1
ورنه راه جحیم را می‌ساز	رو ریاضت‌کش ارت باید باز	14	76	1
واندرین ره زبانت خامش‌دار	دیگران غافلند تو هُش‌دار	15	76	1

(1) Avlayınca ormandan doğanı. Bağlarlar göğsünü ve her iki ayağını.

(2) Gözlerini ince deri parçasıyla örterler. Avcılığı bu şekilde öğretirler.

(3) Yabancılardan edindiği huyu ve adeti bırakır. Göz diğerlerine karşı kapanır.

(4) Azıcık yeme razı olur. Geçmişte yediklerini unutur.

(5) Ne zaman ki doğan kendisi kapatmayı öğrenir. Gözünü örten perde indirilir.

(6) Doğancıyı tamamen görsün diye. Diğerlerini doğancıya tercih etmesin diye.

(7) Bütün yiyeceğini, içeceğini alır ondan. O uyurken bile bir yere gitmez o olmadan.

(8) Sonra doğancı bir gözünü açar; Doğan ona kızgınlıkla değil, razı bir bakışla bakar.

(9) Kalkar kural ve alışkanlıkların başından. Başkasıyla kaynaşmaz huy bakımından.

(10) Ona padişahların eli ve meclisi yaraşır, Avlak onun için güzelce donatılır.

(11) Terbiye görmezse vahşi olur; Onu gören herkesi kendinden korkutur.

(12) Riyazet olmaksızın bir kimse hedefine ermez, yanmadıktan sonra ha söğüt olmuş ha öd ağacı olmuş sana fark etmez.

(13) Kutlu kişi bütün yiyecek ve içeceğini; sebeplerden değil, sebepleri yaratandan alır.

(14) Nefsini terbiye etmeli, doğansa eğer; Yoksa cehenneme giden yolu kendi inşa eder.

(15) Diğerleri gafildir, sen uyanık ol; Ve bu yolda diline de sahip ol.

Salikin manevi terbiyesi ve talimi, bir doğanın evcilleştirilmesi örnek verilerek anlatılmıştır. Koruluklarda yabani halde yaşayan doğan kuşu insanlar tarafından tuzakla yakalandığında, kaçamasın diye boynunun altından ip geçirilir ve iki ayağına bağ konur. Gözleri sadece önündeki yemi görecek şekilde ince deriden dikilmiş bir perdeyle örtülür. Bu işlem ona avcılığı öğretmek içindir. Bu yöntemle, doğan yırtıcı bir kuş olmasına rağmen, onu avlayan kimselere alışır; eski alışkanlıklarını terk eder, insanla ünsiyet kurar ve önceki tabiatında bulunan korku ve ürkekliği bırakır. Artık tabiatı gereği doğancıdan başkasıyla kaynaşmaz ve yakınlık göstermez. Bu riyazetler sayesinde doğan, padişahın eline konmaya layık hâle getirilir. Mü'min kulun misali de doğan gibidir. İnsan nefsinin sembolü olan doğan maddi dünyanın bağımlılıklarını ve alışkanlıklarını terk eder ve her şeyden gözünü çeker.

Devamında ise riyazete yani yiyecek, içecek ve uykudan uzak durmaya değinilir ve bunun nefsi tezkiye etmenin ve ilahî yakınlığın yollarından biri olduğu ifade edilir. Senâî 12. Beyitte riyazet olmadan hedefe erilemeyeceğini söyleyerek nefsin terbiye edilmesinde riyazetin önemini vurgulamaktadır. Bu manzumede Kur'anın Maide Sûresi'nin 4. ayetine ve 13. Beyitte de Âl-i İmrân Suresi'nin 37. ayetine işaret vardır.

5/Mâide Sûresi, 4. ayet: *(Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hesabı çabuk görendir.*

3/ Âl-i İmrân Sûresi, 37. ayet: *Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. Meryem, Bu sana nereden geldi? derdi. O da: Bu, Allah katından, diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.*

3.11. İrade İle İlgili İktibaslar

Nefis terbiyesi ile ilgili ikinci örnek bir at yavrusunun evcilleştirilmesi üzerinden verilir. Bu örnekte Senâî, üç yaşındaki bir tay ile temsil ettiği insanın, gerektiği gibi terbiye edilmediği takdirde bir eşekten daha aşağı bir seviyeye düşeceğini ifade eder. Nefsin eğitimi için riyazet ve gayretin önemini vurgular. İnsanın dinî tecrübelerden istifade etmesi gerektiği belirtir. Bu bağlamda nefis, içsel arzuların sembolü; akıl ise yönlendirici bir kuvvet olarak takdim edilir. Senâî ayrıca ilahi buyruklara uymanın zaruretine işaret eder ve din olmaksızın insanın kemale eremeyeceğini dile getirir.

Din, irade sahibi insanlar için bir taç mesabesindedir; dinsiz bir hayat sürenler ise erişmeleri gereken saadetten mahrum kalmaktadır. Nihayetinde, insanları hak ve din yolunda bilinçlenmeye davet eder ve insanın ilahi kader ve irade düzeninden asla gaflet etmemesi gerektiği vurgular.

Aşağıda 1. Bölüm'ün 77. Kısımı'nın Farsça ve tez kapsamında tarafımdan Türkçe'ye çevrilen beyitleri verilmiştir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
رائضش درکشد به زخم لگام	کرّه‌ای را که شد سه سال تمام	1	77	1
توسنی از تنش بیاهنجد	مر ورا در هنر بفرهنجد	2	77	1
نام او اسب خوش لگام کند	کرّه را بر لگام رام کند	3	77	1
به زر و زیورش بیاراید	بارگیر ملوک را شاید	4	77	1
باشد آن کرّه از خری کمتر	چون نیابد ریاضتی در خور	5	77	1
دایم از بار در عنا باشد	بابت بارِ آسیا باشد	6	77	1
می‌کشد در عنا و رنج و بلا	گاه بارِ جهود و گه ترسا	7	77	1
پیش دانا ورا افاضت نیست	آدمی نیز کش ریاضت نیست	8	77	1
با حجر در جحیم یکسانست	علف دوزخ است و ترسانست	9	77	1
خوانده در نص هم وقودالناس	مر ورا هست جای خوف و هراس	10	77	1
عقل ایمان‌شناس و ایمان‌ده	نفس فرمان‌پذیر و فرمانده	11	77	1
سقف از نقش او نگار شود	عکس خور زاب بر جدار شود	12	77	1
آن دوم عکس آب بر دیوار	آنهم از عکسِ آفتاب شمار	13	77	1
خاک درگاه جز به دستوری	جان نروبد ز بیم مهجوری	14	77	1
از کُن امر تا دریچهٔ جان	آنِ اویند در مکان و زمان	15	77	1
امر با عقلها اطیعوالله	گفته از بهر خدمتِ درگاه	16	77	1
همه چون بنده‌اند جوینده	نفس رونده تا به گوینده	17	77	1
که ز دین نقش بیند از خر پوست	سوی آن کفر زشت و دین نیکوست	18	77	1
کار دین بی تو نی و بی‌او نه	گرچه بی‌اوت قصد و نیرو نه	19	77	1
دینِ حق را همیشه بازاریست	کار دین خود نه سرسری کاریست	20	77	1
تاج نامرد را چه در خوردست	دین حق تاج و افسر مردست	21	77	1
ورنه بی‌دین بدان که هیچ کسی	دین نگهدار تا به ملک رسی	22	77	1
همچو شاخ از برهنگی ننوی	راه دین رو که راهِ دین چو روی	23	77	1
از گِل تیره رو برآر دو پای	ای خوشا راه دین و امر خدای	24	77	1
بی تو و با تو نیست کار خدای	در ره جبر و اختیار خدای	25	77	1
نیکبخت آن کسی که آگاه است	همه از کار کرد الله است	26	77	1
ره رو و رهبری کن و مندیش	اندرین ره ز داد و دانش خویش	27	77	1

272

(1) Bir tay üç yaşına bastığında; Terbiyecisi gem acısıyla çeker yanına.

[272] Senâî-yi Gaznevi, *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*, 79.

(2) Onu hünerle eğitip yetiştirir, Benliğinden azgınlığı giderir.

(3) Tayı geme alıştırıp uysal kılar; Adını güzel gemli at koyar.

(4) Hükümdarların binek atı olmaya layık hale gelir, Altın ve mücevherle süslenir.

(5) Ama görmezse terbiyeyi gereken, O tay, aşağı kalır bir eşekten.[273]

(6) Mahkûm olur değirmene yük taşımaya, Sürekli eziyet çeker yük altında.

(7) Bazen bir Yahudi yükünü, Hristiyan'ın bazen de; Taşır eziyet, sıkıntı ve bela içinde.

(8) İnsan da böyledir; riyazet görmemişse; Hiçbir değeri yoktur Âlimin gözünde.[274]

(9) O cehennemin yakıtıdır ve korku içindedir[275]*; Cehennemde taşlarla birdir.*[276]

(10) Onun için korku ve dehşet yeridir; Nas'da da yakıtı insanlar, diye söylenir.[277]

(11) Nefs hem emir veren hem emir alandır; Akıl ise imanı tanıyan ve iman bağışlayandır.[278]

(12) Güneşin yansıması sudan duvara gelir; Tavan onun nakışlarıyla süslenir.

(13) Onlar da güneşin aksinden sayılır, O ikincisi ise suyun duvardaki yansımasıdır.

(14) Can, süpürmez ayrı kalma korkusuyla; Dergahın tozunu, eğer izin yoksa.

---

[273] Tîn, 95/4-5

[274] Furkân, 25/77

[275] A'raf, 7/179

[276] Bakara, 2/24

[277] Tahrîm, 66/6

[278] Şems, 91/10

(15) Zaman ve mekân içinde O'na aittir tüm varlıklar; Ol! Emrinden canın kapakçığına kadar.[279]

(16) Dergâh hizmeti için; Âkillere şöyle emredildi: Allah'a itaat edin![280]

(17) Büyüyen varlıktan konuşan varlığa kadar; Hepsi birer kul olarak hakikati arar.

(18) O kötü küfre kıyasla din iyidir, Zira küfür dinin şeklini eşek postu altında bilir.[281]

(19) Gerçi, O olmadan niyet ve güç olmaz, Din işi O'nsuz yok, sensiz de olmaz.

(20) Din işinin kendisi yüzeysel bir iş değildir, Gerçek dine her zaman rağbet edilir.

(21) Hak din, mertin başına sarık ve taçtır; Böyle bir taç nâmerde nasıl yakışır?

(22) Dini koru ki mülke erişesin; Yoksa, din olmadan bil ki bir hiçsin.

(23) Din yolunda yürü; çünkü dinin yolu tazeler seni; Çıplak bir dalı yine yeşerttiği gibi.

(24) Ey mübarek, din yolu ve Allah'ın emri, Koyu çamurdan çıkarır ayağın ikisini.

(25) Cebir ve ihtiyar yolunda Allah'ın; Sen olmadan da, seninle de bir işi olmaz Allah'ın

(26) Her şey Allah'ın eseridir; Ne mutlu o kişiye ki bundan haberlidir.

(27) Bu yolda kendi adaletin ve bilginle; Düşünme, rehberlik et ve ilerle.

5. Beyitte işaret edilen şudur: Allahu Teâlâ insanı en güzel bir biçimde yaratmış, kalp, akıl, göz ve kulak vermiştir. Ama kafirler kendilerine verilmiş olan fıtrî kuvvet ve kabiliyetleri Hakk'ı bâtıldan ayırt etmek için kullanmamışlar, bunun doğal sonucu olarak da aşağıların aşağısına düşerek kendilerini cehenneme yakıt yapmışlardır. Bu beyitte Tîn

[279] Yâsin, 36/82

[280] 4/Nisâ, 59

[281] 62/Cum'a, 5

Sûresi'nin 95/4. ve 5. ayetlerine telmih vardır. Ayetlerin meali şöyledir: *4-Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. 5-Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.* 8. Beyitte 25/Furkân suresi, 77 ayete bir telmih vardır. 25/Furkân suresi, 77. ayetin meali: *De ki: Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!*

9. beyitte 2/Bakara suresi, 24. ayet işaret edilir. Ayetin meali şöyledir: *Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.* 10. beyitte 66/Tahrim Sûresi'nin 6. ayetinden iktibas vardır. 66/Tahrim suresi,6. Ayette mealen şöyle buyurulur: *Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun*

Allah Teâlâ, ezelî ilmi ile kafirlerin taahhütlerini yerine getirmeyeceklerini, kulluk vazifelerini yapmayacaklarını, fıtratlarındaki marifeti ve diğer güçleri Hakk yolunda kullanmayacaklarını, hevâ ve heveslerine uyacaklarını bilir. Bu eylemler gerçekleştiğinde Allah Teâlâ onların kalplerini mühürler ve artık onlar cehennemlik olurlar. Bu durum sırf O'nun iradesine bağlıdır. O'nun iradesine hiç kimse müdahale edemez. O, ne mecburdur, ne de sorumludur.

11. Beyitte Şems Sûresi'nin 7 ilâ 10. ayetlerin işaret vardır. 91/ Şems, (7-9): *Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir.*

14. beyitte nefis ile ruhun mücadelesi eşiğin tozu benzetmesi üzerinden anlatılır. Nefis bir toz tanesi kadar bile olsa ondan Allah'a sığınılması gerekir. Çünkü insanı nefsin hilelerinden bir tek Allah kurtarabilir. Ruh ve nefis kalbin içinde devamlı savaşan iki ordu gibidir. Hangi taraf kalpte ne kadar yer alırsa orası onun olur. Hepsini alırsa kalbi işgal eder, diğerini esir alır. Ruh iyiliğe eğilimlidir. Nefis ise kötülüğe isteklidir. Hangisi beslenirse o iktidara geçer.

16. beyitin ikinci dizesinde yer alan, *Allah'a itaat edin*, ifadesi Kur'an-ı Kerîm'in bir çok ayetinde tekrarlanır (örneğin: Âl-i İmrân, 3/ 132, Nisâ, 4/ 59, 64/Tegâbun,16, Muhammed, 47/ 33 vb.)[282]. Ancak ikinci dizede yer alan *emir, buyruk*, sözcüğü nedeniyle bu beyitte, 4/Nisâ Sûresi, 59. Ayete telmihte bulunulduğu anlaşılmaktadır. 4/Nisâ Sûresi, 59: *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*

Dergâh, Farsça, kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi mânâlar taşır. Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir.[283] Tasavvuf edebiyatında *dergâh,* mecazi olarak Allah'ın huzuruna gelmek, kapısının eşiğinde ondan yardım dilemek gibi anlamlarda kullanılır. Senâî bu beyitte işârî bir yöntemle dergâhı hem muhtaç kimselere yardım eden bir tarikat merkezi hem de Allah'ın yapılmasını emrettiği, Allah'ın hoşnut olduğu işler anlamında kullanır. Tek bir sözcüğe birden fazla anlam yüklemek ve diğer sözcüklerin yan yana dizilmesinden birden fazla güçlü anlamlar elde etmek Senâî'nin şiirini diğer şairlerden farklı kılan önemli özelliklerinden biridir.

18. Beyitte 62/Cum'a Sûresi'nin 5. ayetine bir telmih vardır. 62/Cum'a Sûresi 5. ayetin meali: *Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.*

19. beyitte yer alan ifade, tasavvufun özündeki *acz ve fakr* anlayışını yansıtır: İnsan kendi güçsüzlüğünü ve Allah'a olan mutlak muhtaçlığını idrak ettiği anda gerçek olgunluğa bir adım daha yaklaşır. 20. beyitte ifade edildiği üzere dini faaliyetler

[282] Hüseynî, *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka (Fahri-nâme) Şerhi*.

[283] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2009.

dikkatsizce veya yüzeysel bir şekilde yapılmamalıdır. Çünkü gerçek din her zaman çaba ve ciddiyet gerektirir.

3.12. Fakr İle İlgili İktibaslar

Maddî ve manevî anlamda hiçbir şeye malik olmadığını idrak etmek, *benliğin* erimesidir. Bu bölüm, insanın Allah'ın sıfatları karşısındaki acziyetini (fakr/iftikar) ve hayret hâlini ele alır. İnsan, ilahî sıfatların büyüklüğünü ve sonsuzluğunu idrak ettikçe kendi sınırlılığını ve yetersizliğini fark eder. Bu farkındalık, onu kibirden uzaklaştırarak tevazuya ve içsel bir arayışa yöneltir. *Hadikatu'l-hakika'da*, gerçek bilginin insanı kesinlikten ziyade hayrete götürdüğü vurgulanır. Çünkü Allah'ın zatı ve sıfatları akılla tam olarak kavranamaz; bu yüzden kulun en doğru tavrı, kendi aczini kabul etmek ve teslimiyet göstermektir. Kısaca, hakikate ulaşmanın yolu, bilgili olma iddiasından değil, fakr (ihtiyaç bilinci) ve hayret makamından geçer. Sözlükte, *yoksulluk,* anlamına gelen fakr, terim olarak *dervişlik, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğu ve kulun her an Allah'a muhtaç olduğu* manasına gelir.

*Fakr'*da kulun, varlıktan kurtulup Allah'ta fani olması vardır. Mutasavvıflara, fukara denir. Bu, onlar için şerefli bir lakaptır. Sufilerin en belirgin özellikleri yokluktan şikayet etmemeleri, sükûnetlerini korumaları; kendilerinin ihtiyacı varken ellerindekini başkasına vermeleri, başkalarını kendi nefislerine tercih etmeleridir. Onlara göre fukaranın asıl yoksunluğu maddî değil, manevîdir.

Senâî', *Fakr* kavramını, karanlık ve aydınlık terimleri ile açıklar. Siyah ve beyazın neşe ve hakikatle olan ilişkisini ele alır. Karanlığın hüzün anlamına geldiğini, buna alışan kişinin ise neşeli doğasından uzaklaştığını söyler. Senâî fakr ile ilgili beyitlerde, hakikati tanımanın ve aklî engelleri aşmanın insanı olgunluğa ulaştırdığını, kurtuluşun ise hakikati bilmekten geçtiğini vurgular. Senâî fakr konusunda, maddi dünyayı aşmanın ve ruhsal boyuta yönelmenin önemini dile getirir.

Senâî fakirliği yüz karası olarak tanımlarken bu ifadede asıl kastettiği maddi şeylerden yoksunluk değil; ilimden, marifetten ve ahlaktan yoksun olmaktır. Onun düşüncesine göre Allah'tan uzak düşmek en büyük fakirliktir. Eğer insan dünyada yoksulluğu seçerse, dünyanın tüm ihtişamı insanın gözünde siyahlaşır ve değerini kaybeder. Yüzünü dünyaya karartıp, dünya nimetlerine itibar etmeyerek Allah'ın yolunu tutanların gönlü huzurlu ve mutludur. Dünyada refah ve bolluk içinde yaşayan insanın bu dünyada ve ebedî âlemde mutlu olması çok zordur. Gerçek fakr, Allah'tan başkasından bir şey beklememektir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
که سیه هیچ رنگ نپذیرد	با سیه باش چونت نگزیرد	1	22	1
طرب‌انگیز سرخ روی کم است	ا سیه روی خوشدلی بهم است	2	22	1
طالب سوخته سیه رویست	تبش آتشی که دل جویست	3	22	1
کشف حال هلال و کفش بلال	هست روشن‌تر از ضیاء هلال	6	22	1
آب حیوان درون تاریکیست	که بدین راه در بدی نیکیست	11	21	1
جز طریق حقیقت دین است	هرچه جز حق هرآنچ باطین است	13		

(1) Olabiliyorsan bir arada ol siyahla; siyah hiçbir renk kabul etmez zira

(2) Kara yüzlüyle gönül neşesi birliktedir; Neşe uyandıran al yüzlü nadirdir.

(3) Gönül arayan ateşin parıltısı; İster, kavruk, siyah suratı.

(6) *Hilâlin ışığından daha aydın var mıdır? Hilâl'in hâlinin keşfi, Bilâl'in çarığıdır.*

(11) Çünkü bu yolda iyilik vardır kötülükte bile; Hayvani su karanlığın içinde.

(13) Hak'tan başka her şey batıldır; Hakikat yolu dışında her şey yanlıştır.[284]

Gönlünde aşk ateşi olanın yüzü siyahtır, yani onda fakrın alametleri vardır. Gerçek anlamda yüzünü dünyaya çevirip Allah'a yönelerek fakirliği seçen kişinin kalbini ilahi aşk kıvılcımları kaplar. Aşk ateşi ancak dünyaya karşı arzu ve isteğini kapatan gönüle

[284] 22/ Hac,62

yerleşir. 13. beyitte 22/Hac Sûresi'nin 62. ayeti işaret edilmiştir. ayetin meali: *Böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah'tır.*

3.13. Muhtaçlık ve Hayret Üzerine Ayet İktibasları

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
در دو عالم بدل کنندهٔ پوست	از پی تازگی ز دشمن و دوست	15	66	1
یرجع الامر کلّه زی او	کفر و دین خوب و زشت و کهنه و نو	3	72	1
که ترا چیست پایگاه و محل	هست عالِم خدای عزّوجل	28	73	1
هرچه از تست سر به سر آهوست	هرچه ز ایزد بود همه نیکوست	31	73	1

(15) Yenilik peşinde olanlar düşmandan ve dosttan da; Deri değiştirendir her iki cihanda

(3) Küfür ve din, iyi ve kötü, eski ve yeni; Bütün işler sonunda O'na döner geri.

(28) Yüce ve aziz Allah her şeyi bilendir; Sizin konumunuzu ve mevkinizi de bilmektedir.

(31) Allah'tan gelen her şey iyidir; Senden gelen her şey baştan başa çirkindir.

15. beyitte 4/Nisâ Sûresi, 56. ayet işaret edilmektedir. ayetin meali şöyledir: *Şüphesiz ayetlerimizi inkar edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz, Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*

72. bölümün 3. beyitinde 11/Hûd Sûresi'nin 123. ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Ayetin meali şöyledir: 11/Hûd Sûresi, 123: *Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur. Bütün işler ona döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na tevekkül et. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.*[285]

[285] Rahmani, "Şiirde Ayet İktibası: Hakîm Senâî Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka Örneği", 281-316.

73. Bölümün, 28. beyitinde, 35/Fâtır Sûresi'nin 31. ayetinde geçen: *Şüphesiz Allah (kullarından) hakkıyla haberdardır. Onları hakkıyla görür,* ve 42/Şura Sûresi'nin 27. ayetinde geçen: *Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir,* ifadelerine işaret vardır.

31. beyitteki mezmun, *Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir,* mealindeki, 4/Nisa Sûresi'nin 79. ayetini işaret eder. Bu beyitte Senâî, insan için hayırlı ve iyi olan her şeyin Allah'ın izzet ve kereminden kendisine ulaştığını ama her türlü kötülük ve belaların daha önce işlediği günahlar sebebiyle ortaya çıktığını ifade eder. Diğer bir deyişle, Allah'tan iyiden başka bir şeyin insana ulaşmayacağını ve kötü olan her şeyin insandan olduğunu vurgular.

3.14. Şükür ve Şikayet İle İlgili İktibaslar

Sözlükte, yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek, anlamındaki şükür, terim olarak, Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma, anlamına gelir.

Arapça, bir kelime olan şükür, Türkçe'ye de geçmiştir. Yapılan iyiliği övme anlamındadır. Nimetin değerini bilmek olan şükür: ilim, hal ve amel ile olmak üzere üç türlüdür. Alimlerin şükrü dilde, abidlerinki fiilde, ariflerinki haldedir. Abdülkadir Geylanî, dil ile yapılan şükrün, nimetin Allah'tan olduğunu, kabul edip, onu halka bağlamamakla meydana geldiğini söyler. Kalp ile şükür de insana verilen nimetlerin tümünün başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna, sürekli sağlam bir şekilde inanmakla, olur.

Hâkîm Senâî, *Hadika*'da şükür ile ilgili manzumede, Allah'ın sıfatlarını ve O'nun insanlarla olan ilişkisini ele alır. Allah'ı, hem lütuf ve rahmetin, hem de kahır ve adaletin

kaynağı olarak tasvir eder. O'nun lütfu kullara huzur ve sevinç verirken, kahır sıfatı korku ve ibret uyandırır. Senâî, bu iki sıfatın zıt görünmesine rağmen, hem salihlerin hem de fasıkların bu ilahî tecellilerden etkilendiğini vurgular.

Allah, lütfuyla ruhlara hayat verir, kahrıyla da kalplerdeki gururu kırar. O, kullarının hatalarını affeder ve rahmetinden hiç kimseyi ümitsiz bırakmaz. Manzumede ayrıca, Allah'ın kullarından daima haberdar olduğuna; ilahî varlık ile insanî varlık arasındaki ince sınırın sembolik biçimde açıklandığına dikkat çekilir. Senâî, ister iyi ister kötü olsun insanın tüm hallerinin Allah'ın gözetimi, lütfu ve sevgisi altında bulunduğunu ifade eder. Bu durumu beyitlerinde, ilahî merhamet ile adaletin bir arada tecellisini ve kul ile Hakk arasındaki sevgi bağını derin bir biçimde dile getirir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
با عزازیل قهر کرد انا خیر	سحره از لطف گفت ان لاضیر	23	31	1

(23) Sihirbaz, lütfundan: zarar yok, dedi; Azazil kahrından:Ben hayırlıyım, dedi.

Bu beyitte 26/Şuarâ Sûresi, 50. Ayetten ve 7/A'râf Sûresi, 12. Ayetten iktibas vardır. Birinci dizedeki *Zarar yoktur* ifadesi Hz. Mûsâ ile Firavunun müsabakasında sihirbazların sözü olup sabır ve teslimiyetin örneğidir. *Ben ondan üstünüm*, ifadesi ise, kibir ve isyanın sembolü olan iblisin sözüdür. Allah sihirbazlara lütufta bulununca sihirbazlar minnetlerinden dolayı *zarar yok*, diyerek kurtuluşa ermiştir. Allah iblise kahrettiği için iblis hatasını görememiş ve şikayette bulunarak *ben daha hayırlıyım* deyip lanete uğramıştır.

Bu beyitte Senâî, ilahi lütuf ile ilahi kahır arasındaki zıtlığı gösterir: Bu beyit, bir kimsenin zorluklar ve sıkıntılarla mücadele ederek bunların üstesinden geldiğini ve bu sayede kendisini daha yüce bir konuma taşıdığını ifade eder. Senâî burada, güçlülük ve üstünlüğün, insanın sıkıntılara karşı direnci ve sabrı sayesinde ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

Şükür ile ilgili diğer bir örnek şükretmenin önemli bir makam olduğu ve şükredenlerin büyük nimetlere kavuştukları hakkındadır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
مرجع شکر نیست جز سر گنج	موضع کفر نیست جز در رنج	4	30	1
عالم‌الغیب والشهادة را	شکرگوی از پی زیادت را	6	30	1

(4) *Küfür için vaz' olunan azaptır, şükür makamı hazinenin başıdır.*[286]

(6) Şükür et nimetinin çoğalmasına; Gizli olanı ve görüneni bilen Allah'a, [287]

4. beyitin birinci mısrasındaki *küfrederseniz*, ve ikinci mısrasındaki *şükrederseniz*, ifadeleri Kur'an-ı Kerîm'in 14/ İbrâhim Sûresi, 7. ayetine işaret etmektedir. Senâî ayetten istifade ederek bu beyitte şükretmenin önemini ve isyanın tehlikelerini kısaca *küfrün sonu azaptır, şükrün sonu ise zenginliktir*, şeklinde yorumlamıştır.[288] 14/ İbrâhim Sûresi, 7. Ayette mealen şöyle denilir: *Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.*

Beyitin ikinci mısrasındaki *el gaybı ve şehadeh,* ifadesi doğrudan 59/Haşr sûresinin 22. ayetinden alınmıştır. Haşr Sûresi'nin 22. ayetinde geçen kelimeler Allah Teâla'nın bir sıfatı olarak zikredilmiştir. Ama bu beyite dahil edilmesinin amacı, nimetlerin artması için Haşr Sûresi'nin son ayetlerini okumanın önemini vurgulamak içindir. Müderris-i Razavî bu beyitin daha önce *Marzuban-nâme*'de yazılmış olan *Az da olsa şükreden, büyük nimetlere layık olur,* ifadesinden alınmış olabileceğini ileri sürmektedir.[289]

59/ Haşr Sûresi, 22 ayetin meali: *O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen alemi de bilendir. O, Rahman'dır, Rahim'dir.*

---

[286] 14/ İbrâhim, 7

[287] 59/Haşr, 22

[288] Müderris-i Razavî, *Ta'likat-i hadikatü'l hakika*, 153.

[289] Zeynep Korkmaz, *Marzubân-Nâme Tercümesi* (Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1973), 856.

3.15. Hamd ve Senâ İle İlgili Ayet İktibasları

Bu bölümde özet olarak Senâî, Allah'ı yüceltir; her şeyin O'nun iradesi ve dileğiyle gerçekleştiğini ifade eder. Ebedî bir devlet ve izzetten söz ederek kullara hak ve hakikati aramaları gerektiğini hatırlatır. Ardından dinin önemine değinir ve dinin insanı maddî dünyadan kurtaracak bir yol olduğunu söyler. Bu karmaşık dünyada yalnızca iman ve doğru bir anlayışla huzura kavuşulabileceğini belirtir. Şiir ile dış görünüşe dair meseleler hakkında konuşmaktan sakınılması gerektiğini vurgular. Son olarak, helal ve haramı tam anlamıyla yalnızca Allah'ın bildiğini, insanlarla fazla hemhal olmaktan kaçınmak gerektiğini, çünkü bu şekilde zararlardan korunmanın mümkün olacağını dile getirir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
بر درِ روم در سجود شدی	چون سرانداز وصف جود شدی	16	65	1
همّت سگ بر استخوان مقصور	کعبهٔ دل ز حق شده منظور	17	65	1
بیت را همچو بت شکستن به	پیش شرعش ز شعر جستن به	18	65	1
گرچه با او کنون هم از خانه‌ست	شرع از اشعار سخت بیگانه‌ست	19	65	1

(16) Cömertlik vasfında gözü kara olunca; secdeye kapandın Rum kapısında.

(17) Allah'ın dikkat ettiği gönül kabesidir; Köpeğin çabası kemik parçası üzerinedir.

(18) *Onun şeriatının yanında şiirden medet ummak doğru değildir, Beyiti tıpkı bir put gibi kırmak gerekir.*

(19) Şeriat, çok uzaktır şiirden , Her ne kadar şimdi onunla görünse de aynı evden.

Kâbe, Allah'ın evi ve müminlerin ibadet yönü olması itibariyle kutsal bir mekândır. Ancak 17. beyitte vurgulanan *Kâbe*, fiziksel bir yapıdan ziyade, insanın kendi gönlünde, ruhunda Hakk'ı bulması ve Hakk'ı kendi özünde hissetmesi gerektiğine işaret eder. Bu beyitte Senâî, Allah'ın nazarında önemli olan şeyin kalbin yöneldiği şeyler

olduğunu, Allah'ın dışarıdan görünen işlerden ziyade kalbin niyetine ve isteklerine dikkat ettiğini söylemektedir.

İnsanı bir işi yapmaya yönlendiren kalbindeki istek ve niyetlerdir. Bu nedenle insanın istekleri doğru ve güzel olursa yaptığı işler de iyilikle sonuçlanır. Oysa diğer canlıların iyi ve güzel davranışlarda bulunmak gibi bir düşünceleri yoktur. Onlar hayatta kalmak için sürekli yiyecek bulma peşindedir. Bu beyitte, *kemik* dünya nimetlerini, *köpek* ise dünya hayatının nimetlerine aşırı düşkün, dünya menfaatlerini elde etmek için çalışan kişileri ifade etmektedir.

18. beyitte Senâî, şiire aşırı önem vermenin sakıncalarına işaret etmektedir. Senâî, tarihe isimlerini yazdırmak amacıyla şairlere kendini övdüren sultanlara ve devlet adamlarına seslenerek Kur'an'ın kaidelerine uymanın faziletinin daha değerli ve kalıcı olduğunu beyitlerin bir geçerliliğinin olmadığını söylemektedir. Bu beyit 36/Yâsîn Sûresi'nin 69. ayetine işaret etmektedir. Ayetin meali şu şekildedir: *Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'an'dır.*

19. beyitte Senâî, *Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar*, mealindeki 26/Şuarâ Sûresi'nin 224. ayetine atıfta bulunmaktadır. Hakim Senâî, *Şeriat ile şairler şimdi aynı evden gibidirler*, ifadesinde şeriat ile şairler sözcüklerinin yazılış bakımından benzerliğine dikkat çeker. Her iki sözcüğün, Arapça *şın, rı* ve *ayın* harflerinden oluşsa da anlamca birbirlerinden bir hayli uzak olduklarını ve aralarında gerçek bir benzerlik olmadığını söyler. Senâî'nin görüşüne göre şairler yoldan çıkmış kişilerdir ve şairleri de ancak sapkınlar takip eder. Buradan anlaşıldığı üzere Senâî, yaşadığı dönemdeki şairleri ve şairlere kendilerini övdürmek için çeşitli imkanlar sağlayan devlet büyüklerini onaylamamakta ve onları eleştirmektedir.

3.16. İsâr İle İlgili Ayet İktibasları

İsâr, Arapça bir kelime olup sözlükte: İkram, bahşiş, cömertlikle verme, malını cömertçe vermek, ikramda bulunmak; seçme, bir nesneyi ihtiyar eylemek, tercih etmek, seçmek, yeğlemek, bir şeyi diğerinden üstün tutmak, öne geçirmek, gibi anlamlara gelir.[290] [291]*Hadikatu'l-hakika*'nın *İsâr* başlıklı 52. bölümde, fedakârlık, yoksulluk ve zenginlik temalarıyla birlikte insan davranışlarında kalp ve niyetin önemi ele alınmaktadır. Senâî, okuyucuya her şeyini Allah için feda etmesi gerektiğini hatırlatır; çünkü gerçek değer, bir dervişin incinmiş kalbinden gelen ihsan ve sadakada gizlidir. Senâî, dervişlerin kalbinin zengin kimselerin servetinden daha saf ve kıymetli olduğunu vurgular. Ayrıca dünya hayatının geçici olduğunu, insanın Allah'a ve hakiki nimetlere ulaşmak için çaba göstermesi gerektiğini ifade eder. İnsanlardan dünyevî görünüşleri ve yüzeysel değerleri bir kenara bırakıp varlığın derinliğine ve hakikate yönelmelerini ister. Genel anlamda, isâr ile ilgili bölüm sâliki, dünya hayatına karşı kayıtsızlığa, zühde ve manevî değerlere bağlılığa davet etmekte, niyetin samimi olmadığı bilgi ve hikmetin değersiz olduğunu hatırlatmaktadır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
کز گدایان ظریفتر ایثار	هرچه داری برای حق بگذار	1	52	1
بهتر از جودهاست جهد مُقل	جان و دل بذل کن کز آب و ز گِل	2	52	1
یافت تشریف سورة هل اتی	سیّد و سرفراز آلِ عبا	3	52	1
یافت در پیش حق چنین بازار	زان سه قرص جوین بی مقدار	4	52	1
تا بیابی خدای بیچون را	خیز و بگذار دنیی دون را	5	52	1
از هزار توانگر آمد بیش	درمی صدقه از کف درویش	6	52	1
از دل ریش صدقه زان بیش است	زانکه درویش را دلی ریش است	7	52	1
هست تاریک و تیره همچو گِلش	به توانگر تو آن نگر که دلش	8	52	1
دل او کیمیای لم یزلیست	گل درویش صفوت ازلیست	9	52	1

[290] Durak Pusmaz, "Kur'an'da İsar Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 77-104.

[291] Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1979), 928.

1	52	10	بشنو تا چه گفت فضل آله	با که گویم که نیست یک همراه
1	52	11	با شهنشاه و خواجهٔ لولاک	گفت لا تعد عنهم عیناک
1	52	12	از تن و جان عقل و دل بگذر	در ره او دلی به دست آور

(1) Hak için ver elinde ne varsa, olanı; Çünkü daha güzeldir yoksulların ikramı.

(2) Feda et çamur canını ve kalbini; Eli açıklardan daha değerlidir yoksulun cömertliği.

(3) Faziletli ve şerefli Âl-i abâ; Hel etâ[292] *sûresiyle erişti itibara.*

(4) O değer vermedikleri üç arpa somunundan; Böyle bir revaç gördü Hakk'ın katından.

(5) Kalk ve bırak şu aşağı dünyayı; Böylece bulasın eşi benzeri olmayan Hûda'yı.

(6) Bir dirhem sadaka bir yoksulun elinden; Daha değerlidir bin zenginin verdiğinden.

(7) Zira yoksulun gönlü incinmiştir; Yaralı bir gönülden verilen sadaka, daha kıymetlidir.

(8) Zenginin bakılması gereken yeri içidir; Çünkü kalbi çamur gibi bulanık ve kasvetlidir.

(9) Yoksulun yaratılışı ezelden halistir. Onun kalbi ley yezel hüneridir.

(10) Allah'ın lütfu, ile söyleneni anla: Kime söyleyeyim ki tek bir yoldaş olmayınca [293]

(11) Şahların şahı ve levlâkenin sahibi bununla; Dedi Gözlerini onlardan ayırma[294]

(12) Bedeni, canı, aklı ve gönlü bırak; Onun yolunda bir gönül kazanmaya bak.[295]

Îsâr, terim olarak Haşr Sûresi'nin 9. ayetinde geçmektedir. Senâî, isâr sözcüğünü kullanarak Haşr Sûresi'nin 9. ayetine atıfta bulunulmaktadır. 59/Haşr Sûresi, 9. Ayet: *Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine*

[292] 76/ İnsân Sûresinin bir diğer ismi Hel etâ sûresidir.

[293] 5/Mâide suresi, 54. Ayette geçen bir terim

[294] Kehf, 18/28

[295] Bakara, 2/262

yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

Haşr Sûresinin 9. ayetinde bahsedilen, daha önce Medine'yi yurt edinmiş olanlardan maksat Ensar'dır. İbn Kesîr'in de belirttiği gibi bu ayette Ensar övülmekte, onların faziletleri, şerefleri, cömertlikleri, kıskanç olmadıkları, muhtaç olmalarına rağmen kardeşlerini kendilerine tercih ettikleri belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de içerisinde îsâr ifadesi olmayıp da aynı anlamı veren ve sahabenin fedakârlıklarından bahseden başka ayetler de vardır. Örneğin 76/ İnsân Sûresi 8. ayette müminlerin karşılıksız vermesi anlatılmıştır: 76/ İnsân Sûresi 8 ve 9. ayetlerin meali: *Onlar, içleri çektiği halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) Biz sizi ancak Allah rızâsı için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.*

3/Âl-i Îmrân, 92'de ise Allah Teâlâ şöyle buyurur: *Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir. Bundan çok daha üstün bir infâk tarzı da kendileri muhtaç oldukları halde, başkalarını kendilerine tercih edenlerin infâkıdır. Bunlar en çok sevdikleri şeyleri başkalarına verip, yedirirler.*

2/Bakara Sûresi, 177. ayet: *İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin*

tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.

2. beyitte geçen *cehd el ma'kıl* ifadesi Ebû Hüreyre'den (ra) aktarılan sahih bir hadisten alınmıştır. Hadiste *cehd el ma'kıl* İhtiyaç içinde olan kişinin, kendisini zorlayarak verdiği sadaka anlamına gelmektedir.[296]

Âl-i aba Fars ve Türk edebiyatında kullanılan Hz. Peygamber'i ve yakın akrabasından belli kişileri ifade eden bir tabirdir. Sünnî ve Şiî hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'nin evinde iken, *Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister.* (Ahzâb, 33/33) meâlindeki ayet nâzil olmuş, bunun üzerine Peygamber Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i abasının altına alarak, *Allahım, benim ehl-i beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!* diye dua etmiştir.[297] *Hel Etâ* İnsan sûresinin 1. ayetinde geçtiği için bu beyitte 76/İnsân Sûresi'ne bir işaret vardır.

9. Beyitte geçen *lem yezel* ifadesi, *hiç evveli olmayan varlık,* anlamında kullanılır. Allah'ın zâtının *lem yezel* olması, geçmişte O'nun varlığı bulunmaksızın herhangi bir zamanın geçmemiş olduğu anlamına gelir.

10. beyitin birinci dizesinde geçen *Allah'ın bir lütfudur*, ifadesi Mâide Sûresi'nin 54. ayetinden iktibas edilmiştir. Ayette yer alan *fazlullah* kazanılan bir şey değil, seçilerek verilen, kulun iradesini aşan bir ilâhî tahsistir. Senâî 1. Mısrada doğrudan, *fazlullah* yerine bilinçli biçimde *fazıl-ı Âleh* ifadesini kullanmıştır. Allah'ın lütfu zatîdir, aşkındır. Kulun hâline yansıyan lütuf Âleh üzerinden görünür. Yani Âleh burada: tecellî mahalli, taşıyıcı vasıta, kulun kalbi, hâli olur. Senâî, bu beyitte Mâide sûresinin 54. ayetine göndermede

[296] Buhârî, *Sahih-i Buhâri ve Tercemesi*, 3/4427.

[297] Tirmizî, *Şemâil-i Şerif Şerhi*, 3/1550.

bulunarak, *Bu lütuf sadece onu anlayacak ve taşıyacak yoldaşlara verilir, herkese verilmez. Bu lütuf vardır ama müşterisi yoktur. Allah yolunda cihad eden mü'minler ancak bu lütufa erişebilir,* der.

5/Mâide Sûresi, 54. ayetin meali: *Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*

11. beyitin birinci dizesindeki *Levlâk*, Kudsî hadis olduğu ileri sürülen, *Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım,* anlamındaki ibarenin ilk kelimesidir. Dolayısıyla bu terim kullanılarak Hz. Muhammed'in mânevî şahsiyeti ifade edilmiştir. Beyitin 2. dizesinde, Kehf Sûresi'nin 18/28. ayetinden iktibasta bulunulmuştur. Kâfirlerden bir grup Resûlüllah'a gelip Suheyb (ra), Ammâr (ra), Habbâb (ra), Âmir (ra), Selmân (ra) gibi sahabeleri kastederek: *Şu köleleri yanından uzaklaştır ki, seninle oturalım konuşalım,* demeleri üzerine Kehf Sûresi'nin 28. ayeti inmiştir. Kehf Sûresi, 18/28. ayetin meali şöyledir: *Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.*

12. Beyitte geçen gönül kazanmak terimi 2/Bakara Sûresi 262. ayete işaret eder. 2/Bakara Sûresi 262. ayetin meali şöyledir: *Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının arkasından başa kakıp incitmeyenler için rablerinin katında özel karşılık vardır. Artık onlar için korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.*

3.17. Samimi Gayret ve Doğruluk Hakkında Ayet İktibasları

Senâî, 1. Bölüm'ün 53. kısımında, sahabeden Kays b. Âsım et-Temîmî (ö. 47/667) ile ilgili bir hikâye üzerinden malını içtenlikle vermenin faziletini Kur'an'a atıfta bulunarak anlatır. Resûlullah'ın ilâhî buyruklara icabet ettiği bir zamanda, maddî durumunun zayıflığından ötürü Kays'ın dünyadan herhangi bir beklentisi yoktur. Bir gün Kays, eşine Peygamber'e sunulmak üzere evden bir şey götürmesi gerektiğini söyler. Eşi evde hiçbir şey olmadığını anlatmaya çalışır. Sonunda evde bir miktar hurma bulunur.

Kays bir sâ'[298] kadar hurmayla mescide gelir ve orada bulunanlar onun yardım amacıyla getirdiğini küçümseyince Resûlullah'ın huzurunda mahcup olur. Ancak Cebrâil (a.s.), Resûlullah'a Kays'ın malının az olmasına rağmen, samimiyeti ve niyeti sebebiyle onun sunduğunun diğerlerinden daha değerli olduğunu bildirir. Sonunda Kays, iyi niyeti ve Allah'a yakınlaşma gayreti nedeniyle Allah katında yüce bir mertebeye erişir; onu alaya alan münafıklar ise bu davranışlarından dolayı kınanırlar. Bu hikâye, temiz niyetin ve hayırlı bir amelde bulunma çabasının, her türlü maddî zenginlikten daha kıymetli olduğunu göstermektedir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
حکم من ذاالذی نمود نزول	آن زمان کز خدای نزد رسول	1	53	1
پیش مهتر کشید و سر نکشید	هرکسی آنقدر که دست رسید	2	53	1
یلمزون المطوّعین ناگاه	مصطفی را ز حال کرد آگاه	21	53	1

(1) Ne zaman ki Allah katından Resûl'e; Allah'a borç verecek kimdir, hükmü indirilince,

(2) Herkes elinin eriştiği kadarını; Önderin huzuruna getirmekten geri durmadı.

(21) Mustafa'ya durumu bildirildi; Çekiştirip onlarla alay edenler var ya! ayeti indirildi.

[298] 1 sâ' yaklaşık olarak 3,26 kg

1. Beyitte, 2/Bakara Sûresi, 245 ve 57/ Hadîd Sûresi, 11. Ayet işaret edilmektedir. 2/Bakara Sûresi, 245. ayetin meâli şöyledir : *Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz.* 57/ Hadîd Sûresi, 1. ayetin meâli ise şöyledir: *Kim Allah'a güzel bir borç verecek ki, Allah da onu kendisine kat kat ödesin. Ona çok değerli bir mükafat da vardır.*

21. beyitte 9/Tevbe Sûresi'nin 79. ayetine bir işaret vardır. Ayetin meali şöyledir: 9/Tevbe Sûresi,79: *Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü'minlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.*

3.18. Zekat Verenler Hakkında Ayet İktibasları

Senâî, aşağıdaki hikâyede zekat vermenin önemini okuyucunun zihninde pekiştirmek amacıyla temsili bir olay anlatmakta ve bir görüş ortaya koymaktadır. Onun savına göre cömertlik, yüksek bir ahlaka sahip olmanın bir göstergesidir ve bu özellik sözünün eri, gözü pek, onurlu kimselerde olur. İslâm inancına göre zekât vermek, bir tohum ekmekle eş değerdir. Bir çiftçi tarlaya buğday ektiğinde bir buğday tanesinden içinde onlarca tohum bulunan bir başak çıkar ve çiftçinin emeği de tarladan aldığı ürünle karşılık bulur. Senâî, Kur'an'da Neml, 27/3, 31/Lokmân,4, Mâide, 5/55, Tevbe, 9/ 71 v.b, bir çok ayette geçen *onlar zekatı verirler* , ifadesine dayanarak bu görüşünü temellendirir. Okuyucunun zekat verme konusundaki ayetleri daha iyi anlaması için bir benzetme yoluna giderek hikâyesinin temelini, cömertlik ve yiğitlik erdemlerinin vurgulanması üzerine kurar.

Bu manzumede anlatılan hikayede, cömert bir asilzade, henüz hayattayken oğluna çokça altın verir. Oğlu, babasının mal varlığına göre kendisine daha fazla miras kalacağını hesaplayarak babasının bağışını az bulur ve uygun bir dille babasını eleştirir. Babasına:

Benim payım bu kadar mı? diye sorar. Baba ise ona, kendisine verilenlerin Hakk'ın hazinesinde bulunduğunu ve herkesin kendi amellerine göre hazineden nasibini alacağını söyler. Ayrıca, Allah'ın asla zulmetmediğini ve herkesin yaptığı işlerin karşılığını hak ettiği şekilde alacağını vurgular.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
داد چندین هزار بدرهٔ زر	راد مردی کریم پیش پسر	1	11	1
تر زبان شد به عیب و عذل پدر	پسرش چون بدید بذل پدر	2	11	1
گفتش ای پور در خزانهٔ هو	گفت بابا نصیبهٔ من کو	3	11	1
من به حق دادم او دهد به تو باز	قسم تو بی وصی و بی‌انباز	4	11	1
او نه بس دین ما و دنیی ما	اوست چون کارساز و مولی ما	5	11	1
نکند با تو ظلم از آنها نیست	او به جز کارساز جانها نیست	6	11	1
چون در بست بر تو ده بگشاد	هریکی را عوض دهد هفتاد	7	11	1

(1) Cömert bir beyefendi, oğluna birkaç bin kese altın verdi.

(2) Oğul görünce babanın eli açıklığını; Kınayıp hatasını babasını sorguladı.

(3) Dedi: Baba, benim nasibim nerede? Baba dedi: Ey oğul, O'nun hazinesinde.

(4) Vasiyetsiz, ve ortaksız nasibini; Ben Hakk'a verdim, O, sana verir geri.

(5) O'dur işimizi yoluna koyan mevlamız; O, değil sadece bizim dinimiz ve dünyamız.

(6) O canları yaratmanın dışında bir iş yapmaz değildir; O, sana zulmetmez, zalimlerden değildir.

(7) O, her birine karşılık yetmiş kat koyar; Üzerine bir kapı kapatınca, on kapı açar.

Bu manzumede Bakara Sûresi'nin 2/261. ve En'âm Sûresi'nin 6/160. ayetine işaret edilir. Bakara Sûresi 2/261. Ayetin meali şöyledir: *Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.* En'âm Sûresi 6/160. ayetin meali ise şöyledir: *Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de*

bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.

Zekât vermek, nimete şükretmenin bir ifadesidir; İyilik ve bağışlama, Allah'ın salih kullarına mükafat vermesine vesile olur. Oğulları eğitmek için sadece öğüt vermek yeterli değildir. Çocuğun olgunlaşmasında önemli olan davranışları uygulamalı olarak göstermek gerekir. Ayrıca manevî nimetlerin de zekâtı vardır; ancak bunların sayısı o kadar çoktur ki tam olarak belirlemek mümkün değildir.[299]

3.19. Rıza ve Teslimiyet İle İlgili İktibaslar

Hadikatu'l Hakika'nın 1. Bölümünde, 60. bölümün başlığı şu şekildedir: *Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ; yaratılışı, ahlâkı, eceli ve rızkı takdir edip hükme bağlamıştır. Bunun temsili, Biz taksim ettik, anlamındaki ayette yer almaktadır.* Bu başlıkta Zuhruf Sûresi 43/32. ayete işaret edilir.

Zuhruf Sûresiv43/32. ayetin meali şöyledir: *Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.*

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
در قیامت همانت پیش آرند	هرچه زینجا بری نگه دارند	3	60	1
لن تجد ملتش ز تحویلا	لن تجد سنّتش ز تبدیلا	7	60	1
نیست چیزی ازو نهان اصلا	خیر و شر نیست در جهان اصلا	7	78	1

(3) Buradan ne götürürsen saklarlar; Kıyamette de aynısını önüne koyarlar.[300]

[299] Pouras - Nazari, "Senâî'nin Hadîkatü'l-Hakîka'sında Kur'ân Ayetlerine Dayanan Teşbihli Hikâyeler.", 82-105.

[300] 17/İsrâ,13

(7) O'nun sünnetinde hiçbir değişim bulamazsın; O'nun dininde bir sapma bulamazsın.[301]

(78/7) Hayır ve şer yoktur gerçek cihanda; Hiçbir şey O'ndan gizli değildir asla.[302]

3. beyitte insanın dünyada yaptığı bütün işlerin kaybolmadığı ve bunların kıyamette önüne koyulacağı anlatılır. Bu beyitte 17/İsrâ Sûresi, 13. ayete bir işaret vardır. ayetin meali şöyledir: *Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.*

7. beyitte 35/ Fâtır Sûresi'nin 43. ayeti işaret edilmiştir. 35/ Fâtır Sûresi, 43. ayetten iktibas edilen kısım mealen şöyledir: *…Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın.*

Bu bölümde insanın ahiretteki kazancını dünyadan sağlayabileceği, dünyada yaptığı işlerin kayıt altına alındığı ve bunların kıyamet günü kendisine tek tek gösterileceği anlatılır. Dünya hayatında yapılanlar ahirette kişiye haber verilir ve bunlar değişmez. Bir insana verilmesi gerekenler dünyada verilmiştir. İnsan öldükten sonra dünyada işlediği hataları düzeltme imkânı yoktur. Bu nedenle Senâî beyitinde, hatalardan dünyadayken vazgeçilmesi gerektiğini söyler.

1. Bölümün, 78. kısımının, 7 beyitinde İbrahim Sûresi'nin 14/38. ayeti işaret edilmektedir. Ayetin meali şöyledir: *Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.*

Hadikatu'l- hakika'nın 1. Bölümünün, *Allah'ın Hüküm ve Kazasına Rıza Göstermek ve Teslim Olmak*, başlıklı 80. bölümünde, insanın zorluklara katlanma

[301] Fâtır, 35/43

[302] İbrahim, 14/ 38

yeteneği, sıkıntılar karşısında sabrı, ve Allah'ın rızasını kazanma gayreti ele alınır. Bu bölümde işlenen konulardan birisi de *Tâ'at*' tır.

Tâ'at, Arapça bir kelime olup itaat, muvafakat, emre boyun eğme gibi anlamları içerir. İbadete verilen mânâlardan biri de tâ'attır. Senâî, ilahi iradeye teslim olmanın gerekliliğini ve aşkta sadakatin önemini hatırlatır.[303]

Bu bölüm dünyaya aşırı bağlanmaktan uzak durmayı ve insanı hayatın manevi anlamlarını kavramaya davet eder.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
هم سمعنا و هم اطعنا گوی	باش در حکم صولجانش گوی	22	80	1
باز دان از رمیت سرّ قدر	جبر را مارمیتَ کن از بر	37	80	1

(22) Guy ol da O'nun çevgeninin hükmünde; hem işittik, hem de itaat ettik, de. [304]

(37) Cebri, sen atmadın, diye ezberle; kaderin sırrını da, sen attın'dan bil yine.[305]

Çevgen oyunu, genellikle altışar veya dörder kişilik iki takımla ve at üzerinde, 240x160 metre boyutlarında geniş ve düz bir meydanda kalabalık takımlarla oynanan eski bir oyundur. Oyunda kullanılan topların Pehlevice ismi *Guy'*dur. Guylar, 10-15 cm. çapında, söğüt veya akçaağaç budağından veya küçük bir çakıl taşı etrafına pirinç samanı sarmak ve üstünü deri ile kaplamak suretiyle yapılır. Oyundaki amaç, hakemin saha ortasında yere koyduğu tahta topu, yarımşar saatlik devreler içinde, karşı takımın kalesine sokarak ya da belirlenmiş bir hedefe isabet ettirerek fazla sayı yapabilmektir. Fars ve Türk Edebiyatında çevgen oyunundan seçkinliği, kahramanlığı ve yiğitliği simgeleyen bir oyun olarak bahsedilir.

---

[303] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), 257.

[304] Bakara, 2/285

[305] 8/Enfâl,17

Çevgen edebî, tasavvufî metinlerde mecazi olarak değişik anlamlarda kullanılır. Pek çok mutasavvıf, eserlerinde çevgen oyununun iki önemli öğesinden çevgeni, ilâhî irade anlamında; çevgen oynanan meydanı tasavvuf yolu, aşk davasının sürdürüldüğü bir hâl; topu da ilâhî iradeye boyun eğen mahlûkat anlamında kullanmıştır.[306]

Senâî, 22. beyitte saliki çevgen sopasının ucundaki bir topa benzeterek Allah'ın hükmüne direnç göstermeden, onun iradesine boyun eğerse kolayca amacına ulaşıp kazançlı çıkacağını söylemektedir. Bu beyitin 2. dizesinde 2/Bakara Sûresi 285. ayetten iktibas vardır. 2/Bakara Sûresi 285: *Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. Şöyle de dediler: İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.*

37. beyit, 8/Enfâl Sûresi, 17. ayetin tasavvufi yorumudur. Bu beyit, kader ve ilahî kudret kavramlarına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, insanın kaçınılmaz durumlarla uzlaşmayı ve onlardan hikmetli dersler çıkarmayı öğrenmesi gerektiğini hatırlatır. Senâî, zorluklar ve sınırlamalar karşısında dahi, insanın ümit ve bilinçle ilerlemesi, yaşadığı tecrübeleri manevî olgunluğa dönüştürmesi gerektiğini öğütlemektedir. Böylece beyit, teslimiyet ile aktif gayretin bir arada bulunabileceğini zarif bir biçimde vurgular.

8/Enfâl Sûresi,17. ayetin meali : *(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*

[306] Ali Çavuşoğlu, "Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebî, Tasavvufî Metinlerde Yansıması", *İSTEM* 6/11 (01 Aralık 2008), 159-174.

3.20. Kulluk Hakkında Ayet İktibasları

Senâî, kulluğun güçsüzlük ve düşkünlük göstergesi olmadığını, samimiyet ve gönülden teslimiyet gerektirdiğini belirtir. İnsanın bütün varlığını Allah'a hizmet etmeye adaması ve dünyanın kurduğu tuzaklardan uzak durması gerektiğini vurgular. Senâî ayrıca, ilahî kaza ve kadere boyun eğmenin zorunluluğuna dikkat çeker. İnsanların başına gelen acı ve sıkıntılı olayları küçümsememek gerektiği konusunda uyarır.

Senâî'ye göre insan, Allah'ın hükmü karşısında teslim olmalı, imanla kalbini yalnız O'na yöneltmeli ve başkalarına yer bırakmamalıdır. Senâî insanın ancak Allah'a teslimiyet ve kullukta gerçek huzur ve hikmeti bulabileceğini söyler ve Allah hususunda, gaflete düşmenin ve nefsin arzularına uymanın tehlikelerine değinir. Kulluk konusunda, Senâî, imana ve Allah sevgisine büyük önem verir ve dini meselelerde derin düşünme ve araştırmanın gerekliliğini hatırlatır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
ور ندانی بخوان تو **قلب سلیم**	بندگی نیست جز ره تسلیم	7	82	1
امر **قل لن یصیبنا** برخوان	که نبشتست بر تو سود و زیان	21	82	1

(7) Teslim olmaktan başka bir şey değildir kulluğun yolu; Eğer bilmiyorsan, kalb-i selîm'i oku. [307]

(21) Kâr ve zarar yazılmıştır sana; Bize, Allah'ın bizim için takdir ettiğinden başkası isabet etmez, emrini okusana.[308]

7. beyitte, gerçek kulluğun yolunun yalnızca teslimiyet olduğu; bunu bilmeyen kimselerin, aradığını saf ve dürüst kalbinde bulabileceği anlatılmaktadır. Bu beyitte Allah'a kulluk etmenin şartlarından birinin kalb-i selîm olduğu belirtilerek 26/Şuarâ

[307] 26/Şuarâ, 89

[308] 9/Tevbe,51

Sûresi'nin 89. ayetinden iktibasta bulunulmuştur. 26/Şuarâ Sûresi, 89 : *"Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka."*

21. beyit, insana yazılmış olan ister iyi, ister kötü her rızkın sonunda ona ulaşacağını anlatır. Ayrıca, insana ancak kaderinde takdir edilmiş olan şeylerin isabet edeceğini ifade eder. Dolayısıyla beyit, kader anlayışını ve ilahi takdire rızayı vurgulayan teslimiyet öğretisini dile getirir. Burada Senâî, 9/ Tevbe Sûresi 51. ayete işaret etmektedir. ayetin meali şöyledir: *De ki: "Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler.*

3.21. Keramet İle İlgili Ayet İktibasları

Arapça bir kelime olan keramet, azizlik, şeref, küp veya desti kapağı, itibar, Kerîm, cömertlik, gibi anlamlar içerir. Peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü olaylara mucize denirken, benzeri, durum veliler için söz konusu olunca, buna da keramet denir. Manevî keramet, gerçek keramet olup istikametten ibarettir.[309]

Bu bölümde yer alan manzume, derin manevî ve tasavvufî kavramların ifadesine yöneliktir. Eserde, hakikatin bulunması ve aşk ile marifetin yüce makamına erişilmesi konusu işlenmektedir. Senâî, dış görünüşlerden kaçınmanın ve içsel arayışı merkeze almanın insan hayatının esası olması gerektiğini vurgular. İnsan, Halîl (Hz. İbrahim) gibi olmalı ve Hakk'ın feyzinden nasiplenmelidir. Nazımda yer alan Hz. Mûsâ ve Firavun göndermesi, iman ile azgınlık arasındaki ikiliği temsil eder. Özetle, Senâî, birliğin önemini, görünüş ve şekilciliğin zararını hatırlatır; bütün farklılıkların tek bir hakikate yöneldiğini dile getirir. Bu yolculukta, insan kalbi Hakk'ın nuruyla aydınlanmalı, ilim ve marifetle dolmalıdır.

[309] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2009, 189.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
بس بگوید که **کیف مدالظل**	لطف حق سایه‌ش افکند بر دل	13	81	1
روی بنمایدش **جعلنا الشمس**	چون ز ظل جان او بیابد لمس	14	81	1

(13) Hakk'ın lütuf gölgesi yayılmıştır kalbin üzerine; Onlar ise hayret içinde sorarlar Nasıl uzattı, diye.

(14) O'nun, ruha dokunuş gölgesi; Aynı yaratılmış güneşin ortaya çıkması gibi.

Lütuf, Arapça, bağış demektir. Kul'u Hakk'a boyun eğmeye yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şeye lütuf denir. Furkân Sûresinin 25/45. ayetinden *keyfe meddez zıll,* ifadesi 13. beyitin 2. dizesine ve *cealneş şemse* ifadesi de 14. Beyitin son kısmına doğrudan dahil edilmiştir. Bu itibarla Furkan Sûresi, 45. Ayet işaret edilmektedir. Furkân Sûresi, 25/45: *Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık.*

14. beyitte Senâî, ilahi nurun kalpteki tezahürünü anlatır: önce gölge rahmetin örtüsüdür, ardından güneş hakikatin ışığı olarak doğar yani kul, tecelliyle Hakk'ı idrak etmeye başlar. O'nun, cana dokunuş letafeti, güneşin gölge üzerine düşmesi gibidir. Bu beyitlerde Hakk'ın insan gönlündeki tecellisi güneş ışığının gecenin karanlığı üzerine döşenmesine benzetilmektedir.

3.22. Aşk ve Tevâzu İle İlgili Ayet İktibasları

Senâî-yi Gaznevî, aşk konusunu eserlerinde derinlemesine işlemiştir. O aşkı yalnızca beşerî aşk olarak değil insanı Allah'a ulaştıran bir araç olarak görür. Bu kavramı hem bireysel hem de evrensel boyutlarıyla ele alırken duygusal yönüyle tasavvufi hikmeti bir araya getirir. Aşk teması onun eserlerinde derin bir manevi mana taşır. Senâî, aşkı evrensel bir hakikat olarak tasavvuf edebiyatına kazandırmıştır. Ona göre aşk bütün kâinatın özü olup bir yaratılış amacıdır ve bütün varlıklar bu aşkın bir tezahürüdür. Şairin şiirlerinde beşeri aşkın ilahi aşka geçişte bir basamak olarak ele alınışı, insanın ilahi

hakikate ulaşma yolculuğundaki içsel dönüşümü ve aşkın bir arınma aracı olarak kullanılışı ele alınmıştır. Senâî, aşkın ve ayrılığın insan ruhu üzerindeki derin etkilerini ele alarak, sevgiliden uzak kalan gönüllerin yaşadığı duygusal hâlleri tasvir eder. Aşkın, insanın ruhunu şekillendiren bir güç olduğunu ve onun yaşamındaki yönlendirici etkisini vurgular.

Senâî, *Hadikatu'l- hakika*'nın Beşinci Bölümüı, 10. kısımında, aşk ve akıl konusunu ele alarak bu iki kavram arasındaki ayrımı ve etkileşimi inceler. Senâî, kalbin kederin alıcısı olduğunu ve aşkın maddî dünyaya ait olmadığını ifade eder. Bilim ve bilgi kişiyi yüksek mertebelere ulaştırsa da sadece aşk, insanı yalın ve örtüsüz hâle getirebilir. Senâî'ye göre, aşk sanattan üstündür ve aşık olmayı akılla kıyaslanamaz bulur.

Aşk yolunda insanlar, gündelik işlerden habersiz çocuklara benzer. Senâî, aşkı gizemlerle dolu ve derin, aklı ise sadece gözlemci ve ifşacı olarak nitelendirir. Sonuç olarak, şair aşkın ve onun getirdiği zorlukların kaçınılmaz olduğunu; aşkla yaşanan bir hayatın daima endişe ve mücadeleyle dolu geçtiğini vurgular. Bu bölümün 10. Beyitinde Hz. Âdem'in cennetten çıkarılma hadisesi hatırlatılmaktadır. Beyitte yer alan, *inin oradan* ifadesi Bakara sûresinin 38. ayetinden iktibas edilmiştir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
آمد اندر جهان جان تنها	آدم از عشق اهبِطوُا منها	10	10	5

(10) Âdem, inin oradan emrinin aşkıyla; Dünyaya yalnız geldi, sadece canıyla.[310]

10. beyitte Senâî, Hz. Âdem'in yeryüzüne bir aşkla indiğini ifade etmektedir. 2/Bakara Sûresi, 38. ayetin meali: *İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir*

[310] Bakara, 2/38

yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir, dedik.

Senâî, aşk, muhtaçlık ve hakikat temalarını işlediği beyitlerinde maneviyatla kurulan bağın önemini vurgular. Muhatabını kalbin sesine kulak vermeye ve içsel hakikatlerinin farkına varmaya davet eder. Beyitlerinde, hakikate ulaşmanın yalnızca duygu ve iman aracılığıyla mümkün olduğunu, aklın ise tek başına yetersiz kaldığını ileri sürer. Bunun yanı sıra, aşk ve kibir gibi yaşamın ikili karşıtlıklarına değinerek Allah karşısında tevazunun gerekliliğini öne çıkarır. Senâî, ilahi rahmet ve nimetlere atıfta bulunarak, okuyucuya dünyevi aldatıcılıklar yerine hakikatin ve Allahu Tealâ'nın cemalinin peşinden gidilmesini tavsiye eder. İnsanın hakikati idrak sürecinde aşk ve ihtiyaç kavramlarının belirleyici rol oynadığını vurgular. Aşkın, insanı Allah'a ve güzelliklere yönelten bir şevk ve coşku kaynağı olduğunu dile getirir. Şevk, âşığın boynundaki bir zincir gibi onu aşka doğru yönlendirir ve dünyevi sınırlılıklardan özgür kılar. Bu yolda şevk, insanı azaba ve cehenneme sürükleyebilir ya da onu cennetin kucağına yerleştirebilir. Can bedenden azade olduğunda, gönül taze ve diri hale gelir. Aşk, kuruntu ve vehimleri bir kenara iter ve insanı göklere taşır. Aşkın şevki o kadar derindir ki melekleri bile etkisi altına alır. Aşk yolunda hiçbir şey âşığın aşkına ve çabasına engel olamaz. Allah, her şeyi kendi irade ve dileğine göre gerçekleştirmeye kadirdir. Aşk ve şevk, insanı hem dünyevi bağlardan hem de benliğinden koparır. Bu yolda acı da olsa huzur da olsa hepsi aşkın tecellisidir. Âlemde yalnızca bir gerçek vardır, o da: Allah'a duyulan aşk. Geri kalan her şey onun yansımasından ibarettir.

Beşinci Bölümün, 10. kısımında,, Senâî, aşk ve akıl konusunu ele alarak bu iki kavram arasındaki ayrımı ve etkileşimi inceler. Senâî, kalbin kederin alıcısı olduğunu ve aşkın maddî dünyaya ait olmadığını ifade eder. Bilim ve bilgi kişiyi yüksek mertebelere ulaştırsa da sadece aşk, insanı yalın ve örtüsüz hâle getirebilir. Senâî'ye göre, aşk sanattan üstündür ve aşık olmak akılla kıyaslanamayacak kadar yücedir.

Aşk yolunda insanlar, gündelik işlerden habersiz çocuklara benzer. Senâî, aşkı gizemlerle dolu ve derin, aklı ise sadece gözlemci ve ifşacı olarak nitelendirir. Sonuç olarak, şair aşkın ve onun getirdiği zorlukların kaçınılmaz olduğunu; aşkla yaşanan bir hayatın daima endişe ve mücadeleyle dolu geçtiğini vurgular.

Senâî, cennetin niteliklerini ve insanî gereksinimlerin iç yüzünü ele aldığı manzumede, dünyevî değerlerin ve bedensel bağlılıkların zayıflığına dikkat çekerek, cennetteki asıl mertebe ve onurun, Allah ile yakınlık ve O'nunla konuşma şerefinin kazanılması olarak ifade eder. Yeme içme gibi maddî hazların asıl hedef olmadığını vurgular.

Senâî, 5. Bölümün 15. kısımında mecazi aşkı eleştirel bir dille ele alır. Allah dostlarıyla dünya ehlinin arasındaki zıtlığı ortaya koyar. Gerçek dostların, Allah'ın rızasını ve vuslatını arzuladıklarını belirtir. Manzumenin son kısmında ise, duanın kabulü konusuna temas edilir. Senâî, insanların dua ettiklerini fakat çoğu zaman kalpten gelen samimi bir niyet taşımadıkları için dualarının karşılık bulmadığını söyler. Allah, sözlere değil kalplere ve niyetlere bakar; bu sözün hikmeti gereği, niyetsiz veya içtenliksiz duaları kabul etmez. Bu yorum, tasavvufî bakış açısından insanın dünyevî arzularını aşarak ilahî huzura yönelmesini teşvik etmekte, gerçek saadetin, rızâ ve Allah sevgisinde olduğunu dile getirmektedir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
زان شدستم که اکلها دائم	منبلی گفت بر درش قائم	2	15	5
چشم داری ز وی بیوم‌الدین	برهٔ شیر مست و مرغ سمین	10	15	5

(2) O'nun kapısında duran inkarcı, şöyle dedi; Yiyeceklerin devamlı olmasıdır burada durmamın sebebi.[311]

[311] 13/Râ'd,35

(10) Öyleyse besili kuzuyu ve semiz tavuğu; Hesap günü O'ndan bekle bunu [312]

Bu beyitte Senâî, *Kapısından bir an olsun ayrılmamamın sebebi yiyeceği sürekli olmasıdır,* diyerek 13/Ra'd Sûresinin 35. ayetinden *ukuluha daim* ifadesini 2. dizeye iktibas etmiştir. Birinci dizenin başındaki mombalî sözcüğü Farsça hilekar, düzenbaz, inkarcı anlamına gelir. Hilekar, kurnaz ifadesi aynı ayetin son kısmında geçen inkar edenler ifadesi ile örtüşmektedir. 13/Ra'd Sûresi, 35. ayetin meali şöyledir: *Allah'a karşı gelmekten sakınanlara va'd olunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkar edenlerin sonu ise ateştir.* 10. beyitin ikinci mısrasında yer alan *bi yevmid din*, ifadesi 70/Meâric Suresi,26. Ayete işaret eder. Ayetin meali şöyledir: *Onlar, ceza gününü tasdik eden kimselerdir.*

3.23. Şevk İle İlgili Ayet İktibasları

Sözlükte, *istemek, arzulamak, özlemek*, anlamına gelen şevk kelimesi tasavvufta: *herhangi bir varlığın, kendi varlık kategorisi içinde en yüksek derecede yetkinliğe ulaşabilmesi için gerekli niteliklere sahip olmaya duyduğu derin arzu ve eğilim; kalbin sevdiğine kavuşma arzusu, sevilenin ismi anıldığında kalpte duyulan heyecan*, şeklinde tarif edilmiştir. Şevk yerine aynı kökten gelen iştiyâk da kullanılmaktadır.

Senâî'ye göre şevk, aşkın bineği gibidir. Hz. Muhammed'in (a.s) Mirâçta Burak ile göğe yükselmesi gibi ilahi aşkın sonucu olan şevk, kula mesafeleri kat ettirip onu Allah'a kavuşturur. Tevhid âlemine varıldığında ise şevk, kul için sürekli bir hal olur ve onda sabit kalır.

[312] 70/Mearic,26

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
شوق در گردنش چو طوق بُوَد	از پس این براق شوق بُوَد	1	74	1
پس خلاصی طلب کند جانش	آفرینش چو گشت زندانش	2	74	1
یار خود از خدای دور بُوَد	شوق بی‌یار خود سرور بُوَد	6	74	1
شوق شوقت چو حور بنوازد	شوق ذوقت به دوزخ اندازد	7	74	1
در نُبی خوانده‌ای تصیرالامور	همه زی اوست بازگشت دهور	22	73	1
امر او ما یبدّل القول است	زو بد و نیک قوّت و حولست	32	73	1

(1) Burağı şevk olur bundan sonra; Şevk halka gibi olur boynunda.[313]

(2) Ona tamamen zindan olunca yaratılışı; Bir kurtuluş çaresi arar canı.

(6) Yârsız şevk bizzat mutluluktur;Yârin kendisi Hûda'dan uzak durur.

(7) Zevkinin şevki seni cehenneme yollar[314]*; Şevkinin şevki ise seni huri gibi okşar.*

(22) Zamanların devrinde her şey döner dolaşır; Kur'anda okumuşsundur bütün işler sonunda (Allah'a) ulaşır. [315]

(32) O'ndandır hem kötülüğün hem iyiliğin güç ve kudreti. Sözü (hükmü) değiştirilmeyen şeydir O'nun emri.[316]

1. beyitte yer alan *Burak* sözcüğü mecazen insanı hakikate taşıyan bineği, yani manevî sevk edici gücü ifade eder. Senâî şevki göklere yükselten bir bineğe benzetir. Şevk, adeta boynunda gümüş renkli halka olan bir turna kuşu gibi manevî yönden yükselme yolunda yürüyen saliki uçurur. Salik artık şevkle hareket eder ve şevk de onun boynunda bir taşma, bir halka gibi saliki çeken bir araç haline gelir. Senâî bu beyitte İsrâ Sûresi, 17/13. ayeti işârî olarak yorumlamıştır. Ayetin meali şu şekildedir: *Her insanın*

[313] İsrâ,1317/

[314] Meryem,19/59

[315] Şûrâ, 42/53

[316] Kâf, 50/29

amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.

Hakiki aşk, hakiki sevgili olan Allah'a karşı duyulan aşktır ve sadece bu aşk neticesinde gerçek bir şevk hali ortaya çıkar. Allah aşkı olmadan elde edilen şevk, geçici ve boş bir neşe halidir. Bedeni zevkler sonucu oluşan şevk, Allah'tan uzaklaşma sebebidir. Allah'tan uzaklaşmak da cehennem azabını tatmaktır. Allah aşkı ile elde edilen ruhani şevk ise vuslata ve cennete ulaştırır. 6. beyitteki *Yâr*, tasavvuf edebiyatında çoğunlukla *Hak / ilahî sevgili* anlamına gelir. Beyit, yârsız (Allah'sız) şevkin eksik ve yanıltıcı olduğunu ima eder.

7. beyitin ilk dizesinde zevk arayışına giren ve zevkinin peşine düşenlerin sonunda cehennemi boylayacakları anlatılmaktadır. Bu dizede 19/Meryem Sûresi'nin 59. ayetine bir hatırlatma vardır. Meryem Sûresi'nin 59. ayetinin meali şöyledir: *Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.*

22. beyitte yer alan, *Bütün işler sonunda Allah'a döner,* ifadesi 42/Şûrâ Sûresi'nin 53. ayetinden alınmıştır. 42/Şûra Sûresi 53. ayetin meali: *Göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner.*

32. beyitte Hakîm Senâî kainâtta gerçekleşen her şeyde Allah'ın iradesinin olduğunu beyan etmiş ve konuyla ilgili 50/Kâf Sûresi'nin, 29. ayetinden iktibasta bulunmuştur. Ayetin meali şöyledir: *Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim,*

3.24. Mârifet ve Hidayet

Senâî marifet ile ilgili bölümde, hakikatin nasıl bulunacağına ve aşk vasıtasıyla marifetin yüce makamına nasıl ulaşılacağına değinir. Senâî'ye göre, marifete ulaşmaya

çalışan insanın temel çabası dış görünüşe önem vermekten kaçmak, kendi özüne dönerek manevi arayış içine girmek olmalıdır. Senâî, mü'minlerin Hz. İbrahim gibi imanla Allah'a itaat ederek Hakk'tan nasibini alması gerektiğini vurgular. Manzumede Senâî, dış görünüşlerin ötesine geçerek hakikati arayan kişinin simgesi yerine putları kıran Hz. İbrahim 'i koyar.

Marifet konusunda, Hz. Musa ve Firavun'a yapılan atıf ise iman ile isyanın zıtlığı üzerine odaklanır. Hz. Musa hakikate teslimiyeti, Firavun ise kibri ve taşkınlığı temsil eder. Bu iki zıt kutup, insanın içindeki mücadelenin bir yansımasıdır. Senâî, birliğin önemine ve gösterişten uzak durmaya değinir. Tüm renkleri tek bir hakikate yönlendirir. Yani bütün çokluk ve görünüşler, özünde tek bir gerçeğe işaret eder. Bu yolda insanın gönlü Hakk'ın nuruyla aydınlanmalı ve ilim ile marifetten beslenmelidir. Hakikat dışta değil içtedir. Görünüşe, şekle ve renge takılıp kalmak insanı hakikatten uzaklaştırır.

Senâî, insanın sıfatlarını kandile (misbâh), ilimi, cam fanusa (zücâce) ve mârifeti kandilin konulduğu duvardaki nişe (mişkât) benzetir. Zâhirî sıfatları ve çaba göstererek kazanılan ilmi, Hakk'ın zâtî nurunun ışığını engelleyen bir iç perde (hicâb) olarak görür. Çünkü bunlar bir set gibi ilahî nurun parıltısına mâni olur. Kendi inancını ifade etmek için, zâhirî ameller yoluyla elde edilen mârifet türündeki bilgiye *ilm-i kâl* adını verir ve bunun ancak görüneni temize çıkarabileceğini söyler. Yol gösterici ve rehber olan, ilâhî nurun tecellisidir. Bu nur, ilahî inayetle mümin ve ârifin kalbine saçılır. Nitekim bunu aşağıdaki beyitlerde şöyle ifade eder:

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
در ره او دلی به دست آور	از تن و جان عقل و دل بگذر	12	52	1
آن رحم این مشیمه آن فرزند	صورت و وصف و عین درمانند	13	52	1
صفتت سدّ عین ذات بود	صورتت پردهٔ صفات بود	14	52	1
دان که آن کفر عالِم صفتست	هرچه آن نقش علم و معرفتست	15	52	1
وان دو همچو زجاجه و مشکات	این چو مصباح روشن اندر ذات	16	52	1

1	52	17	تا نگشتی در آن گذرگه تنگ	با دو روحی و لعبت یکرنگ
1	52	18	تا بُوَد نسل آدمی بر جای	هست آراسته ورا دو سرای
1	52	19	تا در این خاکدان نبیند رنج	نرسد زان سرای بر سر گنج
1	52	20	این سرای از برای رنج و نیاز	وان سرای از برای نعمت و ناز
1	52	21	آدمی چون نهاد سر در خواب	خیمهٔ او شود گسسته طناب
1	52	22	از تو پرسم که علم و حکمت و شرع	وارث آیی همی به اصل و به فرع
1	52	23	دین ز صورت همیشه بگریزد	تا ز بد مرد را بپرهیزد
1	52	24	یک جوابم بده ز روی صواب	گر نه‌ای مرده یا نه‌ای در خواب
1	52	25	چون ترا بر نهاد خود نفس است	از تو او مر ترا عوض نه بس است

(12) Akıl ve gönül, ten ve candan geçer; O'nun yolunda bir gönül elde eder.

(13) Suret, vasıf ve asıl, benzeyişte; Biri rahim, öteki plasenta, yavrudur diğeri de.

(14) Suretin sıfatlarının örtüsü olur; Sıfatların özünün kaynağının engeli olur.

(15) O tasarımın hepsi ilim ve marifettir; Bil ki o örtü, Âlim özelliğidir.

(16) Bu özün içindeki, parlak kandil gibidir; Öbür ikisi de lamba camı ve niş gibidir.[317]

(17) O dar geçitte yol almadıkça; İki ruhun ve tek renkli putunla.

(18) Adem nesli yeryüzünde olsun, diye; Ona iki ev hazırlanmıştır yerde.

(19) Eziyet görmeden bu toprak evde; Geçilmez hazinenin başına diğer evde.

(20) Bu ev sıkıntı ve yoksunluk içindir; Öbür ev ise nimet ve refah içindir.

(21) İnsan ne zaman ki başını uykuya vurur; Çadırının bağları çözülmüş olur.[318]

(22) İlim, hikmet ve şeriat hakkında sorarım sana; Sen ise hem asıldan hem de dallardan varis oluyorsun bunlara.

[317] 24/Nur, 35

[318] 39/Zümer, 42

(23) Din, her zaman kaçar sûretten; Kişiyi uzak tutabilmek için kötülükten.

(24) Doğru düzgün bir cevap ver bana; Değilsen ölü ya da uykuda.

(25) Madem ki yaratılışının temeli bir gün yok olacak nefstir; Öyleyse nefse karşılık dinle yetinmek sana yeterlidir.

14. Beyitte Senâî, 24/Nur Sûresi'nin 35. ayetine bir telmihte bulunulmaktadır. Nûr Sûresi'nin 35. ayetinde geçen: *Allah göklerin ve yerin nurudur...* ifadesi, tasavvuf edebiyatında, Kur'an-ı simgesel dille yorumlama sanatının oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. 35. ayette Allah örnek ve benzetmelerle anlatılır. Ayette geçen *misbah, zücace, mişkat* ve bazı diğer sözcükler İslâm alimlerinin ilgisini çekmiş ve birçok müfessir bunların anlamları hakkında görüş belirtmiştir. Örneğin Gazzâlî (ö. 505/1111) *Mişkatu'l envar* isimli eserinde, 24/Nûr Sûresi'nin 35. ayetindeki lafızlar hakkında şöyle der: *Mişkâttan maksat ruh, zucâceden maksat hayal gücü (kuvve-i hayâliyye), misbâhtan maksat akl-ı cüz'î, zeytûneden maksat ise akl-ı fa'âldir.* [319]

Ancak, Senâî Nur Sûresi'nin 24/35. ayetini diğer alimlerden farklı olarak sembolik bir tarzla yorumlar. Senâî, bu ayeti, insanın ve insan özelliklerinin bir tanımını yaparak açıklamaya çalışır. 14 ilâ 16. beyitlerde insanın vasıflarını bir kandile (misbah), ilimi, bir cama (zücace) ve hikmeti de kandilin konulduğu bir yuvaya (mişkat) benzetir.

Senâî'nin yorumuna göre, insan, manevi açıdan hakikatin kaynağının sırrı, maddi yönden ise bir perde ve örtüdür. İnsan hem manevi hem de maddi bir varlıktır. Manevi açıdan, insan Allah'ın özünün bir parçasıdır. Maddi açıdan ise, insan dünyevi bir varlıktır. İnsanın ilim ve mârifetinin, kandilin fanusu ve nişi mesabesindeki *zücâce* ve *mişkât*'a benzetilmesi, tıpkı bir kandilliğin lambayı içinde barındırması gibi, ilahî misbâhın

[319] İmam Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 44.

sıfatlarını kendi bünyesinde taşıması anlamına gelen bir tasvirdir. Senâî'ye göre insan, mânevî bakımdan zâtın aynası önünde bir set, maddî bakımdan ise bir perde ve hicap konumundadır. Ancak bu vasıtalar sayesinde insan, nimetlerden yararlanma kudretine sahip olur ve bu sıkıntı ve ihtiyaç yurdundan, nimet, rahatlık ve hazinenin bulunduğu diğer âleme azık biriktirir.[320]

21. beyitte insan uyuduğu zaman hayatla bağlarının çözüldüğü bir nevi bu dünyadan ayrılmış gibi olduğu ima edilmektedir. Bu beyitte, 39/Zümer Sûresi'nin 42. ayetine telmih vardır. Ayetin meali şöyledir: *Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar.*

25. beyitte: *Kişinin temelini oluşturan nefis geçicidir ve hızla yok olur; bu geçici unsurun yerine, ondan bağımsız bir dinin ikame edilmesi yeterli değil midir?* denilerek nefsin fani olduğu vurgulanır.

Hâkîm Senâî, hidayet konusunu, Allah'a duyulan bağlılık ve O'nun lütuflarına şükran sunma teması etrafında şekillendirir. Senâî, ilahi hidayet ve rehberliğe işaret ederek verilen nimetlerin sahiplenilmemesi, aksine şükürle karşılanması gerektiğini vurgular. Allahu Teâla'nın peygamberlere ve mürşitlere ihtiyaç duymamasını, O'na yönelmenin gerekliliğini ortaya koyan unsurlardan biri olarak sunar. Ayrıca aşkı ve hakikati aramanın değerini açıklar. Allahu Teâla'nın kapısına yönelen herkesin gerçek hidayete ulaşacağını belirtir. İnsan ilişkilerinde doğruluk ve cömertliğin önemine değinir. Dünyevi görünüşler yerine manevi ve ahlaki değerlere odaklanılması gerektiğini vurgular.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
کادمی را زجمله کرد گزین	منّت کردگار هادی بین	7	13	1

[320] Menzir Sultani, "Senai'nin Hadikatu'l Hakika'sında Tefsir Yaklaşımlarının Eleştirel Değerlendirmesi ve Karşılaştırması", *Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2008), 55-80.

1	13	8	از پسِ کفر اهل دینمان کرد	به سیاهی سپیدبین‌مان کرد	

(7) G*ör, Yaratan'ın yol göstericiliğine minnetini; Ki hepsinden seçkin kıldı Ademi.*[321]

(8) Küfrün ardından bizi din ehli kıldı; Görür kıldı bizi siyah içindeki beyazı.

7. beyitte 20/Tâhâ Sûresi'nin 122. ayetine işaret etmektedir. Bu ayetlerde, Adem'in Rabbine isyan etmesi ve yolunu şaşırması, sonra tövbesinin kabul edilmesi anlatılmaktadır. Beyitteki *yol gösterici* ifadesi, 122. ayetten iktibas edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: *Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.*

3.25. Külli Nefsin Akıl ve Marifetle Bağlantısı

Bu bölümde, aklın önemi ve insan yaşamındaki rolüne değinilmiştir. Senâî, aklın insan için bir sığınak ve rehber olduğunu, onun hakikate ve daha yüksek bir anlayış düzeyine ulaşmasına yardım ettiğini belirtir. Akıl, insanın duyguları ile bilgisi arasında yer alır ve onu kemale doğru yönlendirme gücüne sahiptir. İnsan aklına sığındığında, yüce insani niteliklere erişebilir ve aklın nurundan yararlanabilir. Sonuç olarak bu manzumede, aklın yalnızca insanı yönlendirme gücüne sahip olmadığı, aynı zamanda insanı Allah'a daha da yaklaştıran ve insanda ilahî sevgi ve özlem duygusunu uyandıran etken olduğu anlatılmaktadır.

Beyit	Kısım	Bölüm	1. Dize	2. Dize
15	6	4	چون شود بر نهاد خود مالک	بشنود کارْجِعی اِلی رَبّک

(15) Kişi özüne hâkim olduğunda; Rabbine dön! çağrısı gelir kulağına.[322]

[321] 20/Tahâ,122

[322] 89/Fecr,28

İnsan, nefsine yönelip sahip olduğu mülkün hakikatini idrak ettiğinde, Rabbine dönmeli ve O'ndan inayet istemelidir. Bu cümle, insanın benlik idrakinden ilahî teslimiyete geçişini anlatır. Kişi, sahip olduklarının gerçek sahibinin Allah olduğunu idrak ettiğinde, benlikten fani olup Hakk'a yönelme bilinci kazanır. Bu beyitte 89/Fecr Sûresi,28. ayete işaret vardır. İkinci dizedeki *İrcii ila rabbiki* ifadesi 89/Fecr Sûresi,28. ayetten iktibas edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: *Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!*

3.26. Yöneticilerin Adil ve Doğru Olmaları Hakkında İktibaslar

Senâî, Padişahın Siyaseti başlıklı 35. bölümde, dini korumak ve düşmanlarla mücadele etmek için kıyam ve cihadın gerekliliğini açıklar. Kılıç, savaş meydanı ve putlar gibi imgeler ve semboller kullanarak zalimlere ve İslâm düşmanlarına karşı direnmenin önemini vurgular. Adil bir hükümdarın, kâfirler ve putperestlerle savaşırken kılıcını kullanması, zahirî ve bâtınî putları kırması gerektiğini söyler. Sonuç olarak, tevhid merkezli adil bir dünyanın kurulması ve Allah'ın emirlerine bağlı kalınması gerektiği düşüncesini savunur. Bu beyitlerde 3/Âl-i İmrân Sûresi'nin 119. âyetine işaret edilmektedir. Ardından gelen beyitlerde Senâî, padişahı gaflet uykusundan uyandırmaya çalışmakta, ona aklı ile hareket etmesini ve mülkünü adaletle korumasını tavsiye etmektedir. 3/Âl-i İmrân Sûresi, 119. ayetin meali: *İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz halde sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman, inandık, derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: Öfkenizden ölün! Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir,*

Senâî, Gazneliler Sultanı Behrâm Şâh'a dünyevî arzulardan kalbini arındırarak manevi yola girmesini öğütler. Kalbi Allah'ın evi (Kâbe) olarak tanımlayan Senâî, Behrâmşâh'a kalbini şehvet, hırs, kıskançlık ve diğer ahlâkî kötülüklerden temizlemesi

için nasihat verir. Senâî'nin Behram Şâh'a öğütlerini içeren 17 ilâ 24 numaralı beyitler aşağıda yer almaktadır.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
بت صورت شکست بسیاری	جدّ تو کو به هند هر باری	17	35	8
بت معنی شکن کنون یک چند	تو به جد همچو جدّ میان در بند	18	35	8
بت معنی به سومنات دلست	بت صورت اگر ممات دلست	19	35	8
زمزم و رکن او مبارک و چُست	دل مؤمن چو کعبه دان بدرست	20	35	8
حسد و بغض و آنچه هست چنین	لیک حرص و غرور و شهوت و کین	21	35	8
هست یک بت به صورت و بنیاد	هر یکی آفت از درون نهاد	22	35	8
تیغ در نه چو احمد تازی	ای شهنشاه عادل غازی	23	35	8
شمع توحید را منوّر کن	کعبه را از بتان مطهّر کن	24	35	8

(17) Senin ceddin[323]*, her seferinde Hindistan'da; suret putunu kırdı çok miktarda.*

(18) Kararlı ol sen de atan gibi;Mâna putunu kır, sıra sende şimdi

(19) Suret putu eğer kalbinin ölümüyse; Mâna putu da kalbinin sümenâtıdır[324] *öyleyse*

(20) Gerçek bir Kâbe bil müminin kalbini; Sağlam ve mübarektir rükûnu[325] *ve zemzemi*

(21) Ama hırs, gurur, kin ve şehvet; Ve her türlü haset, öfke ve nefret,

(22) Her biri insanın içinde bir zorluktur; Hem görünürde hem de özünde bir puttur.

(23) Ey adil hükümdar Gazi; Sen de çek kılıcını ol bir Ahmed-i Tâzî [326]

(24) Kâbe'yi putlardan temiz kıl; Tevhid'in Nurunu parlak kıl![327]

---

[323] Gazneli Sultan Mahmud

[324] Sümenât, tarihte Hindistan'ın Gucerat bölgesinde bulunan büyük bir putperest tapınağıdır. Gazneli Mahmud Hindistan'a düzenlediği seferlerden birinde bu tapınağı yıkarak Sümenât putunu kırmıştır.

[325] Her biri bir yönü temsil eden Kabenin köşeleri

[326] Ahmed-i Tâzî (احمد تازی), Hz. Muhammed'i ifade eden bir unvandır.

[327] 22/Hac, 26

Bu beyitler, adil bir hükümdar olması için Behrâm Şâh'a hitaben, Hz. Muhammed'in savaşçı ruhunu örnek alması amacıyla söylenir. Bu dizelerden anlaşıldığı üzere, Behrâmşah'ın görevi, Hindistan'daki putperestlere karşı düzenlediği askerî seferler nedeniyle gazi ünvanına sahip olan atası Gazneli Sultan Mahmud'un daha da ilerisine geçmek olmalıdır. Sultan Mahmud'un putperestliği ortadan kaldırma görevini üstlenmesi ve İslâm dinini Dünyaya yayma hususunda Hz. Muhammed'i örnek alarak mücadelede kararlı olmasıdır. Senâî, Behrâm Şah'ı, onun hüküm verme konusundaki gücünü ve kudretini, on iki burcun özelliklerini kullanarak över.

24. Beyitte, Kabe'nin putlardan arındırılarak temiz tutulması ve tevhid inancının öne çıkarılması öğütlenir. Bu beyitte, 22/Hac Sûresi'nin 26.ayeti işaret edilir. Ayetin meali şöyledir: *İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.*

8. Bölümün, 37. Kısımı, 23. beyitte Senâî, Behrâm Şah'a, Cebrail'in onun emri altında olacağı bir mertebeye ulaşmasını tavsiye eder.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
هریکی را تو اختیاری ده	ملک افلاک را قراری ده	22	37	8
چون شود جبرئیل آدم تو	دانی این کی شود مسلّم تو	23	37	8

(22) Bir düzen ver melekut âlemine; Bir irade bahşet her birine

(23) Böyle olursun ey müslüman bunu bil; Senin adamın olunca Cebrail

Senâî, hükümdara mecazi olarak dokuz göğün üzerindeki Ülker yıldızı ile temsil ettiği en yüksek semaya yükselebilmesi için, nefsini hor görmesini, dünyevi arzularını yok etmesini tavsiye eder. İdeal bir hükümdar olmanın ilk şartının Allah'ın katına ulaşan manevi yolda kalbin kemale ermesi olduğunu vurgular.

3.27. Kur'anda Yasaklanan Fiiller İle İlgili İktibaslar

3.26.1. Riba (Faiz)

Senâî, dünyaya aşırı bağlanmanın tehlikelerine dikkat çekmiştir. Senâî, bütün sûfîlerin evliyadan saydıkları tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip Ca'fer-i Sâdık'ın (ö. 148/765) görüşlerine atıfta bulunarak faiz almayı başka insanların parasını çalmak ve günahında ısrar etmek şeklinde tanımlamıştır.

Riba ve faizi konu alan beyitlerde, faizden kazanılan malın yok olacağı sadaka verildiği zaman ise malın artacağı anlatılır. *Faiz yemenin misali şudur: Faiz yemek, ateş yemek gibidir*, başlığını taşıyan 6. Bölüm'ün 22. kısımında riba konusu işlenir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu bölümde faiz alma, para biriktirme ve dünyaya olan aşırı düşkünlüğün tehlikeleri Kur'an ayetlerine uygun olarak anlatılmıştır. Bu bölümün Farsça ve tez kapsamında Türkçe'ye çevrilmiş beyitleri aşağıda yer almaktadır:

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
حیله جویی ربادهی فاسق	گفت روزی به جعفرِ صادق	1	22	6
گفت زیرا که مانع جودست	کز حرامی ربا چه مقصودست	2	22	6
کین مروت بر آن سخا آرست	زان رباده بتر ز میخوارست	3	22	6
با خدای و رسول در حربست	وقت را آخُرش اگر چربست	4	22	6
بشنو از حق که یمحق الله گفت	گر دلت هست با خرد شده جفت	5	22	6
برود جملگی بخوان ز نُبی	اندک اندک چو جمع گشت ربی	6	22	6
که خدا را دلت بیازردست	حرص دنیا ترا چنان کردست	7	22	6
که نترسی تو از خدای و رسول	سیم دارد ترا چنان مشغول	8	22	6
باک ناید ترا که باید سیم	گر صد آیت بخوانی از ترحیم	9	22	6
وای بر جان ابله نادان	یوم یُحمی نخوانی از قرآن	10	22	6

328

[328] Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevi, Hadîkatü'l Hakika ve Şeriatu't Tarika, ed. Muhammed Takî Müderris-i Razevî (Tahran: Elmi, 1951). s.367

(1) Bir gün dediler ki Cafer-i Sadık'a;Ne dersin hileyle faiz yiyen fasıka?

(2) Dedi ki tefeci hırsızdan başka nedir? Çünkü faiz, cömertliğe engeldir.

(3) Şarapçıdan daha kötüdür tefeci; Zira insancıl ve cömert olabilir içkici.

(4) Mal mülk ve zenginlik ise daima işi; Allah ve Resul'le savaştadır o kişi.

(5) Çift olmuşsa kalbin aklınla eğer; Hakk'tan işit! Dedi: Allah mahveder"[329]

(6) Büyük yığın azar azar birikti; Öğren Nebi'den, gidecek hepsi.

(7) Öyle yaptı ki dünya hırsı seni; Kalbinde bırakmadı Allah sevgisi.

(8) Gümüş edinmek seni öyle etti ki meşgul; Ne Allah korkusu kaldı ne de Resul.

(9) Okusan da yüz defa rahmet ayeti ölmüşlere; Gümüş sevdasından korku gelmez içine.

(10) Kur'an'dan okumazsın, Yevme yuhmâ[330]*; Yazık! o ahmak, cahil canın sonuna.*

Bu bölümün 5.beyitinde geçen Allah mahveder anlamındaki, *Yemhakullah* ifadesi 2/Bakara Sûresi 276. ayetten iktibas edilmiştir. Ayetin meali şöyledir : *Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.* Bu Ayette geçen ifade 5. beyite alınmak suretiyle faiz yoluyla biriktirilen malın fayda vermeyeceği ve yok edileceği Kur'an'dan kanıt gösterilerek hatırlatılır.

8 ve 9. Beyitlerde yer alan Sim sözcüğü Farsça'da gümüş ve gümüş para anlamında kullanılmaktadır. Dünya malına ve dünya zevklerine aşırı düşkünlük paraya olan ihtiyacı arttırdığı gibi insanda para biriktirme sevgisi de oluşturur. Eğer bir kişi, sadece bolluk içinde yaşamak, zengin bir hayat sürmek için çalışırsa muhtaç durumdaki

[329] Bakara, 2/276

[330] 9/ Tevbe Sûresi, 35. ayet

insanlardan, ödeyemedikleri borçlarına karşılık kat kat arttırılmış parayı almakta bir sakınca görmez. Böylece iyilikten uzaklaşır, kalbinde Allah ve Resul'e duyduğu samimiyet azalır. Hem Allah'a kulluk etme görevini ihmal eder hem de Allah'ın yapma dediklerine mukavemet göstererek O'nunla savaşır. Dünya nimetlerine daha çok sahip olma isteği yüzünden insan parasını ihtiyaç sahiplerine veremez, cimrileşir. İnsanlar bir kimsenin vefat ettiğini duyduklarında ruhuna rahmet ayetleri okurlar.

Daha önce vefat etmiş yakınlarının da arkasından yüzlerce kez rahmet ayetleri okumalarına rağmen dünya hırsına kapıldıkları için kalplerine ölüm korkusu gelmez, kendilerinin de bir gün öleceğine inanmazlar. 22. Bölümün son beyitinde, Tevbe Sûresi 35. ayetinden alınan bir ifade kullanılarak insanın biriktirip sakladığı şeylerin sonunda onların mahvolmasına yol açacağı vurgulanmaktadır. Faiz yiyen kişilere Kur'an'dan: *O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!" denilecek,*[331] ayetinin okunması önerilerek başlarına gelecekler hatırlatılmaktadır.

3.26.2. Gıybet

Sanâî, gıybet yapmayı eleştirerek gıybeti, *ölü kardeşin etini yemek* şeklinde tanımlayan Hucurât Sûresi'nin 12. ayetiyle ilişkilendirir. Bu yaklaşımıyla, bireyleri olumsuz sonuçlar doğurabilecek bu alışkanlıktan uzak tutmayı amaçlar. Senâî, kişilerin bu davranışı terk ederek insanlarda kendilerine karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasına sebep olmamaya ve güvenilir olmaya dikkat etmeleri gerektiğini vurgular. Ayetin içeriği şöyledir: 49/ Hucurât Sûresi, 12. Ayet: *Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini*

[331] Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*.

araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.

Gıybetle ilgili bu bölümde kısaca şunlardan bahsedilmektedir: Bir mürid, mürşidinden gıybetten sakınması yönünde öğütler alır. Şeyh, gıybeti baca kurumu ve yüz karalığına benzeterek gıybet eden kimselerin toplum nezdinde hor ve zelil olacaklarını ifade eder. Müridine, gıybetin müslüman kardeşinin etini yemek hükmünde olduğunu ve bunun azap ile utanca sebep olduğunu bildirir. Gıybetten ve boş sözlerden uzak durmasını, bunun yerine kendi işlerine yönelmesini tembih eder. Müridinin dünyaya ve dünyevî arzulara kapılmamasını, Allah yolunda adım atmasını ister. Nihayetinde ona doğru işlerle meşgul olmayı ve faydasız konuşmalardan kaçınmayı öğütler.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
که ز غیبت مکن تو چهره چو قیر	گفت روزی مرید خود را پیر	1	42	3
تا که مغتاب را شدی چون بند	کاجکی معصیت بدادی گند	2	42	3
هرکسی مُهر غیبه نشکستی	هیچ جمعی به غیبه ننشستی	3	42	3
گنده گشتی میان جمع و سفیه	ور نشستی ز رایحات کریه	4	42	3
نزدی نزد خلق هیچ نفس	زان خجالت دگر به غیبت کس	5	42	3
نخورد لحم اخ مرد وجیه	هست غیبت بسان لحم اخیه	6	42	3
ننماید شره به لحم اخیه	به جز از ابله و ضریر و سفیه	7	42	3
از یقین ساز توشه نز ریبت	ای برادر حذر کن از غیبت	8	42	3
جز که مردار خوار چون کفتار	نخورد لحم اخ گه گفتار	9	42	3
چون درایست خیره یافه سرای	گفت کم کن سبک به کار درآی	10	42	3
نه ز لاتقنطوا قفص بشکن	نه ز لاتامنوا سپر بفگن	11	42	3
تختهٔ گفت زاب روی بشوی	همچو مردان درآی در تگ و پوی	12	42	3
قلم نقشبند تن بشکن	علَم لشکر جفا بفگن	13	42	3
کاب او آتش است و بادش خاک	نکند صبر نفس تو ناپاک	14	42	3
دیده دارد سپید و نامه سیاه	که سپید و سیاه دفتر جاه	15	42	3
به قضای خدای شو خرسند	در گفتار بیهده در بند	16	42	3
رستی از رنج و خویش کامه شوی	چون نگویی سپیدنامه شوی	17	42	3
بشنو این پند و خیره باد مسنج	ور بگویی بمانی اندر رنج	18	42	3
که رسولی به خرس نگذارد	شیر گردن سطبر از آن دارد	19	42	3
از خودی دور شو خدایی باش	رهیی در ره رهایی باش	20	42	3
چار میخ اندرین گدای کده	چه شوی چون ستور و دیو و دده	21	42	3
همه خامست و گندگی چو پیاز	نیست در وی ز معنی آلت و ساز	22	42	3

گرد این خاک توده گشتن چیست	گرنه‌ای چرخ بر گذشتن چیست	23	42	3
از هوا زنده‌ای بمیری زود	در هوس عالمی نبینی سود	24	42	3
کاندرین راه کار دارد کار	کار کن کار بگذر از گفتار	25	42	3
گوی کردم مگو که خواهم کرد	گفت کم کن که من چه خواهم کرد	26	42	3

(1) Birgün şeyhi müridine şöyle dedi: Gıybet yüzünden etme çehreni zift gibi.

(2) Azıcık bir isyan kötü koku yayar; Gıybet edeni bir düğüm gibi bağlar.

(3) Yok öyle bir topluluk ki gıybete oturmamış; Bir kimse ki gıybet mührünü kırmamış.

(4) Oturmaktan kötü kokular üzerinde; Kokuşmuşa dönersin sersemler topluluğu içinde.

(5) Utancıyla başka birine gıybet etmenin; Halkın yanında nefes alıp vermedin.

(6) Gıybet, olur kardeşinin eti gibi[332]*; Bu iğrenç eti yemez titiz biri.*

(7) Akılsız, kör ve sersem haricinde; Kimse iştah duymaz kardeşinin etine

(8) Ey kardeş! Gıybete çok dikkat et. Azığını şüpheliden değil emin olandan tedarik et.

(9) Sadece kardeşinin etini yemez gıybet eden; Tıpkı sırtlan gibi leş yer, ilaveten. [333]

(10) Dedi: bırak bu boş konuşma işini; Çünkü gevezelikte ısrar etmek yıkar gönül evini

(11) Sakın güvenip te kalkanını atma; Sakın ümidi kesip de gönül kafesini kırma.[334]

(12) Çabalamanın içine gir koşuştur erler gibi, Özüne saygından yıka sözünün bedelini.

(13) Cefâ ordusunun sancağını fırlat; Bedeni süsleyen kalemi kır, at.

(14) Temiz olmayan nefsin etmez sabır, Onun özü ateş, savurduğu ise topraktır.

---

[332] 49/Hucurat Sûresi, 12. ayet

[333] Bakara, 2/173

[334] 39/ Zümer Sûresi, 53. Ayet

(15) Olduğu için amel defteri beyaz-siyah; Göze beyaz görünür, ama yazı siyah.

(16) Kapatır kapıyı kalmak gıybette; Memnun ol Allah'ın takdirine.

(17) Konuşmayınca, salih kişi olursun; Zorluklardan kurtulup hedefine ulaşmış olursun.

(18) Şayet konuşursan kalırsın sıkıntı içinde; Bu öğüdü işit ve gereksiz yere ısrar etme.

(19) Aslanın boynu kalındır onunkinden; Bırakmaz ayıya elçiliği bu yüzden.

(20) Kurtuluş yolunda yürüyen ol; Benliğinden uzaklaş, ilahi ol.

(21) Binek atı, yarış atı neymiş, ol yılkı atı gibi; Yoksulun çadırının ortasındaki gergi.

(22) Onda eyer ve koşum takımı anlamsızdır. Her şey soğan misali çiğ ve kabadır.

(23) Amaç göğü aşmak değilse ne? Bu toprak yığını çevresinde dolaşmak niye?

(24) Hevesle âlemde bir fayda görmezsin. Nefsinle yaşarsan, hemen kurban edilirsin.

(25) Eyleme geç, lafa takılıp kalma. Bizzat yapılan iştir ilerlemeyi sağlayan bu yolda,

(26) Sözü azalt; ben ne yapacağımı bilirim. Yaptım, dedim, yapacağımı dile getirmeyeyim.

24/ Nûr Sûresi, 19. Ayet: *İnananlar arasında hayasızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve ahirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*

11. beyitte 39/ Zümer Sûresi, 53. Ayet işaret edilir. Ayetin meali şöyledir: *De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

3.26.3. Gösteriş Merakı

Senâî, görünüşte dindar ve imanlı, fakat iç dünyasında makam ve servet peşinde olan bir zümreyi tasvir eder. Bu kişiler, dinin ve aklın ilkelerine uymak yerine, güç ve intikam arayışıyla hareket ederler. Senâî, onları çirkin ve aşağılık sıfatlarla betimleyerek ikiyüzlülüklerine ve ihanetlerine dikkat çeker. Ayrıca bu kişilerin gerçek bilgi ve bilinçten yoksun olduklarını, sadece dünyevî çıkarlarının peşinde olduklarını belirtir. Ahlâk ve gerçek takvayı unutarak yalnızca dış görünüşe önem veren insanların bu tutumunu eleştirir.

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
آنکه گفتش خدای بل هم اضل	همه گشته نفایه سیم دغل	27	33	9

(27) *Hepsi sahte gümüş misali yararsızdır; Hatta Allah diyenler onlardan daha da sapkındır.*

Bu beyitte söylenmek istenen şudur: Dünya bütünüyle vefasızlık ve aldatmadan ibaret olmuştur; Allah ismini düşürmeyenler ise bu aldanmışların en sapmışıdır. Bu beyitte 7/A'râf Sûresi'nin 179. ve 25/Furkân Sûresi'nin 44. Ayetlerinde geçen *bel hum edallu* (hatta onlar daha da sapıktır) ifadesi beyite dahil edilmek suretiyle bu ayetlere bir göndermede bulunulmuştur.

7/A'râf Sûresi, 179: *Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.* 25/ Furkân Sûresi, 44: *Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.*

3.26.4. Kibir, Kendini Üstün Görme

2. Dize	1. Dize	Beyit	Kısım	Bölüm
لیف او لاف زد چو گفت انا خیر	خواجه ابلیس کز پی دم غیر	5	47	8

(5) Nefsinin peşine takılınca iblîs efendi; Tüyü kabardı ve ben daha hayırlıyım, dedi.[335]

Bu beyitte 38/Sâd Sûresinin 75 ve 76. ayetleri işaret edilmektedir. Ayetlerin meali şöyledir: 75: *Allah, Ey iblîs dedi. Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?76: İblîs, Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, diye cevap verdi.*

Bu ayetlerin doğrultusunda, Senâî 5. Beyitte, iblisin Allah'ın emrinin dışına çıkarak kendi zekasına göre Hz. Adem'le kendisi arasında bir kıyaslama yapmasını ve hevesine uyup kendini daha üstün bulmasını küçümseyici bir dille eleştirir. Bu beyitte iblis için efendi, başkan, üstad gibi bir ünvan olan *Hâce* sıfatını kullanmasının iki sebebi vardır. Birincisi, iblisin bir nevi meleklerin başı ve yöneticisi olduğunu vurgulamaktır. Cennetteki işlerinde kendisine yardımcı olmaları için iblisin emrine bazı melekler görevlendirilmiştir. Meleklerin başı olunca iblis bunu bir üstünlük kabul edip nefsine uyarak büyüklenmiştir. İkinci sebep ise, aynı konu Kur'an'da 7/ A'râf Sûresi, 12. Ayette de geçtiği için 38/Sâd sûresinin 75. ayetinde Allah Teâlâ'nın iblise: ululardan mısın? sorusunu hatırlatıp 75. ayete işaret etmek içindir.

Beyitin ikinci dizesindeki *lif* sözcüğü, hurma ağacının kabuğundan ya da köklerinden yapılan yumuşak bir madde, lif, anlamına gelir. Bu beyitte *lif* sözcüğü sakalın sakal teli ya da tüy yerine kullanılmıştır. Lif, sözcüğünden sonra gelen *laf zeden*,

[335] A'raf, 7/12

büyüklenmek, şişinmek, böbürlenmek anlamına gelmektedir. Bazı canlılar, örneğin tavus kuşu ya da hindi gibi kuşlar gösteriş yapmak ve kendilerini büyük göstermek için tüylerini kabartırlar Dolayısıyla beyitte *onun sakalı kabardı* ya da *onun tüyü kabardı* ifadesi bir deyim olup iblisin kendini olduğundan önemli ve büyük göstermeye çalıştığını ima eder. Bu beyitte Senâî'nin amacı kadı, vezir gibi üst sınıf yöneticileri kibirlenmenin yol açacağı zararlara karşı uyarmaktır.

SONUÇ

Bu tezde, Hâkîm Senâî-yi Gaznevî'nin *Hadîkatü'l-hakika ve şeriatü't tarika* isimli eserinde, Kur'an ayetlerinin beyitlere iktibas edilme yöntemi ve işârî usullerle yorumlanma biçimi araştırılmıştır. Türkçe tam adı *Gerçeklerin Bahçesi ve Manevi Yolun Yöntemi* (*Hakikatin Bahçesi ve Tarikat Yolunun Şeriatı*) anlamına gelen *Hadîkatü'l-hakika ve şeriatü't tarika*, 12. yy Farsçası ile yazılmış, Türkçe çevirisi ve şerhi olmayan, onbinden fazla beyit içeren, 10 fasikülden oluşan kapsamlı bir tasavvuf kitabıdır. Eserin başlığı, ana bölüm başlıkları ve ana bölümlerin altında yer alan alt bölümlerin başlıkları Arapçadır. Tezin tamamlanması gereken süre içerisinde tüm beyitlerin taranması mümkün olmadığı için öncelikle ana bölümler ve alt bölümlerde yer alan konu başlıkları dikkate alınarak araştırma alanı belirlenmiştir. Belirlenen konular şunlardır: 1- Senâî'nin hayatı ve *Hadîkatü'l-hakika*'nın tanıtımı. 2- Allah Teâlâ'nın İsim ve Sıfatları, Kur'an-ı Kerîm'in önemi, Hz. Muhammed ve Din Büyükleri. 3- Tasavvufi uygulamalarla nefsin terbiyesi (Seyr ü süluk); İbadetler, Kur'an-ı Kerîm'de yasaklanan fiiller ve diğer tasavvuf uygulamaları.

Hadika'nın Bölümleri ve ana bölümlerin altında yer alan alt bölümlerinin içeriği araştırılırken internet ortamında yer alan https://ganjoor.net masaüstü düzenleyicisi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, *Hadika*'da geçen Kur'an ayetlerini belirlemek için Müderris-i Razavî'nin editörlüğünde Tahran'da 1950 yılında yayınlanan *Hadîkatü'l-hakika* nüshası dikkate alınmış ve Razavî'nin *Talikat-i hadikatu'l-hakika* isimli kitabından yararlanılmıştır.

Tez çalışması kapsamında 77 farklı Sûreden, 252 farklı ayet tespit edilmiştir. Aynı ayetlerin farklı Bölümlerde, farklı konular altında da yorumlanması nedeniyle toplamda 283 ayetin işârî yorumu incelenmiştir. Tespit edilen ayetler ve ayetlerin yer aldığı

sûrelerin sayıları tezin sonundaki eklerde yer almaktadır. Kur'an ayetlerine işaret eden beyitlerin incelenmesi sonucunda tespit edilen hususlar şunlardır:

Senâî'nin, *Hadikatu'l hakika*'nın beyitlerinde, Kur'an-ı Kerîm kavramlarına, terimlerine ve Kur'an-ı Kerîm'de geçen kıssalara çok fazla yer verdiği tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm ayetlerinde geçen kavramları sembolik varlıklar kullanarak doğrudan beyitlerine aktardığı ya da ayette geçen sözcük ya da tamlamaları bazen Arapça yazıldığı haliyle bazen de Farsça manası üzerinden beyitlerine aktardığı anlaşılmıştır. Buna ilaveten Senâî, beyitlerinde ayetlerin bilinen isimlerini ya da başlama sözcüklerini, veya Sûre isimlerini zikretmek yoluyla ayetlere göndermede bulunduğu tespit edilmiştir.

Hadika'da, Kur'an-ı Kerîm ayetlerine işaret edilirken kullanılan sembolik dil Kur'an-ı Kerîm'de yer alan sembolik ifadelere çok benzemektedir. Senâî'nin, Kur'an-ı Kerîm'de geçen sembolik ifadeleri *Hadika'ya taşıdığı anlaşılmaktadır.* Örneğin Kur'an-ı Kerîm'de Ankebût Sûresi 29/41. ayette geçen örümcek evi, Neml Sûresi 27/18. ayette geçen karınca evi, ya da Nahl Sûresi 16/68'e işaret eden arı evi benzetmeleri *Hadika*'da da ilgili ayetin anlamından yararlanılarak kullanılmıştır. Kur'an'da geçen cennet, cehennem tasvirleri, güneş, ay, gezegenler, felekler, burçlar gibi gök cisimleri *Hadika*'da da Kur'an ayetlerindekine benzer şekilde sembolleştirilmiştir. Aynı sembollerin kullanılması nedeniyle, *Hadîka*'da anlaşılamayan beyitlerin Kur'an-ı Kerîm ayetleri aracılığıyla çözümlenebildiği tespit edilmiştir.

Senâî*, Hadika*'da kullandığı sembolik ifadelerde zıtlıkları öne çıkarmıştır. Örneğin çok büyük bir güce sahip olduğu bilinen Cebrail'in (a.s) Allah'ın emri karşısındaki güçsüzlüğünü ve onun belirlediği sınırların dışında hareket edememesini, kanatlarını indiren zayıf bir serçe ve kanatları dökülmüş bir kuşla sembolize etmiştir. Beyitte kanat ve kuş sembollerini kullanarak örneğin meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlı yaratıldığını ifade eden Fatır Sûresi'nin 35/1. ayetini kanıt göstermiştir. Bir

beyitte, Allah'ın emri karşısında Cebrail'in (a.s) heybetinin, kanatları dökülmüş bir serçeden bile az olduğunu söylerken diğer bir bölümdeki bir beyitte ise iblisin Allah'ın emri karşısında seyrek tüylerini kabartarak kendini büyük göstermeye çalışmasını ve böbürlenmesini yine tüyle sembolize etmiştir. Bu iki olayın anlatıldığı beyitlerin, farklı Bölüm ve kısımlarda geçseler de kullanılan sembolik dil nedeniyle aynı ayetleri ve aynı olayı işaret ettikleri anlaşılmaktadır. Bu olay, Allah Teâlâ'nın Adem'i (a.s) yarattığı zaman cennette bulunanlara *Adem'e secde edin* demesi üzerine Cebrail ve diğer meleklerin kanatlarını indirip hemen secde etmeleri, iblisin ise tüyünü kabartıp ben meleklerin başıyım diyerek, secde etmemesi ve bunun sonucunda da Cennet'ten kovulmasıdır.

Eserin başlığında yer alan *Hadika*, Arapça bahçe demektir. Senâî, bu kelimeyi Cennet'i tasvir etmek amacıyla kullanmıştır. Eserini, tevhid inancına sahip takva ehlinin gönlüne huzur veren, bu dünyaya değil ilahi aleme hitap eden cennetlerden bir cennet olarak sembolize etmiştir. Eserin başlığında cenneti sembolize eden *Hadîkâ* sözcüğünün kullanılması Senâî'nin bu eseri, cenneti kazanmak ve cennet ehlinden olabilmek amacıyla yazdığına bir işarettir.

Hadika'daki bazı beyitlerin çözümlenmesinin ve anlaşılmasının zor olduğu görülmüştür. Bunun birden fazla nedeni vardır. Öncelikle, *Senâî*'nin kullandığı kelimeler birbirinden farklı birden fazla anlama gelmektedir. Senâî, yaşadığı dönemin Horasan coğrafyasında kullanılan atasözlerini, deyimleri, Arapça, kelimeleri bolca beyitlerine aktarmıştır. Ayrıca Kur'an ayetlerinden, hadislerden, ilk dönem sufilerin eserlerinden ve iskendernâme denilen İslâm öncesi Fars edebiyatından hikayelerden beyitlerine kelimeler yerleştirmesi, alıntılar yapması, beyitlerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Kurân-ı Kerîm, mutasavvıf şair ve yazarlar için en önemli başvuru kaynağıdır. Hakîm Senâî, hadis, tefsîr, fıkıh, kelâm gibi temel İslâm bilimlerinin yanı sıra tıp,

astronomi, sosyoloji, siyaset ve tarih bilimlerine vakıf olan büyük İslâm âlimi ve ariflerinden biridir. Nitekim *Hadîkatü'l-hakîka*'daki konu çeşitliliğinden de onun ilmî ve tasavvufî şahsiyetinin çok yönlü olduğu anlaşılmaktadır.

Hadîkatü'l-hakîka aslında edebî bir eser olup çeşitli konuları içermesine rağmen dinî-irfanî ve ahlâkî meseleler diğer konulara göre daha ağır basmaktadır. Hakîm Senâî eserini yazarken çeşitli kaynaklardan faydalanmış olsa da düşüncelerinin asıl kaynağı Kur'ân'dır. Beyitlerinde dinî ve tasavvufî konuları ele alırken birçok ayetten alıntı yaptığı ve birçok ayete telmihte bulunduğu görülür.

Senâî, *Hadika*'nın Onuncu Bölümünün 5. alt bölümünde *Hadika*'nın beyitlerini çözebilmek için Kur'an ayetlerinin ve hadislerin gerçek anlamını iyi kavramak gerektiğini söyler. Kur'an ayetlerinin manasına vakıf birinin *Hadika*'nın çok kapsamlı ve üst düzey bir tarzda yazıldığını hemen anlayacağını ifade eder. Ayrıca *Hadika*'yı Allah Teâlâ'nın yokluk aleminden kendisine yakıştırdığını ve bu kitabın Farsça Kur'an diye anılan dev bir eser olduğunu vurgular.

Hadika'da Allah'ın isim ve sıfatlarına ilişkin kavramlar ile birlikte, Kur'an'ın bizzat kendisi, Hz. Muhammed ve sahabenin Kur'an'a dayalı övgüsü, peygamber kıssaları, insanoğluna öğütler, yaratılış, ölüm, kıyamet, dünya hayatının geçiciliği, siyaset, ve halk kitlelerine dair konuların yer aldığı görülür. Senâî, Kur'ân merkezli düşünerek kaleme aldığı eserini Kurânî kavramlarla şekillendirir.

Senâî, *Hadika*'da insan ruhunun gelişimi ve olgunlaşması üzerinde yoğunlaşır; düşünsel temelini Kur'an ve hadislerde arar. Hakikat ve hidayete ulaşmanın ilk aşaması olarak şeriatı ve nefis terbiyesini öne çıkarır. Tasavvufî ve zahidane öğretilerini anlatırken çoğunlukla Kur'an'dan beslenen sembol ve benzetmeler kullanır. Onun düşünce sisteminde zekât gibi dinî yükümlülüklerin yerine getirilmesi önemli bir yer tutar. Senâî'ye göre bu tür uygulamalar bireysel ve toplumsal dönüşümü sağlayabilir. İnsanı,

Allah'a güvenmeye, O'nu en doğru rehber kabul etmeye ve tevekkülü ihmal etmemeye yöneltir.

Senâî, *Hadika*'da, insanın dünya işlerine bütünüyle bağlanmasına karşı çıkar. Dünyayı, mümin için bir zindan; dünya ehli içinse bir gül bahçesi olarak görür. Ona göre insanın iç perdelerden kurtulması yalnızca riyazete bağlı olmayıp kişi manevi yolculuk ve seyr ü sülûktan sonra Hakk'ın hidayet nuruna yönelmelidir. Bu ilahî nur, arifin ruh ve gönül kandilini, sonsuz ışığıyla aydınlatır. Senâî, temsili hikâyeler aracılığıyla gaflet perdesini salikin gözlerinden kaldırır. Çünkü ona göre, sapmış insanların gerçek rehberi yalnızca Kur'an'dır. Kur'an, insanı kargaşa ve dünyevî gürültüden uzak gördüğünde, üzerindeki peçeyi açar. Senâî, Kur'an'ı insan ruhunun bütün hastalıklarını iyileştiren mahir bir tabip olarak düşünür. Marifet ehli de bu hakikatleri Allah'ın kitabının derin anlamlarında arar.

Senâî'ye göre seyr ü sülûk bir iç mücadele sürecidir. Seyr ü sülûk yolcusunun Allah'ı arama ve bulma çabasının önce kendini tanımaktan geçtiğini söyler. Yaratılmış varlıkların Allah'ı görmesinin ya da tam anlamıyla bilerek idrak etmesinin mümkün olmadığını Kur'an ayetleri aracılığıyla anlatır. Bu konuda Hz. Musa'nın Tur Dağında Allah ile görüşmek istemesini örnek verir. Bu olayı çeşitli sembollerle ve işârî yolla tasvir eder. Hz. Musa Allah ile doğrudan konuşmaz ama bir neyin hüzünlü tınılarının *Hu* demesi gibi içinden konuşur. Çünkü Allah dağa tecelli edince dağ atılmış renkli yünler gibi olmuştur. Dağın dayanamadığı bu bilinmez güce bir insanın dayanması mümkün değildir. Hz. Musa bunu kalpten kabul ederek iman eder. Hz. Musa ve Hz. İsa'nın kıssaları üzerinden verilen örneklerde, üstü kapalı olarak Allah'ı sınamanın tehlikelerinden bahseder ve gerçek imanı anlatmak için Hz. Muhammed'in Miraç olayından örnekler verir.

Senâî, yine insan üzerinden örnek vererek Nûr Sûresi'nin, 24/35. ayetini işârî bir yöntemle yorumlar. Allah'ın hakikatine ulaşmaya çalışan bir insan, ancak kendi benliğinde kendini tanıyarak, bir nebze de olsa Allah'ın lütf etmesiyle, O'nun izin verdiği ölçüde anlayabilir. Allah'ın bilgisine erişmek isteyen bir salik önce kendisini tanımalıdır.

Tez kapsamında *Hadîkatü'l-hakîka*'da Kur'ân-Kerîm'den nâkıs lafzî iktibas yapılan beyitlerin ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. En çok iktibas yapılan sûreler Bakara, A'râf, Âl-i İmrân, Nisâ ve Tevbe'dir. Özellikle ayet iktibası yapılan beyitlerdeki konulara bakıldığında daha çok tevhid, naat, dinî-tasavvufî meseleler karşımıza çıkmaktadır. *Hadîkatü'l-hakîka*'da iktibas edilen ayetler ifadeyi güzelleştirmek veya esere dinî motif kazandırmaktan ziyade anlamı güçlendirmek, söylenmek istenilen mevzuya Kur'ân'dan kanıt getirmek, muhatabı ikna etmek, konunun varlığını, aslını, ne olduğunu ve doğruluğunu ispatlamak maksadıyla kullanılmıştır. Senâî'nin bazı beyitlerinin Kur'an ayetleri üzerinden çözülebileceği tespit edilmiştir. Bazı beyitlerinin anlaşılabilmesi için Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin manalarının iyi bilinmesi gerekmektedir.

Hadîkatü'l-hakîka, yalnızca bir şiir kitabı değildir; tasavvufî bir medeniyetin doğuş eşiğindeki bir kültürün düşünce ve ruh dünyasını yansıtan kapsamlı bir aynadır. Senâî bu eserde şeriatı tarikatın basamağı, tarikatı ise hakikate ulaştıran yol olarak tasvir eder. Dış görünüşlere ve iktidar tutkusuna kapılma tehlikesiyle karşı karşıya olan topluma, kurtuluşun insanın kendi iç dünyasında bulunduğunu haykırır.

Bugün de *Hadîka,* adeta bir *amelî tasavvuf mektebi* olarak hakikat yolcularına, şeriata bağlı kalırken aynı zamanda hakikatin sonsuz ufuklarına nasıl yükselebileceklerini öğretmektedir. Bu eser, Farsça manzum tasavvufun görkemli yapısının ilk temel taşını atan Senâî'nin kalıcı mirasıdır; daha sonra Mevlânâ bu yapının üzerine turkuaz renkli kubbesini yükseltmiştir.

KAYNAKÇA

Abadi, Fatma Muhammed-i Asker. *Hakîm Senâî'nin Seçme Şiirlerinin Açıklaması*. Tahran: İntişarate Destan, 2019.

Altunkaya, Mustafa. *Ebu'l-Mecd Mecdûd bin Adem-i Senâî ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2. Basım, 2017.

Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yay., 12. Basım, 2011.

Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.

Attâr, Feridüddin. *Tezkiretu'l Evliya*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.

Bayram, Enver. "Fahruddin Er-Razî'nin Mefatihu'l Gayb'ında Bir Ulumu'l Kur'an Bahsi Olarak Fedâilu'l Kur'an Ve Kur'an Okuma Adabı". *Turkish Academic Research Review* 1/1 (Aralık 2016), 81-89.

Bruijn, Johannes Thomas Pieter de. *Of Piety and Poetry*. Lieden: E.J. Brill, 1983.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahih-i Buhâri ve Tercemesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Ötüken, 8. Basım, 1987.

Câmî, Abdurrahman-ı. *Nefeḥâtü'l-üns min ḥażarâti'l-ḳuds*. ed. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. İstanbul, 1995.

Cebecioğlu, Ethem (ed.). *Tasavvuf Klasikleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 5. Basım, 2009.

Ceyhan, Semih. "Zühd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Chittick, William. *13.yy Sufi Metinlerinde İman ve Amel*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2016.

Çakmaklıoğlu, M.Mustafa. *İbn Arabî'ye göre İbâdetlerin Manevî Yorumları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2021.

Çakmaklıoğlu, Muhammed Mustafa. *İbn Arabî'ye Göre Ma'rifetin İfadesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2023.

Çavuşoğlu, Ali. "Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebî, Tasavvufî Metinlerde Yansıması". *İSTEM* 6/11 (01 Aralık 2008), 159-174.

Çelik, Ömer. *Hâkk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

Çelik, Tarık. "Marzubân-nâme Tercümesi'nin Sözdizimi Özellikleri Üzerine Bir İnceleme". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (Haziran 2020), 168-187.

Çubukçu, Hatice. *Tasavvuf Hareketi İçinde Yer Alan Bayan Mutasavvıflar (h.I-V./h.VII-XI.yüzyıllar)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004.

Dâvûd El-Kayserî. *Tasavvuf İlmine Giriş*. İstanbul: Nefes Yayınları, 1. Basım, 2013.

Denknalbant, Ayşe. "Köşk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/279-282. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Duman, Zeki. "Nur Suresinin 35. Ayetinin Tefsir ve Tevili Bağlamında Allahın insana Dört Hidayeti". *Usûl: İslâm Araştırmaları,* 3 (2005), 7-42.

Durmuş, İsmail. "İktibas". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul, 2000.

Durmuş, İsmail. "Tazmin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/206. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

Düzenli, Muhittin. "Cennetliklerin Çoğu Eblehlerdir" Rivâyetinin Semantik ve Teknik Analizi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Şubat 2013), 59-84.

Düzgün, Şaban Ali. "İnsanın Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2016), 322-342.

Ebu Dâvud, Süleyman. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. ed. Necati Yeniel - Hüseyin Kayapınar. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988.

Eflakî, Ahmed. *Menâkibu'l-'Ârifîn*. 1 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1964.

Emiroğlu, Hasan Tahsin. *Esbab-ı Nüzul*. 16 Cilt. İstanbul: Elif Ofset, 1. Basım, 1978.

Erbaş, Ali. "Tûbâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/316-317. İstanbul, 2012.

Erçavuş, Deniz. *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açıdan İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020.

Eren, Esin. *Nizāmî Arūzî'nin Çehār Makāle'si ,*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto, 2017.

Gazzâlî, İmam. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. çev. Mustafa Çağrıcı. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 5. Basım, 2024.

Gazzâlî, İmam. *Mişkâtü'l-envâr*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.

Göktaş, Vahit - Tenik, Ali. *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1. Basım, 2014.

Gördük, Yunus Emre. *İslam Geleneğinde İşari Tefsir*. İstanbul: Kitabi Yayınevi, 2023.

Görmez, Mehmet vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. İstanbul: İleri Basım Matbaacılık A.Ş, 4. Basım, 2020.

Green, Nile. *Sufism, A Global History*. Chichester-UK: ohn Wiley and Sons Ltd., 2013.

Gül, Halim. *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.

Gül, Halim. *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2014.

Gül, Halim. "Mevlâna'nın Mesnevî'de Bir Ayete Getirdiği İşârî Yorum (Bakara 260. Ayet)". *Bildiriler*. I/379-389. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.

Güleç, İsmail. "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017), 123-146.

Haksever, Ahmet Cahid. *Günümüz Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: KDY Akademi, 1. Basım, 2021.

Haksever, Ahmet Cahid, Ömer el-Fuâdî. *Muslihu'n-Nefs*. İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 1. Basım, 2015.

Halebi, Ali Asgar. *Hadikatû'l Hakika'dan Seçmeler*. Tahran: Esatir, 3. Basım, 2003.

Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

Hanbel, Ahmet b. *el-Müsned*. çev. Rıfat Oral. 6 Cilt. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2003.

Hashemipour, Saman. "Muhammed Âvfî'nin Lübâbü'l-Elbâb Antolojisi: Çeviri". *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/48 (2020), 42-54.

Heysemî, Nûreddîn. *Mecmau'z-zevâid*. 20 Cilt, ts.

Hucvirî, Ali bin Osman. *Hakikat Bilgisi, Keşfu'l-Mahcûb*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

Hucvirî, Ali bin Osman. *Keşfû'l mahcub*. çev. Feridun Asyabi Aşki Zencabi. Diyubend-Hindistan: Tânevî Mektebi, 1980.

Hüseynî, Meryem. *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka (Fahri-nâme) Şerhi*. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 2003.

Ildır, Ahmet Oğuz. *Hakîm Senâî'nin Akılnâme Adlı Eseri*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.

Işık,Bağrıaçık, Yeşim. "Unsurî'nin Kasîdelerinde Sultan Mahmud". *DTCF Dergisi* 64/1 (2024), 820-848. https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.32

İbn Kesîr,Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm*. 8 Cilt, 2002.

İnayet, Alimcan. "Divanü Lûğat-it-Türk'te Geçen 'Çin' ve 'Maçin' Adı Üzerine". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature* 2/4 (2007), 1174-1184.

İsfehanî, Ebu Nuaym. *Hilyetu'l Evliyâ ve Tabakâtu'l Asfiyâ*. 12 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. Basım, 2015.

Kaban, Nurdan. "Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l Hakîkasi'nin Bölümleri". *Doğu Esintileri* 15 (2021), 201-241.

Kaban, Nurdan. *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakīka'sındaki Tasavvufî Terimler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020.

Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 2015.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 3 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

Kaya, Mahmut. "Sudûr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Khanam, Farida. *Sufism, An Introduction*. Yeni Delhi, Hindistan: Goodword Books, 2009.

Kırlangıç, Hicabi. "Mevlana'da Senâî etkileri". *Nüsha* 9/28 (2009), 1-32.

Kızıler, Hamdi - Öksüzoğlu, Şerife. "Felsefe ve Sûfî Perspektiften Mutluluk Bilgeliği". *Sufiyye* 13 (2022), 39-64.

Koç, Serpil. “Senâî’nin Tasavvufî Düşüncesinde Aşk Üzerine Bir Değerlendirme: Hadîkatü’l-Hakîka’da ‘Hub ve Muhabbet’ Bahsi”. *Mukaddime* 14 (2023), 83-106.

Konuk, Ahmet Avni. *Fusûsu’l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*. 2 Cilt. İstanbul: YEKB, 2017.

Konukçu, Enver. “Gazne”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Korkmaz, Zeynep. *Marzubân-Nâme Tercümesi*. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1973.

Küçük, Sezai - Rahmani, Zabihullah. “Hakîm Senâî Senâî-yi Gaznevî’nin (ö. 525/1131 [?]) Hadîkatü’lHadîkatü’l-hakîka İsimli Eserinde İnsan”. *İlahiyat Akademi* 18/18 (Aralık 2023), 223-257.

Küçük, Sezai - Rahmani, Zabihullah. “Hakîm Senâî-yi Gaznevî’nin Hadîkatü’l-hakîka İsimli Eserinde Tahkiye”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (2023), 251-278.

Lumbard, Joseph. “From Hubb to ’Ishq: The Development of Love in Early Sufism”. *Journal of Islamic Studies* 18/3 (2007), 345-385.

Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/480-484. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma’nevî*. çev. Hicabi Kırlangıç - Derya Örs. 6 Cilt. İstanbul: YEKB, 2015.

Müderris-i Razavî, Muhammed Tâki. *Seyru’l ibad ilel mead’ın Açıklaması*. Tahran, 1956.

Müderris-i Razavî, Muhammed Takî. *Ta’likat-i hadikatü’l hakika*. Tahran: Elmi, 1965.

Öngören, Reşat. “Zikir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. TDV Yayınları, 2013.

Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2. Basım, 2013.

Özaydın, Abdülkerim. “Berâsâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul, 2012.

Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 6. Basım, 1979.

Öztürk, Mürsel. “Hadîkatü’l Hakîka”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/20. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.

Pouras, Zeinal Tahereh - Nazari, Mah. "Senâî'nin Hadîkatü'l-Hakîka'sında Kur'ân Ayetlerine Dayanan Teşbihli Hikâyeler." *Fars Dili ve Edebiyatında Alegori Araştırmaları Dergisi* 14/51 (05 Şubat 2022), 82-105.

Pusmaz, Durak. "Kur'an'da İsar Kavramı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 77-104.

Pürcevadi, Nasrullah. *Can Esintisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Rahmani, Zabihullah. "Şiirde Ayet İktibası: Hakîm Senâî Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka Örneği". *Journal of Analytic Divinity* 7/2 (11 Aralık 2023), 281-316.

Rypka, Jan. *Selçuklular ve Moğollar Döneminde İran Edebiyatı*. Tahran: Faroz Iran, 1., 1986.

Safâ, Zebîlullâh-i. *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*. ed. Hicabi Kırlangıç. çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüsha Yayınları, 1. Basım, 2003.

Savi, Saime İnal. "Gûcerâtî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/173-174. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.

Savi, Saime İnal. "Hakim Senâî Ve Sayr Al-'ibâd İla'l-Ma'âd". *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı* 2/11 (1979), 429-442.

Savi, Saime İnal. "Senâî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/502-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Schimmel, Annemarie. "Tasavvuf Edebiyatı". çev. Hümeyra Mermer - Bayram Akbulut. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Aralık 2014), 182-195.

Senâî-yi Gaznevi, Ebul Mecd, Mecdud b. Adem. *Hadikatu'l Hakika*. ed. Muhammed Ca'fer-i Yâhakkî - Seyyid Mehdi Zerkâni. 2 Cilt. Tahran: Sokhan, 2018.

Senâî-yi Gaznevi, Hâkîm. *Divan-ı Hâkim Senâî-yi Gaznevi*. ed. Muhammed Takî Müderris Razavi. Tahran: Azade Mehr Neşir, 3. Basım, 1983.

Senâî-yi Gaznevi, Mecdûd b. Âdem. *Hadîkatü'l Hakîka ve Şerîatü't Tarîka*. ed. Muhammed Takî Müderris-i Razevî. Tahran: Elmi, 1950.

Senâî-yi Gaznevi, Mecdûd b. Âdem. *Hakîm Senâî'nin Mesnevileri*. thk. Muhammed Takî Müderris-i Razevî. Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1969.

Söylemez, İsmail. "Senâî Divanı". *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 8/16 (Bahar 2022), 492-496.

Stephenson, John. *The First Book of The Hadīqatu'l-Haqīqat*. Calcuta: Babtist Mission Press, 1910.

Storey, Charles Ambrose. *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*. 5 Cilt. Londra: Luzac&Co., 1927.

Sultani, Menzir. "Senai'nin Hadikatu'l Hakika'sında Tefsir Yaklaşımlarının Eleştirel Değerlendirmesi ve Karşılaştırması". *Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2008), 55-80.

Şa'rânî, Abdülvehhâb eş-. *el-Yevâḳīt ve'l-cevâhir*. çev. Mahmut Çınar. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa. *Şemâil-i Şerif Şerhi*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. 3 Cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 1. Basım, 2015.

Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Topaloğlu, Bekir. "Samed". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/68-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Topbaş, Osman Nuri. *İslam Nazarında Akıl ve Felsefe*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.

Uludağ, Süleyman. "Âl-i abâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman. "Basîret". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/103. İstanbul, 1992.

Uludağ, Süleyman. "Keşf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/315-317. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Uludağ, Süleyman. "Nefis". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 526-529. İstanbul, 2006.

Useymîn, Muhammed b. Salih el-. *Tevhîdin Tanımı ve Türleri*. çev. Muhammed Şahin. Riyad: Rabva İslâmî Dâvet Bürosu, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul, 2000.

Yıldırım, Nimet. *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 1. Basım, 2012.

Yıldırım, Nimet. "Sûfi Şiiri, Senâî ve Attar".

Yıldız, Abdulvahap. "Meybûdî'nin Keşfu'l-esrâr ve ''uddetu'l-ebrâr Adlı Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/17 (2006), 73-102.

Yıldız, Mustafa. “Âlemin Hudûsu ve Kıdemi Tartışmasında Dayanılan İlkeler: Tehâfüt Örneği”. *Dicle Akademi Dergisi* 3/2 (2023), 228-254.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 27. Basım, 2018.

Yılmaz, Hasan Kamil. “Tevbe: Günahtan Hakk’a Dönüş”. *Altınoluk Dergisi* 260 (2007), 22.

Yurdagür, Metin. “Bekā”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Zahiremami, Parisa. “Sanāʾi’s Hadiqat al-haqiqeh: Between Narrative and Non-narrative”. *Iranian Studies* 54/3-4 (01 Temmuz 2021), 485-519.

Zebîhullâh-i Safa. *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*. Ankara: Nüsha Yayınları, 2003.

Zerkâni, Seyyid Mehdi. *Gaznevi Şiir ve Düşüncesinin Ufukları*. Tahran: Rouzegar Yayınevi, 1999.

Zerrinkûb, Abdulhüseyn-i. *Costucû Der Tasavvuf-i Îrân*. çev. Nimet Yıldırım. Tahran, 1379.

İnternet Kaynakları

https://ganjoor.net/sanaee/hadighe (Erişim tarihi: 09.06.2026)

https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:perslit:sanaee.hadighe.pdl:hdgh01.01 (Erişim tarihi: 12.05.2026)

https://vajehyab.com/dehkhoda/ (Erişim tarihi: 09.06.2026)

https://chatgpt.com/ (Erişim tarihi: 24.05.2026)

https://claude.ai/ (Erişim tarihi: 24.05.2026)

https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal (Erişim tarihi: 24.05.2026)

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir (Erişim tarihi: 24.05.2026)

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 24.05.2026)

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ (Erişim tarihi: 24.05.2026)

EKLER

EK 1- Ayet Dizini

Sûre ve-Ayet Sayısı	Ayet	Beyit:	Kısım	Bölüm
Saffat, 37/180	سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَۚ	1	1	1
Tin, 95/4	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ	1	1	1
Hûd, 11/6	وَمَا مِنْ دَّابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا	2	1	1
Hadîd, 57/4	وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْۜ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	2	1	1
Bakara, 2/117	بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ	5	1	1
Hicr, 15/29	فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ	6	1	1
A'râf, 7/180	وَلِلّٰهِ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ	7	1	1
En'âm, 6/163	لَا شَرِيكَ لَهٗۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَاْ اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ	11	1	1
Bakara, 2/255	اَللهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَىُّ الْقَيُّومُۚ	13	1	1
Rûm, 30/27	وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۚ	22	1	1
Kasas, 28/68	وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُۗ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُۗ سُبْحَانَ اللهِ وَتَعَالٰى عَمَّا	24	1	1
İnsân, 76/1	هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً	25	1	1

Tâhâ, 20/110	يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً	26	1	1
İsrâ, 17/85	وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِّ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي وَمَا اُوْتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلاً	30	1	1
Zâriyât, 51/20-21	وَفِي الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَۙ	40	1	1
Fâtır, 35/1	اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلاً اُوْلِٓي اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ	35	1	1
İhlâs, 112/1	قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ	2	3	1
İhlâs, 112/2	اَللّٰهُ الصَّمَدُۚ	2	3	1
Fetih, 48/10	يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْۚ	10	3	1
Kasas,28/88	وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُۥ لَهُ	10	3	1
Rahmân, 55/27	وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِۚ	10	3	1
Bakara, 2/115	وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِۚ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيم	10	3	1
Fecr, 89/22	وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفاً صَفاًۚ	10	3	1
Tâhâ, 20/110	وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا"....."	15	3	1
Hadid, 57/3	هُوَ الْأَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ	16	3	1
Enbiyâ, 21/104	يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِّ	21	3	1
Rahmân, 55/27	وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِۚ	23	3	1
Tâhâ, 20/73	اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِّ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى	23	3	1
Tâhâ, 20/5	اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى	24	3	1

A’râf, 7/54	اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ	24	3	1
Tâhâ, 20/110	يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً	29	3	1
Bakara, 2/109	وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ	34	3	1
Mü’minûn, 23/13	ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ	1	12	1
Mü’minûn, 23/14	ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً	2	12	1
Hac, 22/5	يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ	3	12	1
Tûr, 52/19	كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئاً بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ	6	12	1
Lokmân, 31/14	وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْناً عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ ا	7	12	1
Mülk, 67/15	هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ	8	12	1
Zümer, 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ	17	12	1
Hucurât, 49/12	يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ	4	14	1
En’am, 6/76-80	فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَباً قَالَ هٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِينَ	10	14	1
Kasas, 28/32	اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ	19	14	1
Enbiyâ, 21/107	وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ	30	14	1
Necm, 53/3-4	وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى	35	14	1

Rahmân, 55/26	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍۚ	42	14	1
A'râf, 7/143	فَلَمَّا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَاْ اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ	47	14	1
Tin, 95/4-5	لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَۙ	5	77	1
Furkân, 25/77	قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْۚ	8	77	1
Bakara, 2/24	فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُۚ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ	9	77	1
Tahrîm, 66/6	يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيكُمْ نَاراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ	10	77	1
Şems, 91/10	وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ	11	77	1
Yâsin, 36/82	اِنَّمَا اَمْرُهُۚ اِذَٓا اَرَادَ شَيْئاً اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ	15	77	1
Nisâ, 4/59	يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُوْلِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ	16	77	1
Tevbe, 9/40	اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ	1	10	1
Zümer, 39/36	اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۜ	12	10	1
A'râf, 7/143	تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَاْ اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ	20	3	2
Bakara, 2/137	فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْاۖ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍۚ	47	12	1
İbrâhîm, 14/18	مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍۣ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍۚ	2	25	1
İbrâhîm, 14/7	وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ	4	30	1
Haşr, 59/22	هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ	6	30	1

İnsân, 76/1	هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ	3	52	1
Mâide, 5/54	يَّا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهٖ فَسَوْفَ يَاْتِى اللهُ	10	52	1
Zümer, 39/42	اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَاۚ	21	52	1
Âl-i İmrân, 3/77	وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْۖ	39	32	1
Duhân, 44/24	وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْواًۚ اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ	40	32	1
Furkân, 25/71	وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللهِ مَتَاباً	22	37	1
Furkân, 25/72	وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَۙ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَاماً	23	37	1
Nûr, 24/21	يَّا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ	22	37	1
Tahrîm, 66/8	يَّا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحاًۜ	16	45	1
A'râf, 7/99	اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِۚ فَلَا يَاْمَنُ مَكْرَ اللهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ	12	70	1
Fecr, 89/28	اِرْجِعِي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةًۚ	13	70	1
Enfâl, 8/30	وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَۜ وَيَمْكُرُونَ	15	70	1
Fâtır, 35/28	وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَّابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَۜ اِنَّمَا يَخْشَى اللهَ	15	70	1
Nisâ, 4/56	اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَاراًۜ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً	15	66	1
Nisâ, 4/18	وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِۚ	28	4	7

Haşr, 59/9	وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ	1	52	1
Kehf,18/28	لَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْۚ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا	11	52	1
Nûr, 24/35	اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌۜ	16	52	1
Ahzâb, 33/35	اِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ	2	64	1
Kehf, 18/17	وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ	38	64	1
Şuarâ, 26/224	وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُۥنَ	19	65	1
Yâsîn, 36/69	وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْۢبَغِي لَهٗۚ	18	65	1
Fatır, 35/31	اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبِيرٌۢ بَصِيرٌ	28	73	1
Şûrâ, 42/27	اِنَّهٗ بِعِبَادِهٖ خَبِيرٌۢ بَصِيرٌ	28	73	1
Nisâ, 4/79	مَّا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَّا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۜ	31	73	1
Şûrâ, 42/53	صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِي لَهٗ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ اَلَآ اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ	22	73	1
Kâf, 50/29	مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَآ اَنَاْ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ	32	73	1
İsrâ,17/13	وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٰٓئِرَهٗ فِي عُنُقِهٖۜ وَنُخْرِجُ لَهٗ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَاباً يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً	1	74	1
Meryem, 19/59	فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيّاً	6	74	1
A’râf, 7/179	كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّۚ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ	9	77	1

Bakara, 2/24	فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ	10	77	1
İbrâhim,14/38	رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللهِ	7	78	1
Bakara, 2/285	اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ	22	80	1
Furkân, 25/45	اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ	13 ve 14	81	1
Şuarâ, 26/50	قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّا اِلٰى رَبِنَا مُنْقَلِبُونَ	23	31	1
A’râf, 7/12	قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي	23	31	1
Enfâl, 8/17	وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـٰكِنَّ اللَّهَ رَمَى	37	80	1
Ra’d, 13/35	مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ	2	15	1
İsrâ, 17/88	وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ	1	1	2
En’âm, 6/59	وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ,	1	1	2
Yûnus, 10/37	وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللهِ	3	1	2
Ra’d, 13/28	اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللهِ اَلَا بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ	7	1	2
Müddessir, 74/50	كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ	9	1	2
Cum’a, 62/5	مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا	9	1	2
Yûnus, 10/ 57	يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ	8	1	2

İsrâ, 17/82	وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينٌ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ	13	1	2
Hadîd, 57/20	اِعْلَمُوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ِ	5	3	2
Rûm, 30/7	يَعْلَمُونَ ظَاهِراً مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۤ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ	5	3	2
Nûr, 24/39	وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَاۤءً	6. ve 7	3	2
Mürselât, 77/27	وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَّاۤءً فُرَاتاً	8	3	2
A’râf, 7/50	وَنَادٰٓى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاۤءِ اَوْ مِمَّا	8	3	2
Yûsuf, 12/94	وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّي لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ	15	3	2
Karia, 101/5	وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ	19	3	2
A’râf, 7/143	وَلَمَّا جَاۤءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهٗ قَالَ رَبِّ اَرِنِّي اَنْظُرْ اِلَيْكَ	20	3	2
Ra’d, 13/29	اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ	26	3	2
Nahl, 16/ 101	وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍ	2	6	2
Âl-i İmrân, 3/7	هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ	3	6	2
Furkân, 25/30	وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُوراً	4	6	2
Bakara, 2/174	اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهٖ ثَمَناً قَلِيلاً	5	6	2

İhlâs, 112/1	قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ	6	8	2
Yusûf, 12/20	وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ	15	8	2
Ahzâb, 33/56	اِنَّ اللهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا	1	1	3
Ahzâb, 33/45	يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً وَمُبَشِّراً وَنَذِيراً	1	1	3
Ahzâb, 33/46	وَدَاعِياً اِلَى اللهِ بِاِذْنِهِ وَسِرَاجاً مُنِيراً	2	1	3
Enbiyâ, 21/107	وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ	2	1	3
Secde, 32/9	ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ قَلِيلاً	3	1	3
Fecr, 89/28	اِرْجِعِي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً	15	6	4
Şuarâ, 26/89	اِلَّا مَنْ اَتَى اللهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ	7	82	1
Tevbe, 9/51	قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللهُ لَنَٓا هُوَ مَوْلٰينَٓا وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ	21	82	1
Meâric, 70/26	وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ	10	15	5
Hac, 22/77	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ	53	12	3
Bakara, 2/45	وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ	55	12	3
Tâhâ, 20/114	فَتَعَالَى اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ	36	1	3
Kadir, 97/3	لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾	2	4	3
Necm, 53/17	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى	2	5	3

İsrâ,17/1	سُبْحَانَ الَّذِي اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً	5	5	3
Necm, 53/9	فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ	9	5	3
Hicr, 15/72	لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ	12	5	3
Hicr, 15/72	لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ	13	5	3
Ankebût, 29/48	وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذاً لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ	8	7	3
Kalem, 68/4	وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ	31	7	3
İnşirâh, 94/1	اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَۙ	51	7	3
Kevser, 108/1	اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَۜ	1	9	3
Mâide, 5/15	قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌۙ	1	9	3
Nisâ, 4/80	مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللهَۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاًۜ	9	9	3
Sâd, 38/24	وَظَنَّ دَاوُدُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعاً وَاَنَابَ	11	9	3
Tevbe, 9/128	لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ	9	10	3
Muhammed, 47/11	ذٰلِكَ بِاَنَّ اللهَ مَوْلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْۚ	27	10	3
Müzemmil, 73/1-2	يَا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلاًۙ ﴿٢﴾	18	11	3
Meryem, 19/71	وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْماً مَقْضِياًۚ	5	44	3
Meryem, 19/72	ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِياً	15	44	3

3	44	16	لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ	Âl-i İmrân, 3/198
3	44	16	وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ اَمْوَاتاًۜ بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَۙ	Âl-i İmrân, 3/169
3	44	16	وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ اَمْوَاتٌۜ بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ	Bakara, 2/154
3	45	4	اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۜ	Hicr,15/45
3	46	6	اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً	Nisâ, 4/10
4	3	105	قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌۚ	Sâd, 38/77
4	3	105	وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي اِلٰى يَوْمِ الدِّينِ	Sâd, 38/78
4	3	142	وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ	Mürselât, 77/15
6	14	29	حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ	Nisâ, 4/23
6	14	29	حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ	Mâide, 5/3
6	20	6	يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشاًۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى	A’râf, 7/26
6	22	5	يَمْحَقُ اللهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ	Bakara, 2/276
6	22	10	يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ	Tevbe, 9/35
6	25	17	وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍۚ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ	Yusûf, 12/20
6	35	2	مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَكَانَ اللهُ سَمِيعًا	Nisâ, 4/134
6	23	11	مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍۜ	Nahl, 16/96

Rahmân, 55/26	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍۚ	1	26	8
Hicr, 15/72	لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ	12	5	3
Duhâ, 93/5	وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰىۜ	13	5	3
Duhâ, 93/1	وَالضُّحٰىۙ	28	5	3
Duhâ, 93/2	وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ	28	5	3
A’râf, 7/23	قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا	2	12	3
Meryem, 19/56	وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِدْرِيسَۘ اِنَّهُ كَانَ صِدّيقًا نَبِيًّاۙ	9	12	3
Meryem, 19/57	وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا	9	12	3
Saff, 60/6	بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُۥٓ اَحْمَدُۜ	23.	12	3
Meryem, 19/42	اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ يَٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئاً	45	12	3
Sâd, 38/35	رَبِّ هَبْ لِي حُكْماً وَاَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَۚ	46	12	3
Tevbe, 9/51	قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللهُ لَنَاۚ	47	12	3
Ahzâb, 33/1	يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَۜ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً	48	12	3
Fussilet, 41/30	اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا	48	12	3
En’âm, 6/11	قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ	49	12	3
Bakara, 2/40	يَا بَنِي اِسْرَٓائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِي اُوفِ	49	12	3
A’râf, 7/23-24	قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ	50	12	3

Enfâl, 8/22	شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ	51	12	3
Enfâl, 8/55	اِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَۚ	51	12	3
Ra'd, 13/29	اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ	51	12	3
Enbiyâ, 21/104	يَوْمَ نَطْوِي السَّمَّاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِّ كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُۥ وَعْداً	52	12	3
İnfitar, 82/19	يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئاًۜ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ	52	12	3
Hac, 22/77	يٰٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ	53	12	3
Âl-i İmrân, 3/27	تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۖ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ	56	12	3
Necm, 53/7	وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ	66	12	3
Necm, 53/9	فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ	66	12	3
Hicr, 15/72	لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ	67	12	3
Müddesir, 74/2	قُمْ فَاَنْذِرْۖ	67	12	3
Bakara, 2/177	الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ	68	12	3
Hac, 22/35	اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ	68	12	3
Bakara, 2/285	اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَۜ	76	12	3
Âl-i İmrân, 3/92	لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ	77	12	3

Nisâ, 4/3	وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُـقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ	77	12	3
Tevbe, 9/5	فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ	96	12	3
Kâfirûn, 109/6	لَـكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ	96	12	3
Nisâ, 4/162	لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ ۘ	86	24	3
Âl-i İmrân, 3/7	وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِۚ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ	86	24	3
İnsân, 76/8	وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَيَتِيماً وَاَسِيراً	113	24	3
İnsân, 76/9	اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُوراً	113	24	3
Mâide, 5/55	اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ	114	24	3
Nisâ, 4/78	اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ	10	3	7
Mâide, 5/116	وَاِذْ قَالَ اللهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللهِۚ	6	24	7
Meryem, 19/57	وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِياً	7	24	7
Mâide, 5/119	قَالَ اللهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْۚ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي	7	24	7
İnşirah, 94/4	وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَۜ	8	24	7
Kasas, 28/81	فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ	8	24	7
Yûsuf, 12/50	اِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ	14	24	7

Yûsuf, 12/3	نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ	13	24	7
Kıyâmet, 75/1	لَا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ	8	49	7
Leyl, 92/ 1	وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىۙ	8	49	7
Duhâ, 93/1	وَالضُّحٰى	8	49	7
Âl-i İmrân, 3/119	قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ	256	4	8
A'râf, 7/12	قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَۜ قَالَ اَنَاْ خَيْرٌ مِنْهُۚ	5	47	8
Sâd, 38/76	قَالَ اَنَاْ خَيْرٌ مِنْهُۚ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ	5	47	8
Hûd, 11/71	وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَاۤءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ	13	47	8
Bakara, 2/245	مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُۚ اَضْعَافاً كَثِيرَةًۜ	1	53	1
Hadîd, 57/11	مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُۚ اَجْرٌ كَرِيمٌۚ	1	53	1
Tevbe, 9/79	ۘالَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ	21	53	1
Zuhruf, 43/32	اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَۜ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا	1	60	1
İsrâ,17/13	وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٰٓائِرَهُ فِي عُنُقِهِۦۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ	3	60	1
Fâtır, 35/43	فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلاًۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَحْوِيلاً	7	60	1

1	66	15	اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ	Nisâ, 4/56
1	72	3	وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ	Hûd, 11/123
1	11	7	مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي	Bakara, 2/261
1	11	7	مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا	En’âm, 6/160
5	5	38	وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ	Bakara, 2/34
5	10	10	قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاً	Bakara, 2/38
9	1	4	اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَاِنْ تَشْكُرُوا	Zümer, 39/7
9	33	27	اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ	A’râf, 7/179
9	33	27	اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيلاً	Furkân, 25/44
9	9	47	وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	En’âm, 6/13
3	20	24	وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ	Nûr, 24/55
7	2	1,2	وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِينَ عَاماً فَاَخَذَهُمُ	Ankebût, 29/14
7	2	5	يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى	Tevbe, 9/38
7	2	10	وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ	Âl-i İmrân, 3/185

Tâhâ, 20/103	يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْراً	3	2	7
Neml, 27/87	وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِ عَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ	8	2	7
Kıyâmet, 75/28	وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ	11	2	7
Nahl, 16/38	وَاَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللهُ مَنْ يَمُوتُ بَلٰى وَعْداً عَلَيْهِ حَقاً وَلٰكِنَّ	8	3	7
Tûr, 52/40	اَمْ تَسْئَلُهُمْ اَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ	15	3	7
Kalem, 68/46	اَمْ تَسْئَلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ	16	3	7
Tâhâ,20/100	مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْراً	16	3	7
A’râf, 7/9	وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا	16	3	7
Nahl, 16/68	وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا	20	3	7
Ankebût, 29/41	مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللهِ اَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ	20	3	7
Neml, 27/18	حَتّٰى اِذَا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ	20	3	7
Mâide, 5/114	قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا	21	3	7
Kıyâmet, 75/28	وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ	27	3	7
Nisâ, 4/78	اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ	19	10	7
Furkân, 25/22	يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً	28	11	7

Fâtır,35/19	وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ	32	13	7
Necm, 53/32	فَلَا تُزَكُّوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى	1	14	7
Tahrîm, 66/8	يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا اِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحاً	2	14	7
Meryem, 19/57	وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِياً	8	23	7
Kasas, 28/81	فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللهِ	7	24	7
Şuarâ, 26/79	وَالَّذِى هُوَ يُطْعِمُنِى وَيَسْقِينِ	1	76	1
Âl-i İmrân, 3/37	فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا	1	76	1
Hucurât, 49/12	يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَلَا	6	42	3
Bakara, 2/173	اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللهِ فَمَنِ	9	42	3
Zümer, 39/53	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ	11	46	3
Âl-i İmrân, 3/169	وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ اَمْوَاتاً بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ	11	46	3
Nûr, 24/19	اِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِى الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ فِى الدُّنْيَا	11	46	3
Sâd, 38/50	جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْاَبْوَابُ	22	4	10
Âl-i İmran, 3/41	قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِى اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا	26	4	10
Âl-i İmran, 3/95	قُلْ صَدَقَ اللهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفاً وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ	34	4	10

Nahl, 16/24	وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۙ	47	4	10
Hadîd, 57/21	سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۙ	27	4	10
Nuh, 71/26	وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّاراً	6	24	10
Zuhruf, 43/77	وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَّ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ	34	27	10
İsrâ,17/88	قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ	52	27	10
Bakara, 2/23	وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖۖ وَادْعُوا	52	27	10
Bakara, 2/24	فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا	52	27	10
Ahkâf, 46/ 11	وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْراً مَا سَبَقُونَٓا اِلَيْهِۜ	53	27	10
Zuhruf, 43/ 89	فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ	54	27	10
Fâtiha, 1/6	اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۙ	58	27	10

EK 2- Tespit Edilen Sûre ve Ayetlerin Listesi

Sûre Sayısı	Sûre İsmi	Ayet Sayısı	Farklı Ayet Sayısı
1	Fatiha, 1/6	1	1
1	Yûnus,10/37	2	2
	Yûnus, 10/57		
1	Karia, 101/5	1	1
1	Kevser, 108/1	1	1
1	Kâfirûn, 109/6	1	1
1	Hûd, 11/71	3	3
	Hûd, 11/123		
	Hûd, 11/6		
1	İhlas, 112/1	2	2
	İhlâs, 112/2		
1	Yusûf, 12/3	5	4
	Yusûf, 12/20		
	Yusûf, 12/20		
	Yûsuf, 12/50		
	Yusûf, 12/94		
1	Ra’d, 13/28	4	3
	Ra’d, 13/35		
	Ra'd, 13/29		
	Ra’d, 13/29		
1	İbrâhim, 14/18	3	3
	İbrâhim,14/38		
	İbrâhîm, 14/7		
1	Hicr, 15/29	4	3
	Hicr, 15/72		
	Hicr, 15/72		
	Hicr, 15/45		
1	Nahl, 16/68	5	5
	Nahl, 16/101		
	Nahl, 16/38		
	Nahl, 16/96		
	Nahl, 16/24		

Sûre Sayısı	Sûre İsmi	Ayet Sayısı	Farklı Ayet Sayısı
1	İsrâ, 17/82	7	5
	İsrâ, 17/88		
	İsrâ, 17/1		
	İsrâ, 17/13		
	İsrâ, 17/13		
	İsrâ, 17/85		
	İsrâ, 17/88		
1	Kehf, 18/17	2	2
	Kehf, 18/28		
1	Meryem, 19/42	7	6
	Meryem, 19/56		
	Meryem, 19/57		
	Meryem, 19/57		
	Meryem, 19/59		
	Meryem, 19/71		
	Meryem, 19/72		
1	Bakara, 2/174	20	19
	Bakara, 2/109		
	Bakara, 2/115		
	Bakara, 2/117		
	Bakara, 2/137		
	Bakara, 2/154		
	Bakara, 2/177		
	Bakara, 2/23		
	Bakara, 2/24		
	Bakara, 2/24		
	Bakara, 2/286		
	Bakara, 2/245		
	Bakara, 2/255		
	Bakara, 2/261		
	Bakara, 2/276		
	Bakara, 2/173		
	Bakara, 2/285		
	Bakara, 2/34		
	Bakara, 2/40		
	Bakara, 2/45		

Sûre Sayısı	Sûre İsmi	Ayet Sayısı	Farklı Ayet Sayısı
1	Tâhâ, 20/103	8	7
	Tâhâ, 20/122		
	Tâhâ, 20/100		
	Tâhâ, 20/73		
	Tâhâ, 20/110		
	Tâhâ, 20/110		
	Tâhâ, 20/114		
	Tâhâ, 20/5		
1	Enbiyâ, 21/104	4	2
	Enbiyâ, 21/104		
	Enbiyâ, 21/107		
	Enbiyâ, 21/107		
1	Hac, 22/26	5	4
	Hac, 22/35		
	Hac, 22/5		
	Hac, 22/77		
	Hac, 22/77		
1	Mü'minûn, 23/13	2	2
	Mü'minûn, 23/14		
1	Nûr, 24/19	5	5
	Nûr, 24/21		
	Nûr, 24/35		
	Nûr, 24/39		
	Nûr, 24/55		
1	Furkân, 25/30	7	7
	Furkân, 25/22		
	Furkân, 25/44		
	Furkân, 25/45		
	Furkân, 25/71		
	Furkân, 25/72		
	Furkân, 25/77		
1	Şuarâ, 26/224	4	4
	Şuarâ, 26/50		
	Şuarâ, 26/79		
	Şuarâ, 26/89		
1	Neml, 27/18	2	2
	Neml, 27/87		
1	Kasas, 28/32	4	4
	Kasas, 28/68		
	Kasas, 28/81		
	Kasas, 28/88		

Sûre Sayısı	Sûre İsmi	Ayet Sayısı	Farklı Ayet Sayısı
1	Ankebût, 29/14	3	3
	Ankebût, 29/41		
	Ankebût, 29/48		
1	Âl-i İmrân, 3/119	13	11
	Âl-i İmrân, 3/169		
	Âl-i İmrân, 3/198		
	Âl-i İmrân, 3/169		
	Âl-i İmrân, 3/185		
	Âl-i İmrân, 3/27		
	Âl-i İmrân, 3/37		
	Âl-i İmrân, 3/7		
	Âl-i İmrân, 3/7		
	Âl-i İmrân 3/77		
	Âl-i İmrân, 3/92		
	Âl-i İmrân, 3/41		
	Âl-i İmrân, 3/95		
1	Rûm, 30/27	2	2
	Rûm, 30/7		
1	Lokmân, 31/14	1	1
1	Secde,32/9	1	1
1	Ahzâb, 33/35	5	5
	Ahzâb, 33/1		
	Ahzâb, 33/45		
	Ahzâb, 33/46		
	Ahzâb, 33/56		
1	Fâtır, 35/1	5	5
	Fâtır, 35/43		
	Fâtır, 35/19		
	Fâtır, 35/28		
	Fâtır, 35/31		
1	Yâsîn, 36/69	2	2
	Yâsin, 36/82		
1	Saffat, 37/180	1	1
1	Sâd, 38/24	6	6
	Sâd, 38/35		
	Sâd, 38/50		
	Sâd, 38/76		
	Sâd, 38/77		
	Sâd, 38/78		

Sûre S.	Sûre İsmi	Ayet S.	Farklı Ayet Sayısı
1	Zümer, 39/7	5	4
	Zümer, 39/36		
	Zümer, 39/42		
	Zümer, 39/53		
	Zümer, 39/53		
1	Nisâ, 4/10	13	11
	Nisâ, 4/134		
	Nisâ, 4/162		
	Nisâ, 4/18		
	Nisâ, 4/3		
	Nisâ, 4/56		
	Nisâ, 4/56		
	Nisâ, 4/59		
	Nisâ, 4/78		
	Nisâ, 4/78		
	Nisâ, 4/79		
	Nisâ, 4/80		
	Nisâ, 4/23		
1	Fussilet, 41/30	1	1
1	Şûrâ, 42/27	2	2
	Şûrâ, 42/53		
1	Zuhruf, 43/32	3	3
	Zuhruf, 43/77		
	Zuhruf, 43/89		
1	Duhân, 44/24	1	1
1	Ahkâf, 46/11	1	1
1	Fetih, 48/10	1	1
1	Muhammed, 47/11	1	1
1	Hucurât, 49/12	2	1
	Hucurât, 49/12		
1	Mâide, 5/116	7	7
	Mâide, 5/119		
	Mâide, 5/114		
	Mâide, 5/15		
	Mâide, 5/3		
	Mâide, 5/54		
	Mâide, 5/55		
1	Kâf, 50/29	1	1
1	Zâriyât, 51/20	2	2
	Zâriyât, 51/21		
1	Tûr, 52/19	2	2
	Tûr, 52/40		

Sûre S.	Sûre İsmi	Ayet S.	Farklı Ayet Sayısı
1	Necm, 53/17	7	6
	Necm, 53/3		
	Necm, 53/4		
	Necm, 53/32		
	Necm, 53/7		
	Necm, 53/9		
	Necm, 53/9		
1	55/Rahman,26	4	2
	55/Rahmân,26		
	55/Rahmân,27		
	55/Rahmân,27		
1	Hadîd, 57/11	5	5
	Hadîd, 57/20		
	Hadîd, 57/21		
	Hadîd, 57/3		
	Hadîd, 57/4		
1	Haşr, 59/9	2	2
	Haşr, 59/22		
1	En’âm, 6/59	7	7
	En’âm, 6/76		
	En’âm, 6/80		
	En’âm, 6/11		
	En’âm, 6/13		
	En’âm, 6/160		
	En’âm, 6/163		
1	Saff, 60/6	1	1
1	Cum’a, 62/5	1	1
1	66/Tahrim, 6	3	2
	Tahrîm, 66/8		
	Tahrîm, 66/8		
1	Mülk, 67/15	1	1
1	Kalem, 68/4	2	2
	Kalem, 68/46		
1	Meâric, 70/26	1	1
1	Nuh, 71/26	1	1
1	Müzemmil, 73/1	2	2
	Müzemmil, 73/2		
1	Müddessir, 74/50	2	2
	Müddesir, 74/2		
1	Kıyâmet, 75/1	3	2
	Kıyâmet, 75/28		
	Kıyâmet, 75/28		

Sûre S	Sûre İsmi	Ayet S.	Farklı Ayet Sayısı
1	A’râf, 7/24	16	11
	A‘râf, 7/12		
	A‘râf, 7/179		
	A’râf, 7/12		
	A’râf, 7/143		
	A’râf, 7/143		
	A’râf, 7/143		
	A’râf, 7/179		
	A’râf, 7/180		
	A’râf, 7/23		
	A’râf, 7/23		
	A’râf, 7/26		
	A’râf, 7/50		
	A’râf, 7/54		
	A’râf, 7/99		
	A'râf, 7/9		
1	İnsân, 76/1	4	3
	İnsân, 76/1		
	İnsân, 76/8		
	İnsân, 76/9		
1	Mürselât, 77/15	2	2
	Mürselât, 77/27		
1	Enfâl, 8/17	4	4
	Enfâl, 8/22		
	Enfâl, 8/30		
	Enfâl, 8/55		
1	İnfitâr, 82/19	1	1
1	Fecr, 89/22	4	3
	Fecr, 89/27		
	Fecr, 89/28		
	Fecr, 89/28		
1	Tevbe, 9/128	8	7
	Tevbe, 9/35		
	Tevbe, 9/38		
	Tevbe, 9/40		
	Tevbe, 9/5		
	Tevbe, 9/51		
	Tevbe, 9/51		
	Tevbe, 9/79		
1	Şems, 91/10	1	1
1	Leyl, 92/1	1	1

Sûre S	Sûre İsmi	Ayet S.	Farklı Ayet Sayısı
1	Duhâ, 93/1	4	3
	Duhâ, 93/2		
	Duhâ, 93/5		
	Duhâ, 93/1		
1	İnşirâh, 94/ 1	2	2
	İnşirâh, 94/ 4		
1	Tîn, 95/4	2	2
	Tîn, 95/5		
1	Kadir, 97/3	1	1
77	**TOPLAM**	**283**	**252**

ÖZET

Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka, Hâkim Senâî-yi Gaznevî tarafından tasavvufla ilgili konuları açıklamak ve öğüt vermek amacıyla, 12. yüzyılın başlarında Farsça yazılmış didaktik bir eserdir. Mesnevi nazım biçimiyle yazılan bu eserde dinî, felsefî, hikemî, ahlâkî konular tasavvufî bakış açısıyla, yorumlanmaktadır. Hakîm Senâî bu muhteşem eseri ile tasavvufun konularını şiir dünyasına taşımış, beyitlerinde pek çok Kur'an-ı Kerîm ayetine atıfta bulunmuş, aynı zamanda hadislere ve İslâm alimlerinin sözlerine yer vermiştir. Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin bir bölümünü doğrudan beyitlerine iktibas ederken bazılarını da işârî yöntemle yorumlamıştır.

Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka*'sında Kur'an Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar, başlığını taşıyan bu tezin ilk bölümünde, Hakîm Senâî'nin hayatı, eserleri, yaşadığı dönemin siyasi yapısı ve araştırmaya konu olan *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eseri tanıtılmış diğer bölümünde ise *Hadîkatü'l-hakîka'da* yer alan Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin tespiti ve işârî yorumu incelenmiştir. Tez çalışması kapsamında beyitlerde geçen 283 Kur'an-ı Kerîm ayeti tespit edilerek beyitlerin Türkçe'ye çevirisi ayetlerin işaret ettiği konular doğrultusunda yapılmış ve anlaşılması zor beyitler çözümlenmiştir.

Araştırma kapsamında, *Hadika'da*, Kur'anî kavramlara ve Kur'an-ı Kerîm'de geçen kıssalardan bazılarına Kur'an-ı Kerîm'dekine benzer şekilde yer verildiği tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm ayetlerinde geçen kavramların, sembolik varlıklar kullanılarak doğrudan beyitlere aktarıldığı ya da ayette geçen eden bazı sözcük ya da tamlamaların beyitlere alındığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hadîkatü'l-hakîka*, Senâî, İşârî Yorum, Tasavvuf, Tasavvuf Edebiyatı, Seyr ü sülük.

ABSTRACT

Ḥadīqat al-Ḥaqīqa wa Sharīʿat al-Ṭarīqa is a didactic work written in Persian by Hakīm Sanāʾī of Ghazna in the early twelfth century with the aim of explaining sufi teachings and offering moral and spiritual guidance. Composed in the form of a mathnawī, the work addresses religious, philosophical, ethical, and wisdom-oriented themes from a sufi perspective. Through this remarkable work, Hakīm Sanāʾī introduced the themes of sufism into the world of poetry. In its verses, he makes numerous references to Qurʾānic passages and also incorporates prophetic traditions (ḥadīths) as well as the sayings of Islamic scholars. While some Qurʾānic verses are quoted directly in the couplets, others are interpreted through the method of ishārī (allusive/mystical) exegesis.

In the first chapter of this thesis, entitled *Ishārī Interpretation of Qurʾānic Verses in Hakīm Sanāʾī's Ḥadīqat al-haqīqa*, the life and works of Hakīm Sanāʾī, the political structure of the period in which he lived, and his work *Ḥadīqat al-haqīqa*, which constitutes the subject of this study, are introduced. The second chapter examines the identification of the Qurʾānic verses cited in *Ḥadīqat al-haqīqa* and their ishārī (allusive/mystical) interpretations. Within the scope of this thesis, the ishārī interpretations of 283 Qurʾānic verses have been analyzed and evaluated.

Within the scope of this research, it has been observed that *Ḥadīqa* includes Qurʾānic concepts and certain narratives mentioned in the Qurʾān in a manner similar to their presentation in the Qurʾānic text itself. It is understood that the concepts found in Qurʾānic verses are either directly transferred into the couplets through symbolic figures or that certain words and phrases from the verses are incorporated into the poetic lines.

Key words: *Hadīqat al-haqīqa,* Sanâʾî, Ishârî Interpretation, Sufism, Sufi Literature, Spiritual journey.